

संग्रह-१४

बुद्धकालीन गृहस्थीहरू

[भाग - २]

आचार्य
भिक्षु अमृतानन्द

Dhamma.Digital

भारु. १२/-

नेरु. १५/-

स्वर्गीय श्रीमती कान्छी साहुनी उपासिका

स्वर्गीय श्रीमती कान्छी साहुनी उपासिका ४ पुत्र र ३ पुत्रीहरूलाई छाडी २०३४ साल फागुन १० गते ५४ वर्षको उमेरमा परलोक भएकी थिइन् । उनकोनिमित्त पुण्यदान दिन श्री भाइकाजी रञ्जितकारले आनन्दकुटी विहार गुठीलाई यो पुस्तक छपाउने कामको लागि रु. ३०००। -प्रदान गर्नु भयो । यस पुण्यको प्रभावद्वारा स्वर्गीय कान्छी साहुनी उपासिकाले सुखशान्ति पाउन् भनी श्री भाइकाजी रञ्जितकार सहित उनका पुत्र, पुत्रीहरू कामना गर्दछन् ।

संग्रह-१४

बुद्धकालीन गृहस्थीहरू

[भाग - २]

आचार्य
भिच्छु अमृतानन्द

Dhamma.Digital

भारु. १२/-

नेरु. १५/-

प्रकाशकः

“आनन्दकुटी विहारगुठी”

(सं. द. नं. १/०३१ प्र. जि. अ.का. का.)

आनन्दकुटी, स्वयम्भू,

काठमाडौं, नेपाल ।

फो. नं. १४४२०

(सर्वाधिकार सुरक्षित)

बुद्धाब्दः २५२२

प्रथमावृत्ति १०००

मुद्रकः

नेपाल प्रेस

काठमाडौं, नेपाल ।

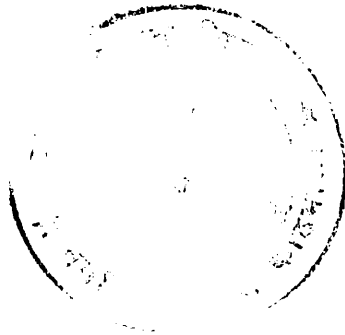

राजा वरकाय
नेपाल

श्री ५ महााराजाधिराज वीरिन्द वीर विक्रम शाहदेवबाट
बनसैकी सन्देश

बौद्ध पाठी बाढ्नुका उत्कृष्ट ग्रन्थ मानिएको त्रिपिटकमा यत्रत इरिस्का बुद्धालका विभिन्न उल्लेखनीय पात्रक क्रमबद्ध रूपले संकलित र बर्गीकृत गरी तयार पारिएको यो पुस्तकले बौद्ध इतिहास र पद्धतिको बतिरिक्त बुद्धकाठीन सामाजिक चित्रण पनि प्रस्तुत गरेको प्रयास राग्दी देखिन्छ । यस्तो प्रकाशनबाट नेपालमा धार्मिक सहिष्णुतामात्र होइन नेपालीठे संसारका अन्य जनता पनि महिरो कदा राख्नु मन्ने कुरा पनि देलाउनु बढीया हुनेछ । नेपाली साहित्यको ज्ञानराक्षीमा नेपालमा अन्यका विश्व ज्ञान्तिका अद्भुत सिदार्थ गौतम बुद्ध सम्बन्धी यस किसिमको उपयोगी ग्रन्थ धरिपु निर्भय पनि प्रस्तुतनीय योगदान मस्को मान्नुपर्छ ।

यस किसिमका ग्रन्थ निर्माणमा व्यक्त परिक्रम गरी सोजपूर्ण कार्य सम्पादन गर्ने विरु श्री अमृतानन्द महास्यारि धन्यवादका पात्र हुन् ।

Collection No. 14

Buddhakalina Grihasthiharu (PART II)

Bhikshu Amritananda

Published by
ANANDA KUTI VIHARA TRUST
Ananda Kuti, Kathmandu
N E P A L.
1978

यसमा—

PREFACE

प्रकाशकीय

भूमिका

प्राक्कथन

मूल-ग्रन्थ

सहायक ग्रन्थहरू

संकेत शब्दको अर्थ

त्रिपिटक-सूची

विषय-सूची

“बुद्धकालीन गृहस्थीहरू” भाग-२

नामावली

शब्दावली

गाथा-सूची

Homage to the Buddha, the Supreme Enlightened One.

FOREWORD

The present Volume "The Laymen of the Buddha's time" Part II is the fourteenth publication of The Ananda Kuti Vihara Trust and the thirteenth in the list of the Volumes on the Buddha's Time.

"The Laymen of the Buddha's time" Part I was published on Aug. 28, 1972.

As mentioned in the foreword on "The Brahmins of the Buddha's Time" Part III my aim is to complete the series one by one. The present volume is the second part of "The Laymen of the Buddha's Time." And the Part III of it will be the concluding volume in this series.

In this volume too the characters are arranged as per alphabetical order for the convenience of the readers and accordingly names starting from (A) and concluding in

[II]

(Na) have been alphabetically arranged. Altogether twenty five subjects have been dealt here. The present collection is also entirely based on the researches on Tripitaka written in the original Pali Magadhi.

Thirty one Sutras (discourses) have been found on these twenty five characters and they have been translated into Nepali. Besides, attempts have been made to prepare introductory notes on each of them with the help of researches carried on in Pali canon and Atthakatha (Commentaries). These one Sutras (discourses) have been collected from the following :-

(1) One from Dighanikaya, (2) Three from Majjhimanikaya, (3) thirteen from Sanyuttanikaya, (4) Six from Anguttaranikaya, (5) Two from Udanapali, (6) Three from Suttanipatapali, (7) One from Mahavaggapali, (8) One from Parajikapali and (9) One from Pacittiyapali.

The thirty one Sutras (discourses) are as follows :-

1. ASSAROHA GAMANI

Page¹:

Page:

1. S. III. 275: Assarohasuttan,
Gamanisanyuttan

R. 2 IV. 310

-
1. References given here are to the pages of Pali Text, Nagari Edition of Nalanda, India.
2. R. refers to the pages of the Pali Text Society, Roman Editions, London.

[HI]

2. ASIBANDHAKAPUTTA GAMANI

2. S. III. 276: Asibandhakaputta Suttan,
Gamanisanyuttan R. IV. 311
3. S. III. 278: Khetupama Suttan,
Gamanisanyuttan R. IV. 314
4. S. III. 281: Sankhadhama Suttan,
Gamanisanyuttan R. IV. 317
5. S. III. 285: Kusala Suttan,
Gamanisanyuttan R. IV. 322

3. ICCHANANGALA UPASAKA

6. U. 76: Upasaka Suttan,
Mucalindavaggo R. 13

4. UGGAHA MENDEKANATTA

7. A. II. 303: Uggaha Suttan, Sumanavaggo R. III. 36

5. UDENA UPASAKA

8. Mh. 145: Sattahakaraniyanujanana,
Vassupanayikkhandhakan R. 139

6. UPAKA MANDIKAPUTTA

9. A. II. 193: Upaka Suttan,
Brahmanavaggo R. II. 181

[IV]

7. UPALI DARAKA

10. Pc. 174: Upalidarakavatthu,
Pancasatthimapacittiyan R. 128
Mh. 80: Upalidarakavatthu,
Mahakhandhakan R. 77

8. UPALI GAHAPATI

11. M. II. 43: Upali Suttan R. I. 371
12. S. III. 102: Nalanda Suttan R. IV. 110

9. ISIDATTA PURANA THAPATAYO

13. S. IV. 296: Thapati Suttan
Sotapattisanyuttan R. V. 348

10. KALYANABHATTIKA GAHAPATI

14. P. 241: Atthamasanghadiseso R. 160

11. KEVATTA GAHAPATI

15. D. I. 183: Kevatta Suttan R. 211

12. GHATIKARA NAMA KUMBHAKARA

16. M. II. 271: Ghatikara Suttan R. 45

13. GHOSITA GAHAPATI

17. S. III. 105: Ghosita Suttan,
Slayatanasanyuttan R. IV. 113

14. CANDA GAMANI

18. S. III. 271: Canda Suttan R. IV. 305

15. CAMPEYYAKA UPASAKA

19. A. III. 197: Danamahapphala Suttan,
Mahayannavaggo R. IV. 59

16. CUNDA KAMMARAPUTTA

20. A. IV. 316; Cunda Suttan R. V. 263
21. U. 164: Cunda Suttan R. 81
D. II. 98: Kammaraputta Cundavatthu R. 126
22. Sn. 283: Cunda Suttan R. 15

17. TALAPUTA NATA GAMANI

23. S. III. 272: Talaputa Suttan,
Gamanisanyuttan R. IV. 306

18. DASAMA GAHAPATI

24. M. II. 15: Atthakanagara Sutta R. I. 349

19. DARUKAMMIKA GAHAPATI

25. A. III. 99: Darukammika Suttan,
Mahavaggo R. III. 391

20. DIGHAJANU KOLIYAPUTTA

26. A. III. 375: Dighajanu Suttan,
Gotamivaggo R. IV. 281

[VI]

21. DIGHAVU UPASAKA
27. S. IV. 292: Dighavu Upasaka Suttan R. V. 344
22. DHANIYA GOPA
28. Sn. 271: Dhaniya Suttan, Uragavaggo R. 3
23. DHAMMADINNA UPASAKA
29. S. IV. 348: Dhammadinna Suttan,
Sotapattisanyuttan R. V. 406
24. DHAMMIKA UPASAKA
- 30 Sn. 323: Dhammika Suttan, Culavaggo R. 66
25. NANDIYA SAKKA
31. S. IV. 339: Nandiya Sakka Suttan,
Sotapattisanyuttan. R. V. 397

Mr. Vatukrishna "Bhusan" lecturer, Amrit Science Campus, Tribhuvan University has kindly taken pains to improve the language and to read the proof as he has been doing since the beginning of the publication of my series and I am deeply indebted to him for his invaluable co-operation. I am also thankful to him for the preface he has written as before with so much intelligence and wisdom. Thanks are also due to Mr. Asha Ram Sakya senior lecturer, Department of English, Patan Campus, T. U., who has kindly rendered my 'Foreword' into English. Rcv. Mahanama also deserves my hearty thanks for the initial classification of the words. I also thank

Mr. Khadga Bahadur Upasaka for his untiring co-operation in bringing proof sheets from the press every day. Finally I thank Mr. Tirtha Narayan Manandhar the member-secretary of the Ananda Kuti Vihara Trust and other members for kindly publishing this volume on behalf of the Trust.

“Ciran Titthatu Saddhammo”

Bhikshu Amritananda

Ananda Kuti,
Kathmandu, Nepal.
July 15, 1978
Phone : 14420

List of Abbreviation :

- D. = Dighanikaya.
M. = Majjhimanikaya.
S. = Sanyuttanikaya.
A. = Anguttaranikaya.
U. = Udanapali.
Sn. = Suttanipatapali.
Mh. = Mahavaggapali.
P. = Parajikapali.
Pc. = Pacittiyapali.

प्रकाशकीय

श्रद्धेय भिक्षु अमृतानन्द महास्थविरज्यूले दिन रात नभनी अरू कुनै कामको वास्ता नराखी लेखिरहनु भएको यस संसारलाई उपयोगी हुने “बुद्धकालीन” ग्रन्थहरूको प्रथम भागका क्रम प्रकाशित गरी पाठक-वर्गहरूका सामुग्ने राखिसकेका छौं। अब दोश्रो चरणको कामको शिलशिलामा “बुद्धकालीन ब्राह्मण” भाग २ र ३ पनि प्रकाशित गरिसकेका छौं। प्रस्तुत संग्रह त्यस शिलशिलाको “बुद्धकालीन गृहस्थीहरू” भाग-२ हो र प्रकाशनार्थ यसै आनन्दकुटी विहारगुठीलाई दिनुभएकोमा वहाँ आचार्य महास्थविर प्रति भक्तिपूर्वक कृतज्ञता अर्पित गरेको छ। वहाँको यस अथक परिश्रमलाई जति धन्यवाद अर्पित गरे तापनि थोरै नै हुन्छ। वहाँको यस्तो कलाकृतिद्वारा हामीहरूलाई मात्र होइन अपितु सम्पूर्ण राष्ट्रलाई समेत अवश्य पनि लाभदायक सिद्ध हुनेछ भन्ने कुरामा पूर्ण विश्वस्त हुन सकिन्छ।

यसपछि “बुद्धकालीन गृहस्थीहरू” भाग-३ पनि चाँडै नै प्रकाशमा आउने अवस्थामा पुगिसकेको कुरा जानकारी दिन पाएकोमा खुशीलाग्नु स्वाभाविक हो।

भवतुस्रग्भमङ्गलं ।

— तीर्थनारायण मानन्धर

सदस्य-सचिव

२०३५ आषाढ २९

“आनन्दकुटी विहारगुठी”

मूल ग्रन्थहरू—

१. दीघनिकाय (नालन्दा प्रकाशन I, II, III.)
  २. मज्झिमनिकाय (नालन्दा प्रकाशन I, II, III.)
  ३. संयुत्तनिकाय (नालन्दा प्रकाशन I, II, III, IV.)
  ४. अङ्गुत्तरनिकाय (नालन्दा प्रकाशन I, II, III, IV.)
  ५. उदानपालि (नालन्दा प्रकाशन)
  ६. सुत्तनिपातपालि (नालन्दा प्रकाशन)
  ७. महावग्गबपालि (नालन्दा प्रकाशन)
  ८. पाराजिकपालि (नालन्दा प्रकाशन)
  ९. पाच्चित्तियपालि (नालन्दा प्रकाशन)
-

सहायक ग्रन्थहरू—

अङ्गुत्तरनिकायट्टकथा वा मनोरथपूरणी

(हे. वि. प्रकाशन I, II)

उदानट्टकथा (हे. वि. प्रकाशन)

जातकट्टकथा (हे. वि. प्रकाशन I, II, III, IV, V, VI, VII)

येरगाथट्टकथा (हे. वि. प्रकाशन I, II)

दीघनिकायट्टकथा वा सुमङ्गलविलासिनी

(हे. वि. प्रकाशन I, II)

घम्मपवट्टकथा (जे. डि. फ्रान्दो प्रकाशन)

पटिसम्भिवामग्गपालि (नालन्दा प्रकाशन)

पटिसम्भिवामग्गट्टकथा (हे. वि. प्रकाशन)

मज्झिमनिकायट्टकथा वा पपञ्चसूदनी

(हे. वि. प्रकाशन I, II, III, IV)

मज्झिमनिकाय (हिन्दी)

विभङ्गपालि (नालन्दा प्रकाशन)

समन्तपासादिका (नालन्दा प्रकाशन I, II, III)

सुत्तनिपातट्टकथा (हे. वि. प्रकाशन)

सुत्तनिपातपालि (हिन्दी)

भूमिका—

विशाल दृष्टिकोणलाई लिएर कल्पना गर्ने मात्र होइन यथार्थ करण गरेर हेर्न खोज्ने हो भने अथवा विश्वका कुनै पनि धर्मरूपी कसी लगाएर हेर्ने हो भने पनि सिमित परिधिभित्र बसी जसरी प्रकृतिले उद्भिद् पदाब्देखि लिएर विभिन्न जीवजन्तु र ब्रह्माण्डलाई सुनियोजित योजनाको परिधिभित्र संरक्षण र दिनानुदिन क्रमशः सम्बर्धन गर्दै आएको इतिहासको पाना पढ्नुको साथै प्रत्येक जन्मको अनुभवसँग गाँसिँदै आएको अनुभव हामीले गरेकाछौं त्यसरी नै सुख दुःखरूपी चक्रमा फन्कोमाँदै नियम अनुसार गृहस्थाश्रम धर्म पालन गरी विभिन्न उपायद्वारा परिवारको पोषणमा तल्लीन हुने व्यक्तिलाई नै गृहस्थी भन्ने चलन चलेर आएको आज होइन परापूर्वकाल देखिकै हो । तर जुन रूपमा स्वयं निर्मित नियमरूपी प्राङ्गणमा प्रकृतिले खेलेको अनुशासित खेल देखेछौं त्यही रूपमा समाजनिर्मित गृहस्थाश्रम धर्मभित्र गृहस्थीहरू सिमितभई दैनिक क्रियाकलाप, व्यवहार, विवेक, दया, क्षमा आदिको वातावरण तयार पारी बस्नुपर्ने हो त्यसको शृङ्खला भने सृष्टिको क्रमदेखि नै विशृङ्खलित हुँदै आएको शृङ्खलालाई समय समयका महापुरुषहरूबाट शृङ्खलाबद्ध गर्ने ठूलो प्रयास भएको छ भन्ने

कुरालाई जुनसुकै समयको समाजले पनि गृहस्थाश्रम धर्मलाई दिगो र दरिलो पान गर्नको प्रयासबाट प्रष्टिएको छ र ठूलो माछाले सानु माछा खाने सिद्धान्तमाथि सङ्घर्ष गर्दै आइरहेको छ । यो केवल हिजोभाजको विचार मात्र होइन पहिलेदेखिकै हो ।

हुन त आधुनिक वा पौराणिक जुनसुकै इतिहासको पाना पल्टाए ता पनि गृहस्थहरूको प्रादुर्भावको समुल्लेख भएको नपाइने होइन पाइन्छ तर यी दुवैमा प्रकारान्तरले भिन्नता पाइन्छ भन्ने कुरालाई पूर्वोक्त दर्शनको आधारमा आधारित वर्णभेदमा— ब्राह्मण, क्षत्री, वैश्य र शूद्रको विशद चर्चा भएको पाइन्छ भने पश्चिमी दर्शनमा आफ्नै पनको वर्णभेद पाइन्छ । तर आधुनिक इतिहासले भने समय र परिस्थितिलाई आधार स्तम्भ बनाई त्यसैमा “मनुष्य मात्र एक हुन् जन्मले ठूलो सानो हुँदैन कर्मले मात्र हुन्छ” भन्ने भावनालाई विकसित पार्ने लक्षराखी वर्णभेदको आधारमा बनेको पुरानो गृहस्थाश्रम धर्मलाई नामेट पार्ने भावनारूपी लिपि अङ्कित हुँदछ ।

यसैको सन्दर्भमा गृहस्थाश्रम धर्म खडा हुनुभन्दा अगाडितिरको अवस्थातिर चिहाउँदा पनि ठूलाको आहार सानोले हुनुपर्ने परम्पराको सिढी हेरेर पत्तालगउन नसकिने छालको छ । जसबाट उत्पन्न भएको अशान्तिरूपी कोलाहलको आवाज पनि टड्कारं सुन्न सकिन्छ । यसैलाई साम्बावस्थामा ल्याउनकोनिमित्त नै समाजलाई गृहस्थाश्रम धर्मतिर उन्मुख गराउने मस्तिष्क पनि त्यस्तै समाजबाट प्रादुर्भाव भएको हो । जसको प्रयासले स्वच्छ वातावरण सिर्जिए ता पनि क्रमशः शृङ्खलित

विश्वरूपलित हुंवाहुंदे बुब्रे पक्षको द्वन्द्वपनलाई समाप्त गरी शान्तिरूपी वृक्षको छहारीमा समाजलाई उभ्याई सहिबाटोको निर्देशनदिने महापुरुष-हरूमध्ये अन्तरराष्ट्रिय ख्याति प्राप्त महापुरुष बुद्धको प्रादुर्भावले बढी निर्भयता बिलाएको कुरा प्रस्तुत संग्रहरूपी मञ्चमा देखापरेका गृहस्थीहरूले देखाएका अभिनयरूपी दृश्यको आधारमा निर्णय गर्न सरलता प्रदान गरेको छ ।

हुनत विश्वमा जेजति त्याग, तपस्या, दान र शान्ति स्थापनाको शंख घोष सुनिंदै आएको छ यो सबैको मूलश्रोत नै गृहस्थीहरू हुन् । अठ साँच्चै भन्ने हो भने जेजति धर्महरू छन् ती सबै गृहस्थीहरूकैनिमित्त हुन् । यति मात्र होइन राजनीति आर्थिकनीति र सामाजिकनीति पनि गृहस्थीहरूकैनिमित्त तयार भएको हो न कि ज्ञानी त्यागी र तपस्वीको-निमित्त । किनकि गृहस्थीहरू इहलौकिक तथा पारलौकिक दुवै सुखलाई गृहस्थाश्रम नीतिनियमको हिसाबले अनुभोग गर्न चाहन्छन् अर्थात् चिची पनि पापा पनि भने जस्तै दुबै कुरामा लालायित हुन्छन् तर महात्मा वा महापुरुष भने पारलौकिक आनन्दकोनिमित्त नै बढी सक्रीय भएको पाइन्छ र इहलौकिक सुखतिर निष्कृयता । त्यसैले स्वर्ग र नरक भन्ने शब्द सुनाउने मात्र होइन यसको यथार्थ ज्ञान गराउन पर्ने अवस्थाका पात्रहरू गृहस्थी नै हुन् जसलाई यसको श्रवणले अनुशाशित बनाउन बढी मद्दत गर्दछ जुन कुरालाई प्रस्तुत संग्रहका असिबन्धकपुत्र ग्रामणी, बीघजानु कोलीयपुत्र र नन्दीय शाक्य जस्ता चरित्रहरूलाई देखाएको इहलौकिक र पारलौकिक उपदेशरूपी चुलीमा बसेर चारैतिर हेर्दा फाइदा र बेफाइदाको बाटो खोज्न गृहस्थीहरू अन्यत्र भौँतारिन नपर्ने

कुराको अनुभव हुने मात्र होइन अफ यथार्थरूपमा प्रत्यक्ष समेत हुन्छ । अफ यसबाट के प्रत्यक्ष हुन्छ भने—राजभय, चौरभय, अग्निभय, पानीभय आदि अष्टभयहरूबाट गृहस्थीहरूलाई बचाई दुवै लोक सुधाने योजनामा आवश्यक मद्दत गरिएको छ । असमयमा घुम्ने कुराबाट सावधान गराउने मानिसलाई प्रमत्त पार्ने—रूप, रस, गन्ध, स्पर्शहरूलाई त्याग्न, अध्यात्म चिन्तनमा मन लगाउन, छुल्याहा नबन्न भिक्षुहरूलाई चेतावनी दिएको छ र नियममा बसी कामगर्न अह्लाइएको छ । मति मात्र होइन गृहस्थीहरू शुद्रिनु नै क्रमशः घर, गाउँ, जिल्ला, राष्ट्र र विश्वले नै प्रगतिपथको राजमार्ग पहिल्याउनु हो भन्ने कुराको अवलोकन गर्न सकिन्छ र यो पनि अनुभव हुन्छ कि जबतक गृहस्थीहरूको शरीर वचन र मनलाई सुधाने सकिदैन त्यसबेलासम्म यिनीहरूकानिमित्त जे जस्ता उपायहरू प्रयोग गरे पनि बालुवामा पानी हाले जस्तै हुनेछ । यसको साथसाथै जुनबेलासम्म समय र परिस्थिति अनुकूल मानसिक परिवर्तन प्रकृत्यामा सुदृढता आउने त्यसबेलासम्म चाहे सामाजिक, आर्थिक र राजनैतिक चाहे धार्मिक र मनोवैज्ञानिक आदि जस्ता कुनै पनि कुराहरूलाई आधार मानेर गरिएका प्रयोग र अभ्यासहरूले सन्तोषजनकरूपमा सफलताको स्थायी सडक तयारपार्न सक्तेनन् र यसको सफलताले त्यहाँ आएर मात्र स्थायीत्व प्राप्त गर्न सक्तछ — जहाँ करकापले होइन स्वेच्छाले, अन्ध-विश्वासले होइन यथार्थताले, लोभ्याएर होइन उदारताले, गुणानुवर्णनले मात्र होइन सद्वृत्तताले परिपोषित मानव मस्तिष्क निर्माण हुन्छ । यसैप्रकारको मानव मस्तिष्क अभिनिर्माण गर्ने अभियानमा मनो-वैज्ञानिकताले प्राथमिकता पाएको छ । जसबाट स्वार्थरूपी मानव

मस्तिष्कको अप्रेशन बुद्धधर्मले गरेर देखाइदिएको छ र 'बहुजनहिताय' को शंखघोष ब्रह्म गृहस्थाश्रमको महत्त्वकं क्रममा काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद र मात्सर्य जस्ता मानव मनलाई खलबल्याउने आभ्यन्तरिक शत्रुहरूको नामनिसानं नराख्ने योजना बनाएको कुरालाई प्रस्तुत संप्रहले संगाल्दै— हिंसा, चोरी, ऊटोबोली, छुल्याहा, परदार गमन, मद्यपान आदिबाट पैदाहुने भयङ्कर दुःखको फल प्रदर्शनको साथै यस बाटोमा हिडन निषेध गर्दै अष्टाङ्ग उपोसथ शील पालन गर्ने गृहस्थी कामाचर बेवलोकमा उत्पन्न हुने कुराको सारांशले गृहस्थीहरूको खुलुवुनी मेटि-दिएको छ र सही बाटो देखाएको छ । उक्त कुराहरूलाई सेरोफेरो मारी त्रिपिटक निर्मित प्रस्तुत (बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-२, संप्रह १३) संप्रहाकाशतिर सिहाबलोकन गर्दा बुद्धधर्म ग्रहण गर्ने पच्चीस (२५) ताराकूपी विभिन्न पात्रहरू फलमलाएका देखिन्छन् । जसको परिचय छोटकरीमा लिन खोज्दा—

बुद्धधर्मोपासक राजगृहवासी अश्वारोह ग्रामणी, ब्राह्मणभक्तबाट जैनभक्त र अन्त्यमा बुद्धधर्म ग्रहण गर्ने असिबन्धकपुत्र, पछि बुद्धधर्म ग्रहण गर्ने इच्छानङ्गलक निवासी इच्छानङ्गलक, अङ्गदेश स्थित अतिशय धनाढ्य कुलोत्पन्न भद्रीय नगर निवासी उगगह मेण्डकनत्ता, कोशलवासी बिहारवान गर्ने उदेन, अर्काको निन्दागर्नु हुन्न भनी बुद्धलाई भन्नजाने देवदत्त समर्थक र पछि बुद्धोपदेश सुनी बुद्धकै शरणपने उपकमण्डिकापुत्र, शारीरिक वा मानसिक कुनै पनि कामगर्वा सास्ती हुन्छ भनेर बाबुद्वारा बुद्धधर्ममा समावेश गराएका राजगृहवासी धनाढ्यपुत्र उपाली केटा,

पहिले निगण्ठ (जंनधर्मका गुरु) का चेला मात्र नभई प्रमुख दाता समेत भएका तथा पछि बुद्धोपदेशद्वारा बुद्धधर्म ग्रहण गर्ने धनाढ्य उपाली गृहपति, श्रावस्ती स्थित साधुक गाउँ निवासी तथा सकृदागामी ऋषिदत्त स्थपति र स्त्रोतापन्न भएका पुराण स्थपति, प्रतिदिन तृप्तहुने गरी चारजना भिक्षुहरूलाई भोजनदिने राजगृहवासी कल्याण भक्तिक गृहपति, तत्कालीन समयमा सर्वश्रेष्ठ घोषित भएको नालन्दा नगरवासी तथा ऋद्धिप्रातिहार्य हेनं बुद्धसंग अनुरोध गर्ने धनाढ्य केवट्ट, काश्यप सम्यक्सम्बुद्धका पालामा अनागामी फलमा प्रतिष्ठित घटिकार कुमाले, बुद्धलाई विहार दानदिने घोषित गृहपति, बुद्धसंग चण्ड र सुशील कस्तालाई भन्दछन् ? भनी श्रावस्तीमा गई प्रश्न सोध्ने चण्डगामणी, सारिपुत्रलाई माध्यम बनाई सातप्रकारका दानहरूको उपदेश बुद्धद्वारा सुन्ने चम्पावासी उपासकहरू, बुद्धलाई अन्तिम भोजन सूकरमद्व प्रदान गर्ने पावावासी सुवर्णकारपुत्र तथा धनाढ्य चन्वकम्मारपुत्र, राजगृहवासी नर्तकी कुलोत्पन्न तथा अर्हत्व प्राप्तगर्ने तालपुट नटगामणी, भगवान्ले विमुक्ति हुने धर्म बताउनु भएको छ कि छैन भनेर बुद्धको परिनिर्वाणपछि आनन्द महास्थविरसंग प्रश्न सोध्ने अट्टकनगर निवासी दशम गृहपति, व्यक्तिलाई दिएको दानभन्दा सङ्गलाई दिएको दानको महत्व धेरै छ भन्ने कुराको उपदेश बुद्धद्वारा सुन्ने तथा दाउराको कामबाट जीविका गर्ने दारुकम्मिक गृहपति, इहलौकिक तथा पारलौकिक हितमुखको बारेमा बुद्धोपदेश सुन्नमा उत्कण्ठा राख्ने कक्करपत्त निगमवासी वीघजाणु कोलियपुत्र, अनागामी फलमा प्रतिष्ठित राजगृहवासी वीघावु उपासक, २० हजार वर्षसम्म काश्यप सम्यक्सम्बुद्धको पालामा २० जना भिक्षुहरू-

लाई प्रतिदिन दानदिने तथा हाल बुद्धको पालामा ३० हजारजति गाई पाली जीविका गर्ने धर्मकोण्ड नगरवासी धनीयगोप, ५०० उपासकहरूका साथ श्रावस्तीमा गई 'घरबार त्यागी श्रावक हुने र घरमै बसी उपासक हुने यो बुझ्न कसरी असल हुन्छन् ?' भन्ने भावि प्रश्नकर्ता धम्मिक उपासक र बुद्ध, धर्म, सङ्घ तथा आर्यकान्त शीलले सम्पन्न व्यक्तित्व लोतापन्न हुन्छ भनेर बुद्धोपदेश श्रवण गर्ने कपिलवस्तुवासी नन्दीय शाक्यहरूको परिचय राख्नेरी पाइन्छ र यो पनि ज्ञानगर्न सकिन्छ कि उक्त २५ भन्दा बढी पात्रहरूको मोटामोटी तेजपुञ्जहरूले एकातिर निष्प्रपंचीले वास्तविक सुखभोग गर्न पाउँछ, धनीले धनको मात्र मुखहेर्ने हुन्छ, यो लोक सुधारेर मात्र हुन्छ परलोक पनि सुधानुपछि त्यस्तै गृहस्थीहरूको कर्तव्य, स्त्रीहरूको चरित्र, भिक्षुजीवन बिताउने तरिका, नियम उल्लंघन गरेर जतिसुकै फाइदा हुने भए पनि दानलिनु हुँदैन भन्ने जस्ता कुराहरूको अभिव्यक्तिको साथसाथै बुद्धदर्शनको आधारमा दानको महत्त्व, त्याग र उदारताको मूल्य, गृहस्थीहरूलाई सद्बिवेकतिर उन्मुख गराउने उत्प्रेरणा, सामाजिक नियमको साथै धर्मपरिवर्तनका आवश्यक कारणहरूलाई प्रष्टसँग देखनसक्ने आलोक प्रदान गरेका छन् भने अर्कोतिर युद्धमा मरेर स्वर्ग पुगिन्छ भनेर युद्धरत हुने अन्धविश्वासीले यो लोक र परलोक विगाछ, छेउन टुप्पोको कठिन तपस्याले मात्र यथार्थबोध हुन सक्तेन, चुक्लीको परिणाम मीठो होइन तीतो हुन्छ, अनुदारताबाट हुने बेफाइदाको तुलनात्मक उपदेश, स्वार्थ साधनको पराकाण्डा र अशान्तिबाट उत्पन्न परिणाम भावि जस्ता कुराहरूको दशनीय दृश्यहरूलाई प्रकाश पारेका छन् ।

साँच्चैं भन्ने हो भने प्रस्तुत संग्रहले इहलोक तथा परलोकमा चाहिने आवश्यक नीति, नियम र साधन प्राप्त गर्ने उपायको पथप्रदर्शन गराउँदै राजादेखि रङ्कसम्मका गृहस्थीहरूलाई कर्म अनुसारको फल पाइने कुरामा विश्वस्त गराउने सत्प्रयास संगसंगै यस जन्म र परजन्म सुधाने उपाय कौशलताको उपदेशादिदेई निर्वाणसम्मको शिक्षा दिएको कुरालाई निम्नलिखित गायाले पुष्ट्याङ्ग गरेको छ ।

ददतो पुञ्जं पवड्ढति,
संयमतो वेरं न चीयति ।
कुसलो च जहाति पापकं,
राग दोस मोहक्खया स निब्बुतो'ति ॥

(अर्थात्—गच्छे अनुसार दानकर्म गनलि पुण्यबद्ध, संयमले साधारण शत्रुदेखि लिएर काम, क्रोधादि बेरभावको उच्छित्तो गराउँछ, ज्ञानीले पापको नामनिशाना नै राख्दैन र राग, द्वेष, मोहको क्षय गरेर पनि उ निर्वाणगामी हुनसक्छ ।)

यसबाट के प्रष्ट हुन्छ भने—खास गरेर प्रस्तुत संग्रहले सर्वप्रथम गृहस्थीहरूलाई ज्ञानज्योति प्रदान गर्नकोनिमित्त कहिले गृहस्थीहरूको कहिले भिक्षुहरूको, कहिले बुद्धधर्ममा उपासकत्व ग्रहण गर्नेहरूको, कहिले अन्यधर्मावलम्बीहरूको र कहिले पारलौकिक कुराहरूको आधारस्तम्भ बनाएको छ भन्ने कुरालाई त प्रस्तुत संग्रहका विभिन्न पात्रहरूको सहिमूल्याङ्कनलाई आधारस्तम्भ बनाएर हेर्दा प्रत्यक्ष हुन्छ, अलमलिनू

पर्वेन । यस्तं यी २५ भन्वा बढी पात्रहरूमध्ये आनन्द महास्थविरसंग “भिक्षुहरू अप्रमत्तभई आतप्त युक्तभई विहार गर्दा अविमुक्त चित्त पनि विमुक्त हुन्छ, अपरिक्षीण आस्रवहरू पनि परिक्षीण हुन्छन् अप्राप्त अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्तहुन्छ” भनेर प्रश्न सोध्ने दशमगृहपति र भिक्षुहरूलाई संधं भोजन दानदिने कल्याणमत्तिक गृहपति बाहेक अरु सबै पात्रहरूले बुद्धबाट उपदेश पाएका छन् । जसबाट प्रत्येक पात्रहरूले आत्मसन्तुष्टिको सासकेनै मात्र मौका पाएका होइनन् वरत्र र परत्र सुघाने सहिमार्ग पत्ता लगाउन समेत सक्षम भएका छन् भन्ने कुरालाई शरीर, वचन र मनद्वारा गरिने—प्राणीघात, मिथ्याचरण, जूटोबोली, चुक्ली, रूखो बोली, सम्प्रलापी, महालोभी, द्वेषचित्त लिने र मिथ्या-दृष्टिक यी दश अकुशल पक्षलाई त्याग्ने पुरुषले इहलोक र परलोकको यथार्थज्ञान गर्नसक्छ भन्ने जस्ता उपदेशहरूको आधारमा पुष्टघाइ गर्न सकिन्छ ।

यति मात्र होइन यस संग्रहहरूमा जति पात्रहरू समावेश भएका छन् तिनीहरूमध्ये प्रायजसोमा भिन्नाभिन्न विशेषता पाइने भएता पनि मुख्यतया सामाजिक र आर्थिक अवस्थाकै आधारमा अडिएका देखिन्छन् र कतै कतै राजनैतिक गन्ध पनि । यस संग्रहले धर्मको नाउँमा समाजलाई कुब्याउने प्रयास गरेको छैन बरु सहिमार्गको अवबोध गराउने महत्त्वपूर्ण जिम्मा लिन खोजेको कुरा पनि धेरैजसो पात्रहरूको मनोभावनालाई आधार बनाएर हेर्दा प्रत्यक्ष हुन्छ र यो पनि मुक्तकण्ठले भन्न सकिन्छ कि—जुन धर्मले मानिसलाई अन्धविश्वासतिर बढी घँचेतेको छ त्यस्तो

धर्मसंग कसैले पनि सम्बन्ध राख्न पर्दैन भन्ने कुरालाई प्रकारान्तरले विभिन्न ठाउँहरूमा विभिन्न पात्रहरूलाई आधार बनाई विश्लेषण गरी सम्बन्धित पात्रहरूको चित्त बुझाएको मात्र होइन मन परिवर्तन समेत गरिदिएको छ । 'मुखले राम राम बगलीभा छुरा' को धारणा नलिई सबैलाई सद्बृत्तमा लगाउने आयोजनाको साथै खर खुसामद र कुराको पुल बाँधेर खानेहरूलाई घृणाको पात्र बनाउँदै जुनसुकै कुरामा पनि राम्ररी जानेर बुझेर मात्र लाग्नुपर्छ भन्ने कुरातिर समाजलाई डोऱ्याउने प्रयास बुद्धबाट भएको छ र परस्त्री गमन गर्नु, मदचपान गर्नु, जुवा खेल्नु र खराबसाथीबाट हुने संगतले गृहस्थीहरूको उच्छित्तो हुने कुरा देखाउँदै यसबाट सतर्क हुन सहि निर्देशन दिएको छ । यस्तै यस्ता उपदेशको क्रममा कतै कतै दार्शनिक शैलीमा उपदेश दिइएको भएता पनि सरलभन्दा सरलरूपमा बुद्धदर्शनको गति विकास भएको छ । जसलाई बुझ्नको लागि बढी दार्शनिक बनि नरहनु पर्ने कुरालाई आनन्द महास्थविरले घोषित गृहपतिलाई दिएको—चक्षु, श्रोत, घ्राण, जिह्वा, काय र मन यी छ धातु नानत्वबाट कसरी सुख दुःख उत्पन्न हुन्छ भन्ने कुराको विशद व्याख्याको साथै निर्वाणको बाटो पहिल्याउन गर्नुपर्ने प्रथम ध्यानदेखि चतुर्थध्यानसम्मका कुरा र मैत्री, करुणा, मुदितार उपेक्षा सहगत चित्तको साथै आकाशान्त्यायतन, विज्ञानन्त्यायतन, आकिञ्चन्त्यायतन र नेवसंज्ञानासंज्ञायतनको समाधिले निर्वाण-मार्ग फेलापार्न सकिन्छ भनेर दशम गृहपतिलाई सम्झाउन गरेको उपदेशको आधारमा अनुमान गर्नसकिन्छ । हुन त जसरी चिताइन्छ त्यसरी नै सबै कुराहरू त्यति सरल हुँदैनन् । त्यसमा लागिपरेपछि क्रमशः तत्सम्बन्धी सिढी चढ्दै जान

सकिने कुरा स्वतसिद्ध छ । यस अबस्थामा पुगेपछि मात्र केवट्टले पृथ्वी, आप, तेज र वायु कहाँ हुँदैन भनेर सोधेको प्रश्नको उत्तरमा—

विज्ञाणं अनिदस्सनं अनन्तं सब्बतोभयं ।
एत्थ आपो च पथवी तेजो वायो न गाधति ॥

(अर्थात्—जुन विज्ञान (=निर्वाण) अनिदर्शन छ, जुन अनन्त छ (उत्पत्ति, स्थिति र विनाश नभएको) तथा सबैतिर प्रमा छ त्यहाँ आप, तेज, पृथ्वी र वायु रहँदैन ।)

भनेर बुद्धले दिएको उपदेशलाई राम्ररी अवगत गर्ने क्षमताको विकास हुन्छ ।

प्रस्तुत संग्रह केवल धार्मिक दृष्टिकोणले मात्र परिपूर्ण होइन सामाजिक, आर्थिक, बौद्धिक, मनोवैज्ञानिक, दार्शनिक र साहित्यिक आदि विभिन्न दृष्टिकोणले पनि त्यत्तिनै परिपूर्ण छ भन्ने कुरालाई औल्याउन खोज्ने हो भने—घटिकार कुमाले, घोषित गृहपति, उपालि केटा, कल्याण भक्तिक गृहपति, धनीय गोप र उपालि गृहपति जस्ताको मर्म स्पर्शी शैलीमा उल्लेख भएका कथाहरूले आदर्शोन्मुख यथार्थ चित्रणको उद्घाटन गरेको अनुभवको साथै सामाजिक क्रान्तिको पृष्ठभूमि तयार पारेको देखिन्छ र मनोवैज्ञानिकताको आधारमा बौद्धिक खुराक प्रदान गरेको पाइन्छ । यसको साथै सत्यको विजय र असत्यको पराजयको चित्रण मात्र होइन कार्यरूपमा परिणत गरेर देखाउने अमोघ प्रयास पनि भएको छ ।

यसरी नै विभिन्न विषयतिर ओल्याउंदै जाँदा दानको महत्वको साथसाथै विहार दान गर्ने उदेन, वशम गृहपति र घोषित गृहपति २० हजार वर्षसम्म कश्यप सम्यक्सम्बुद्धको पालामा भिक्षुहरूलाई प्रतिदिन भोजन दिने धनीय गोपको चरित्रले हिजोआजका शोषक मनोवृत्ति भएका द्रव्य पिचासहरूलाई परोपकारको फल देखाएको छ र धनसम्पत्ति भएर मात्र मानिसले शान्ति पाउन सक्तेन भन्ने कुराको सुरिलो आवाज पनि धन्काइएको छ । जसबाट उद्धत, चपल, मुखर, अहंकारी, संयत-बोली नभएको, प्रज्ञाहीन र असंयमी आदि जस्ता भिक्षुहरूलाई दानदिनु बालुवा पेलेर तेल निकाल्नु जस्तै हो भन्ने कुरा पनि प्रतिष्ठित भएको छ ।

प्रस्तुत संग्रहले साधारण गृहस्थीले आफ्ना गृहस्थीधर्म पालन गर्नुपर्ने नियमदेखि लिएर मृत्युपर्यन्तका कुराहरू मात्र नभई कर्म अनुसारको फल कसरी कुन कुन लोकमा पाउन सक्दछ भनी परलोक समेतको वर्णन गर्दै रूप शब्द गन्ध रस र स्पर्श आदिमा नभूली परिनिर्वाण हुनेसम्मको सफा बाटो यसले तयारपारिदिएको छ ? ।

अन्त्यमा—

स्वास्थ्यको पनि बेवास्ता गरी अविच्छिन्नरूपमा पालिवाङ्मय (मागधि) त्रिपिटकबाट विभिन्न वर्गका गृहस्थी पात्रहरू छानी तत्कालीन

---

१. गृहस्थी सम्बन्धी अन्य विषयको बारेमा हेर्न इच्छा भए बुद्धकालीन गृहस्थी भाग-१ को भूमिकामा हेर्नु ।

पालि वाङ्मयकै शैलीमा नेपालीमा अनुवाद गरी बुद्धकालीन ब्राह्मणहरू-देखि लिएर विभिन्न विषयसँग सम्बन्धित ग्रन्थहरू तयारपारी नेपाली साहित्यमा अधुरो भइरहेको बुद्धधर्म सम्बन्धी साहित्य र दर्शनको खाँचो-लाई पुरा गर्दै आइरहुनु भएका आचार्य भिक्षु अमृतानन्द महास्थविरद्वारा अनुवित यो 'बुद्धकालीन गृहस्थीहरू' भाग-२, संग्रह-१३ हो । जसबाट नेपाली भाषाको माध्यमद्वारा सबैले बुद्धधर्मको ज्ञान गर्ने सौभाग्य सजिलैसँग पाएका छन् । यसको श्रेय पूज्य महास्थविरज्यूलाई मात्रै छ । यदि वहाँले यसरी परिश्रम नगरिदिनु भएको भए साधारण नेपालीले बुद्धधर्मसँग परिचय गर्न अर्कै युगलाई पर्खनुपर्थ्यो होला । महास्थविरको सद्बिवेकताले गर्दा उक्त कल्पना गर्न परेन ।

प्रस्तुत संग्रह केवल अनुवित मात्र नभई पात्र परिचय, पाठ-टिप्पणीले गर्दा संग्रहको अर्को मूल्य बढेको छ र पाठकहरूलाई धेरै सजिलो बनाइदिएको छ । यस्तै पात्रहरूको छनोटमा पनि त्यति नै कौशलता देखिन्छ । यसको साथै तत्कालीन शैलीमै अनुवाद भइदिएकाले पनि त्यसबेलाको भाषाशैलीसँग परिचित हुन पाठकहरूलाई अपठेरो परेन । अन्यथा आधुनिक शैलीमा अनुवाद भइदिएको भए अनुसन्धान-कर्ताहरूलाई पनि निकै अपठेरो पर्ने थियो । अब त्यो रहेन । साथै विभिन्न स्थानहरूमा पाली व्याकरण अनुसार पालिशब्द नै प्रयोग भएका छन् न कि संस्कृत वा नेपाली ।

विजयेश्वरी, काठमाडौं,
नेपाल ।

— दटुकृष्ण "भूषण"

१५ आषाढ २०३५

नमो तस्मै भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

प्राक्कथन

प्रस्तुत “बुद्धकालीन गृहस्थीहरू” भाग-२ आनन्वकुटी विहारगुठीको प्रकाशन क्रमको चौधौं ग्रन्थ हो र बुद्धकालीन ग्रन्थहरूको क्रमको तेह्रौं ग्रन्थ हो ।

“बुद्धकालीन गृहस्थीहरू” को पहिलो भाग १५।५।०२९ मा प्रकाशित भएको थियो ।

“बुद्धकालीन ब्राह्मण” भाग-३ को प्राक्कथनमा उल्लेख गरे र्कं अब उप्रान्त प्रत्येक बुद्धकालीन संग्रहको काम टुंग्याउँदै लैजाने लक्ष राखे बमोजि प्रस्तुत संग्रह “बुद्धकालीन गृहस्थीहरू” को दोश्रो भाग हो र तेस्रो भागबाट यस संग्रहको काम पनि अहिलेको योजना अनुसार समाप्ति हुनेछ ।

यस संग्रहमा पनि पाठकहरूको सुविधाको लागि अकारादि क्रममै पात्रहरू राखिदिएको छ । तबनुसार यस संग्रहमा ‘अ’ देखि ‘न’ सम्मका नामहरू समावेश भएका छन् र जम्मा चौबीस (२४) जना पात्रहरूका

कुराहरू यसमा संग्रहित भएका छन् । यो संग्रह पनि त्रिपिटक मूलपालि-
बाट मात्र खोजगरी संकलन गरेको हुँ ।

यो पच्चीस (२५) जना पात्रहरूको सम्बन्धमा जम्मा एकतीस
(३१) वटा सूत्रहरू पाइएका छन् र जसको अनुवाद यहाँ अगाडि
गरिविएको छु । यसको अलावा प्रत्येक पात्र सम्बन्धी मूल पालि र
अट्टकथाहरूमा खोजगरी पाइएका कारणहरूलाई एकत्रित पारी परिचय
लेखने प्रयास गरेको छु । उपरोक्त तीस सूत्रहरू निम्न मूल ग्रन्थहरूबाट
संकलन गरेको छु । जस्तै—

(१) दीघनिकायबाट-१, (२) मज्झिमनिकायबाट-३,
(३) संयुत्तनिकायबाट-१३, (४) अङ्गुत्तरनिकायबाट-६,
(५) उदानपालिबाट-२, (६) मुत्तनिपातपालिबाट-३, (७)
महावग्गपालिबाट-१, (८) पाराजिकपालिबाट-१ र (९) पाचि-
त्तियपालिबाट-१.

यो तीस सूत्रहरू यसप्रकार छन्—

१. अस्सारोह गामणि

पृष्ठ^१

पृष्ठ^२

१. सं. नि. III. पृ. २७५: अस्सारोहसुत्तं, गामणिसंयुत्तं

१३

१. नालन्दा प्रकाशन पुस्तकहरूको पृष्ठ ।

२. यसै पुस्तकको पृष्ठ ।

२. असिबन्धकपुत्र गामणि

२. सं. नि. III. पृ. २७६: असिबन्धकपुत्रमुत्तं, गामणिसंयुत्तं	११
३. सं. नि. III. पृ. २७८: खेतूपममुत्तं, गामणिसंयुत्तं	१६
४. सं. नि. III. पृ. २८१: सङ्खधममुत्तं, गामणिसंयुत्तं	२१
५. सं. नि. III. पृ. २८५: कुलमुत्तं, गामणिसंयुत्तं	२९

३. इच्छानङ्गलक उपासक

६. उदा. पा. पृ. ७६: उपासकमुत्तं, मुचलिन्दवग्गो	३६
--	----

४. उग्गह मेण्डकनत्ता

७. अं. नि-५. पृ. २०३: उग्गहमुत्तं, सुमनवग्गो	४०
--	----

५. उदेन उपासक

८. महा. व. पा. पृ. १४५: सत्ताहकरणीयानुजानना, वस्सूपनायिकवखन्धकं	५१
--	----

६. उपक मण्डिकापुत्र

९. अं. नि-४. पृ. १९३: उपकमुत्तं, ब्राह्मणवग्गो	५६
--	----

७. उपालि केटा

१०. पाचि. पा. पृ. १७४: उपालिदारकवत्थु	६३
महा. व. पा. पृ. ८०: उपालिदारकवत्थु	

८ उपासि गृहपति

११. म. नि. II. पृ. ४३: उपासिसुत्तं ७०
 १२. सं. नि. III. पृ. १०२: नासन्दासुत्तं, सलायतनसंयुत्तं १२७

६. ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरू

१३. सं. नि. IV. पृ. २९६: थपतिसुत्तं, सोतापतिसंयुत्तं १३७

१०. कल्याणभक्तिक गृहपति

१४. पारा. पा. पृ. २४१: अट्टमसङ्घाविसेसो १५२

११. केवट्ट गृहपति

१५. बी. नि. I. पृ. १८३: केवट्टसुत्तं १६०

१२. घटिकार कुमाले

१६. म. नि. II. पृ. २७१: घटिकारसुत्तं १८७

१३. घोषित गृहपति

१७. सं. नि. III. पृ. १०५: घोषितसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं २४६

१४. चण्ड गामणिं

१८. सं. नि. III. पृ. २७१: चण्डसुत्तं, गामणिसंयुत्तं १५३

१५. चम्पेय्यवासी उपासकहरू

१९. अं. नि-७. पृ. १९७: दानमह्फलसुत्तं, महायञ्जवगो २५८

१६. चुन्द कम्मारपुत्र

२०. अं. नि-१०. पृ. ३१६: चुन्दसुत्तं, जाणुस्सोणिवग्गो	२८०
२१. उवा. पा. पृ. १६४: चुन्दसुत्तं, पाटलिगामिषवग्गो	२९०
दी. नि. II. पृ. ९८: कम्मारपुत्त चुन्दवत्थु	
२२. सुत्त. नि. पा. पृ. २८३: चुन्दसुत्तं, उरगवग्गो	१०९

१७. तालपुट नटगामणि

२३. सं. नि. III. पृ. २७२: तालपुटसुत्तं, गामणिसंयुत्तं	३१८
---	-----

१८. दशम गृहपति

२४. म. नि. II. पृ. १५: अट्टकनागरसुत्तं	३२४
--	-----

१९. दारुकम्मिक गृहपति

२५. अं. नि-६. पृ. ९९: दारुकम्मिकसुत्तं, महावग्गो	३३८
--	-----

२०. दीघजाणु कोलियपुत्र

२६. अं. नि-८. पृ. ३७५: दीघजाणुसुत्तं, गोतमीवग्गो	३४३
--	-----

२१. दीघावु उपासक

२७. सं. नि. IV. पृ. २९२: दीघाउउपासकसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं	३५४
--	-----

२२. धनिय गोप

२८. सुत्त. नि. पा. पृ. २७१: धनियसुत्तं, उरगवग्गो	३६४
--	-----

२३. धम्मदिङ्ग उपासक

२९. सं. नि. IV. पृ. ३४८: धम्मविङ्गसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं ३९७

२४. धम्मिक उपासक

३०. सुत्त. नि. पा. पृ. ३२३: धम्मिकसुत्तं, चूलवग्गो ४०९

२५. नन्दिय शाक्य

३१. सं. नि. IV. पृ. ३३९: नन्दियसक्कसुत्तं, सोतपत्तिसंयुत्तं ४४०

बुद्धकालीन ग्रन्थहरूको शुरुदेखि ऊँ अहिले पनि प्रस्तुत तुस्तकको भाषा संसोधन र प्रूफ हेर्ने काममा समेत निरन्तररूपले श्री प्रा. वट्टुकुण्ण 'भूषण' ज्यूले सहयोग दिदै आउनु भएको छ र यसबारेमा वहाँ प्रति म ज्यादै आभारी छुँ । अझ वहाँले अधि अधि जस्तै यसमा पनि विद्वता-पूर्वक भूमिका लेखिदिनु भएको छ । नेपालीको प्राक्कथनलाई अंग्रेजीमा रूपान्तर गरिदिनु हुने श्री प्रा. आशाराम शाक्यपूलाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिएको छु र शब्दावलीहरूको प्रारम्भिक वर्गीकरण गरी छुट्याइ दिएकोमा आयुष्मान् महानाम स्थविर र विनहुँ ऊँ दिक्क नमानी प्रेसबाट प्रूफ ल्याउने र लैजाने गरिदिएकोमा श्री खड्गबहादुर उपासक-लाई पनि धन्यवाद दिएको छु । अन्तमा प्रस्तुत पुस्तक पनि आनन्दकुटी विहारगुठीको तरफबाट प्रकाशित गरिदिनु भएकोमा आनन्दकुटी

[३६]

प्राक्कथन

बिहारगुठीका सवस्य-सचिव श्री तीर्थनारायण मानन्धर लगायत गुठीका
सबै सवस्यहरूलाई पनि धन्यवाद दिएको छु ।

— भिक्षु अमृतानन्द

बानन्वकुटी विहार, स्वयम्भू, काठमाडौं, नेपाल ।
फो. नं. १४४२०

संकेत-शब्दको अर्थ—

अं. नि-१ = अङ्गुत्तरनिकाय एककनिपात ।

अं. नि. अ. क. } = अङ्गुत्तरनिकायट्टकथा ।
अं. अ. क.

अप. दा. पा. = अपदानपालि ।

अप. दा. अ. क. = अपदानट्टकथा ।

अ. क. = अट्टकथा ।

अभि. ध. सं. = अभिधम्मट्टसंगहो ।

उदा. पा. = उदानपालि ।

उदा. अ. क. = उदानअट्टकथा ।

चुल्ल. व. पा. = चुल्लवग्गपालि ।

जा. अ. क. = जातकट्टकथा ।

थेर. गा. पा. = थेरगाथापालि ।

थेर. गा. अ. क. = थेरगाथट्टकथा ।

थेरी. गा. अ. क. = थेरीगाथट्टकथा ।

दी. नि. = दीघनिकाय ।

दी. नि. अ. क. = दीघनिकायट्टकथा ।

धम्म. प. अ. क. = धम्मपदट्टकथा ।

पटि. म. पा. = पटिसम्भिवामग्गपालि ।

[३८]

पटि. म. अ. क. = पटिसम्भवाअट्टकथा ।

पपं. सू. = पपञ्चसूवनी ।

पाचि. पा. = पाचित्तियपालि ।

पा. रा. पा. = पाराजिकपालि ।

बु. वं. पा. = बुद्धवंसपालि ।

बु. वं. अ. क. = बुद्धवंसअट्टकथा ।

बु. भा. भू. = बुद्धकालीन भारतीय भूगोल ।

बु. ब्रा. भा-१, २, ३ = बुद्धकालीन ब्राह्मण,
भाग-१, भाग-२, भाग-३

बु. गृ. भा-१ = बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-१

बु. रा. भा-१ = बुद्धकालीन राजपरिवार भाग-१

बु. म. भा-१ = बुद्धकालीन महिलाहरू भाग-१

बु. प. भा-१ = बुद्धकालीन परिव्राजकहरू भाग-१

बु. ब्र. भा-१ = बुद्धकालीन ब्रह्मादिवेव भाग-१

बु. शा. च. भा-१ = बुद्धकालीन श्रावक चरित भाग-१

बु. वि. = बुद्धकालीन विमानकथा ।

बु. प्रे. = बुद्धकालीन प्रेतकथा ।

म. नि. = मज्झिमनिकाय ।

मनो. र. पू. = मनोरथपूरणी ।

महा. व. पा. = महावग्गपालि ।

महा. नि. पा. = महानिहेसपालि ।

विभं. पा. = विभङ्गपालि ।

विमा. व. अ. क. = विमानवत्युद्धकथा ।

सं. नि. = संयुत्तनिकाय ।

सं अ. क. }
सं. नि. अ. क. } = संयुत्तनिकायद्वकथा ।

सम. पा. = समन्तपासादिका ।

सार. प. = सारथ्यपकासिनी ।

सुत्त. नि. पा. = सुत्तनिपातपालि ।

सुत्त. नि. अ. क. = सुत्तनिपातद्वकथा ।

सुमं. वि. = सुमङ्गलविलासिनी ।

हे. वि. = हेवावितारन ।

G. D. = The Geographical Dictionary of Ancient and Mediaeval India.

D. P. P. = Dictionary of Pali-Proper Names

त्रि-पिटक-सूची

सुत्तपिटक :	विनयपिटक :	अभिधम्मपिटक :
१-दीघनिकाय	१-पाराजिकपालि	१-धम्मसङ्गणि
२-मज्झिमनिकाय	२-पाचिसिखपालि	२-विमङ्ग
३-संयुत्तनिकाय	३-महावग्गपालि	३-घातुकथा
४-अङ्कगुत्तरनिकाय	४-सुल्लवग्गपालि	४-पुरगलपञ्चजत्तिः
५-खुद्दकनिकाय	५-परिवारपालि	५-कथावत्थु
		६-यमक
		७-पट्टाना

- (१) खुद्दकपाठ
 (२) धम्मपद
 (३) उदान
 (४) इतिवृत्तक
 (५) सुत्तनिपात
 (६) विमानवत्थु
 (७) पेतवत्थु
 (८) थेरगाथा
 (९) थेरीगाथा
 (१०) जातक

(११) निद्देस } १-महानिद्देस
 { २-सुल्लनिद्देस

- (१२) पटिसम्भवामग्ग
 (१३) अपदान
 (१४) बुद्धवंस
 (१५) अरियापिटक

बिषय – सूची

विषयः	पृष्ठः	पृष्ठः
१. अस्सारोह गामणी	१-६	
परिचय		१
१- युद्धमा मरे स्वर्गं पुगिन्छ		३
२. असिबन्धकपुत्र गामणी	७-३३	
परिचय		७
१- प्रार्थनाद्वारा सुगति वा दुर्गति पुन सकिदैन		११
२- बुद्ध सबैमाथि दयापूर्वक धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ		१६
३- निगण्ठ-नाटपुत्रको उपदेश		२१
बुद्धको उपदेश		२५
(वशकुशल)		
४- निगण्ठ-नाटपुत्रले कुरा सिकाए		२९
कुलगृह प्रति बुद्धको अनुशया		३३
(अष्टमय)		

	विषयः	पृष्ठः	पृष्ठः
४.	इच्छानङ्गलक उपासक परिचय	३४-३७	३४
	१- प्रपञ्चमा लाग्नेलाई सुख हुन्न		३६
४.	सगाह मेण्डकनत्ता परिचय	३८-४७	३८
	१- विवाह हुने कुमारीलाई अतिबुद्धि		४०
५.	उदेन उपासक परिचय	४८-५३	४८
	उदेन नामका भिन्नाभिन्न पात्रहरू		४९
	१- उदेन उपासकको विहार दान		५१
६.	उपकमण्डिकापुत्र परिचय	५४-५८	५४
	उपक नामका पात्रहरू		५५
	१- परनिन्दाबाट कुशलसिद्ध हुन्न		५६
७.	उपाळि केटा परिचय	५९-६७	५९
	उपालि नामका भिन्नाभिन्न पात्रहरू		६०
	१- बीसवर्ष नपुगेकालाई उपसम्पदा नगर्ने		६३

	विषयः	पृष्ठः	पृष्ठः
८.	उपालि गृहपति	६८-१३१	
	परिचय		६८
	१- बुद्धसँग पहिलो भेट		७०
	निगण्ठको धर्ममा दण्ड भनिन्छ		७१
	बुद्धको धर्ममा कर्म भनिन्छ		७५
	उपालि गृहपति बुद्धकहाँ गए		७९
	बुद्धसँग छलफल		८८
	उपालिको शरणागमन (आनुपूर्विकथा)		९६
	निगण्ठ-नाटपुत्रद्वारा उपालिको परीक्षा		१०६
	उपालिद्वारा श्रावकत्वको घोषणा		११६
	निगण्ठको रगत बमन		१२४
	२- कसरी यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छ ?		१२७
९.	ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरू १३२-१४८		
	परिचय		१३२
	केही ऋषिदत्त नामहरू		१३५
	१- टाढा हुँदा दुःख र नजिक हुँदा सुख		१३७
	चार अङ्गले युक्त पुरुष स्तोतापन्न हुन्छ		१४६
१०.	कल्याणभक्तिक गृहपति १५०-१५६		
	परिचय		१५०
	१- असल भोजन प्रदान गर्ने गृहपति		१५२

[४४]

विषयः	पृष्ठः	पृष्ठः
११. केबट्ट गृहपति	१५७-१८३	
परिचय		१५७
केही केबट्ट नामहरू		१५८
१- ऋद्धिप्रातिहार्यं देखाउनु होस्		१६०
तीन प्रातिहार्यहरू		१६४
चतुर्भहाभूतहरू कहाँ निरुद्ध हुंवा रहेछन् ?		१७४
१२. घटिकार कुमाले	१८४-२१६	
परिचय		१८४
घटिकार नामहरू		१८५
१- घटिकार कुमालेको भक्ति		१८७
भगवान् मुस्काउनु सयो		१८७
घटिकारको पूर्वकथा		१९०
घटिकारको साथी जोतिपाल		१९२
जोतिपाल प्रव्रजित भए		१९६
भगवान् कश्यप वाराणशीमा		१९९
घटिकार कुमालेको बयान		२०४
भाँडाको भात बुद्धले खाए		२०७
किकी राजाको उपहार		२१५
१३. घोषित गृहपति	२१७-२४६	
परिचय		२१७

विषयः	पृष्ठः	पृष्ठः
घोषित गृहपतिको अतीतकथा		२१८
घोषित गृहपतिको वर्तमानकथा		२२४
केही घोषित नामहरू		२३६
१- धातुनानात्व		२४६
१४. चण्ड गामणी	२५०-२५५	
परिचय		२५०
केही चण्ड नामहरू		२५१
१- कसरी 'चण्ड' हुन्छ ?		२५३
१५. चम्पावासी उपासकहरू	२५६-२७०	
परिचय		२५६
१- कस्तो दान महाफलदायी हुन्छ ?		२५८
१६. चुन्व कम्मरपुत्र	२७२-३१६	
परिचय		२७२
केही चुन्व नामहरू		२७५
१- कसका शुद्धिहरूलाई रचाउँछौ ?		२८०
दश अकुशल कर्मपथ		२८२
दश कुशल कर्मपथ		२८५
२- चुन्वको भोजन दान		२९०
कुशीनगरको यात्रा		२९७

[४६]

विषयः	पृष्ठः	पृष्ठः
चन्द्रको अन्तिम भोजनको प्रशंसा		३०५
३- कति किशिका भक्षणहरू छन् ?		३१०
१७. तालपुट नटगामणी	३१६-३२१	
परिचय		३१६
१- नृत्यद्वारा स्वर्ग पुगिन्छ		३१८
१८. दशम गृहपति	३२२-३३६	
परिचय		३२२
१- आयुष्मान् आनन्दसँग प्रश्न		३२४
आयुष्मान् आनन्दको उत्तर		३२७
दशम गृहपतिको प्रसन्नता		३३३
१९. दारुकम्मिक गृहपति	३३६-३४१	
परिचय		३३६
१- सङ्गमा दान वेऊ		३३८
२०. दीघजाणु कोलियपुत्र	३४२-३५०	
परिचय		३४२
१- गृही सुख हुने उपदेश गर्नुहोस्		३४३
चारसम्पदा		३४४
विनाशका चार कारणहरू		३४७

	विषयः	पृष्ठः	पृष्ठः
२१.	दीघावु उपासक	३५१-३५८	
	परिचय		३५१
	केही दीघावु नामहरू		३५२
	१- विरामी दीघावु उपासक		३५४
२२.	धनिय गोप	३६६-३६३	
	परिचय		३५९
	केही धनीय नामहरू		३६२
	१- बुढसँग धनियको वार्तालाप		३६४
२३.	धम्मदिङ्ग उपासक	३६५-४००	
	परिचय		३९५
	१- हामीलाई उपदेश गर्नुहोस्		३९७
२४.	धम्मिक उपासक	४०१-४३२	
	परिचय		४०१
	केही धम्मिक नामहरू		४०२
	१- गृही प्रतिपत्ति		४०९
२५.	नन्दियशाक्य	४३४-	
	परिचय		४३४
	भिन्नाभिन्न नन्दिय नामहरू		४३५

[४८]

विषयः	पृष्ठः	पृष्ठः
१- प्रमाद तथा अप्रमाद विहारी (बुद्धगुण, धर्मगुण, सङ्गुण, आर्यशील)		४४०
२- चारकारणले लोतापन्न हुन्छ		४४६
३- हामीले केगर्नु पर्छ (बुद्धगुण, धर्मगुण,)		४४८
नामावली		४५४
शब्दावली		४८२
गाथा-सूची		५४०

बुद्धकालीन गृहस्थीहरू

[भाग-२]

Dhamma.Digital

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

१. अस्सारोह गामणि

प रि च य

घोडसवारलाई 'अस्सारोह' भनिएको हो । संयुत्तनिकाय III. पृ. २७२ मा उल्लेख भएको तालपुट सूत्रमाथि विचार गर्दा यो अस्सारोह गामणि राजगृहवासी हुन् र राजगृहको कलन्दकनिवाप-मा बसिरहुनु भएका भगवान्‌कहाँ गई यिनले प्रश्न सोधेका थिए भन्ने कुराको अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

यी अस्सारोह गामणिले अघि अधिका घोडसवारका आचार्य प्राचार्यहरूले भनेका कुरा सुनेका थिए कि—जो पुरुष युद्धमा मर्छ उ स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ । यस्ता कुरा राजनैतिक वातावरणबाट प्रेरित भई युद्धमा जानेहरूलाई प्रोत्साहित पार्ने उद्देश्यले नै युद्धमा मर्नेहरू स्वर्गमा पुग्दछन् भनी केही धर्महरूले भनेका हुन् । तर बुद्धधर्मले यस कुरालाई मान्दैन । त्यसैले अस्सारोह गामणिले युद्धमा मर्नेहरू स्वर्गमा पुग्दछन् भन्ने विषयमा भगवान्‌ के भन्नुहुन्छ भनी प्रश्न सोध्दा वहलि "यो कुरा मसँग नसोध" भनी भन्नुभएको थियो । जब अस्सारोह गामणिले जोडगरे तब भगवान्‌ले "युद्धमा मरेर स्वर्गमा पुगिन्छ" भन्ने

[२]

बुद्धकालीन गृहस्थीहरू

धारणा बिलकुल गलत हो र गलत धारणा हुनेको गति नरकयोनि, वा
तिरश्चीनयोनिमध्ये कुनै एकमा हुन्छ भनी भन्नुभयो । जुन कुरा अगाडि
अनुदित मूलसूत्रबाटै प्रष्ट भएको छ । उपदेशको अन्तमा बुद्धको शरणमा
परो अस्सारोह गामणिले उपासकत्व ग्रहण गरे ।

Dhamma.Digital

×

×

×

मूल सूत्र—

१—युद्धमा मरे स्वर्ग पुगिन्छ

अनि अस्सारोह गामणि (अश्वारोह ग्रामणी) जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए; त्यहाँ पुगेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका अस्सारोह गामणिले भगवान्सँग यस्तो भने—

“मन्ते ! मैले अघि अधिका घोडसवार आचार्य-प्राचार्यहरूले भनेका कुरा सुनेको छु कि—‘जो घोडसवार संग्राममा उत्साहित हुन्छ, बल देखाउँछ—त्यस्ता उत्साहित हुने, बल देखाउनेलाई अरूले मारि-दिन्छन्, ज्यान लिन्छन्; मरण भएपछि उ ‘परजित’ भन्ने देवता-हरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ ।’ यस सम्बन्धमा भगवान् के भन्नुहुन्छ ?”

“गामणि ! भइहाल्यो, यो कुरा छाडिदेऊ; मसँग यो कुरा नसोध ।”

दोश्रो पटक पनि...तेश्रो पटक पनि अस्सारोह गामणिले भगवान्सँग यस्तो भने—

---

१. सं. नि. III. पृ. २७५: अस्सारोहसुत्तं, गामणिसंपुत्तं ।

“भन्ते ! मैले अघि अधिका घोडसवार आचार्य-प्राचार्यहरूले भनेका कुरा सुनेको छु कि — ‘जो घोडसवार संग्राममा उत्साहित हुन्छ, बल देखाउँछ—त्यस्ता उत्साहित हुने र बल देखाउनेलाई अरुले मारि-विन्छन्, ज्यान लिन्छन्; मरण भएपछि उ ‘परजित’ भन्ने दैवता-हरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ।’ यस सम्बन्धमा भगवान् के भन्नुहुन्छ ?”

“गामणि ! ‘भइहाल्यो, यो कुरा छाडिबेऊ; मसँग यो कुरा नसोध’ भनी भन्दा पनि मुक्त पाउन सकिन्न भने—गामणि ! त्यसोभए तिमिलाई म बताउनेछु । गामणि ! जो त्यो घोडसवार संग्राममा उत्साहित हुन्छ र बल देखाउँछ—उसको चित्त पहिले नै—‘यो सत्त्वहरू मारियुन् वा बन्धित होउन् वा उच्छिन्न होओउन् वा विनाश होउन् वा बाँकी नरहुन्’ भनी दूषित भएको हुन्छ, खराबविशातिर लागेको हुन्छ । अनि उत्साहित हुने तथा बल देखाउने उसलाई अरुले मारिबिन्छन्, ज्यान लिन्छन् । अनि शरीर छाडी मृत्युपछि—जहाँ ‘परजित’^१ भन्ने नरकलोको छ—उ त्यहाँ उत्पन्न हुन्छ; यबि उसले—‘जो घोडसवार

---

१. सं. अ. क. III. पृ. १०० मा: ‘सरजित’ । यो सरजित अथवा ‘परजित’ भन्ने नरक कतै अलग छैन । यो नरक अवीचि नरककै एक भाग हो । यो नरकमा उत्पन्न हुनेहरू पञ्चायुधसन्नद्ध भएका हात्ती घोडाको रथमा चढी संग्राममा युद्ध गरे जस्तैगरी भोग गछुन् भनी सं. नि. अ. क. III. पृ. १००: योधाजीवसुत्तवण्णना, गामणि-संयुत्तले उल्लेख गरेको छ ।

संप्राममा उत्साहित हुन्छ, बल देखाउँछ त्यस्ता उत्साहित हुने, बल देखाउनेलाई अरूले मारिदिन्छन्, ज्यान लिन्छन् अनि मरणपछि उ 'परजित' भन्ने देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ' भन्ने विश्वास गर्छ भने—यो उसको गलत विश्वास हुनेछ (सास्सहोति मिच्छादिट्ठि) । गामणि गलत विश्वास हुनेको (मिच्छादिट्ठिक्कस्स) दुइगतिहरूमध्येमा कुनै एक गति हुन्छ—नरकयोनी वा तीर्थकयोनी—भनी म भन्दछु ।”

यस्तो भन्नुहुँदा आँखाबाट आँसु बघाई अस्सारोह गामणि रुनथाले ।

“गामणि ! भइहाल्यो, यो कुरा छाडिदेऊ, यो कुरा मसँग नसोध भनी भन्दा पनि म तिम्रोबाट मुक्तहुन सकिन ।”

“भन्ते ! जुन कुरा भगवान्ले मलाई सुनाउनुभयो म त्यस कुराबाट रोएको होइन । भन्ते ! बल्कि अघि अधिका घोडसवार आचार्य-प्राचार्यहरूको—‘जो त्यो घोडसवार संप्राममा उत्साहित हुन्छ, बल देखाउँछ—त्यस्ता उत्साहित हुने, बल देखाउनेलाई अरूले मारिदिन्छन्, ज्यान लिन्छन्; अनि मरणपछि उ 'परजित' भन्ने देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ' भन्ने कुराबाट म धेरै समयसम्म छर्किएँ, ठगिएँ तथा मोहित भएँ ।

“भन्ते ! धन्यहो, भन्ते ! धन्यहो, भन्ते ! जस्तै घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिदिदा वा ढाकेकोलाई उघारिदिदा वा बाटो भुलेकोलाई

[६]

बुद्धकालीन गृहस्थीहरू

बाटो देखाईदिदा वा अँध्यारोमा तेलको बत्ती राखिदिदा आँखा हुनेहरूले रूप देख्ने हुन् — त्यस्तैगरी तपाइले मलाई अनेकप्रकारले धर्मप्रकाश पारिविनुभयो । अब म भगवान्को शरणमा पर्छु, धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि भगवान्ले मलाई आजीवन शरणमा आएको उपासक हो भनी स्वीकार गर्नुहोस् ।”

२. असिबन्धकपुत्र गामणि

प रि च य

असिबन्धकपुत्र गामणिको सम्बन्धमा चारवटा मूल सूत्रहरू पाइएका छन् । यिनीहरूको अनुवाद अगाडि गरिदिएको छ । यी सूत्रहरूको भनाइ अनुसार निगण्ठ-नाटपुत्रको शिष्यत्वमा आउनुभन्दा अगाडि बी असिबन्धकपुत्र गामणि ब्राह्मणभक्त थिए होलान् भनी अनुमान लगाउन सकिन्छ । किनभने—जब यिनले नालन्दाको पारिवारिक-आश्रममा बसिरहनु भएका बुढसँग सर्वप्रथम भेटेका थिए तब यिनले पश्चिमभूमिमा बस्ने कमण्डलुधारी ब्राह्मणहरूको जिक्री गरेका थिए । त्यसबखत यिनले बुढसँग यस्तो पनि भनेका थिए कि—ती ब्राह्मणहरूले मरेकालाई स्वर्ग पुऱ्याउन सक्छन् । अतः तपाइ गौतमले पनि मरेकालाई स्वर्ग पुऱ्याउन सक्नुहुन्छ के ?

यसको उत्तरमा भगवान्ले असिबन्धकपुत्र गामणिलाई उदाहरण सहित चित्तबुग्नेगरी जुन उपदेश गर्नुभएको थियो त्यो कुरा अगाडिको पहिलो सूत्रमा उल्लेख भएको छ ।

अर्कोपटक यिनले बुद्धसँग उपदेशको सम्बन्धमा प्रश्न सोधेका थिए । उत्तरमा बुद्धले खेतका उपमाहरूसँग मिलाई तथा पानीका भाँडा-हरूसँग तुलना गरी जवाफदिनु भएको थियो । जुन कुरा अगाडिको दोश्रो सूत्रले प्रष्ट गरिदिएको छ ।

तल्ला दुइ सूत्रहरूमा (३ र ४) भने स्पष्टरूपमा 'निगण्ठका भ्रावक' भनी उल्लेख भएका छन् । यसको आधारमा हेर्दा यिनी पछि-गएर निगण्ठ-नाटपुत्रको शिष्यत्वमा पुगेका थिए भनी सजिलैसँग भन्न सकिन्छ ।

अगाडिको तेस्रो सूत्रमा चाहि भगवानले यिनीसँग 'निगण्ठ-नाटपुत्रले आफ्ना शिष्यहरूलाई कसरी धर्मोपदेश गर्छन् ?' भन्ने सम्बन्धमा चर्चा भएको छ । अनि चौथो सूत्र अनुसार चाहि एकदिन निगण्ठ-नाटपुत्रले यिनलाई दोधारे प्रश्न सिकाई बुद्धकहाँ वादारोपण गर्नकोनिमित्त पठाएको कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ । यस छलफलद्वारा पनि असिबन्धकपुत्र गामणि बुद्धप्रति प्रसन्न नै भएको कुरा थाहा-पाइन्छ ।

किन्तु यस सूत्रको सम्बन्धमा एउटा प्रश्न उठ्नसक्छ । त्यो केहो भने ? —

“एकं समयं भगवा कोसलेषु चारिकं चरमानो महता भिक्षु-सङ्घेनसिद्धि येन नालन्दा तदवसरि ।” अर्थात्—“एक समय भगवान् कोशलमा चारिका गर्दै धेरै भिक्षुहरूकासाथ जहाँ नालन्दा हो त्यहाँ जानुभयो” भन्ने बारेमा ।

यस अनुसार — 'कोशलमा चारिका गर्दे नालन्दाया जानुभयो' भन्ने वाक्यद्वारा यो नालन्दा कोशल राज्यभिन्न रहेको छ भन्ने कुरा बुझिन्छ । त्यसोभए यसमा जुन 'पावारिक-आम्रवन' भनिएको छ त्यो कुनचाहि हो त ? भन्ने अर्को प्रश्न उठ्छ ।

पालिसाहित्यमा 'पावारिक' नामका सेठहरू दुइजना बाहेक अरु देखिन्नन् । यिनीहरूकै आम्रवनहरूलाई 'पावारिक-आम्रवन' भनिएको हो । यी दुइजना पावारिकहरूमध्ये एकजना कौशम्बीवासी (हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४१९: राजा उदेन) र अर्को नालन्दावासी हुन् । यी दुइजनाहरूको नाम छुट्याउने उद्देश्यले नालन्दावासी (राजगृह नजिकको नालन्दा) पावारिकलाई अट्टकथाहरूले 'दुस्स-पावारिक' नामले चिनाएका छन् । (पपं. सू. II. पृ. ३२७: कोसम्बक-सुत्तवण्णना; सुमं. वि. II. पृ. ६३३: सम्पसादनसुत्तवण्णना; मनो. र. पू. I. पृ. २३५: खुज्जुत्तराकथा, एककनिपातवण्णना; सार. प. III. पृ. १६९; नालन्दासुत्तवण्णना, नालन्दावग्गो र D. P. P. II. पृ. १९५.) यसै सूत्रको आधार लिएर भरतसिंह उपाध्यायले बु. भा. भू. पृ. २६७ मा दुइवटा नालन्दा छन् भनी लेखेका हुन् ।

अर्को कुरा विचार गर्ने हो भने—कोशल देशमा निगण्ठ-नाटपुत्रको कुनै केन्द्र रहेको कुरा मूल सूत्र वा अट्टकथाहरूमा पाइँदैनन् । पाइँन्छन् भने—राजगृह, नालन्दा, वैशाली र कपिलवस्तु आदि नामहरू पाइँन्छन् । (हेर बु. प. भा-१, पृ. १६६: निगण्ठ-नाटपुत्र) ।

उपरोक्त कुराहरू ध्यानमा राख्दा अगाडिको सूत्र (नं. ४) मा

[१०]

बुद्धकालीन गृहस्थीहरू

जुन 'कोशलमा चारिका गर्दै... नालान्दा जानुभयो' भन्ने वाक्य उल्लेख भएको छ यस विषयमा राम्ररी विचार गरी खोज गर्नुपर्ने देखिन्छ । अर्को कुरा कोशलमा नालान्दा रहेको कुरा यही एक सूत्रमा उल्लेख भएको देखिएको छ । अरु कुराहरू अगाडिका मूल सूत्रहरूबाट प्रष्ट भएका छन् ।

Dhamma.Digital

×

×

×

मूल सूत्र—

१-प्रार्थनाद्वारा सुगति वा दुर्गति पुनर्न सकिदैन

एक समय भगवान् नालन्दाको पावारिक-आम्रवनमा^१ विहार गरिरहनु भएको थियो^२ । अनि असिबन्धकपुत्र गामणि जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए; त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका असिबन्धकपुत्र गामणिले भगवान्लाई यस्तो भने—

“भन्ते ! पञ्चीम भूमिमा बस्ने कमण्डलुधारी ऊँचाउ लगाउने, पानीमा डुस्की लगाउने तथा अग्निपरिचर्या गर्ने ब्राह्मणहरू छन्^३ ।

-
१. यो आम्रवन दुस्स पावारिकसेठको आम्रवन थियो । हेर बु. प. भा-१, पृ. २१६ को पादटिप्पणीमा । यो नालन्दा राजगृहबाट एक योजन टाढापछि । सुमं. वि. I. पृ. २७: ब्रह्मजालमुत्तवण्णना ।
  २. सं. ति. III. पृ. २७६: असिबन्धकपुत्तमुत्तं, गामणिसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. १००.
  ३. यस्तै कुरा अं. ति-१०, पृ. ३१६: चुन्दमुत्तं, जाणुस्सोणिवग्गमा पनि उल्लेख भएको पाइन्छ ।

उनीहरूले मरेकोलाई हिड्न लगाउँछन् (उय्यापेन्ति), संज्ञापन गराउँछन् र स्वर्गमा पनि पठाउँछन् । भन्ते ! भगवान् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, तपाइ पनि त्यस्तो गर्न सक्नुहुन्छ के जस्तो गर्दा सबैलोक; शरीरछाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन सकोस् ?”

(क) “गामणि ! त्यसोभए म तिमीसँगै सोध्नेछु; जस्तो तिमीलाई लाग्नेछ त्यस्तो बताऊ । गामणि ! (भनौंकि) यहाँ कुनै पुरुष — प्राणीघाती, अदिन्नादायी, काममिथ्याचारी, मृषावादी, पंशुन्य-वादी, पशुवादी, सम्प्रलापी, अभिध्यालु, क्रोधो तथा मिथ्यादृष्टिक हुन्छ । अनि महाजनसमूह एकत्रित भई उसँग आयाचना गर्छ, प्रशंसा गर्छ, हात जोर्छ तथा प्रयत्न गर्छ—‘यो पुरुष शरीर छाडी मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न होओस् ।’ गामणि ! यस सम्बन्धमा तिमी के भन्दछौ त ? के त महाजनसमूहको आयाचनाको कारणबाट वा प्रशंसाको कारणबाट वा हात जोराइको कारणबाट अथवा प्रयत्नको कारणबाट शरीर छाडी मरणपछि सो पुरुष सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन सक्छ त ? यस सम्बन्धमा तिमी के भन्दछौ त ?”

“भन्ते ! सक्दैन ।”

“गामणि ! जस्तै—कुनै पुरुषले ठूलो ढुंगालाई पानीको गहिराइमा खसाल्छ । अनि महा जनसमूह एकत्रित भई—त्योसँग आयाचना गर्छ, प्रशंसा गर्छ, हात जोर्छ तथा प्रयत्न गर्छ — ‘हे ठूलो ढुंगो ! माथि आ, हे ठूलो ढुंगो ! बघ, हे ठूलो ढुंगो ! तीरमा आ ।’ गामणि ! यस सम्बन्धमा तिमी के भन्दछौ त ?—के त महा जनसमूह-

को आयाचनाको कारणबाट वा प्रशंसाको कारणबाट वा हातजोराइको कारणबाट अथवा प्रयत्नको कारणबाट त्यो ठूलो ढुंगा पानीमाथि उत्रन्छ वा बग्छ वा तीरमा आउँछ त ?”

“भन्ते ! आउँदैन ।”

“गामणि ! त्यस्तैगरी जो त्यो पुरुष प्राणीघातो, अदिभ्रादायी, ... तथा मिथ्यादृष्टिक हुन्छ; यद्यपि महाजनसमूह एकत्रित भई उसँग आयाचना गर्छ, प्रशंसा गर्छ, हात जोर्छ तथा प्रयत्न गर्छ—‘यो पुरुष शरीर छाडी मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न होओस्’ तैपनि त्यो पुरुष शरीर छाडी मृत्युपछि अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न हुन्छ ।

(ख) “गामणि ! (भनीकि) यहाँ कुनै पुरुष—प्राणीघात नगर्ने, अदिभ्रादान नलिने, काममिथ्याचार नगर्ने, मृषावाद नगर्ने, पशुन्य-वाद नगर्ने, परुषवाद नगर्ने, सम्प्रलाप नगर्ने, अभिध्यातु नहुने, क्रोधी नहुने तथा सम्यक्दृष्टिक हुन्छ । अनि महाजनसमूह एकत्रित भई उसँग आयाचना गर्छ, प्रशंसा गर्छ, हात जोर्छ तथा प्रयत्न गर्छ—‘यो पुरुष शरीर छाडी मरणपछि अपाय, दुर्गति, विनिपात तथा नरकमा उत्पन्न होओस् ।’ गामणि ! यस सम्बन्धमा तिम्रो के भन्दछौ त ?—के त महा-जनसमूहको आयाचनाको कारणबाट वा प्रशंसाको कारणबाट वा हात-जोराइको कारणबाट अथवा प्रयत्नको कारणबाट शरीर छाडी मरणपछि सो पुरुष अपाय, दुर्गति, विनिपात तथा नरकमा उत्पन्न हुन सक्छ त ? यस सम्बन्धमा तिम्रो के भन्दछौ त ?”

“भन्ते ! सवदेन ।”

“गामणि ! जस्तै— कुनै पुरुषले घिउको ठेकी वा तैलको ठेकीलाई गहिरो पानीमा डुबाई फुटाल्छ । त्यहाँ जो ती गिर्खाहरू वा काठका टुक्राहरू हुन् ती तलतिर डुब्छन्; जो त्यो घिउ वा तैल हो त्यो माथितिर उठ्छ । अनि महाजनसमूह एकत्रित भई—त्योसँग आयाचना गर्छ, प्रशंसा गर्छ, हात जोर्छ तथा प्रयत्न गर्छ -- ‘हे घिउ वा तैल ! डुबेर जा, हे घिउ वा तैल ! तल डुबेर बस, हे घिउ वा तैल ! तलतिर जा ।’ गामणि ! यस सम्बन्धमा तिम्रो के भन्वछौ त ?—के त महाजनसमूहको आयाचनाको कारणबाट वा प्रशंसाको कारणबाट वा हातजोराइको कारणबाट अथवा प्रयत्नको कारणबाट त्यो घिउ वा तैल डुबेर जान्छ वा तल डुबेर बस्छ वा तलतिर जान्छ ?”

“भन्ते ! जादेन ।”

“गामणि ! त्यस्तेगरी—जो त्यो पुरुष प्राणीघातबाट, अद्विषा-वानबाट, ... सम्प्रलापबाट विरत रहन्छ, अभिध्यानु हुन्न, क्रोधी हुन्न तथा सम्यक्दृष्टिक हुन्छ; यद्यपि महाजनसमूह एकत्रित भई उसँग आयाचना गर्छ, प्रशंसा गर्छ, हात जोर्छ तथा प्रयत्न गर्छ—‘यो पुरुष शरीर छाडी मरणपछि अपाय, दुर्गति, विनिपात तथा नरकमा उत्पन्न होओस्’ तैपनि त्यो पुरुष शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमै उत्पन्न हुन्छ ।”

यस्तो भन्नुहुँदा असिबन्धकपुत्र गामणिछे भगवान्लाई यस्तो भन्ने—

“धन्यहो, भन्तै ! धन्यहो, भन्ते !! ... आजवेखि भाजीवन
शरणमा आएको उपासक हो भनी भगवान्‌ले मलाई स्वीकार गर्नुहोस् ।”

×

×

×

मूल सूत्र -

२-बुद्ध सबैमाथि दयापूर्वक धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ

एक समय भगवान् नाळन्दाको पावारिक आम्रबनमा विहार गर्दै हुनुहुन्थ्यो^१ । अनि अस्त्रिबन्धकपुत्र गामणि जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए; त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका अस्त्रिबन्धकपुत्र गामणिले भगवान्लाई यस्तो भने—

“भन्ते ! भगवान् सबै प्राणीहरू प्रति हितानुकम्पी भई विहार गर्नुहुन्छ होइन ?”

“गामणि ! हो; तथागत सबै प्राणीहरू प्रति हितानुकम्पी भई विहार गर्छन् ।”

“भन्ते ! त्यसोभए किननि भगवान्ले कसैलाई सत्कारपूर्वक धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ र कसैलाई त्यसरी सत्कारपूर्वक धर्मोपदेश गर्नुहुन्न ?”

“गामणि ! त्यसोभए तिमिसँगै सोध्नेछु । जस्तो तिमिलाई

---

१. सं.नि. III. पृ. २७८: खेतूपममुत्तं, गामणिसंयुत्तं, अ.क. III. पृ. १००.

लाग्नेछ त्यस्तो बताऊ । गामणि ! (भनों कि) यहाँ कुनै कुनै गृहपतिका तीनवटा खेतहरू छन् । जस्तै—एउटा उत्तम खेत, एउटा मध्यम खेत तथा एउटा कमसल खेत—सारो, नुनीलो तथा खराब भूमि हुन्छ । यस सम्बन्धमा तिमी के भन्दछी त ? गामणी ! खेतमा बिऊ रोप्न चाहने अमुक कृषक गृहपतिले कुन खेतमा पहिले बिऊ रोप्छ—जो त्यो खेत उत्तम हो, त्यसमा वा जो त्यो खेत मध्यम हो, त्यसमा अथवा जो त्यो खेत कमसल छ, सारो छ, नुनीलो छ तथा खराब भूमि छ त्यसमा ? यस सम्बन्धमा तिमी के भन्दछौ त ?”

“भन्ते ! खेत रोप्न चाहने अमुक कृषक गृहपतिले जो त्यो उत्तम खेत हो त्यसमा पहिले बिऊ रोप्छ । त्यसमा बिऊ रोपिसकेपछि जो त्यो मध्यम खेत हो त्यसमा बिऊ रोप्छ । त्यसमा बिऊ रोपिसकेपछि जो त्यो कमसल खेत हो—सारो, नुनीलो तथा खराब भूमि हो त्यसमा बिऊ रोप्न पनि सक्छ, न रोप्न पनि सक्छ । किनभने ?—कमसेकम गाईको-निमित्त खाना भए पनि हुनेछ ।”

“गामणि ! जस्तै—त्यो अमुक खेत उत्तम छ—त्यस्तैगरी—मेरा भिक्षु र भिक्षुणीहरू उत्तम छन् । म उनीहरूलाई धर्मोपदेश गर्दछु—आदिकल्याण, मध्यकल्याण, पर्यवसानकल्याण, सार्थक, सब्यञ्जन, केवल परिपूर्ण परिशुद्ध ब्रह्मचर्य प्रकाश पाउँछु । किनभने ?— गामणि ! उनीहरू मेरै द्वीप, मेरै सहारा, मेरै त्राण र मेरै शरणमा बस्दछन् । गामणि ! जस्तै—त्यो अमुक खेत मध्यम छ—त्यस्तैगरी—मेरा उपासक र उपासिकाहरू मध्यम छन् । उनीहरूलाई म धर्मोपदेश गर्दछु

—आदिकल्याण, मध्यकल्याण, पर्यवशानकल्याण, सार्थक, सब्यञ्जन, केवल परिपूर्ण परिशुद्ध ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्दछु । किनभने ?— गामणि ! उनीहरू मेरै द्वीप, मेरै सहारा, मेरै त्राण र मेरै शरणमा बस्दछन् । गामणि ! जस्तै— त्यो अमुक खेत कमसल, सारो, नुनीलो तथा खराब भूमि छ— त्यस्तैगरी— मेरा अन्य तीर्थीय श्रमण-ब्राह्मण परिव्राजकहरू छन् । उनीहरूलाई पनि म धर्मोपदेश गर्दछु— आदिकल्याण, मध्यकल्याण, पर्यवशानकल्याण, सार्थक, सब्यञ्जन, केवल परिपूर्ण परिशुद्ध ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्दछु । किनभने ?— कमसेकम एक पद भएपनि जान्नेछन् जो उनीहरूको निमित्त दीर्घकालिक हित र सुख हुनेछ ।

“गामणि ! (भनौं कि) कुनै पुरुषका तीनवटा पानीराख्ने खरखण्डाहरू (मणिका) छन्— एउटा पानीराख्ने खरखण्डा प्वाल नपरेको, पानी नचुहिने तथा पानी अड्ने; एउटा पानीराख्ने खरखण्डा प्वाल नपरेको, (तर अलि अलि) पानी चुहिने तथा पानी नअड्ने; एउटा पानीराख्ने खरखण्डा प्वाल परेको, पानी चुहिने तथा पानी नअड्ने हुन्छ । गामणि ! पानीराख्ने चाहने अमुक पुरुषले कुनमा पहिले पानीराख्छ ?— जो त्यो प्वाल नपरेको, पानी नचुहिने तथा पानी अड्ने पानीराख्ने खरखण्डा हो त्यसमा पानीराख्छ वा जो त्यो प्वाल नपरेको तर (अलि अलि) पानी चुहिने तथा पानी नअड्ने पानीराख्ने खरखण्डा हो त्यसमा पानीराख्छ अथवा जो त्यो प्वाल परेको, पानी चुहिने तथा पानी नअड्ने पानीराख्ने खरखण्डा हो त्यसमा पानीराख्छ ? यस सम्बन्धमा तिम्रो के भन्दछौं ?”

“भन्ते ! पानीराखन चाहने अमुक पुरुषले जो त्यो प्वाल नपरेको, पानी नचुहिने तथा पानी अड्ने पानीराखने खरखण्डा हो त्यसमा पानी-राख्छ; त्यसमा राखेर पछि जो त्यो प्वाल नपरेको तर (अलि अलि) पानी चुहिने तथा पानी नअड्ने पानीराखने खरखण्डा हो त्यसमा पानी-राख्छ; त्यसमा राखेर पछि जो त्यो प्वाल परेको, पानी चुहिने तथा पानी नअड्ने पानीराखने खरखण्डा हो त्यसमा पानीराखन पनि सक्छ, न राखन पनि सक्छ । किनभने ? — कमसेकम भाँडाहरू पखाल्नकोनिमित्त त हुनेछ भनी ।”

“गामणि ! जस्तै — जो त्यो प्वाल नपरेको, पानी नचुहिने तथा पानी अड्ने पानीराखने खरखण्डा हो — त्यस्तै — मेरा भिक्षु र भिक्षुणीहरू हुन् । उनीहरूलाई म धर्मोपदेश गर्दछु — आदिकल्याण, मध्यकल्याण, ... ब्रह्मचर्य प्रकाश पादंछु । किनभने ? — उनीहरू मेरं द्वीप, मेरं सहारा, मेरं त्राण र मेरं शरणमा बस्दछन् । गामणि ! जस्तै जो त्यो प्वाल नपरेको तर (अलि अलि) पानी चुहिने तथा पानीराखने खरखण्डा हो त्यस्तै — मेरा उपासक र उपासिकाहरू हुन् । उनीहरूलाई म धर्मोपदेश गर्दछु — आदिकल्याण, मध्यकल्याण, ... ब्रह्मचर्य प्रकाश पादंछु । किनभने ? — उनीहरू मेरं द्वीप, मेरं सहारा, मेरं त्राण र मेरं शरणमा बस्दछन् । गामणि ! जस्तै — जो त्यो प्वाल परेको, पानी चुहिने तथा पानी नअड्ने पानीराखने खरखण्डा हो, त्यस्तै — मेरा अन्यतीर्थीय भ्रमण ब्राह्मण परिव्राजकहरू हुन् । उनीहरूलाई पनि म धर्मोपदेश गर्दछु — आदिकल्याण, मध्यकल्याण, ... ब्रह्मचर्य प्रकाश पादंछु । किनभने ? —

[२०]

बुद्धकालीन गृहस्थोहरू

कमसेकम एक पद भएपनि जान्नेछन् जो उनीहरूकोनिमित्त दीर्घकालिक
हित र सुख हुनेछ ।”

यस्तो भन्नुहुँदा असिबन्धकपुत्र गामणिले भगवान्लाई यस्तो
भने—“धन्यहो, भन्ते ! धन्यहो, भन्ते !! ... आजदेखि आजीवन
शरणमा आएको उपासक हो भनी मलाई भगवान्ले स्वीकार गर्नुहोस् ।”

×

×

×

मूल सूत्र—

३—निगण्ठ-नाटपुत्रको उपदेश

एक समय भगवान् नालन्दाको पावारिक-आस्रवनमा विहार गर्नुभएको थियो ? ।

त्यस समय निगण्ठश्रावक असिबन्धकपुत्र गामणि जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका निगण्ठ-श्रावक असिबन्धकपुत्र गामणिसँग भगवान्ले यस्तो सोध्नुभयो—

“गामणि ! निगण्ठ-नाटपुत्रले आफ्ना श्रावकहरूलाई कसरी धर्मोपदेश गर्छन् ?”

“भन्ते ! निगण्ठ-नाटपुत्रले आफ्ना श्रावकहरूलाई यसरी धर्मोपदेश गर्छन्—

‘(१) ज-जसले प्राणीहत्या गर्छन् उनीहरू सबै अपायगामी र नरकगामी हुन्छन् । (२) ज-जसले चोरी गर्छन् उनीहरू सबै अपायगामी

र नरकगामी हुन्छन् । (३) ज-जसले व्यभिचार गर्छन् उनीहरू सबै अपाय-गामी र नरकगामी हुन्छन् । (४) ज-जसले फूट बोल्छन् उनीहरू सबै अपायगामी र नरकगामी हुन्छन् । जुन जुन काममा धेरै समय बिताउँछन् सोही कारणले उनीहरू नरकगामी हुन्छन् ।’

“भन्ते ! यसरी निगण्ठ-नाटपुत्रले आफना श्रावकहरूलाई धर्मोपदेश गर्छन् ।”

“गामणि ! त्यसोभए ‘जुन जुन काममा धेरै समय बिताउँछ सोही कारणले उ नरकगामी हुन्छ’ भन्ने निगण्ठ-नाटपुत्रको कथनानु-सार त यहाँ कुनै पनि अपायगामी वा नरकगामी हुन सक्दैन ।

१-“गामणि ! समयको हिसाबले जो त्यो पुरुष दिनमा वा रातमा प्राणीहत्या गर्ने हुन्छ—यो दुवै समयहरूमध्ये कुनचाहिँ समय धेरै हुन्छ ? प्राणीहत्या गर्ने समय कि प्राणीहत्या नगर्ने समय ? यसमा तिम्रो के भन्छौ ?”

“भन्ते ! समयको हिसाबले जो त्यो पुरुष दिनमा वा रातमा प्राणीहत्या गर्नेहुन्छ—यो दुवै समयहरूमध्ये प्राणीहत्या गर्ने समयभन्दा प्राणीहत्या नगर्ने समय नै धेरै हुन्छ ।”

“गामणि ! त्यसोभए ‘जुन जुन काममा धेरै समय बिताउँछ सोही कारणले उ नरकगामी हुन्छ’ भन्ने निगण्ठ-नाटपुत्रको कथनानु-सार त यहाँ कुनै पनि अपायगामी वा नरकगामी हुन सक्दैन ।

२-“गामणि ! समयको हिसाबले जो त्यो पुरुष दिनमा वा

रातमा चोरी गर्ने हुन्छ—यी दुवै समयहरूमध्ये कुनचाहिँ समय धेरै हुन्छ ? चोरी गर्ने समय कि चोरी नगर्ने समय ? यसमा तिम्रो के भन्छौ ?”

“भन्ते ! समयको हिसाबले जो त्यो पुरुष दिनमा वा रातमा चोरी गर्ने हुन्छ—यी दुवै समयहरूमध्ये—चोरी गर्ने समयभन्दा चोरी नगर्ने समय नै धेरै हुन्छ ।”

“गामणि ! त्यसोभए ‘जुन जुन काममा धेरै समय बिताउँछ सोही कारणले उ नरकगामी हुन्छ’ भन्ने निगण्ठ-नाटपुत्रको कथनानुसार त यहाँ कुनै पनि अपायगामी वा नरकगामी हुन सक्दैन ।

३—“गामणि ! समयको हिसाबले जो त्यो पुरुष दिनमा वा रातमा काममिथ्याचारी हुन्छ—यी दुवै समयहरूमध्ये कुनचाहिँ समय धेरै हुन्छ ? काममिथ्याचार गर्ने समय कि काममिथ्याचार नगर्ने समय ? यसमा तिम्रो के भन्छौ ?”

“भन्ते ! समयको हिसाबले जो त्यो पुरुष दिनमा वा रातमा काममिथ्याचारी हुन्छ—यी दुवै समयहरूमध्ये—काममिथ्याचार गर्ने समयभन्दा काममिथ्याचार नगर्ने समय नै धेरै हुन्छ ।”

“गामणि ! त्यसोभए ‘जुन जुन काममा धेरै समय बिताउँछ सोही कारणले उ नरकगामी हुन्छ’ भन्ने निगण्ठ-नाटपुत्रको कथनानुसार त यहाँ कुनै पनि अपायगामी वा नरकगामी हुन सक्दैन ।

४—“गामणि ! समयको हिसाबले जो त्यो पुरुष दिनमा वा

रातमा ऋट्वादी हुन्छ—यी दुवै समयहरूमध्ये कुनचाहि समय धेरै हुन्छ ? ऋटो कुरा गर्ने समय कि ऋटो कुरा नगर्ने समय ? यसमा तिम्रो के भन्छौ ?”

“भन्ते ! समयको हिसाबले जो त्यो पुरुष दिनमा वा रातमा ऋट्वादी हुन्छ—यी दुवै समयहरूमध्ये—ऋटो कुरा गर्ने समयभन्दा ऋटो कुरा नगर्ने समय नै धेरै हुन्छ ।”

“गामणि ! त्यसोभए ‘जुन जुन काममा धेरै समय बिताउँछ सोही कारणले उ नरकगामी हुन्छ’ भन्ने निगण्ठ-नाटपुत्रको कथनानुसार त यहाँ कुनै पनि अपायगामी वा नरकगामी हुन सक्दैन ।

“गामणि ! यहाँ केही शास्ताहरू यस्ता वादी हुन्छन्, यस्ता दृष्टिका हुन्छन्—‘ज-जसले प्राणीहत्या गर्छन् उनीहरू सबै अपायगामी र नरकगामी हुन्छन्; ज-जसले चोरी गर्छन् उनीहरू सबै अपायगामी र नरकगामी हुन्छन्; ज-जसले काममिथ्याचार गर्छन् उनीहरू सबै अपायगामी र नरकगामी हुन्छन्; ज-जसले ऋटा कुरा गर्छन् उनीहरू सबै अपायगामी र नरकगामी हुन्छन् ।’ गामणि ! त्यस्ता शास्ता प्रति अभिप्रसन्न हुने श्रावक पनि हुन्छ । उसको मनमा - ‘मेरा शास्ता यस्ता वादी हुनुहुन्छ, यस्ता दृष्टिका हुनुहुन्छ—ज-जसले प्राणीहत्या गर्छन् ती सबै अपायगामी र नरकगामी हुन्छन् । मैले पनि प्राणीहत्या गरेको छु, अतएव म पनि अपायगामी र नरकगामी हुँ’ भन्ने धारणा हुन्छ । गामणि ! त्यो धारणा, त्यो वचन, त्यो चित्त (=चेतना) नहटेसम्म उ पयाकेको जस्तैगरी नरकमा पर्नेछ । ‘मेरा शास्ता यस्ता वादी हुनुहुन्छ,

यस्ता दृष्टिका हुनुहुन्छ—ज-जसले चोरी गर्छन्, ... 'ज-जसले काममिथ्या-
चार गर्छन् ज-जसले झूटा कुरा गर्छन् ती सबै अपायगामी र नरकगामी
हुन्छन् । मैले पनि चोरी गरेको छु, ... मैले पनि काममिथ्याचार गरेको
छु, ... मैले पनि झूटा कुरा गरेको छु, अतएव म पनि अपायगामी र
नरकगामी हुँ' भन्ने धारणा हुन्छ । गामणि ! त्यो धारणा, त्यो वचन,
त्यो चित्त (=चेतना) नहटेसम्म उ फ्याकेको जस्तैगरी नरकमा पर्नेछ ।

बुद्धको उपदेश

'गामणि ! यहाँ तथागत अरहत्, सम्यक्सम्बुद्ध, विदघाचरण
सम्पन्न, सुगत, लोकविद्, अनुत्तर, पुरुषदम्य सारथी, देवमनुष्यहरूका
शास्ता, बुद्ध भगवान् लोकमा उत्पन्न हुन्छन् । अनि वहाँले अनेकप्रकारले
प्राणीहत्याको निन्दा गर्नुहुन्छ र 'प्राणीहत्यालाई त्याग्नु पर्छ' भनी
भन्नुहुन्छ । चौरकार्यको पनि निन्दा गर्नुहुन्छ र 'चौरकार्यलाई त्याग्नुपर्छ'
भनी भन्नुहुन्छ । काममिथ्याचारको पनि निन्दा गर्नुहुन्छ र 'काममिथ्या-
चारलाई त्याग्नुपर्छ' भनी भन्नुहुन्छ । मृषावादको पनि निन्दा गर्नुहुन्छ र
'मृषावादलाई त्याग्नुपर्छ' भनी भन्नुहुन्छ । गामणि ! त्यस्ता शास्ता प्रति
अभिप्रसन्न हुने श्रावक पनि हुन्छ । उसले यस्तो विचार गर्छ—

'भगवान्छले अनेक प्रकारले प्राणीहत्याको निन्दा गर्नुभएको छ र
प्राणीहत्यालाई त्याग्नुपर्छ भनी भन्नुभएको छ । मैले यति वा उति
प्राणीहत्या गरेको छु । जो मैले यति वा उति प्राणीहत्या गरें—त्यो
ठीक छैन, त्यो राम्रो होइन । त्यसको कारणमा मैले पश्चात्ताप गरे

तापनि मेरो त्यो पापकर्म मैले नगरेको हुनेछैन ।' अनि उसले रात्ररी सोच-विचार गरी प्राणीहत्यालाई त्याग्छ । भविष्यकोनिमित्त उ प्राणी-हत्याबाट दूर रहन्छ । यसप्रकार पापकर्मको प्रहाण हुन्छ । यसप्रकार पापकर्मबाट उत्तीर्ण हुन्छ ।

‘भगवानले अनेक प्रकारले अदिन्नादानको (= चोरी) निन्दा गर्नुभएको छ .. काममिथ्याचारको निन्दा गर्नुभएको छ, .. मृषावादको निन्दा गर्नुभएको छ र मृषावादलाई त्याग्नपर्छ भनी भन्नुभएको छ । मैले यति वा उति अदिन्नादान लिएको छु, .. काममिथ्याचार गरेको छु .. मृषावाद गरेको छु । जो मैले यति वा उति मृषावाद गर्ने—त्यो ठीक छैन, त्यो रात्रो होइन । त्यसको कारणमा मैले पश्चात्ताप गरे तापनि मेरो त्यो पापकर्म मैले नगरेको हुनेछैन ।' अनि उसले रात्ररी सोच-विचार गरी मृषावादलाई त्याग्छ । भविष्यकोनिमित्त मृषावादबाट दूर रहन्छ । यसप्रकार पापकर्मको प्रहाण हुन्छ । यसप्रकार पापकर्मबाट उत्तीर्ण हुन्छ ।

दशकुशल—“(१) उ प्राणीहत्यालाई त्यागी प्राणीहत्याबाट विरत रहन्छ, (२) अदिन्नादानलाई त्यागी अदिन्नादानबाट विरत रहन्छ, (३) काममिथ्याचारलाई त्यागी काममिथ्याचारबाट विरत रहन्छ, (४) मृषावादलाई त्यागी मृषावादबाट विरत रहन्छ, (५) पैशुन्यतालाई त्यागी पैशुन्यताबाट विरत रहन्छ, (६) परुषतालाई त्यागी परुषताबाट विरत रहन्छ, (७) सम्प्रलापलाई त्यागी सम्प्रलापबाट विरत रहन्छ, (८) अभिध्यालाई त्यागी अनभिध्यालु (= निर्लोभी) हुन्छ, (९)

व्यापादलाई त्यागी अब्यापावी हुन्छ तथा (१०) मिथ्यादृष्टिलाई त्यागी सम्यक्दृष्टिक हुन्छ ।

“गामणि ! अनि सो आर्यश्रावक, यसरी अभिध्यालाई दूर गरी, व्यापादलाई दूर गरी, असम्मूढ भई, संप्रज्ञानि भई तथा स्मृतिमान् भई प्रथम दिशामा, द्वितीय दिशामा, तृतीय दिशामा तथा चतुर्थ दिशामा मैत्रीचित्त फेलाई बस्छ । त्यस्तैगरी उर्ध, अध, तीर्य—सबैतिर, सबै प्रकारले, सबैलाई तथा सबै लोकमा—विपुल, महान, अप्रमाण-मैत्रीचित्त, अबैरचित्त तथा अद्वेषचित्त फेलाई बस्छ ।

“गामणि ! जस्तै कुनै शंख बजाउने बलवान्-पुरुषले केही मात्र बलगरी शंख बजाई चारैदिशातिर प्रतिध्वनित पाछं त्यस्तैगरी उपरोक्ता-कारले जुन प्रमाणकरको रूपमा भाविता गरेको, बहुलिकृत गरेको मैत्रीचित्त हो त्यसलाई प्रमाणकरमै सीमित राख्दैन, त्यसैमा सीमित भएर बस्दैन ।

“गामणि ! अनि सो आर्यश्रावक, यसरी अभिध्यालाई दूर गरी, व्यापादलाई दूर गरी, असम्मूढ भई, संप्रज्ञानी भई तथा स्मृतिमान् भई — प्रथम दिशामा, द्वितीय दिशामा, तृतीय दिशामा तथा चतुर्थ दिशामा करुणाचित्त फेलाई... मुदिताचित्त फेलाई .. तथा उपेक्षाचित्त फेलाई बस्छ । त्यस्तैगरी उर्ध, अध, तीर्य - सबैतिर, सबैप्रकारले, सबैलाई तथा सबैलोकमा—विपुल, महान, अप्रमाण-करुणाचित्त... मुदिताचित्त . तथा उपेक्षाचित्त फेलाई बस्छ ।

“गामणि ! जस्तै कुनै शंख बजाउने बलवान् पुरुषले केही मात्र बलगरी शंख बजाई चारैदिशातिर प्रतिध्वनित पाछै त्यस्तैगरी उपरोक्ता-कारले जुन प्रमाणको रूपमा भाविता गरेको, बहुलिकृत गरेको करुणाचित्त, मुदिताचित्त तथा उपेक्षाचित्त हो त्यसलाई प्रमाणकरमै सीमित राख्दैन, त्यसैमा सीमित भएर बस्दैन ।”

यति कुरा सुनी अस्मिबन्धकपुत्र गामणिजे भगवान्सँग यस्तो भने—

“धन्यहो, भन्ते ! धन्यहो, भन्ते ! ... आजदेखि आजोवन शरणमा आएको उपासक हो भनी भगवान्‌ले मलाई स्वीकार गर्नुहोस् ।”

×

×

×

मूल सूत्र—

४—निगण्ठ-नाटपुत्रले कुरासिकाए

एक समय भगवान् कोशलमा चारिकागर्दे धेरै भिक्षुहरूका साथ जहाँ नालन्दा' हो त्यहाँ जानुभयो^२ । अनि भगवान्ले नालन्दाको पारिवारिक-आम्रवनमा विहार गर्नुभयो ।

त्यस समय नालन्दामा दुर्भिक्ष परेको थियो, जीवन मरणको समस्या थियो । मृतक शरीरहरूका सेता सेता हाडहरू यत्र तत्र देखिन्थे । केवल (धानको) बोट मात्र हुन्थ्यो, फल फल्दैनथ्यो ।

१. यस सूत्रमा 'कोशलमा चारिकागर्दे' भन्ने वाक्य भएको हुँनाले यहाँको 'नालन्दा' राजगृह र पाटलिपुत्रको बीचमा पर्ने 'नालन्दा' भन्दा भिन्नै 'नालन्दा' हो भन्ने कुरा बुझिन्छ । यसै सूत्रको अनुवाद बु. प. भा-१, पृ. २०३: मा पनि भएको छ । तर त्यहाँ गल्तीले गर्दा 'कोशलमा चारिकागर्दे' भनी लेख्नुपर्नेमा 'वैशाली नगरमा चारिकागर्दे' भनी लेखिएकोमा 'कोशलमा चारिकागर्दे' भनी सञ्च्याएर पढ्नुहुन निवेदन गरेको छु ।

२. सं. नि. III. पृ. २८५: कुलसुत्तं, अ. क. III. पृ. १०२.

त्यसवखत निगण्ठ-नाटपुत्र विशाल निगण्ठ परिषद्कासाथ नाल्लन्दामा बस्दथे । अनि निगण्ठ-श्रावक असिबन्धकपुत्र गामणि जहाँ निगण्ठ-नाटपुत्र थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि निगण्ठ-नाटपुत्र-लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका निगण्ठ-श्रावक असिबन्धकपुत्र गामणिलाई निगण्ठ-नाटपुत्रले यसो भने—

“गामणि ! तिम्रो जाऊ, श्रमण गौतमलाई वादारोपण गर । अनि तिम्रो यस्तो कल्याणकीर्ति शब्द फैलिने छ—‘असिबन्धकपुत्र गामणिले त्यत्रा महान् ऋद्धिसम्पन्न, त्यत्रा महानुभावसम्पन्न श्रमण गौतमलाई वादारोपण गरे’ !”

“भन्ते ! कसरी मैले त्यत्रा महान् ऋद्धिसम्पन्न, त्यत्रा महानु-भावसम्पन्न श्रमण गौतमलाई वादारोपण गर्छु ?”

“गामणि ! तिम्रो जहाँ श्रमण गौतम छन् त्यहाँ जाऊ, त्यहाँ पुगेपछि श्रमण गौतमसँग यस्तो सोध—‘भन्ते ! भगवान्ले अनेक-प्रकारले कुलगृह प्रति अनुदया, अनुरक्षा तथा अनुकम्पाको वर्णना गर्नुहुन्छ, होइन त ?’ गामणि ! यस्तो सोधदा श्रमण गौतमले यसो भन्ने छन्—‘गामणि ! हो, तथागतले अनेकप्रकारले कुलगृह प्रति अनुदया, अनुरक्षा तथा अनुकम्पाको वर्णना गर्छन् ।’ अनि तिम्रिले उनलाई यसो भन—‘भन्ते ! त्यसोभए यस्तो दुर्भिक्ष भएको समयमा, जीवन-मरणको समस्या भएको समयमा, मृतक शरीरहरूका सेता सेता हाडहरू जताततै देखिने समयमा, केवल बीज-बोटमात्र उम्रने समयमा

तपाइ भगवान् यत्तिका विशाल भिक्षुसङ्घलिई चारिका गर्नुहुन्छ, सो किननि ? तपाइ कुलगृहको विनाशकोनिमित्त चारिका गर्नुहुन्छ, तपाइ पोडाकोनिमित्त चारिका गर्नुहुन्छ, तपाइ कुलगृहको हानीकोनिमित्त चारिका गर्नुहुन्छ ।’ गामणि ! तिघ्रा यस दोधारे प्रश्न सुन्दा श्रमण गौतमले न उकेलन सक्नेछन्, न त निलन नं सक्नेछन् ।”

“भन्ते ! हवस्” भनी निगण्ठ-नाटपुत्रको कुरा सुनी असिबन्धकपुत्र गामणि आसनबाट उठी निगण्ठ-नाटपुत्रलाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणागरी जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादनगरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका असिबन्धकपुत्र गामणिले भगवान्सँग सोधे—

कुलगृह प्रति बुद्धको अनुदया

Dhamma.Digital

“भन्ते ! भगवान्ले अनेकप्रकारले कुलगृह प्रति अनुदया, अनुरक्षा तथा अनुकम्पाको वर्णना गर्नुहुन्छ, होइन त ?”

“गामणि ! हो, तथागतले अनेक प्रकारले कुलगृह प्रति अनुदया, अनुरक्षा तथा अनुकम्पाको वर्णना गर्छन् ।”

“भन्ते ! त्यसोभए यस्तो दुर्भिक्ष भएको समयमा, जीवन-मरणको समस्या भएको समयमा, मृतक शरीरहरूका सेता सेता हाडहरू जताततै देखिने समयमा, केवल बीज-बोटमात्र उम्रने समयमा तपाइ भगवान् यत्तिका विशाल भिक्षुसङ्घ लिई चारिका गर्नुहुन्छ, सो किननि ? तपाइ कुलगृहको विनाशकोनिमित्त चारिका गर्नुहुन्छ, तपाइ कुलगृहको

पीडाकोनिमित्त चारिका गर्नुहुन्छ, तपाइ कुलगृहको हानीकोनिमित्त चारिका गर्नुहुन्छ ।”

“गामणि ! यहाँदेखि एकान्नम्बे (९१) कल्पसम्मको कुरा अनुस्मरण गर्दा पनि पाकेको भोजनमात्र दानदिनाको कारणले कुनै पनि कुलगृहको हानी नोक्सानी भएको कुरा मलाई थाहाछैन । बरु जो ती कुलगृहहरू धनी, महाधनी, महाभोगी, प्रसस्त सुन-चाँदी हुने, प्रसस्त बित्तोपकरण हुने, प्रसस्त धनधान्य भएका हुन्—ती सबै दानकै फलले, सत्यताको फलले र संयमको फलले नै भएका हुन् ।

अष्टभय — “गामणि ! कुलगृहहरूका हानी नोक्सानी हुने हेतु-प्रत्ययहरू आठवटा छन्—(१) राजाको कारणबाट, (२) चोरीको कारणबाट, (३) अग्निको कारणबाट, (४) पानीको कारणबाट, (५) राखेको ठाउँबाट अलप हुनाको कारणबाट, (६) ठीक-ठीकसँग कामकाज गर्न नजान्नाको कारणबाट, (७) जसको कुलगृहमा कुलङ्गार भन्ने जन्मिन्छ र जसले घरको सम्पत्ति धूलो छरे ऊँ छर्छ, विनाश पाछ, विध्वंस पाछ तथा (८) अनित्यताको कारणबाट कुलगृहहरूको हानी नोक्सानी हुन्छ ।

“गामणि ! यिनै आठवटा हेतु-प्रत्ययद्वारा कुलगृहहरूको हानी नोक्सानी हुन्छ । गामणि ! कुलगृहहरूको हानी नोक्सानी हुने यी आठवटा कारणहरू छँदाछँदै जसले यस्तो भन्छ—‘कुलगृहको विनाशको-निमित्त भगवान् विचरण गर्छन्, कुलगृहको पीडाकोनिमित्त भगवान् विचरण गर्छन्, कुलगृहको हानीकोनिमित्त भगवान् विचरण गर्छन्’—

गामणि ! त्यो वचन नछोडेसम्म, त्यो चित्त (=चेतना) नछोडेसम्म,
त्यो धारणा नछोडेसम्म, त्यो धारणाबाट मुक्त नभएसम्म सो पुरुष
षयाकेको जस्तैगरी नरकमा पर्नेछ ।”

यति कुरा सुनी असिबन्धकपुत्र गामणिले भगवान्सँग यस्तो
बिन्तिगरे—

“धन्यहो, भन्ते ! धन्यहो, भन्ते !... आजदेखि आजीवन
शरणमा आएको उपासक हो भनी भगवान्ले मलाई स्वीकार गर्नुहोस् ।”

३. इच्छानङ्गलक उपासक

प रि च य

कोशल राज्यको उक्कट्टा नगर बाहिर इच्छानङ्गल^१ भन्ने एक गाउँ थियो । यस गाउँमा जन्मेका हुनाले वा यस गाउँमा बस्ने भएका हुनाले यिनलाई 'इच्छानङ्गलक' भनिएको हो भनी उदानट्ट-कथाले^२ उल्लेख गरेको छ । यस गाउँमा कोशलका नामी नामी ब्राह्मणहरू आई छ छ महीनामा मन्त्रसोधन कार्य गर्दथे^३ । त्रिशरण ग्रहणद्वारा भगवान्समक्ष 'उपासक हुँ' भनी जनाएको हुनाले 'उपासक' भनिएको हो र यिनी पञ्चशील पालन गरी बुद्ध, धर्म तथा सङ्घका भक्त भएका थिए^४ ।

१. हेर बु. ब्रा. भा-१, पृ. २८२, ३१३.

२. पृ. ७९: उपासकसुत्तवण्णना, मुचलिनन्दवग्गो ।

३. पपं. सू. III. पृ. २९६: वासेट्टसुत्तवण्णना अथवा बु. ब्रा. भा-१, पृ. २८२.

४. उदा. अ. क. पृ. ७९: उपासकसुत्तवण्णना, मुचलिनन्दवग्गो ।

यी उपासक अघि अघि बुद्धकहाँ बराबर जाने गर्थे । यसपटक चाहिं केही समयपछि मात्र बुद्धकहाँ गएका हुनाले अगाडिको सूत्रमा भगवान्‌ले 'धेरै दिनपछि आयौ' भनी भन्नुभएको हो । त्यसपछि आफू आउन ढिला हुनाको कारण बताउँदै उनले सूत्रमा कुनै न कुनै काममा व्यस्त भएको कुरो जनाएका हुन् । कुनै अनादर वा अध्ढाको कारणले होइन' । बाँकी कुराहरू अगाडिको मूल सूत्रबाटै प्रष्ट भएका छन् ।

×

×

×

---

१. उदा. अ. क. पृ. ७९: उपासकमुत्तवण्णना, मुचलिनन्दवग्गो ।

मूल सूत्र—

१-प्रपञ्चमा लाग्नेलाई सुख हुन्न

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् श्रावस्तीस्थित अनाथपिण्डिकको जेत-वनाराममा बस्नुभएको थियो । त्यस समय इच्छानङ्गलक नामक उपासक कुनै कामले श्रावस्तीमा आइपुगेका थिए । अनि श्रावस्तीमा त्यो काम सिध्याइसकेपछि सो उपासक जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए; त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादनगरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका सो उपासकसँग भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—

“उपासक ! धेरै दिनपछि तिमिले यो कामगन्यौ—जो कि तिमि यहाँ आयो ।”

“भन्ते ! धेरै दिनदेखि म भगवान्को दर्शनार्थ आउन चाहन्थे, किन्तु कुनै न कुनै काममा व्यस्त थिएँ । त्यसैले म भगवान्को दर्शनार्थ आउन सकिन ।”

---

१. उदा. पा. पृ. ७६: उपासकसुत्तं, मुचलिनन्दवग्गो, अ. क. पृ. ७९.

अनि त्यसवेला यो कुरा बुञ्जु भई भगवान्छे यो उदान प्रकट
गनुंभयो—

“सुखं वत तस्स न होति किञ्चि,
सङ्घातधम्मस्स बहुसुतस्स ।
सकिञ्चनं पस्स विहञ्जमानं,
जमो जनस्मिं पटिबद्धरूपो’ति ॥”

अर्थ—

“जसलाई कुनै प्रपञ्च छैन—त्यस्ता संघातधर्म (= निर्वाण)
र बहुश्रुत हुनेलाई सुख नै हुन्छ । ती सकिञ्चन पुरुषहरूले कष्टभोग
गरिरहेको हेर—जो आफू आफूमा प्रतिबद्ध छन् ।”

Dhamma.Digital

---

१. स्याम र रोमनमा: 'जनम्हि' ।

४. उगगह मेण्डकनता

प रि च य

अङ्गदेशको भद्रिय (= भद्रीय) नगरमा मेण्डक^१ मन्ने महाधनवान् अमृतभोगी^२ एक सेठ थिए । 'उगगह' यिनकै नाति हुन् । त्यसैले अगाडिको मूल सूत्रमा 'मेण्डकका नाति उगगह' मनी लेखिएको हो ।

जस्तै 'उगगह' मेण्डक सेठका नाति हुन् । त्यस्तैगरी विशाखा महा उपासिका पनि यिनकै नातिनी हुन्^३ । जस्तै विशाखा महा उपासिकाको सम्बन्धमा पालिसाहित्यले स्पष्टरूपले धनस्रय सेठकी छोरी भनी उल्लेख गरेको छ त्यसरी यी उगगहको बारेमा कतै उल्लेख भएको पाइदैन । केवल मेण्डकका नाति भन्ने मात्र पाइन्छ ।

१. अं. अ. क. I. पृ. २१९: विसाखाकथा अथवा बु. म. भा-१, पृ. २०: विशाखा महाउपासिका तथा बु. रा. भा-१, पृ. ६३: राजा बिम्बिसार ।

२. बु. रा. भा-१, पृ. ११: राजा बिम्बिसार; बु. म. भा-१, पृ. २०.

३. हेर बु. म. भा-१, पृ. ९८: विशाखा महाउपासिका ।

जसरी धनञ्जय सेठले आफ्नी छोरी विशाखालाई पतिकुलमा दिएर पठाउने वेलामा पतिकुलमा गर्नुपर्ने कर्तव्यको सम्बन्धमा अतिबुद्धि दिएका थिए। त्यसरी नै यी उगगहले पनि पतिकुलमा पठाइने आफ्ना छोरीहरूलाई अतिबुद्धि सुनाउनकोनिमित्त बुद्धसँग प्रार्थना गरेका कुरा अगाडिको मूल सूत्रद्वारा प्रष्टसँग बुझिएको छ। जब भगवान्छे कुमारीहरूलाई उपदेशगर्न थाल्नुभयो तब उपदेश सुनिरहने छोरीहरूलाई असजिलो महोस् भन्ने विचारले यिनी उठेर गएका हुन् भन्ने कुरा मनोवैज्ञानिक दृष्टिकोणले हेर्दा समयोचित देखिन्छ। जुन उपदेश भगवान्ले कुमारीहरूलाई दिनुभयो सो अगाडिको मूल सूत्रमै प्रष्टसँग उल्लेख भएको छ। अर्थकथामा उल्लेख भएका अरू खास खास कुराहरू सूत्रको सम्बन्धित ठाउँहरूमा पादटिप्पणीहरू लेखिदिएको छु।

x

x

x

Dhamma.Digital

मूल सूत्र—

१—विवाह हुने कुमारीलाई अतिबुद्धि

एक समय भगवान् भद्रिय^१ (= भद्रिय) नगरको जातीय-
वनमा^२ बस्दै हुनुहुन्थ्यो^३ ।

अनि मेण्डकका नाति सगह (= उद्ग्रह) जहाँ भगवान्
हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए; त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक
छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका मेण्डकका नाति सगहले भगवान्सँग
यस्तो भने —

-
१. अट्टकथामा: 'भद्रिक' छ । अं. अ. क. II. पृ. ५९७: उग्गहसुत्तं,
सुमनवग्गो ।
  २. स्वयंजात वन । यो वन, भद्रियनगरदेखि लिएर हिमालसम्म एकाबद्ध
भईरहेको छ । भगवान् भद्रिय नगरको आश्रय लिएर यो जातीय
वनमा बस्नु भएको थियो । अं. अ. क. II. पृ. ५९७: उग्गहसुत्त-
वण्णना, सुमनवग्गो ।
  ३. अं. नि-५, पृ. ३०३: उग्गहसुत्तं, सुमनवग्गो, अ. क. II. पृ. ५९७.

“भन्ते ! भगवान् समेतं चारजनाकोनिमित्तं भोलिको मेरो भोजन भगवान्‌ले स्वीकार गर्नुहोस् ।”

तूष्णीभावद्वारा भगवान्‌ले स्वीकार्नुभयो ।

अनि भगवान्‌ले स्वीकार्नु भएको कुरा बुझी आसनबाट उठी भगवान्‌लाई अभिवादन र प्रदक्षिणागरी मेण्डकका नाति उगह फर्केर गए ।

अनि त्यस रात बितिसकेपछि पूर्वाण्ह समयमा चीवर पहिरी, पात्र चीवर ग्रहणगरी जहाँ मेण्डकको नाति उगहको निवासस्थान हो त्यहाँ भगवान् जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि बिच्छाइराखेको आसनमा बस्नुभयो । अनि मेण्डकको नाति उगहले प्रणीत खाद्य भोज्यद्वारा

१. किन चारजनालाई मात्र निम्त्याएका होलान् ? उगहको घरमा विवाह मङ्गलको ठूलो कार्यक्रम थियो । धेरै भिक्षुहरू हुँदा हुल-मुनको बीचमा वहाँहरूलाई राम्ररी स्वागत सम्मान पुऱ्याउन गाह्रो हुनसक्छ भन्ने सोचेर चारजनालाई मात्र निम्त्याएका हुन् । उनको मनमा यस्तो पनि लागेको थियो कि—धेरै भिक्षुहरू भएमा, भिक्षुहरूको बीच भगवान्‌ले ती तरुणी कुमारौहरूलाई अतिबुद्धि सुनाउनु हुँदा लाजको कारणले अतिबुद्धिका कुराहरू राम्ररी सुन्न सक्ने छैनन् । त्यसैले पनि चारजनालाई मात्र निम्त्याएका हुन् भनी अ. अ. क. II. पृ. ५९७: उगहमुत्तवण्णना, सुमनवग्गले उल्लेख गरेको छ ।

आफ्नै हातले भगवान्लाई सन्तपित गरे । अनि भोजन सिद्धिएपछि पात्रबाट भगवान्‌ले हात हटाइसकेपछि मेण्डकका नाति उग्गह एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका मेण्डकका नाति उग्गहले भगवान्सँग यस्तो विन्तिगरे—

“भन्ते ! यी मेरा कुमारीहरू पतिकुलमा जाँदछन् । भन्ते ! भगवान्‌ले यिनीहरूलाई अबवाद (= अति उपदेश) गर्नुहोस्; भन्ते ! भगवान्‌ले यिनीहरूलाई अनुशासन गर्नुहोस्; भन्ते ! जुनकुरा उनीहरूका लागि दीर्घकालसम्म हित र सुख हुनेछ^१ ।”

त्यसपछि ती कुमारीहरूलाई भगवान्‌ले यस्तो भन्नुभयो—

(१) “कुमारी हो ! अतः तिमीहरूले यस्तो सिक्नुपर्छ—

‘हितैषी अर्थकामी आमामाबाबुहरूले अनुकम्पाको कारणबाट अनु-
कम्पाराखी जुन पतिलाई दिनेछन्—सो पतिभन्दा पहिले उठ्ने र पछि

१. भगवान्सँग यति प्रार्थना गरी मेण्डकका नाति उग्गह भगवान्लाई अभिवादन गरी आसनबाट उठेर गए । किनभने ? – अतिबुद्धि सुनिरहने आफ्ना छोरीहरूलाई अफ्ठ्यारो नपरोस् भन्ने हेतुले । आफ्नो अगाडि कुरा सुन्नुपर्दा शायद उनीहरूलाई लाज वा संकोच पनि हुनसक्छ । त्यसैले छोरीहरूलाई अति उपदेश दिनुहोस् भनी भगवान्सँग प्रार्थनागरी उनी उठेर गएका हुन् भनी अं. अ. क. II. पृ. ५९८: उग्गहमुत्तवण्णना, पञ्चकनिपात, सुमनवग्गले उल्लेख गरेको छ ।

सुत्ने'; के गर्नुपछं भनी विचारगर्ने; मनपराउने स्वभावको हुने तथा प्रियबोली बोल्ने हुनेछौं ।' कुमारी हो ! यसरी तिमिहरूले सिक्नुपछं ।

(२) "कुमारी हो ! अतः तिमिहरूले यस्तो सिक्नुपछं—

'जी ती पतिका यौरवनीय आमा वा बाबु वा भ्रमण ब्राह्मणहरू हुन् उनीहरूको सत्कार, गौरव, मान तथा पूजा गर्नेछौं र आफूकहाँ

१. 'पहिले उठ्ने र पछि सुत्ने' भनी घरका जहानहरूमा सबभन्दा पछि सुत्ने र सबभन्दा अघि उठ्ने भनी भनिएको हो । किनभने ? — पहिले खाएर पहिले नै स्त्रीहरूले सुत्नु हुन्न । घरका सबै मानिसहरूलाई खुवाइसकेपछि विभिन्न उपकरणहरू जस्तै—भाँडा-कुँडाहरू ठाउँ ठाउँमा थन्क्याई गाईगोरूहरू भित्र पसे वा पसेनन् भन्ने कुरा समेत बुझी, सबै कामकाजमा विचार पुऱ्याई, साँचाका ढुप्या (कुञ्चिकमुद्दिकं) हातमा लिई यदि भोजन छ भने भोजन खाएर छैन भने अर्को पकाएर सबैलाई सन्तर्पित गरिसकेपछि मात्र सुत्नुपछं र सूर्योदय हुनुञ्जेलसम्म सुतिरहुनु हुन्न । सबैभन्दा पहिले उठेर दाशकामदारहरूलाई बोलाई 'यो यो काम गर' भनी काममा लगाई वा अह्लाई, गाई दुहन लगाई, घरका सबै कामहरू आफ्नै अगाडि गर्न र गराउनु पछं । यिनै कुराहरूलाई ध्यानमा राखी 'पहिले उठ्ने र पछि सुत्ने' भनी भनिएको हो भनी अं. अ. क. II. पृ. ५१८: उगहसुत्तवण्णना, पञ्चकनिपात, सुमनवगले उल्लेख गरेको छ ।

आएका उनीहरूलाई आसनद्वारा पूजा सम्मान गर्नेछौं ।' कुमारी हो !
यसरी तिम्रोहूले सिक्नुपर्छ ।

(३) 'कुमारी हो ! अतः तिम्रोहूले यस्तो सिक्नुपर्छ—

'जो ती पतिको भित्री कामकाज हो—ऊनको वा कपासको कामकाज हो—त्यसमा दक्षा' हुनेछौं, निरालसी हुनेछौं, त्यस त्यस काममा^२ उपाय कुशलले युक्ता हुनेछौं तथा आफूले पनि भर्कालाई पनि गर्न गराउनमा समर्थ हुनेछौं । कुमारी हो ! यसरी तिम्रोहूले सिक्नुपर्छ ।

(४) 'कुमारी हो ! अतः तिम्रोहूले यस्तो सिक्नुपर्छ—

'जो ती पतिका अभ्यन्तर, भित्र भएका दाशहरू वा प्रेय्यहरू वा कामदारहरू हुन्—उनीहरूले परेकोलाई 'गरे' भनी जान्नेछौं, नमरेको-

१. बास्राका रौंहरूको लट्टा फुटाउने, धुने तथा रंगाउने र वेणी बनाउने आदि काम र कपास फट्कने धागो काट्ने, बुन्ने आदि काममा दक्षा हुनेछौं । अं. अ. क. II. पृ. ५९८: उगहसुत्तवण्णना, पञ्चकनिपात, सुमनवग्गो ।
२. ऊन र कपासको काम संविधान गर्नेमा उपाय जान्ने । अर्थात्— यस्तो बेलामा यस्तो गर्नुपर्छ भनी बुद्धि पुऱ्याउने । अं. अ. क. II. पृ. ५९८: उगहसुत्तवण्णना, पञ्चकनिपात, सुमनवग्गो ।

लाई 'गरेनन्' भनी जान्नेछौं'; रोगी हुनेको बलाबल जान्नेछौं, उनीहरूकोनिमित्त आफूले पाउने भागबाट खादनीय भोजनीय दिनेछौं ।' कुमारी हो ! यसरी तिम्रीहरूले सिक्नुपर्छ ।

(५) "कुमारी हो ! अतः तिम्रीहरूले यस्तो सिक्नुपर्छ—

'पतिले जुन धन-धान्य चाँदी (रजतं) अथवा सुन (जातरूपं) ल्याउनेछन् त्यो आरक्षा सहित गुप्तगरी राख्नेछौं; हामीहरू त्यहाँ धूर्तिनी, चोरिणी, मतवाल्नी तथा विनाशकारिणी हुनेछौं ।' कुमारी

१. दिनभरी काम गर्नेलाई, आधादिन काम गर्नेलाई तथा काम नगरी त्यसैबस्नेलाई—यस्तो यस्तो दिनुपर्छ, यति यति दिनुपर्छ भन्ने आदि कुराहरू जान्नेछौं भनी सिक्नुपर्छ भनी भनिएको हो । अं. अ. क. II. पृ. ५९८: उगहसुत्तवण्णना, पञ्चकनिपात, सुमनवग्गो ।
२. रोगी हुने वेलामा हेरविचार नगरी, औषधोपचार नगरेको खण्डमा उनीहरूले यस्तो सोच्ने छन् — 'यी मालिकहरूले हामी निरोगी छँदा भने जे चाह्ने त्यो काम गराए । किन्तु अहिले हामी बिरामी हुँदा छ वा छैन भन्ने कुरा पनि थाहा पाउँदैनन् ।' यस्तो सोचेर उनीहरू बेखुश भई पछि काम गर्ने छैनन् अथवा गरे तापनि राम्ररी गर्ने छैनन् । अतः उनीहरू निरोगी भए वा भएनन्, उनीहरूलाई उचित औषधोपचार गरे वा गरेनन् तथा उनीहरूकोनिमित्त उचित खादय भोज्य दिए वा दिएनन् भन्ने आदि कुराहरू जान्नेछौं भनी सिक्नुपर्छ भनी भनिएको हो । अं. अ. क. II. पृ. ५९८: उगहसुत्तवण्णना, पञ्चकनिपात, सुमनवग्गो ।

हो ! यसरी तिमीहरूले सिक्नुपर्छ । कुमारी हो ! यी पाँच गुणहरूले युक्तहुने स्त्री मृत्युपछि शरीर छाडी मनापकायिका देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुनेछ ।

१. “यो नं भरति सब्बदा, निच्चं आतापि उस्सुको ।
सब्बकामहरं पोसं, भत्तारं नातिमञ्जति ॥
२. “न चापि सोत्थि भत्तारं, इच्छाचारेन^१ रोसये ।
भत्तु च गरुनो सब्बे, पटिपूजेति पण्डिता ॥
३. “उट्टाहिका^२ अनलसा, सङ्गहिता परिज्जना ।
भत्तु^३ मनापं^४ चरति, सम्भतं अनुरक्खति ॥
४. “या एवं वत्तती नारी, भत्तुछन्दवसानुगा ।
मनापा नाम देवा, यत्थ सा उपपज्जती^५ति ॥”

अर्थ—

१—“जसले सधैं भरणपोषण गर्छ, जो नित्य आतप्त भई

-
१. मनापकायिकादेवता भनेको ‘निर्माणरती देवलोको’ हो । अं. अ. क. II. पृ. ५९९: उग्गहसुत्तवण्णना, पञ्चकनिपात ।
  २. नालन्दा पालिमा: ‘इस्साचारेन’; रोमनमा: ‘इस्सावादेन’ ।
  ३. स्याममा: ‘उट्टायिका’ ।
  - ४-५. सिंहलमा: ‘भत्तमनापा’ ।

उत्साहित भई बस्छ तथा जसले सबे इच्छा पूरा गरिदिन्छ — त्यस्ता स्वामीलाई उसले हेला गर्दिन ।

२—“पण्डिता स्त्रीले स्वैर्योभावको कारणले गर्दा आफ्नो स्वामी रिसाउने काम गर्दिन, स्वामीका आमा-बाबु लगायत सबे गौरवनीय जनहरूलाई पूजा गर्छे ।

३—“उत्थान वीर्य भएकी निरालसी तथा परिजनहरूलाई संप्रह गर्ने स्त्रीले स्वामी खुशी हुने गरी आचरण गर्छे र स्वामीले त्याएको धन रक्षा गर्छे ।

४—“जुन नारीमा स्वामीको इच्छानुसार काम गर्ने गुणहरू निहीत हुन्छन् सो नारी जहाँ मनाप नामक देवताहरू हुन्छन् त्यहाँ उत्पन्न हुन्छे ।”

५. उदेन उपासकं

प र ि च य

यो उदेन (= उदयन) उपासक कोशालवासी हुन् । यिनो श्रद्धालु तथा सङ्घउपस्थाक थिए । एकदिन यिनले सङ्घको उद्देश्यगरी एक विहार बनाएका थिए । अनि दानदिनकोनिमित्त सङ्घलाई निम्तो पठाए । त्यस समय वर्षावासको समय थियो । वर्षावासको बीचमा भिक्षुहरू कहींजान हुन्नथ्यो । त्यसैले भिक्षुहरू आएनन् । यसले गर्दा उनको मन खिन्न भएको थियो । पछि यस घटनालाई लिएर भगवान्ले वर्षावासको बीचमा एक साताकोभित्र फर्कर आफू बसेको ठाउँमा आइपुग्ने गरी जानहुने नियम बनाइदिनुभयो । जुन कुरा अगाडिको मूल पालिमै प्रष्ट गरिएको छ ।

x

x

x

उदेन नामका भिन्नाभिन्नं पात्रहरू

- (१) उदेन (राजा)—यिनी कौशम्बीवासी परन्तप राजाका पुत्र हुन् । यिनका बामुलदत्ता, श्यामावती र मागन्दिथ भन्ने तीनवटी महिषीहरू थिए । (बु. रा. भा-१, पृ. ४१८ देखि हेर्नु) । यिनका एकमात्र बोधिराज कुमार भन्ने पुत्र थिए । (बु. रा. भा-१, पृ. ४३३; पपं. सू. III. पृ. २२४: बोधिराज-कुमारसुत्वण्णना) ।
- (२) उदेन (राजा)—यिनी आफ्ना नब्बे करोड परिवारहरूका साथ कोण्डकञ्ज बुद्धकहाँ प्रव्रजित भएका थिए । बु. वं. अ. क. पृ. १११: कोण्डकञ्जबुद्धवंसवण्णना ।
- (३) उदेन (राजा)—यिनी सिद्धत्थ (= सिद्धार्थ) बुद्धको पिता थिए । बु. वं. पा. पृ. ३५७: सिद्धत्थबुद्धवंसो, अ. क. पृ. १८७.
- (४) उदेन (राजा)—यिनी उक्खेप कटवच्छ स्थविरका अधित्ला जन्मका पिता हुन् । अप. दा. पा. I. पृ. ६५: एकत्थम्मिकत्थेर अपवानं; थेर. गा. अ. क. I. पृ. १४८: उक्खेप कटवच्छत्थेरस्स माथावण्णना ।
- (५) उदेन—यिनी सुमन बुद्धका उपस्थाक थिए । बु. वं. पा. पृ. ३३८: सुमनबुद्धवंसो ।
- (६) उदेन (यक्ष)—यिनी वंशालीको उदेन भन्ने वृक्षमा बस्ने यक्ष

हुन् । सं. नि. अ. क. III. पृ. १९८: चेतियमुत्तवण्णना, चापास-
वग्गो ।

- (७) उदेन (थेर)—वहाँ स्थविर, बुद्ध परिनिर्वाण भएपछि
वाराणशीको खेमीय आम्रवनमम बस्नुभएको थियो । वहाँले
घोटमुख ब्राह्मणलाई उपदेश गर्नुभएको थियो । बु. ब्रा. भा-२,
पृ. २०८: घोटमुख ब्राह्मण ।
- (८) उदेन (बत्थु)—यस कथामा कौशम्बीवासी परन्तप राजाका
छोरा उदेन राजाको सम्बन्धमा विस्तृत कुराहरू उल्लेख भएका
छन् । धम्म. प. अ. क. पृ. ८१: अप्पमादवग्गो ।
- (९) उदेनत्थेर अपदानं—अप. वा. पा. I. पृ. ४५३.
- (१०) उदेन (चेतिय)—यो त्यो चैत्यस्थान हो जुन वैशालीमा थियो ।
सं. नि. IV. पृ. २२१: चेतियमुत्तं, इद्धिपादसंयुत्तं, अ. क. III.
पृ. १९८.
- (११) उदेन (उपासक)—यिनै उपासकका कुरा यहाँ अगाडि
अनुवाद गरिदिएको छ ।

X

X

X

मूल सूत्र—

स्वयम्भू, काठमाडौं स्थित
आनन्द कुटी विहार गुठीको
तर्फबाट मैत्रीपूर्ण उपहार ।

१-उदेन उपासकको विहारदान

अनि भगवान् राजगृहमा इच्छानुसार विहार गर्नुभई जहाँ श्रावस्ती हो त्यहाँ चारिका गर्नुभयो' । चारिका गर्नुहुँदै क्रमैसँग श्रावस्तीमा पुग्नुभयो । अनि त्यहाँ श्रावस्तीस्थित अनाथपिण्डिकको जेतवनाराममा भगवान् बस्नुभयो ।

त्यस समय कोशल जनपदका उदेन (=उदयन) उपासकले सङ्घको उद्देश्य गरी विहार बनाएका थिए । अनि - 'भदन्तहो ! आउनु-होस्, म दान पनि दिन चाहन्छु, धर्म पनि सुन्न चाहन्छु र भिक्षुहरूको दर्शन पनि गर्न चाहन्छु' भनी उनले भिक्षुहरूलाई ब्रूत पठाए । भिक्षुहरूले (ब्रूतलाई यस्तो भने) —

“आबुसो ! भगवान्‌ले 'वर्षावास बसिसकेपछि पहिलो तीन-महीनाभित्र वा पछिल्लो तीनमहीनाभित्र वर्षावास नसिध्याइकन

---

१. महा. व. पा. पृ. १४५: सत्ताहकरणीयानुजानना, वस्सूपनायिक-
क्खन्धकं, अ. क. III. पृ. ११२८.

चारिकार्य जानहुन्न' भन्ने नियम बनाउनु भएको छ । अतः भिक्षुहरूको वर्षावास नसिद्धिएसम्म उदेन उपासक पर्छुन् । वर्षावास सिद्धिएपछि भिक्षुहरू जानेछन् । यदि अहिल्यै जरूरी भएमा उहाँ बस्ने आवासीय भिक्षुहरूमा विहार प्रतिष्ठा गराउनु ।”

(यो सुनेर) “मैले खबर पठाउँदा पनि भदन्तहरू किन नआउनु भएका होलान् । म वायक पनि हुँ कारक पनि हुँ तथा सङ्ग उपस्थाक पनि हुँ” भन्दै उदेन उपासक कराउन थाले, खिन्नहुन थाले र घिक्कार्न पनि थाले । उदेन उपासकले कराइरहेका खिन्न भइरहेका तथा घिक्कारिरहेका कुरा भिक्षुहरूले सुने । अनि ती भिक्षुहरूले यो कुरा भगवान्लाई सुनाए । त्यसपछि यसै कारणमा यसै प्रसंगमा धार्मिक कथाहरू सुनाई भगवान्ले भिक्षुहरूलाई यसरी सम्बोधन गर्नुभयो—

“भिक्षु हो ! (निम्न) सात व्यक्तिहरूको सप्ताहसम्मको कामकोनिमित्त सन्देश पठाएमा जाने अनुमति दिन्छु, सन्देश नपठाएमा होइन । (१) भिक्षु, (२) भिक्षुणी, (३) शिक्षमाणा, (४) भ्रामपेर, (५) भ्रामपेरी, (६) उपासक तथा (७) उपासिका । भिक्षुहो ! यी सात व्यक्तिहरूको कामकोनिमित्त सप्ताहसम्मकोलागि सन्देश पठाएमा जाने अनुमति दिन्छु । सन्देश नपठाएमा होइन । सप्ताहभरमा फर्केर आउनु पर्छ ।

“भिक्षुहो ! यहाँ सङ्घको उद्देश्य गरी उपासकले विहार बनाएको हुन्छ । यदि उसले भिक्षुहरूकां 'भदन्तहरू ! आउनुहोस्, म दान पनि दिन चाहन्छु, धर्म पनि सुन्न चाहन्छु तथा भिक्षुहरूको बर्षान

पनि गनं चाह्णुं' भनी ब्रूत पठाउंछ भने—भिक्षुहो ! सप्ताहसम्मको-
लागि गइदिनु पछं, ब्रूत नपठाएमा होइन । सप्ताहभरमै फर्केर आउनु
पछं ।”

६. उपक मण्डिकापुत्र

प र ि च य

यी उपक मण्डिकापुत्र देवदत्त समर्थक हुन् । एकदिन गृद्धकूट पर्वतमा बसिरहनु भएका बुद्धकहाँ गई अर्कालाई निन्दा गर्नुहुन्न भन्ने कुरा सुनाएका थिए । तर उनी स्वयं अर्काको निन्दा गर्दथे । बुद्धकहाँ गई यस्तो भन्नाको उनको खास अभिप्राय बुद्धले देवदत्तलाई 'नरकगामी' भन्नुभएको कुरा उनले सुनेका थिए र यस विषयमा बुद्धले के भन्नुहुँदो रहेछ भन्ने कुरा बुझ्नकोनिमित्त उनी बुद्धकहाँ गएका हुन् । तर यसबारेमा कुनै कुरा सुन्नुभन्दा अगाडि नै बुद्धको प्रत्युत्तरद्वारा नाजवाक भएका थिए । जुन कुरा अगाडि अनुबित सूत्रद्वारा प्रष्ट भएका छन् ।

x

x

x

उपक नामका पात्रहरू

- (१) उपक (आजीवक) — यिनी उही आजीवक हुन जसले बुद्धत्व प्राप्तपछि बुद्ध भगवान् बुद्धगयाबाट सारनाथ गइरहुनु भएको वेलासा गया र बुद्धगयाको तीनगाउत बाटोको बीचमा भेटेका थिए । (हेर बु. भा. च. भा-१, पृ. ५१, १५४) । त्यसपछि यिनले 'जब' वा 'चापा' भन्ने व्याधाकी एक छोरीलाई देखेर मोहित भई उनिसँग विवाह गरे र पछि उनको तरफबाट 'सुभद्र' भन्ने एक पुत्र जन्माएका थिए । अनि केही समयपछि, बृद्ध अवस्थामा यिनी श्रावस्तीमा गई बुद्धकहाँ प्रव्रजित भई अनागामी फलमा प्रतिष्ठित भई मृत्युपछि 'अविहा' भन्ने ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भई त्यहीं अरहत् भए । पपं. सू. II. पृ. १५८-५९: पासरासिसुत्तवण्णना; सुत्त. नि. अ. क. पृ. १८९: मुनिसुत्तवण्णना । यिनको जन्मस्थान नाला भन्ने गाउँ हो भनी खेरी. गा. अ. क. पृ. १७६: चापाथेरीगाथावण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
- (२) उपक (मण्डिकापुत्र) — यिनकै कुरा यहाँ अगाडि अनुदित भएको छ ।
- (३) उपक (सुत्त) — यस सूत्रमा उपक मण्डिकापुत्रका कुराहरू उल्लेख भएका छन् । यसको अनुवाद अगाडि छ । अं. नि-४, पृ. १९३: ब्राह्मणवग्गो ।

x

x

x

मूल सूत्र —

१-परनिन्दाबाट कुशल सिद्ध हुन्न

एक समय भगवान् राजगृह स्थित गृद्धकूट पर्वतमा बस्नु-
भएको थियो^१ । अनि उपक^२ मण्डिकापुत्र जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो
त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा
बसे । एक छेउमा बसेका उपक मण्डिकापुत्रले भगवान्लाई यस्तो
भने —

Dhamma.Digital

१. अं. नि-४, पृ. १९३: उपकसुत्तं, ब्राह्मणवग्गो, अ. क. II. पृ. ५५४.
२. यी उपक मण्डिकापुत्र देवदत्तका अनुयायी थिए । बुद्धले देवदत्तलाई
निन्दा गर्छन् वा प्रशंसा—के गर्दा रहेछन् भन्ने कुरा बुझ्नकोनिमित्त
यिनी बुद्धकहाँ गएका थिए । बुद्धले देवदत्तलाई 'नरकगामी हुन्,
कल्पस्थायी हुन् तथा अचिकित्सेय हुन्' भनी भन्नुभएका कुरा
यिनले सुनेका थिए । त्यसैले यिनी बुद्धले के भन्दा रहेछन् भन्ने
कुरा बुझ्नकोनिमित्त बुद्धकहाँ गएका हुन् भनेर पनि भन्दछन् ।
अं. अ. क. II. पृ. ५५४: उपकमुत्तवण्णना, चतुक्कनिपात, ब्राह्मण-
वग्गो ।

“भन्ते ! म यस्तो वावी तथा यस्तो दुष्टिक हूँ—‘जसले अर्कालाई निन्दा गर्छ, सो निन्दा गर्नाको कारणद्वारा उसले सर्वथा (कुशललाई) उत्पादन गर्न सक्दैन । (कुशललाई) उत्पादन गर्न नसक्नाको कारणद्वारा उ निन्दनीय हुन्छ र सदोषी पनि’ ।”

“सपक ! हो, परनिन्दा गर्नेले परनिन्दा गर्नाको कारणद्वारा सर्वथा (कुशललाई) उत्पादन गर्न सक्दैन । (कुशललाई) उत्पादन गर्न नसक्नाको कारणद्वारा उ निन्दनीय र सदोषी पनि हुन्छ । सपक ! तिमी परनिन्दा गर्छौ, परनिन्दाको कारणद्वारा तिमिले सर्वथा (कुशललाई) उत्पादन गर्न सक्दैनौ । (कुशललाई) उत्पादन गर्न नसक्ने तिमी निन्दनीय र सदोषी पनि छौ ।”

“भन्ते ! जस्तै—पानीबाट उठ्न खोज्नेलाई (उम्मुञ्जमानकथेव) ठूलो पासोले बाँध्दछ, भन्ते ! त्यस्तैगरी—पानीबाट उठ्न खोज्ने मलाई भगवान्ले ठूलो वादरूपी पासोले बाँध्नुभयो ।”

“सपक ! यो अकुशल हो भनी मैले प्रज्ञापन गरेको छु । त्यस सम्बन्धमा अपरिमित पदहरू, अपरिमित व्यञ्जनहरू तथा अपरिमित तथागतका धर्मदेशनाहरू छन्—जसले यो यो अकुशल हो भनी भन्दछन् । सपक ! त्यो अकुशललाई छाड्नुपर्छ भनी मैले प्रज्ञापन गरेको छु । त्यस सम्बन्धमा पनि अपरिमित पदहरू, अपरिमित व्यञ्जनहरू तथा अपरिमित तथागतका धर्मदेशनाहरू छन्—जसले यो यो अकुशललाई छाड्नुपर्छ भनी भन्दछन् ।

“सपक ! यो कुशल हो भनी मैले प्रज्ञापन गरेको छु । त्यस

सम्बन्धमा अपरिमित पदहरू, अपरिमित व्यञ्जनहरू तथा अपरिमित तथागतका धर्मदेशनाहरू छन्—जसले यो यो कुशल हो भनी भन्दछन् । उपक ! त्यो कुशललाई भाविता गर्नुपर्छ भनी मैले प्रज्ञापन गरेको छु । त्यस सम्बन्धमा पनि अपरिमित पदहरू, अपरिमित व्यञ्जनहरू तथा अपरिमित तथागतका धर्मदेशनाहरू छन् - जसले यो यो कुशललाई भाविता गर्नुपर्छ भनी भन्दछन् ।”

अनि भगवान्को भाषणलाई अभिनन्दन र अनुमोदन गरी भगवान्लाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी आसनबाट उठी उपक मण्डिकापुत्र जहाँ वंदेहीपुत्र मगधराजा अजातशत्रु थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि जति कुराकानी भगवान्सँग भएका थिए ती सबै कुराकानी वंदेहीपुत्र मगधराजा अजातशत्रुलाई सुनाए ।

यस्तोभन्दा वंदेहीपुत्र मगधराजा अजातशत्रु रिसाई असन्तुष्ट भई उपक मण्डिकापुत्रलाई यस्तो भने—

“नुन बनाउनेहरूको गाउँमा बस्ने गुणध्वंसकारी यो केटा कति मुखर हो, कति प्रगल्भ हो - जहाँ कि भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धताई समेत होच्याएर कुरागर्न चाहन्छ । इट उपक ! विनास होऊ, तिमिलाई हेर्न नपरोस् ।”

---

१. यस्तो भनेर मन्टघाएर बाहिर पठाउन लगाए भनी मनो. र. पू. II.

पृ. ५५५: उपकसुत्तवण्णना, ब्राह्मणवग्गले उल्लेख गरेको छ ।

७. उपालि केटा

प रि च य

राजगृहको एक धनाढ्यकुलमा उपालि भन्ने एक केटा थिए । उनका आमाबाबुहरू उनलाई धेरै प्यार गर्दथे । प्यारको कारणले गर्दा उनलाई कुनै शिल्प सिकाउँदा उनको हात, आँखा तथा आँलाहरू दुख्लान् भन्ने सोचेर अन्तमा उनलाई भिक्षुहरूकहाँ लगी प्रव्रजित गराए । उनीसँग अरू सोह्रजना उनका साथीहरू पनि प्रव्रजित भए । यिनीहरू सबै बीसवर्षभन्दा कम उमेरका थिए । प्रव्रजित भएका यिनीहरूले भोक सहन सकेका थिएनन् । खानाको लागि ऋगडा गर्दथे । यसै कारणलाई लिएर भगवान्‌ले बीसवर्ष पूरा नहुनेहरूलाई भिक्षु तथा उपसम्पदा गर्न नहुने नियम बनाइदिनु भयो । अरू कुराहरू अगाडि अनुदित मूलपालिमै प्रष्ट भएका छन् ।

×

×

×

उपालि नामका भिन्नाभिन्ने पात्रहरू

(१) उपालि (स्थविर) — वहाँ त्यो स्थविर हुनुहुन्छ जसले बुद्धधर्ममा विनयसम्बन्धी अप्रस्थान प्राप्त गर्नुभएको छ । (अं. नि-१, पृ. २५: एतदगवगो; बु. भा. च. भा-१, पृ. २३: प्राक्कथन) । वहाँ कपिलवस्तुवासी हुनुहुन्छ र नाऊको कुसमा जन्मनु भएको थियो । (अं. अ. क. I. पृ. १७२: उपालिकथा) । पछि भगवान् बुद्ध अनुप्रिय भन्ने मल्लहरूको निगममा बसिरहुनु भएको वेलामा भद्रिय, अनुरुद्ध, आनन्द, भगु, किमिल र देवदत्तहरू सँगै भगवान्कहाँ प्रव्रजित हुनुभएको थियो । (चुल्ल. व. पा. पृ. २८१: छसक्यपब्बज्जकथा) । त्यसवखत उक्त सातजनाहरूमध्येमा सर्वप्रथम उपालिलाई प्रव्रजित गराएका थिए । उपालि स्थविरका उपाध्याय कप्पितक स्थविर हुनुहुन्छ भनी पाचि. पा. पृ. ४२१: द्वापञ्जासमपाचित्तियमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

(२) उपालि (भागिनेय्य उपालित्थेर) — अपवानट्टकथा अनुसार यो स्थविर उपालि स्थविर (१) का भाउजा हुन् र यिनी पनि कपिलवस्तुकै थिए । पछि यिनी उपालि स्थविर (१) कहाँगई प्रव्रजित भए । विनय-प्रश्नहरूको विषयमा यिनमा तीक्ष्ण प्रज्ञा थियो । त्यसैले यिनलाई विनय-प्रश्नहरूको विषयमा अप्रस्थान दिएका थिए भनी उहाँ उल्लेख भएको छ । अप. दा. अ. क.

पृ. ३११: भागिनेयउपालित्थेरअपदानं; अप. दा. पा. I. पृ. १०९। तर अङ्गुत्तरनिकायको एतद्वग्गपालिमा भने यो कुरा उल्लेख छैन।

- (३) उपालि (गृहपति)—यिनी नालन्दावासी एक धनाढ्य साहु हुन्। यिनी निगण्ठ-नाटपुत्रका प्रमुख दाता हुन्। पछि यिनी बुढको अनुयायी भए। यिनका कुराहरू अगाडि उल्लेख गरेको छ।
- (४) उपालि (केटा)—यिनकै कुरा यहाँ अगाडि उल्लेख गरेको छ।
- (५) उपालिगाथा—यो ती गाथाहरू हुन् जुन गाथाहरूद्वारा उपालि गृहपतिले निगण्ठ नाटपुत्रलाई बुढका गुणहरू सुनाउँदै भनेका थिए। यी गाथाहरू शय पदहरूले युक्त छन्। (पपं. सू. III. पृ. ६८: उपालिसुत्तवण्णना)। म. नि. II. पृ. ५९: उपालिसुत्तं। बु. प. भा-१, पृ. २४७।
- (६) उपालिवग्गो—यो वर्ग अङ्गुत्तरनिकायको दशकनिपातमा उल्लेख भएको छ। अं. नि-१०, पृ. १५४ र २४१।
- (७) उपालिपुच्छाकथा यो शीर्षक महावग्गपालिको चम्पेय्यक्ख-ग्घकमा पाइन्छ। यसमा उपालि स्थबिरले विनय सम्बन्धी अनेक प्रश्नहरू भगवान्सँग सोधेका कुराहरू समावेश भएका छन्। महा. व. पा. पृ. ३४१।
- (८) उपालिपञ्चक—यो शीर्षक परिवारपालिको पृ. ३१६ मा

उल्लेख भएको छ । यसमा पनि उपालि स्थविरले विनय सम्बन्धी अनेक प्रश्नहरू बुद्धसँग सोधेका छन् ।

- (९) उपालिमुत्तं—यो सूत्र अङ्गुत्तरनिकायको दशकनिपात पृ. १५४ मा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रमा उपालि स्थविरले कति कारणले भगवान्‌ले शिक्षापद तथा प्रातिमोक्ष उद्देश्य गर्ने नियम बनाउनु भएको हो भन्ने कुरा बुद्धसँग सोध्नु भएको छ ।
- (१०) उपालिमुत्तं—यो सूत्र पनि अङ्गुत्तरनिकायको दशकनिपात पृ. २६३ मा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रमा उपालि स्थविरले आफू जङ्गलमा एकान्तस्थानमा बस्नजान चाहेको कुरो व्यक्त गर्दा भगवान्‌ले लामो उपदेश गरी उपालि स्थविरलाई सङ्घको बीचमै बस्ने कुराको संकेत दिनुभएको छ ।
- (११) उपालिमुत्तं—यो त्यो सूत्र हो जुन सूत्रमा उपालि गृहपतिले निगण्ठ-नाटपुत्रको शिष्यत्वलाई छाडी बुद्धको शिष्यत्वमा गएका कुराको वर्णन छ । स. नि. II. पृ. ४३; अ. क. III. पृ. ३५ । यसको अनुवाद अगाडि गरिदिएको छ ।

×

×

×

मूल सूत्र—

१-बीसवर्ष नपुगेकालाई उपसम्पदा नगर्ने

त्यस समय बुद्ध भगवान् राजगृह स्थित वेणुवनको कलन्दकनिवापमा बसिरहुनु भएको थियो ।

त्यस समय राजगृहमा सत्रजनाको सहायकमण्डल थियो । उपालि केटा त्यस मण्डलको प्रमुख थिए । अनि उपालिका आमा-बाबुहरूको मनमा यस्तो लाग्यो—“कुन उपायद्वारा हामीहरूको मृत्युपछि उपासिले सुखपूर्वक जीविका गर्नसक्ला र दुःखभोग गर्न नपर्ला ?” अनि उपालिका आमा-बाबुहरूलाई यस्तो लाग्यो—“यदि उपासिले लेख्न सिक्यो भने—हामीहरूको मृत्युपछि उपालिले सुखपूर्वक जीविका गर्नेछ र दुःख गर्नपर्ने छैन ।” फेरि उपालिका आमा-बाबुहरूलाई यस्तो लाग्यो—“यदि उपालिले लेख्न सिक्यो भने उसका आँलाहरू दुख्नेछन् । यदि उपासिले गणना गर्न सिक्यो भने हामीहरूको मृत्युपछि उपालिले

१. पाचि. पा. पृ. १७४: उपालिदारकवत्थु, ऊनवीसतिवस्स-उप-सम्पादने; महा. व. पा. पृ. ८०: उपालिदारकवत्थु, अ. क. II.

पृ. ८९३.

सुखपूर्वक जीविका गर्नेछ र दुःख गर्नपर्ने छैन ।” फेरि उपाल्लिका आमा-बाबुहरूलाई यस्तो लाग्यो—“यदि उपाल्लिले गणना गर्न सिक्यो भने उसको छाती दुख्नेछ । यदि उपाल्लिले सराफी काम सिकेमा—हामीहरूको मृत्युपछि उपाल्लिले सुखपूर्वक जीविका गर्नेछ र दुःख गर्नपर्ने छैन ।” फेरि उपाल्लिका आमा-बाबुहरूलाई यस्तो लाग्यो—“यदि उपाल्लिले सराफीकाम सिक्यो भने उसका आँखाहरू दुख्नेछन् । यी शाक्य पुत्रीय भ्रमणहरू सुखपूर्वक बस्छन् र सुखसमाचरण छन् । यिनीहरू सुभोजन भोजनगरी राम्रो निवासस्थानमा राम्रो शय्यामा सुत्छन् । यदि शाक्यपुत्रीय भ्रमणकहाँ गई उपाल्लि प्रव्रजित भएमा—हामीहरूको मृत्युपछि उपाल्लिले उक्तप्रकारले सुखपूर्वक जीविका गर्नेछ र दुःख गर्नपर्ने छैन ।”

अनि आमा-बाबुहरूले यी कुराहरू गरिरहेको उपाल्लि केटोले सुने । अनि उपाल्लि केटो जहाँ ती केटाहरू (आफ्ना साथीहरू) थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेर ती केटाहरूलाई यस्तो भने—

“हामीहरू शाक्यपुत्रीय भ्रमणकहाँ गई प्रव्रजित हुन जाऔं ।”

“यदि तपाइ प्रव्रजित हुन चाहनु हुन्छ भने हामी पनि प्रव्रजित हुनेछौं ।”

त्यसपछि आ-आफ्ना आमा-बाबुहरूकहाँ गई ती केटाहरूले यस्तो भने—“घरबार छाडी अनगारिय भई प्रव्रजित हुनकोनिमित्त मलाई

-
१. सराफीको काम गर्दा रूपैयाँ गन्दा गन्दै आँखाहरू दुख्न सक्छन् भनी सोचेका हुन् । सम. पा. II. पृ. ८९३: पञ्चसतिमपाचित्तियं ।

अनुमति दिनुहोस् ।” अनि “ती केटाहरू सबैको एउटै इच्छा र कल्याण अभिप्राय छ” भनी ती केटाहरूका सबै आमा बाबुहरूले अनुमति प्रदान गरे ।

त्यसपछि भिक्षुहरूकहाँ गई उनीहरूले प्रव्रज्या मागे । ती भिक्षुहरूले प्रव्रज्या गरी उपसम्पदा पनि गरिदिए । उनीहरू रातको प्रत्यूष समयमा उठेर “यागु देऊ, भात देऊ, खादनीय देऊ” भनी रुन्थे । भिक्षुहरू यस्तो भन्दथे—“आबुसो ! रात नबितेसम्म पखं । उज्यालो भएपछि यदि यागु पाए यागु पिउनेछौ, यदि भात पाए भात खानेछौ,— यदि अन्य खादनीय पदार्थ पाए खादनीय पदार्थ खानेछौ । यदि यागु, भात, खादनीय पदार्थ नपाएको खण्डमा भिक्षाटन् गरेर खानेछौ ।” ती भिक्षुहरूले यस्तो भन्दा पनि उनीहरू “यागु देऊ, भात देऊ, खादनीयपदार्थ देऊ” भनी रोइने रहन्थे । शयनासनमा (=बिच्छयाइरासेको बछ्यानमा) विशा पनि पिसाब पनि गर्दथे (ऊहवन्ति पि उन्मिहन्तिपि) ।

अनि रातको प्रत्यूष समयमा उठ्दा भगवान्‌ले केटाहरूको (रोइरहेको) आवाज सुन्नुभयो । सुन्नुभएपछि आयुष्मान् आनन्दलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—“आनन्द ! केटाहरूको त्यो आवाज के हो ?” अनि आयुष्मान् आनन्दले भगवान्‌लाई यसको कारण बताउनु भयो । अनि यसै कारणमा, यसै सन्दर्भमा भिक्षुसङ्घलाई भेला गराई भगवान्‌ले भिक्षुहरूसँग सोच्नुभयो—

“भिक्षुहो ! साँच्चं हो के, जानेर पनि भिक्षुहरू बीसवर्षभन्दा कम उमेरका व्यक्तिलाई उपसम्पदा गर्छन् ?”

“साँच्चं हो, भगवान् ।”

अनि भगवान्‌ले—“भिक्षुहो ! कस्ता हुन् ती मोघपुरुषहरू ! जो जानेर पनि बीसवर्षभन्दा कम उमेरका व्यक्तिलाई उपसम्पदा गर्छन्” भनी भिक्षुहरूको निन्दा गर्नुभयो । भिक्षुहो ! बीसवर्ष भन्दा कम उमेरका व्यक्तिहरूले ठण्डी-गर्मी, भोक-प्यासलाई सहनगर्न सक्दैनन्, लामखुट्टे-किंगा, हावा-घाम, सर्प आदिहरूको स्पर्शलाई सहनगर्न सक्दैनन्, आफूमा आइपरेका नरात्रा तथा कठोर बोलीलाई सहनगर्न सक्दैनन्, उत्पन्न भएको शारीरिक वेदनालाई, तीव्रदुःख, परुष, कटु, अस्वादिला, मन नपर्ने तथा प्राण हरण गर्ने जस्ता वेदनाहरूलाई सहनगर्न सक्ने स्वभावका हुन्छन्—अक्षम हुन्छन् । भिक्षुहो ! बीसवर्ष पुगेकाहरूले ठण्डी-गर्मी, ...तथा प्राण हरण गर्ने जस्ता वेदनाहरूलाई सहनगर्न सक्ने हुन्छन्—सक्षम हुन्छन् । भिक्षुहो ! यो कार्यद्वारा न अप्रसन्न हुनेलाई प्रसन्न पार्नसक्छ, न प्रसन्न हुनेको प्रसन्नतालाई बढाउनसक्छ, बल्कि अप्रसन्न हुनेको अप्रसन्नतालाई फुन् बढाउने र प्रसन्न हुने कुनै कुनैको प्रसन्नतालाई अन्यथा पार्नसक्छ ।...अतः भिक्षुहो ! यसरी शिक्षापद सिक्नुपर्छ—

“बीसवर्षभन्दा कम उमेरको व्यक्तिलाई जो भिक्षुले जानेर—

-
१. जानेर भन्नाले स्वयं जान्दछ वा अकालि भन्दछ वा स्वयंले बताउँछ ।
पाचि. पा. पृ. १७६: पञ्चसट्ठिमपाचित्तियं, विभङ्ग ।

उपसम्पदा' गछं भने त्यो व्यक्ति पनि उपसम्पन्न हुन्न, ती भिक्षुहरू पनि निन्दनीय हुन्छन् तथा त्यसमा पाचित्तिय (= दोष) लाग्छ ।”

-
१. उपसम्पदा गर्नकोनिमित्त गण, आचार्य, पात्र, तथा चीवरको खोजी गछं अथवा सीमा सम्मत गछं भने दुष्कृत्य आपत्ति लाग्छ । उपसम्पदा गर्नकोनिमित्त ज्ञप्तिवाक्यद्वार दुष्कृत्य आपत्ति लाग्छ । दुइपटकको कर्मवाचाद्वारा पनि दुष्कृत्य आपत्ति लाग्छ र कर्मवाचाको समाप्तिद्वारा उपाध्याय हुनेलाई पाचित्तिय दोष लाग्छ । गणहरू र आचार्य हुनेलाई दुष्कृत्य आपत्ति लाग्छ भनी पाचि. पा. पृ. १७६: पञ्चसट्ठिमपाचित्तियं, विभङ्गमा उल्लेख भएको छ ।

८. उपालि गृहपति

प रि च य

यी उपालि गृहपति नालन्दावासी हुन । यिनी महाघनो थिए र यिनी निगण्ठ-नाटपुत्रका सेवक र दाताहरूमध्ये प्रमुख दाता थिए भन्ने कुरा—जब यिनले बुद्धधर्म ग्रहण गरे तब निगण्ठ-नाटपुत्रले “अब भने मेरो भातको हण्डी फुट्यो” भनी गरेका अपशोचबाट प्रष्ट हुन्छ^१ । यिनी पण्डित थिए भन्ने कुरा चाहिँ दीर्घतपस्वी निगण्ठले “यी उपालि पण्डित छन्^२” भनी भनेबाट अनुमान लगाउन सकिन्छ । यिनको एउटा नून बनाउने गाउँ पनि थियो^३ र सातवटा बलानहरू भएको एउटा घर पनि थियो^४ । जुन घरमा यिनले आफू बुद्धमार्ग मद्दसकेपछि परीक्षार्थ आएका आफ्ना अधिका गुरु निगण्ठ-नाटपुत्रसँग भेट गरेका थिए ।

१. पपं. सू. III. पृ. ६८: उपालिसुत्तवण्णना ।
२. पपं. सू. III. पृ. ६४: उपालिसुत्तवण्णना ।
३. पपं. सू. III. पृ. ३६-३७: उपालिसुत्तवण्णना ।
४. पपं. सू. III. पृ. ६४-६५: उपालिसुत्तवण्णना ।

नालन्दाको पावारिक-आश्रवनमा बसिरहुनु भएका बुद्धसंग वाद गर्नकोनिमित्त यिनी बुद्धकहाँ गएका थिए । अनि बुद्धको पहिलो प्रश्नको उत्तर सुन्नेबित्तिकै यिनी प्रभावित भएको कुरा उपाळि स्वयंले पछि बताएका कुरा अगाडिको सूत्रमै उल्लेख भएको छ । भगवान्को उपदेशको अन्त्यमा यिनले स्तोतापत्तिफल साक्षात्कार गरेका थिए भन्ने कुरा पपञ्चसूदनीले^१ उल्लेख गरेको छ । स्तोतापत्तिफल मात्र साक्षात्कार गरेका होइनन् स्तोतापत्तिफलका साथसाथै शैक्षभूमिमै रहेर प्रतिसम्भवा-ज्ञान पनि पाएका थिए भनी पपञ्चसूदनीले^२ उल्लेख गरेको छ । अरू कुराहरू अगाडिका मूल सूत्रहरूमै प्रष्ट भएका छन् । उपाळिको सम्बन्धमा बुझ्नका लागि मूल सूत्रहरू भेटिएका छन् । अरू विशेष कुराहरू सम्बन्धित ठाउँहरूमा पादटिप्पणीहरू लेखिबिएको छ । अतः यहाँ उक्ति सम्बन्धमा अझरहुनुपर्ने आवश्यकता ठान्विन ।

Dhamma.Digital

×

×

×

-
१. III. पृ. ६४: उपालिसुत्तवर्णना ।
  २. III. पृ. ६८: उपालिसुत्तवर्णना । उपालि गृहपति जस्तै शैक्षभूमिमै रहेर प्रतिसम्भवा-ज्ञान पाउनेहरू अरू पनि चारजना छन् । जस्तै—(१) आनन्द महास्थविर, (२) चित्तगृहपति (= चित्र-गृहपति), (३) धम्मिक उपासक र (४) खुज्जुत्तरा उपासिका । विमु. म. पृ. ३३०: परिच्छेद-१४ र विभं. अ. क. पृ. ३९९: पटिसम्भवाविभङ्गो, सुत्तन्तभाजनीयवर्णना ।

मूल सूत्र—

१-बुद्धसंग पहिलो भेट

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् नालन्दा स्थित पावारिकको आम्रवन-
मा^३ बस्नुभएको थियो ।

१. म. नि. II. पृ. ४३; उपालिसुत्तं, अ. क. III. पृ. ३५.
२. नालन्दा नगरमा 'पावारिक' भन्ने एक सेठ थियो । उता कौशम्बीमा पनि 'पावारिक' भन्ने सेठ थियो । यी दुइजनाको बीचमा फरक देखाउनकोनिमित्त नालन्दाका पावारिकलाई 'दुभस पावारिक' भनेर चिनाइएको छ । (पपं. सू. III. पृ. ३५; दी. नि. अ. क. II. पृ. ६३३) नालन्दा नजिक उनको एक आफ्नो बगैँचा थियो । भगवान्को उपदेशबाट प्रभावित भई यिनले आफ्नो आम्रवनमा कुटी, गुफा, मण्डप आदिले युक्त एक विहार बनाइदिएका थिए । त्यसैले यस विहारको नाम जीवकले आफ्नो आम्रवनमा बनाइ-दिएको विहारको नाम 'जीवक आम्रवन' रहे जस्तै 'पावारिक आम्रवन' वा 'पावारिकाराम' भनी प्रसिद्ध भयो । त्यसैले सूत्रमा

निगण्ठको धर्ममा दण्ड भनिन्छ

त्यस समय निगण्ठ-नाटपुत्र^१ विशाल निगण्ठ-परिषद्का साथ नालन्दामा बसिरहेका थिए। त्यसवखत दीर्घतपस्वी^२ निगण्ठ (= जैन साधु) नालन्दामा भिक्षाटन् गरी भिक्षाटन्बाट फर्की भोजनोपरान्त पावारिकको आम्रवनमा, जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए। त्यहाँ पुगेपछि भगवान्सँग सम्मोदन गरे। सम्मोदनीय कुराकानी गरिसकेपछि एक छेउमा उभिए। एक छेउमा उभिएका दीर्घतपस्वी निगण्ठलाई भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—

“तपस्वी ! आसनहरू छन्, यदि चाहन्छौ भने बस ।”

भगवान्ले यति भन्नुभएपछि दीर्घतपस्वी-निगण्ठ एक होचो

‘पावारिकको आम्रवनमा’ भनी भनिएको हो। पपं. सू. III. पृ. ३५: उपालिसुत्तवण्णना; दी. नि. अ. क. II. पृ. ६३३: सम्प-सादनीयसुत्तवण्णना; अं. अ. क. I. पृ. २३५: खुज्जुत्तरा, एकक-निपात; सं. नि. अ. क. III. पृ. १६९: नालन्दासुत्तवण्णना, अम्बपालिवग्गो, सतिपट्टानसंयुत्तं। कौशम्बीको सेठलाई ‘पावारिक’ वा ‘पावारिक’ भन्दछन्। हेर लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ४१९.

१. कहीं कहीं ‘निगण्ठ-नाथपुत्र’ भनी उल्लेख भएको पाइन्छ।
२. अग्लो भएकोले ‘दीर्घतपस्वी’ भनिएको हो। पपं. सू. III. पृ. ३५: उपालिसुत्तवण्णना।

आसन लिई एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका दीर्घतपस्वी-
निगण्ठेण भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—

१—“तपस्वी ! पापकर्म गर्नकोनिमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको-
निमित्त निगण्ठ-नाटपुत्रले^१ कति कर्महरू बताउँछन् ?”

“आवुसो गौतम ! निगण्ठ-नाटपुत्रलाई ‘कर्म कर्म’ भनी
बताउने अभ्यास छैन । आवुसो गौतम ! निगण्ठ-नाटपुत्रलाई ‘दण्ड-
दण्ड’ भनी बताउने अभ्यास छ ।”

२—“तपस्वी ! पापकर्म गर्नकोनिमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको-
निमित्त निगण्ठ-नाटपुत्रले कति दण्डहरू बताउँछन् त ? (पञ्जापेति)”

“आवुसो गौतम ! निगण्ठ-नाटपुत्रले पापकर्मगर्नकोनिमित्त,
पापकर्मको प्रवृत्तिकोनिमित्त तीनदण्डहरू बताउँछन्—काय-दण्ड, वचन-
दण्ड तथा मन-दण्ड^२ ।”

१. पालि साहित्यमा जैनधर्मका प्रवर्तक महावीर तीर्थंकरलाई ‘निगण्ठ-
नाटपुत्र’ भनी भन्दछन् ।
२. जस्तै बुद्धधर्ममा कायद्वारा गरिने क्रियालाई ‘कायकर्म’ आदि भनी
बताइएको छ त्यस्तै निगण्ठ अर्थात् जैनधर्ममा ‘काय-दण्ड’ आदि
भनिन्छ । यी तीन दण्डहरूमध्ये पहिला दुई दण्डहरूलाई अचित्तक
भनी निगण्ठ-नाटपुत्र बताउँछन् । उनी भन्दछन् कि—जस्तै हावा
आउँदा रुखका शाखा हल्लिन्छन्, पानी चल्दछ तर त्यसमा चित्त
छैन—त्यस्तैगरी कायदण्ड पनि अचित्तक हुन्छ । जस्तै हावा आउँदा

३—“तपस्वी ! केत, काय-दण्ड अर्को, वचन-दण्ड अर्को तथा मन-दण्ड अर्को हो ?”

“आवुसो गौतम ! काय-दण्ड अर्को, वचन-दण्ड अर्को तथा मन-दण्ड अर्को हो ।”

४—“तपस्वी ! यसरी छुट्याइएका, यसरी विभक्त गरिएका यो तीन-दण्डहरूमध्ये—पापकर्म गर्नकोनिमित्त पापकर्मको प्रवृत्तिकोनिमित्त निगण्ठ नाटपुत्रले कुन दण्डलाई महासावद-यतर भन्दछन् त ? — काय-दण्डलाई कि, वचन-दण्डलाई कि अथवा मन-दण्डलाई ?”

“आवुसो गौतम ! यसरी छुट्याइएका, यसरी विभक्त गरिएका यो तीन दण्डहरूमध्येमा पापकर्म गर्नकोनिमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको-निमित्त निगण्ठ-नाटपुत्रले काय दण्डलाई महासावद-यतर (= महादांष) भन्दछन् ; वचन-दण्डलाई र मन-दण्डलाई होइन ।”

५—“तपस्वी ! काय-दण्ड भनी भन्छौ ?”

नालवृक्षका पातहरूका आवाज आउँछन्, पानीको आवाज आउँछ तर त्यसमा चित्त छैन—त्यस्तैगरी—वचनदण्ड पनि अचित्तक हुन्छ । यी दुइ दण्डहरूलाई अचित्तक हुन् भनी बताउँछन् । चित्त-लाई मन-दण्ड भनी भन्दछन् । अनि दीर्घतपस्वी-निगण्ठलाई आफ्नो वचनमा कायम राख्न लगाउने विचारले बुद्धले अगाडि—‘तपस्वी ! केत...’ भन्ने आदि कुरा सोध्नु भएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. ३५: उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

“हो, आवुसो गीतम ! काय-दण्ड भनी भन्छु ।”

“तपस्वी ! काय-दण्ड भनी भन्छो ?”

“हो, आवुसो गीतम ! काय-दण्ड भनी भन्छु ।”

“तपस्वी ! काय-दण्ड भनी भन्छो ?”

‘हो, आवुसो गीतम ! काय-दण्ड भनी भन्छु ।”

यसरी तीन तीन पटकसम्म भगवान्‌ले यस विषयमा दीर्घतपस्वी निगण्ठलाई आफ्नो वचनमा प्रतिस्थापित गराउनु भयो ? ।

१. किन भगवान्‌ले यस्तो गर्नुभएको होला भन्ने सम्बन्धमा अट्टकथाले यसरी कारण दिएको छ ।

भगवान्‌ले देख्नु भएको थियो कि यी दीर्घतपस्वी निगण्ठले यो कुरा लिएर गई उनका शास्ता महानिगण्ठलाई र उनको परिषद्‌लाई सुनाउने छन् । अनि त्यो परिषद्‌मा बसेका उपालि गृहपति यो कुरा सुनेर मसँग वादगर्न आउनेछन् । त्यसबखत उनलाई मैले धर्मोपदेश गर्नेछु र उनी तीन तीन पटकसम्म शरणमा जानेछन् । अनि मैले उनलाई चारसत्यका कुराहरू प्रकाश पारिदिनेछु । सत्य प्रकाशनको अन्तमा उनी स्रोतापत्ति-फलमा प्रतिष्ठित हुनेछन् । मैले पारमीहरू पूरागरेको परोपकारार्थ हो । यिनै कारणहरूलाई देख्नु भएर वहाँले यस्तो गर्नुभएको हो । पपं. सू.

III. पृ. ३५: उपालिसुत्तवण्णना ।

बुद्धको धर्ममा कर्म भनिन्छ

अनि दीर्घतपस्वी निगण्ठले भगवान्संग यस्तो सोधे—

(१) “आवुसो गौतम ! पापकर्म गर्नकोनिमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिकोनिमित्त तपाइले कति दण्डहरू बताउनु हुन्छ नि ?”

“तपस्वी ! तथागतलाई ‘दण्ड, दण्ड’ भन्ने अभ्यास छैन; ‘कर्म, कर्म’ भन्ने अभ्यास छ ।”

(२) आवुसो गौतम ! पापकर्म गर्नकोनिमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिकोनिमित्त तपाइ गौतमले कति कर्महरू बताउनु भएको छ त ?”

“तपस्वी ! पापकर्म गर्नकोनिमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिकोनिमित्त मैले तीन कर्महरू बताएकोछु’ (पञ्जापेमि), जस्तै कायकर्म, वचनकर्म तथा मनकर्म ।

१. जब दीर्घतपस्वी निगण्ठले बुद्धधर्म अनुसार ‘कति कर्महरू बताउनु भएको छ त ?’ भनी सोधे तब भगवान् बुद्धले अगाडिका कुराहरू बताउनुभयो ।

यहाँ कायकर्म, वचनकर्म तथा मनकर्म भनी निम्नप्रकारले भनिएको छ ।

(क) कायद्वारमा उत्पन्न हुने, कायद्वारबाट निस्कने, कायद्वारबाट गरिने तथा कायद्वारबाट सिद्धहुने आठ (८) कामा-वचर कुशल चेतनाहरू, बाह्र (१२) अकुशल चेतनाहरू लगायत जम्मा बीस (२०) चेतनाहरूलाई कायकर्म भनिएको हो ।

(ख) उपरोक्ताकारले कायद्वारबाट कार्य सिद्ध नभई वचनद्वारबाट कार्यसिद्ध हुने उक्त बीसैवटा चेतनाहरूलाई **वचनकर्म भनिएको हो**न

(ग) यी दुबै द्वारहरूमा उत्पन्न नभई मनद्वारमा उत्पन्न हुने उनन्तीस (२९) चेतनाहरूलाई **मनकर्म भनिएको हो** ।
(हेर लेखकको बु. प. भा-१, पृ. १५९ मा)

संक्षेपमा भन्ने हो भने यहाँ—त्रिविध कायदुश्चरित्रलाई कायकर्म, चतुर्विध वचनदुश्चरित्रलाई वचनकर्म तथा त्रिविध मन-दुश्चरित्रलाई मनकर्म भनिएको हो ।

यस सूत्रमा कर्म (= क्रिया) प्रधानगरी उपदेश गर्नुभएको छ भनी पपं. सू. III. पृ. ३५-३६: उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

म. नि. II. पृ. ६३: कुक्कुरवतिकसुत्तंमा चाहि चार-प्रकारले कर्मप्रधानका कुराहरू बताउनु भएको छ ।

कर्म प्रधानगरी देशभागर्नु भएता पनि कर्मको वास्तविक मूलभूत कारण चेतना नै हो । त्यसैले कतै कतै स्पष्टरूपले चेतना प्रधानगरी—'चेतनालाई नै कर्म भन्दछु, किनभने—चित्ताएर कर्म गरिन्छ' भनी निब्बेधिकसुत्तंमा उल्लेख भएको छ । (अं. नि-६, पृ. १२०) पपं. सू. III. वृ. ३५-३६: उपालिसुत्तवण्णना ।

(३) “आवुसो गौतम ! काय कर्म भिन्नं, वचन-कर्म भिन्नं तथा मन-कर्म भिन्नं हो कि (अथवा एउटै हो) ?”

“तपस्वी ! काय-कर्म भिन्नं हो, वचन-कर्म भिन्नं हो तथा मन-कर्म भिन्नं हो ।”

(४) “आवुसो गौतम ! यसरी छुटघाइएका, यसरी विभक्त गरिएका यी तीन कर्महरूमध्येमा—पापकर्म गर्नकोनिमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिकोनिमित्त तथाइले कुन कर्मलाई महासावदयतर (= महा-दोष) भन्नुहुन्छ नि ? कायकर्मलाई कि, वचनकर्मलाई कि अथवा मनकर्मलाई ?”

“तपस्वी ! यसरी छुटघाइएका, यसरी विभक्त गरिएका यी तीन कर्महरूमध्येमा—पापकर्म गर्नकोनिमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिकोनिमित्त मैले मनकर्मलाई महासावदयतर (= महादोष) भनी बताउँछु^१; कायकर्मलाई र वचनकर्मलाई होइन ।”

१. यहाँ मनकर्मलाई किन महासावदयतर भनेको हो भन्ने कुरा यसरी बुझ्नुपर्छ—

साधारण लोकवासीले बुझ्नेगरी बताउनकोनिमित्त यहाँ धेरै र थोरै वा महान् वा अल्प अथवा ठूलो र स्यानो भन्ने विशेषण पद जोडिएको हो ।

अकुशल-पथमा आउँदा कायकर्म र वचनकर्म महान् हुन्छ भने कुशल पथमा आउँदा मनकर्मलाई महान् भनिन्छ । किनभने—पञ्चआनन्तरिय कर्महरूमध्ये मातृघात, पितृघात आदि चार

आनन्तरिय कर्महरू कायद्वारा प्रयत्नगरी, कायद्वारबाट कार्यसम्पन्न गरिन्छ वचनद्वारबाट होइन; कल्पसम्म नरकमा रहनपर्ने सङ्घभेद जस्ता आनन्तरिय अकुशलकर्म चाहिँ वचनद्वारबाट कार्यसम्पन्न गरिन्छ कायद्वारबाट होइन । अतः यी पाँच आनन्तरिय कर्महरू कायद्वार र वचनद्वारबाट गरिन्छ । त्यसैले अकुशलको विषयमा काय र वचन कर्मलाई महासावदयतर भनिएको हो । पञ्चआनन्तरिय कर्मभन्दा ठूलो अकुशल अरू छैन र यी अकुशलहरू काय र वचनद्वारबाट नै सिद्ध हुन्छन् ।

कुशल-पथमा आजँदा कसरी मनकर्म महान् हुन्छ त ? —
एउटै ध्यानचेतनाले चौरासीहजार (८४,०००) कल्पसम्म आयु हुने स्वर्गसम्पत्ति पनि प्राप्त गराइदिन सक्छ । एउटै मार्ग-चेतनाले सबै अकुशलहरू समुच्छेदन गरी भरहत्-फल पनि प्राप्त गराइदिन सक्छ । त्यसैले कुशल-पथमा आजँदा मनकर्म महान् हुन्छ भनी भनिएको हो ।

यस सूत्रमा चाहिँ निश्चित मिध्यादृष्टिलाई लक्षगरी मनकर्मलाई महासावदयतर भनी भनिएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. ३६: उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । यस्तै कुराको सन्दर्भमा भगवान्‌ले अं. नि-१, पृ. ३४: एकधम्मपालिमा यसरी उल्लेख गर्नुभएको छ—

“नाहं भिक्खवे, अज्जं एक धम्मं पि समनुपस्सामि यं एवं महासावज्जं, यथयिदं, भिक्खवे, मिच्छादिट्ठि; मिच्छादिट्ठि परमानि, भिक्खवे, वज्जानि ।”

(५) “आवुसो गौतम ! मन-कर्म भनी भन्नुहुन्छ त ?”

“हो, तपस्वी ! मन-कर्म भनी भन्छु ।”

“आवुसो गौतम ! मन-कर्म भनी भन्नुहुन्छ त ?”

“हो, तपस्वी ! मन-कर्म भनी भन्छु ।”

“आवुसो गौतम ! मन-कर्म भनी भन्नुहुन्छ त ?”

“हो, तपस्वी ! मन-कर्म भनी भन्छु ।”

यसरी तीन तीन पटकसम्म दीर्घतपस्वी निगण्ठले यस विषयमा भगवान्लाई आफ्नो बचनमा प्रतिस्थापित गराई आसनबाट उठी, दीर्घतपस्वी निगण्ठ जहाँ निगण्ठ-नाटपुत्र थिए त्यहाँ गए ।

उपालि गृहपति बुद्धकहाँ गए

त्यस समय निगण्ठ-नाटपुत्र उपालि प्रमुख बालकिनीय^१-परिषद्

अर्थात्—“भिक्षुहो ! मिथ्यादृष्टि जस्तो महासाक्दय (= महादोष) अरू कुनै म देखिदैन; दोषहरूको प्रमुख कारण नै मिथ्यादृष्टि हो ।”

यति कुरा सुनिसकेपछि दीर्घतपस्वी निगण्ठले पनि भगवान्ले जस्तै अगाडि ‘आवुसो गौतम ! मनकर्म भनी भन्नुहुन्छ ब ?’ भनी प्रश्न सोधे । पपं. सू. III. पृ. ३६: उपालिसुत्तवण्णाणा ।

१. उपालि गृहपतिको ‘बालक लोणकार गाम’ अर्थात् ‘नून बनाउने बालकको गाउँ’ भन्ने एक गाउँ थियो । त्यस गाउँबाट हुने आम्दानि

सहित विशाल गृही-परिषद्का साथ (नालन्वामा) बसिरहेका थिए । अनि निगण्ठ-नाटपुत्रले टाढंबाट दीर्घतपस्वी-निगण्ठलाई आइरहेको देखेर उनीसँग यस्तो सोधे—

“हे तपस्वी ! कताबाट तिम्रो दिनको मध्याह्न समयमा आइरहेका ह्वी ?”

“भन्ते ! म त्यहाँबाटै श्रमण गौतमकहाँबाटै आइरहेको छु ।”

“तपस्वी ! के त श्रमण गौतमसँग तिम्रो केही कुराकानी भयो त ?”

“भन्ते ! श्रमण गौतमसँग मेरो केही कुराकानी भएको थियो ।”

गाउँलेहरूले उपालि गृहपतिलाई बुझाउन ल्याउँदथे । एकदिन त्यस्तैगरी आम्वानी बुझाउन ल्याएको वेलामा उपालि गृहपतिले ‘हाम्रा शास्ता महानिगण्ठको दर्शनार्थ जाऊ’ भनी उनीहरूलाई साथमा लिई निगण्ठ-नाटपुत्रकहाँ गए । त्यसबखत त्यहाँ अरू विशाल गृही-परिषद् पनि थियो । त्यसैले सूत्रमा ‘उपालि प्रमुख बालकिनी परिषद्...’ भनी भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ३६-३७: उपालिसुत्तवण्णना ।

‘बालकिनीय’ भनी बालुवा धेरै भएको बालवती भन्ने अर्थलाई पनि लिन सकिन्छ भनी पपं. सू. III. पृ. ३७: उपालि-सुत्तवण्णनाले नै उल्लेख गरेको छ ।

“तपस्वी ! श्रमण गीतमसंग के कस्तो कुराकानी भएको थियो त ?”

अनि दीर्घतपस्वी निगएठले जे जति कुराकानी भगवान्संग भएका थिए ती सबै कुराहरू निगएठ-नाटपुत्रलाई सुनाए । यति सुनाइसकेपछि निगएठ-नाटपुत्रले दीर्घतपस्वी निगएठलाई यस्तो भने—

“साधु ! साधु ! ! तपस्वी ! शास्ताको शासन (= धर्म) लाई राम्ररी बुझ्ने श्रुतवान् श्रावकले जस्तो कुरा भन्नुपर्ने थियो त्यस्तै कुरा दीर्घतपस्वी निगएठले श्रमण गीतमलाई बताइदिए । त्यत्रो ठूलो काय-दण्ड (= काय-कर्म) को अगाडि यति स्यानो मन-दण्ड (= मन-कर्म) लाई (ठूलोछ भन्नु) के मिल्ला र^१ ! अतएव पापकर्म गर्नको-

१. पालि साहित्यमा—‘राम्रो, असल, ठीक, बढिया, हो, धन्यवाद, स्यावास तथा हुन्छ’ भन्ने भाव व्यक्त गर्नकोनिमित्त ‘साधु’ शब्द प्रयोग गरिन्छ । स्वीकृति सूचनार्थ पनि ‘साधु’ शब्द प्रयोग गरिन्छ । यहाँचाहिँ ‘धन्य’ वा ‘स्यावास’ भन्ने अर्थ बुझ्नुपर्छ ।

२. पाप कर्म गर्नकोनिमित्त बुद्धले जुन काय-कर्मभन्दा मन-कर्मलाई महान् छ भनी भन्नुभयो त्यस कुरालाई लिएर निगएठ-नाटपुत्रले— ‘त्यत्रो ठूलो शरीरबाट हुने कायकर्मको अगाडि विक्कुल नदेखिने मनकर्म के ठूलो हुन सक्ला र, के गिन्ति हुन सक्ला र !’ भन्दै बुद्धको कुरामाथि हँसी उडाउँदै यस्तो भनेका हुन् र आफूले पनि ‘काय-कर्म नै महासावदयतर छ’ भन्ने कुरा समर्थन गरे । पपं. सू- III. पृ. ३७: उपालिसुत्तवण्णना ।

निमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिकोनिमित्त काय-दण्ड नै महासावदयतर छ, न कि वचन-दण्ड र मन-दण्ड ।”

यो कुरा सुनेर उपाल्लि गृहपतिले निगण्ठ नाटपुत्रलाई यस्तो भने—

“साधु ! साधु !! भन्ते दीर्घतपस्वी ! शास्ताको शासनलाई (=धर्मलाई) राम्ररी बुझ्ने श्रुतवान् श्रावकले जस्तो कुरा भन्नुपर्ने थियो त्यस्तै कुरा दीर्घतपस्वी निगण्ठले श्रमण गौतमलाई बताइदिनु भयो । त्यत्रो ठूलो काय-दण्डको अगाडि यति स्यानो मन-दण्डलाई (ठूलो छ भन्नु) के मिल्ला र ! अतएव पापकर्म गर्नकोनिमित्त, पाप-कर्मको प्रवृत्तिकोनिमित्त काय-दण्ड नै महासावदयतर छ, न कि वचन-दण्ड र मन-दण्ड ।

“हवस् त भन्ते ! त्यसोभए म श्रमण गौतमकहाँ जानेछु र यस विषयमा श्रमण गौतममाथि वाद आरोप लगाउनेछु । भदन्त तपस्वीले प्रतिस्थापित गरे बमोजिम श्रमण गौतम उही कुरामा प्रतिष्ठित हुन्छन् कि हुँदैनन् (हेरौं) । (यदि उही कुरामा प्रतिष्ठित हुन्छन् भने) —

✓ (१) जस्तै कुनै बलवान् पुरुषले लामो लामो रौं भएको च्याँप्रालाई उसको रौं समाती अगाडितिर तान्छ, पछाडितिर तान्छ र कहिले अगाडि-पछाडि तान्छ, त्यस्तैगरी—मैले पनि श्रमण गौतमलाई बादले बादलाई अगाडितिर तान्छे, पछाडितिर तान्छे र कहिले अगाडि-पछाडि गरी तान्छे ।

(२) “जस्तं कुनै बलवान् जाँड बनाउने (= सोण्डिका-कम्मकारो) पुरुषले—जाँड पकाएको भाँडो (खखण्डा) धेरै पानी भएको तलाउमा डुबाई, भाँडाको कान समाती अधिलिटर तान्छ, पछिलिटर तान्छ र कहिले अगाडि-पछाडि गर्छ, त्यस्तैगरी मैले पनि भ्रमण गौतमलाई वादले वादलाई अधिलिटर तान्नेछु, पछिलिटर तान्नेछु र कहिले अगाडि-पछाडि गरी तान्नेछु ।

(३) “जस्तं कुनै बलवान् सुराधूर्तले जाँड छान्ने चाल्नीको कान समाती तलतिर पारी—माथितिर पारी धुन्छ बारम्बार टक्-टक्क्याएर धुन्छ, त्यस्तैगरी—मैले पनि भ्रमण गौतमलाई वादले वादलाई तलतिरपारी, माथितिरपारी, टक्-टक्क्याउनेछु ।

(४) “जस्तं कुनै साठीवर्षं पुगिसकेको हात्ती गहिरो पोखरीमा पसी साणधोविकं? (= सनपाटकृडा) भन्ने खेल खेल्छ, त्यस्तैगरी—मैले पनि भ्रमण गौतमलाई वादले वादलाई ‘सनपाट-कृडा’ जस्तै गरी खेलाउने छु । हवस् त भन्ते ! म जानेछु र भ्रमण गौतमलाई यसै कुरामा वाद आरोप लगाउनेछु ।”

१. मानिसहरू सनपाटलाई पानीमा डुबाई राख्छन् । केहीदिनपछि मुठी मुठी बनाई खूबसँग ढुँगामा चुट्छन् । त्यस्तैगरी हात्ती गहिरो पानीमा डुबी, सूँढले कहीले मस्तकमा, कहीले आङ्गमा पानी छद्यान्छ, पानीमा क्रिडा गर्छ । यसैलाई ‘साणधोविकं’ (= सनपाट क्रिडा) भनी भनिएको हो । म. नि. अ. क. II. पृ. २२६: चूल-सच्चकसुत्तं ।

“गृहपति ! जाऊ त, तिमी श्रमण गौतमकहाँ गई यस विषयमा वाद आरोपन गर । मैले श्रमण गौतमलाई वाद आरोपन गर्छु अथवा दीर्घतपस्वीले अथवा तिमिले । (यसमा कुनै फरक पर्दैन)”

यस्तो भन्दा दीर्घतपस्वी निगण्ठले निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने—

‘ भन्ते ! यो कुरा म रुचाउँदिन कि उपालि गृहपति श्रमण गौतमकहाँ गई वाद आरोपन गर्छन् । भन्ते ! श्रमण गौतम मायावी छन् । उनी आवट्टनीय (= चक्रमा पार्ने माया) जान्दछन् । जुन विदघाद्वारा उनले अन्यतीर्थीय श्रावकहरूको मनलाई फर्काइदिन्छन् ।”

“तपस्वी ! उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा जालान् भन्ने कुरा असम्भव छ । बरु श्रमण गौतम नै उपालि गृहपतिको शिष्यत्वमा आउन सक्छन् । गृहपति ! जाऊ तिमिले श्रमण गौतमलाई वाद आरोपन गर । श्रमण गौतमलाई मैले वाद आरोपन गर्छु अथवा दीर्घतपस्वीले अथवा तिमिले ।”

दोश्रो पटक पनि . तेस्रो पटक पनि दीर्घतपस्वी निगण्ठले निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने —

“भन्ते ! यो कुरा म रुचाउँदिन... उनी आवट्टनीय जान्दछन् । जुन विदघाद्वारा उनले अन्यतीर्थीय श्रावकहरूको मनलाई फर्काइदिन्छन् ।”

“तपस्वी ! उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा जालान् भन्ने कुरा असम्भव छ । बरु श्रमण गौतम नै उपालि गृहपतिको शिष्यत्वमा आउन सक्छन् । गृहपति ! जाऊ, तिमीले श्रमण गौतमलाई बाढ आरोपन गर । श्रमण गौतमलाई मैले वाढ आरोपन गरुँ अथवा दीर्घतपस्वीले अथवा तिमीले ।”

“हवस्, भन्ते !” भनी निगण्ठ-नाटपुत्रलाई प्रत्युत्तर दिई, उनलाई अभिवादन गरी, प्रदक्षिणा गरी उपालि गृहपति जहाँ पावारिक-आश्रवन हो, जहाँ भगवान् बुद्ध हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादनगरी^२ एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका उपालि गृहपतिछे भगवान्सँग यस्तो भने—

“भन्ते ! यहाँ दीर्घतपस्वी निगण्ठ आए होइन ?”

Dhamma.Digital

१. महानिगण्ठले तीन तीनबारसम्म उपालिलाई बुद्धकहाँ पठाउनलाग्दा पनि दीर्घतपस्वीले किन रोकेका होलान् भन्ने कुराको सम्बन्धमा अट्टकथाले यसरी स्पष्टिकरण दिएको छ ।

निगण्ठ-नाटपुत्र बुद्धसंगसम्मै एउटै नगरमा बसे ता पनि उनले बुद्धलाई कहील्यै देखेका छैनन् । अट्टकथाको भनाइअनुसार महानिगण्ठले बुद्धको विरुद्ध आफ्नो वादलाई नछाडेसम्म उनले बुद्धकोदर्शन गर्न असम्भव हुन्छ । अर्थात् आफ्नो वादको घमण्डलाई नछाडिकन उनी बुद्धकहाँ जानसक्दैनन् । अतः बुद्धलाई नदेखेको हुँदा उनले बुद्धको व्यक्तित्वको बारेमा र वहाँको नैर्याणिक कथा-

हरूको बारेमा केही जानेका थिएनन् र उनले उपालिलाई तीन तीन बारसम्म पठाउन लागेका हुन् ।

दीर्घतपस्वी निगण्ठ चाँहीं समय समयमा बुद्धकहाँ गई उभिइरहन्ये पनि बस्थे पनि । समय समयमा उनले बुद्धसँग प्रश्नहरू पनि सोध्दथे । त्यसैले बुद्धको दर्शन-सम्पत्ति तथा वहाँको नैर्याणिक कथाहरू सम्बन्धी उनलाई पूरा पूरा जानकारी थियो । त्यसैले उनको मनमा यस्तो लाग्दथ्यो—

“यी उपालि गृहपति विद्वान् छन्, पण्डित छन् । श्रमण गौतमकहाँ गएर उनी बुद्धको दर्शन मात्रले पनि प्रसन्न हुन सक्छन्, वहाँको नैर्याणिक उपदेश सुनेर पनि प्रसन्न हुन सक्छन्, त्यहाँबाट उनी हामीहरूकहाँ पुनः फर्केर नआउन पनि सक्छन् ।”

यस्तो सोचेर नै उनले बारबार बुद्धकहाँ पठाउने विषयमा असहमति जनाएका हुन् । पपं. सू. III. पृ. ३७: उपालिसुत्त-वण्णना ।

२. बुद्धलाई देखेर प्रसन्न हुनेले पनि, अप्रसन्न हुनेले पनि, प्रायः जसो सबैले वहाँलाई वन्दना गर्छन् । त्यसमध्ये अल्पसंख्यक मानिसहरूले वन्दना पनि गर्दैनन् । उच्चकुलीन भएर अनगारिय भावमा बसेको हुनाले बुद्धलाई वन्दना नै गर्न योग्य छ । यी उपालि गृहपतिले चाहि बुद्धलाई देखेर प्रसन्न भएर नै वन्दना गरेका थिए भनी पपं. सू. III. पृ. ३७: उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

“गृहपति ! हो, यहाँ दीर्घतपस्वी निगण्ठ आएका थिए ।”

“भन्ते ! के, दीर्घतपस्वी निगण्ठसँग तपाइको केही कुरा भएको थियो त ?”

“गृहपति ! भएको थियो; दीर्घतपस्वी निगण्ठसँग मेरो केही कुरा भएको थियो ।”

“भन्ते ! दीर्घतपस्वी निगण्ठसँग तपाइको के कस्तो कुरा भएको थियो त ?”

अनि जति कुराकानी दीर्घतपस्वी निगण्ठसँग भएका थिए ती जन्मै कुराहरू भगवान्‌ले उपालि गृहपतिलाई सुनाउनु भयो ।

यस्तो भन्नुभएपछि उपालि गृहपतिछे भगवान्‌लाई यस्तो भने—

“धन्यहो, धन्यहो भन्ते तपस्वी ! शास्ताको शासनलाई राम्ररी बुझ्ने श्रुतवान् श्रावकले जसरी कुरा भन्नुपर्ने हो त्यसरी नै दीर्घतपस्वी निगण्ठले भगवान्‌लाई कुरा बताइदिए । त्यत्रो ठूलो काय-दण्डको अगाडि यति स्थानो मन-दण्डलाई (ठूलो छ भन्न) के मिल्ला र ! अतएव पापकर्म गर्नकोनिमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिकोनिमित्त काय-दण्ड नै महासाबद-यतर छ, न कि बचन-दण्ड र मन-दण्ड ।”

“गृहपति ! यदि तिमि सत्यमा बसी छलफल गर्छौ भने यहाँ तिमिसँग केही कुरा हुनसक्छ ।”

“भन्ते ! म सत्यमाबसी छलफल गर्नेछु; हुन्छ, हामीहरूका बीच यहाँ केही कुरा होस् ।”

बुद्धसँग छलफल

(१) ‘गृहपति ! भनौ कि यहाँ चीसोपानी निषेध गर्ने २ र तातोपानी सेवन गर्ने (कुनै एक) निगण्ठलाई रोग लाग्यो, दुःख भयो, व्याधिले अत्यन्त पीडादियो । चीसोपानी पिउन नपाएर उसको मरण भयो भने—गृहपति ! निगण्ठ-नाटपुत्रले त्यस्ताको (मृत्युपछि) उत्पत्ति कहाँ बताउँछन् नि ? यसमा तिमि के भन्छौ ?”

१. भुइमा गाडेको खम्बा जस्तै अचल भई आफूले भनेको वचन-सत्यमा अचल भई बसेर कुरा गर्छौ भने तिमिसँग केही कुरा गर्नेछु अथवा केही कुरा हुनेछ भनी भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ३७-३८: उपालिसुत्तवण्णना ।

२. निगण्ठ-सम्प्रदायका अर्थात् जैन-सम्प्रदायका साधुहरू चीसोपानीमा ‘जीव’ छ भन्ने संज्ञालिएर चीसोपानी निषेध गर्ने भएका हुनाले यहाँ ‘चीसोपानी निषेध गर्ने’ भनी भनिएको हो । पपं. सू. III-पृ. ३८: उपालिसुत्तवण्णना ।

“भन्ते ! मनसत्त्व भन्ने देवलोक छ, उ त्यहाँ उत्पन्न हुन्छ (भनी बताउँछन्) । किनभने ? भन्ते ! मनः प्रतिबद्ध भई? (=मनमा आसक्त भई) उ मृत्यु भएको हुँदा ।”

“गृहपति ! रात्ररी मनमा सोच, गृहपति ! रात्ररी मनमा सोचेर बताऊ । तिन्नो अघिल्लो कुरा पछिल्लोसँग वा पछिल्लो कुरा अघिल्लोसँग मेल खाएन । गृहपति ! तिमिले यस्तो भनेकाछौ कि— ‘भन्ते ! म सत्यमा बसी छलफल गर्नेछु; हुन्छ, हामीहरूका बीच यहाँ केही कुराकानी होस्’ ।”

“भन्ते ! यद्यपि भगवान्ले यस्तो भन्नुहुन्छ, तथापि पापकर्म

१. ‘मनः प्रतिबद्ध भई’ अर्थात् मनमा आशा लिएर मरेको हुँदा उ ‘मनसत्त्व’ भन्ने देवलोकमा उत्पन्न हुन्छ भनी बताउँछन् ।

त्यो व्याधिले पीडित भएको निगण्ठलाई पित्त-ज्वर भएको हुन्छ । त्यसैले उसलाई तातोपानी पिउनु वा हातखुट्टा धुन वा शरीर नुहाउनकोनिमित्त तातोपानी काम लाग्दैन । किनकि यसले उसको रोग बढ्छ । रोग निकोपार्नकोनिमित्त चीसोपानीको आवश्यकता हुन्छ । परन्तु उसले तातोपानी मात्र सेवन गर्छ । त्यो नपाएमा तातोयामु वा भात सेवन गर्छ । चित्तले भने चीसोपानी पिउने वा सेवन गर्ने प्रबल आशा राख्छ । यसबाट उसको मन-दण्ड (=मन-कर्म) प्रबल छैन भन्ने कुराको खण्डन यही हुन्छ । काय-दण्ड (=काय-कर्म) र वचन-दण्ड (=वचन-कर्म) लाई

बचाउनकोनिमित्त उ चीसोपानी पिउँछु वा सेवनगर्छु भनी भन्दैन । यसरी उसले काय-दण्ड र वचन-दण्डलाई रक्षा गरे ता पनि यसद्वारा च्युति वा प्रतिसन्धि दिन सक्दैन । अर्थात् पुनर्जन्म दिन सक्दैन । मन-दण्डमा त्रुटी भए पनि त्रुटी नभए पनि पुनर्जन्मको कारण त मन-दण्ड (=मन-कर्म) नै हुन्छ । यसरी भगवान्‌ले उनलाई काय-दण्ड र वचन-दण्डभन्दा मन-दण्ड (=मन-कर्म) नै बलवान् छ, महान् छ र प्रबल छ भन्ने कुरा भनाउन लगाउनु भयो ।

उपरोक्त युक्तियुक्त कुरा सुनेर उपालि गृहपतिले पनि सोचे कि—हुन पनि हो, मूर्छा हुँदा एकहप्तासम्म पनि बेहोस भएर रहन सक्छ, तर चित्तको प्रवृत्ति छउञ्जेलसम्म उसलाई मरेको भनी भनिदैन । तर जब चित्तको प्रवृत्ति बन्दहुन्छ तब मर्नो भनी भनिन्छ र यसलाई बाहिर लगी जलाइदेऊ भन्ने अवस्थामा पुग्छ । काय-दण्ड वा वचन-दण्डद्वारा त्यस्तो हुन सक्दैन । मन-दण्डद्वारा नै त्यस्तो हुन सक्छ । अतः मन-दण्ड नै महान् रहेछ, बलवान् रहेछ र प्रबल रहेछ; किनभने—मनको प्रवृत्ति टुटेर पनि उसले पुनर्जन्म दिलाउन सक्छ । हाम्रा महानिगण्ठको कुरा अनैर्याणिक रहेछ ।

यस्तो सोचे तापनि उनले बुद्ध भगवान्‌को विचित्र उपदेश-लीला सुन्नकोनिमित्त आफ्नो अनुमत चाहिँ प्रकट गरेका थिएनन् । बल्कि आफ्नो उही कुरामाथि जोडदिएका थिए । जुन कुरा सूत्रका अगाडिका कुराहरूबाट प्रष्ट भएकै छ । पपं. सू. III. पृ. ३८: उपालिसुत्तवण्णना ।

गर्नकोनिमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिकोनिमित्त काय-वण्ड नै महासावधचतर छ, न कि वचन-वण्ड र मन-वण्ड ।”

(२) “गृहपति ! निगण्ठ-नाटपुत्र चतुर्यामसंवरले’ संवृत्त भई – (१) सबै (चीसो) पानी वजित गछन्^२, (२) सबै (पाप) वर्जनले युक्त हुन्छ, (३) सबै पापलाई शुद्ध गछन् (= पखाल्छन्) तथा (४) सबै पाप वजित गर्नुमा तत्पर रहन्छन् । उनी अघाडि-पछाडि हिड्दा घेरं क्षुद्रकप्राणीहरू^३ (खुट्टेका पाणे) मारिन्छन् । गृहपति ! यसलाई निगण्ठ-नाटपुत्रले कस्तो विपाक (= फलभोग) बताउँछन् नि ? यसमा तिमी के भन्छौ त ?”

१. चार प्रकारबाट संयम हुनेलाई ‘चातुर्याम संवर’ भनिएको हो । ती हुन् - (१) प्राणीहिंसा गर्दैन गराउँदैन तथा प्राणीहिंसा गर्नेको अनुमोदन पनि गर्दैन, (२) चोरी गर्दैन गराउँदैन तथा चोरी गर्नेको अनुमोदन पनि गर्दैन, (३) ऊटो बोल्दैन बोलाउँदैन तथा ऊटो बोल्नेको अनुमोदन पनि गर्दैन, (४) पञ्चकाम विषयको सेवन गर्दैन गराउँदैन तथा पञ्चकाम विषय सेवन गर्नेको अनुमोदन पनि गर्दैन । दी. नि. III. पृ. ३८: उदुम्बरिकमुत्तं; म. नि. अ. क. III. पृ. ३९: उपालिसुत्तवण्णना ।
२. कुनै प्रकारका चीसो पानीलाई सेवन गर्दैन । निगण्ठ-नाटपुत्र विश्वास गछन् कि चीसो पानीमा जीवहरू छन् । त्यसैले सबै-प्रकारका चीसो पानी वर्जन गछन् । पपं. सू. III. पृ. ३९: उपालि-सुत्तवण्णना ।
३. एकेन्द्रिय र दुइ इन्द्रिय भएका प्राणीहरू छन् भनी निगण्ठ-नाटपुत्र

“मन्ते ! असञ्चेतनिक (= नचिताएको, नजानेको तथा चित्त नभएको) लाई निगण्ठ-नाटपुत्रले महासावदथ (= महादोष) भनी भन्दैवन् ।”

“गृहपति ! यदि चिताएमा ? (= चेतना भएमा ?)”

“मन्ते ! महासावदथ (= महादोष) हुन्छ ।”

“गृहपति ! चेतना (= चिताएको) लाई निगण्ठ-नाटपुत्रले (माथि उल्लिखित तीन दण्डहरूमध्येमा) कुन ‘दण्डमा’ राख्छन् त ?”

“मन्ते ! मन-दण्डमा ।”

बताउँछन् (पञ्जपेति) । सुकेका रुखका काठहरू, पुराना पातहरू, तथा गिर्खाहरू पनि प्राणवान् नै हुन् (पाणोतेव) भनी बताउँछन् र यिनीहरूलाई एकेन्द्रिय प्राणी हुन् भन्दछन् । अरू प्राणीहरूलाई दुइ इन्द्रिय भएका प्राणी भन्दछन् । यसमध्ये पानीको स्यानो विन्दुमा स्यानो पानीको विन्दू जत्रै प्राण हुन्छ, ठूलोमा ठूलो प्राण हुन्छ भन्ने विश्वास गर्छन् । त्यसैले बुद्धले ‘क्षुद्रक प्राणी’ भनी भन्नुभएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. ३९: उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

१. ‘मन-दण्डमा राख्छन्’ अर्थात् मन-कर्मको वर्गमा राख्छन् भनी भन्नेबित्तिकै उनले पनि आफ्नो बुद्धिले विचार गरे कि—हाम्रा निगण्ठले असञ्चेतनिक कर्मलाई धोरै दोष र सञ्चेतनिक कर्मलाई महादोष भनी भन्दछन् र चेतनालाई मन-दण्डमा राख्छन् । अतः यिनको कुरा अनैर्याणिक रहेछ बुद्धको कुरानै नैर्याणिक रहेछ । पपं. सू. III. पृ. ३९-४०: उपालिसुत्तवण्णना ।

“गृहपति ! रात्ररी मनमा सोच, गृहपति ! रात्ररी मनमा सोचेर बताऊ । तिन्नो अधिल्लो कुरा पछिल्लो कुरासँग र पछिल्लो कुरा अधिल्लो कुरासँग मेल खान्न । गृहपति ! तिमिले यस्तो भनेका छौ कि — ‘मन्ते म सत्यमा बसी छलफल गर्नेछु; हुन्छ, हामीहरूका बीच यहाँ केही कुराकानी होस्’ ।”

“मन्ते ! यद्यपि भगवानले यस्तो मनुहुन्छ, तथापि काय-दण्ड नै पापकर्म गर्नकोनिमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिकोनिमित्त महासावद्यत्तर छ, न कि वचन-दण्ड र मन-दण्ड ।”

(३) “गृहपति ! के यो नालन्दा समृद्ध, सशोक तथा बहुजनाकीर्ण कीर्णछ ?”

“मन्ते ! छ, यो नालन्दा समृद्ध, सशोक तथा बहुजनाकीर्ण छ ।”

“गृहपति ! यहाँ एक पुरुष तरबार लिई आउँछ र उ यस्तो भन्छ—‘अहिल्यै यो नालन्दाका सबै प्राणीहरूलाई एक क्षणमा एक मुहूर्तमा मामुको एउटै थूप्रो र एउटै रास पारिचिनेछु ।’ गृहपति ! के उसले नालन्दाका सबै प्राणीहरूलाई एक क्षणमा, एक मुहूर्तमा मामुको एउटै थूप्रो र एउटै रास पार्न सक्ला ? यसमा तिमि के भन्छौ ?”

“मन्ते ! बश पुरुष, बीस पुरुष, तीस पुरुष, चालीस पुरुष, पचास पुरुषहरूले पनि नालन्दाका सबै प्राणीहरूलाई एक क्षणमा,

एकं मुहूर्तमा मासुको एउटं थूप्रो र एउटं रास पार्न सक्दैनन् भने एक पुरुषको त के कुरा !”

“गृहपति ! यहाँ चित्तवशीप्राप्त एक ऋद्धिवान् भ्रमण वा ब्राह्मण आई 'मैले यो नालन्दालाई एकं क्रोधचित्तले (एकेनमनोपदोसेन) भस्मपार्नेछु' भनी भन्दछन् । गृहपति ! के त चित्तवशीप्राप्त सो ऋद्धिवान् भ्रमण वा ब्राह्मणले यो नालन्दालाई एकं क्रोधचित्तले भस्मपार्न सकलान् के ? यसमा तिम्रो के भन्दछी त ?”

“भन्ते ! दश नालन्दा, बीस नालन्दा, तीस नालन्दा, चालीस नालन्दा, पचास नालन्दाहरूलाई पनि चित्तवशीप्राप्त सो ऋद्धिवान् भ्रमण वा ब्राह्मणले भस्मपार्न सक्नेछन् भने एक नालन्दाको त के कुरा !”

“गृहपति ! रात्ररी मनमा सोच, गृहपति ! रात्ररी मनमा सोचेर बताऊ । तिम्रो अघिल्लो कुरा पछिल्लोसँग र पछिल्लो कुरा

१. हो त, दश त के पचासौं मानिसले पनि एक नालन्दालाई एकं मुहूर्तमा मासुको एकै थूप्रो पार्न सक्दैनन् । किन्तु चित्तवशी प्राप्त ऋद्धिवान् भ्रमण वा ब्राह्मणले भने एक नालन्दा त के पचासौं नालन्दा भएपनि एकं क्रोधचित्तले खरानी पार्न सक्छन् भन्ने कुरा आफूले पनि महसूस गरी यस्तो भने । उनले यो पनि सोचेकै हाम्रा महानिगण्ठको कुरा नैर्याणिक रहेनछ, बुद्धकै कुरा नैर्याणिक रहेछ । पपं. सू. III. पृ. ४०: उपालिसुत्तवण्णना ।

अधिन्लोसंग मेलखान्न । गृहपति ! तिमीले यस्तो भनेका छौं कि—
‘मन्ते ! म सत्यमा बसी छलफल गर्नेछु; हुन्छ, हामीहरूका बीच यहाँ
केही कुराकानी होस् ।’

“मन्ते ! यद्यपि भगवान्ले यस्तो भन्नुहुन्छ, तथापि काय-दण्ड
नै पापकर्म गर्मकोनिमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिकोनिमित्त महासावदयतर छ,
न कि वचन-दण्ड र मन-दण्ड ।”

(४) “गृहपति ! तिमीले सुनेकाछौं के—दण्डकारण्य^१,
कालिङ्गारण्य^१, मेध्यारण्य^२ (मेज्जारञ्जं), मातङ्गारण्यहरू^२
अरण्य भएका कुराहरू ?”

“मन्ते ! सुनेकोछु; कसरी दण्डकारण्य, कालिङ्गारण्य, मेध्यारण्य
तथा मातङ्गारण्यहरू अरण्य भए भन्ने कुरा सुनेकोछु ।”

“गृहपति ! के तिमीले सुनेका छौं त ? कसले गरेर दण्डका-
रण्य, कालिङ्गारण्य, मेध्यारण्य तथा मातङ्गारण्यहरू अरण्य
भएका हुन् ?”

१-१. यी अरण्यहरू कसरी अरण्य भए भन्ने सम्बन्धका सविस्तर
कुराहरू पपं. सू. III. पृ. ४०-४७: उपालिसुत्तवण्णनामा र
जा. अ. क. VI. पृ. १५: सरभङ्गजातक, नं. ५२२ मा उल्लेख
भएका छन् । धेरै लामो भएकाले यहाँ उल्लेख गरिन ।

२-२. यस विषयका कुराहरू पनि विस्तृतपूर्वक पपं. सू. III. पृ. ४७-
६१: उपालिसुत्तवण्णनामा र जा. अ. क. V. पृ. ८४: मातङ्ग-
जातक नं. ४९७ मा उल्लेख भएका छन् ।

“भन्ते ! मैले सुनेकोछु कि — ऋषिहरूको क्रोधचित्तले—दण्ड-कारण्य, कालिङ्गारण्य, मेध्यारण्य तथा मातङ्गारण्यहरू अरण्य भएका हुन् ।”

“गृहपति ! रात्ररी मनमा सोच, गृहपति ! रात्ररी मनमा सोचेर बताऊ । तिम्नो अधिल्लो कुरा पछिल्लोसँग र पछिल्लो कुरा अधिल्लोसँग मेलखान्न । गृहपति ! तिमिले यस्तो भनेकाछौ कि—भन्ते ! म सत्यमा बसी छलफल गर्नेछु; हुन्छ, हामीहरूका बीच यहाँ केही कुराकानी होस् ।”

उपालिको शरणागमन

“भन्ते ! पहिलो उपमाद्वारा नै म भगवान् प्रति अभिप्रसन्न र सन्तुष्ट भएको थिएँ । किन्तु भगवान्का विचित्र प्रश्नका उत्तरहरू सुन्नकोनिमित्त यसप्रकार भगवान्लाई प्रतिवादी बनाउने विचार गरेको हुँ । भाश्रय हो, भन्ते ! अद्भूत हो, भन्ते ! जस्तै—घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिदिवा वा ढाकेकोलाई उघारिदिवा वा बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाइदिवा वा अन्धकारमा तेलको बत्ती राखिदिवा—आँखा हुने पुरुषले रूपहरू देख्छ, त्यस्तैगरी—भगवान्ले मलाई अनेकप्रकारले धर्म प्रकाश पारिबिनुभयो । भन्ते ! अब म भगवान्को शरणमा पछुं, धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि भगवान्ले मलाई जीवनभर शरणमा आएको उपासक हो भनी स्वीकार गर्नुहोस् ।”

(१) “गृहपति ! रात्ररी जानी-बुकी गर, तिमी जस्ता ख्यातिप्राप्त पुरुषले रात्ररी सोच-विचार गरेर मात्र कुनै काम गर्नु उचित हुनेछ ।”

“भन्ते ! यस वाक्यद्वारा त म भगवान् प्रति कुनै अभिप्रसन्न तथा सन्तुष्ट भएँ, जो कि मलाई भगवान् यस्तो भन्नुहुन्छ—‘गृहपति ! रात्ररी जानी बुकी गर, तिमी जस्ता ख्यातिप्राप्त पुरुषले रात्ररी सोच-विचार गरेर मात्र कुनै काम गर्नु उचित हुनेछ ।’

“भन्ते ! यदि अन्य तीर्थीयहरूले मलाई शिष्य बनाउन पाएका भए उनीहरूले—‘उपालि गृहपति हाम्रा शिष्यत्वमा आए’ भन्दै सारा नाल्लन्दामा पताकाहरू फहराउने थिए होलान्’; परन्तु भगवान्ले मलाई यस्तो भन्नुहुन्छ—‘गृहपति ! रात्ररी जानी-बुकी गर, तिमीजस्ता ख्यातिप्राप्त पुरुषले रात्ररी सोच-विचार गरेर मात्र कुनै काम गर्नु उचित हुनेछ ।’

---

१. पताकाहरू किन फहराउने थिए होलान् भन्ने सम्बन्धमा अट्टकथाले यसरी उल्लेख गरेको छ ।

ती अन्य तीर्थीयहरूले यस्ता ठूला पुरुष हाम्रा धर्ममा श्रावक बन्न आए भनी धेरै खुशीभई पताकाहरू फहराई बेसकरी प्रचार गर्ने थिए होलान् । यस्तो गर्नाले ठूलो लाभ हुनेछ । यसरी प्रचारगर्नाको अर्को उद्देश्य चाहिँ केही भएर शरणमा आएका पुरुष पछि उत्कण्ठित भई फर्केर जालान् भन्ने विचारले पनि यस्तो

“भन्ने ! म दोश्रो पटक पनि भगवान्क शरणमा पर्वछु, धर्म र मिश्रसङ्घको पनि । आजदेखि जीवनभर शरणमा आएको उपासक होः भनी भगवान्ले मलाई स्वीकार गर्नुहोस् ।”

(२) “गृहपति ! दीर्घकालदेखि तिम्रो कुल (गृह) निगण्ठ-हरूकोनिमित्त पानी पिउने कुवा जस्तो भएको छ । उनीहरू आउँदा (बुद्धको शरणमा गएको हुँदा) उनीहरूलाई ‘पिण्ड (= मिश्र भोजन) नदिए पनि हुन्छ’ भन्ने बिचार नलेऊ ।”

गर्दछन् । भनी कि शरणमा आउनेको मनमा पछि उत्कण्ठित भएर फर्कने बिचार भए तापनि ‘त्यत्रो ठूलो प्रचार भैसकेकोले सबैले थाहा पाइसके, अब कसरी फर्कने’ भन्ने लाग्छ । यसरी आफ्नो सम्प्रदायबाट फेरि फर्केर जान नदिनकोनिमित्त पनि पताकाहरू फहराउँछन् र बेसकरी प्रचार गर्छन् भनी पपं. सू. III. पृ. ६१-६२ः उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

१. उपालि गृहपति महान् दाता भएका हुनाले ‘बुद्धको शरणमा गएँ’ भनेर अरूहरूलाई केही नदिन सक्छन् भन्ने लागेर बुद्धले उनलाई यो अति दिनुभएको हो । भनाइको मतलब “गृहपति ! अघि अघि दश, बीस, तीस अथवा जतिजना निगण्ठहरू आए तापनि ‘छैन’ भनी नभनी तिम्री उनीहरूलाई दान दिन्छौ । अतः अबदेखि मेरो शरणमा आएँ भनेर उनीहरूलाई दिने कार्य हटाउन पर्दैन । बल्कि दिदै रहनु पर्छ । पपं. सू. III. पृ. ६२ः उपालिसुत्तवण्णना ।

“भन्ते ! यस वाक्यद्वारा त म भगवान् प्रति कुन् अभिप्रसन्न तथा सन्तुष्ट भएँ; जो कि मलाई भगवान्ले यस्तो भन्नुहुन्छ—‘गृहपति ! दीर्घकालदेखि तिम्रो कुल (गृह) निगण्ठहरूकोनिमित्त पानी पिउने कुवा जस्तो भएको छ । उनीहरू आउँदा ‘पिण्ड नदिए पनि हुन्छ’ भन्ने विचार नलेऊ ।’

“भन्ते ! मैले सुनेको थिएँ कि—श्रमण गौतमले भन्नुहुन्छ कि ‘मलाई मात्र दानवेऊ अरूलाई नवेऊ; मेरा श्रावकहरूलाई मात्र दानवेऊ अरूलाई नवेऊ; मलाई दिएको मात्र महत्फल हुन्छ, अरूलाई दिएको महत्फल हुन्न; मेरा श्रावकहरूलाई दिएको मात्र महत्फल हुन्छ, अरू श्रावकहरूलाई दिएको महत्फल हुन्न ।’ तर (त्यसको विपरीत) भगवान्ले निगण्ठहरूलाई पनि दान दिनुपर्छ भनी मलाई बताउनु हुन्छ । भन्ते ! यस विषयमा हामी नै उचित समय जान्छौं ।

“भन्ते ! अब म तेश्रो पटक पनि भगवान्क शरणमा पर्छु, धर्म र सङ्घको पनि । आजदेखि जीवनभर शरणमा आएको उपासक हो भनी मलाई भगवान्ले स्वीकार गर्नुहोस् ।”

---

१. यस्तो कुरा कहाँ सुनेका थिए ? निगण्ठहरूका सुनेका थिए । कुलगृहहरूमा जाँदा निगण्ठहरूले यस्तो प्रचार गर्दथे – ‘हामी त धरमा आएका जसलाई पनि दान दिनुपर्छ भनी भन्दछौं तर श्रमण गौतमले चाहिँ आफूलाई र आफ्ना शिष्यहरूलाई मात्र दान दिनुपर्छ र अर्कालाई दिनुहुन्न भनी भन्दछन्...।’ यसै कुरालाई ध्यानमा राखी गृहपतिले ‘मैले सुनेको थिएँ कि...’ आदि भनेका हुन् भनी पपं. सू. III. पृ. ६२: उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

(३) अनि भगवान्‌ले उपालि गृहपतिलाई 'आनुपूर्विकथा' सुनाउनु भयो । जस्तै—दानकथा^१, शीलकथा, स्वर्गकथा, कामविषयको

१. क्रमैसँग भनिने कथालाई 'आनुपूर्विकथा' भन्दछन् । जस्तै—दानको तदनन्तर शील, शीलको तदनन्तर स्वर्ग आदि । जुन क्रमका कुराहरू सूत्रमै उल्लेख भएका छन् । पपं. सू. III. पृ. ६२: उपालिसुत्तवण्णना ।
२. 'दान' भनेको सुखको कारण हो, सम्पत्तिहरूको मूल हो, भोगहरूको प्रतिष्ठा हो, कुमार्गमा लाग्नेको त्राण, लेण (=गुफा), गति तथा परायण हो । इहलोक र परलोककोनिमित्त दान जस्तो आस्था वा प्रतिष्ठा अर्को छैन ।

आस्थाको अर्थले यो दान भनेको रत्नमय सिंहासन जस्तै हो । प्रतिष्ठाको अर्थले महापृथ्वी जस्तै हो । आरम्भणको अर्थले आलम्बन गर्ने डोरी जस्तै हो ।

दुःख उत्तीर्णको अनुसार यो दान डुँगा जस्तो हो । आस्वासनको अर्थ अनुसार संग्राम सूर जस्तै हो । भयत्राणको अर्थ अनुसार सुसंस्कृत नगर जस्तै हो ।

मात्सर्यमलादिहरूद्वारा लिप्त नभएकोले 'दान' पद्म जस्तै हो । ती मात्सर्यादिहरूलाई दहन गर्ने भएकोले 'दान' अग्नि जस्तै हो । त्रास नहुने अर्थ अनुसार 'दान' सिंह जस्तै हो । बलवान् अर्थ अनुसार 'दान' हात्ती जस्तै हो । मङ्गल मानिने अर्थ अनुसार 'दान'

सेतो गोहृ जस्तै हो । क्षेम भूमिमा पुन्याइदिने अर्थ अनुसार 'दान' वल्लभ अश्वराजा जस्तै हो ।

दान' भनेको म (=बुद्ध) गएको बाटो हो । दानदिने कार्य मेरै वंश हो । किनभने ?—दशपारमीहरू पूरा गर्दै आएको वेलामा मैले—**वेळाम-महायज्ञ** (=महादान) (वेलामसुत्त, अं. नि-९, पृ. ३५ वा लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ९६), **महा-गोविन्द-महायज्ञ**, (हेर लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ३२८: महागोविन्द सूत्रको अनुवाद), **महाशुदर्शन-महायज्ञ**, (महा-सुदस्सनसुत्त, दी. नि. II. पृ. १३०) तथा **वेस्सन्तर-महायज्ञ**, (जा. अ. क. VII. पृ. ४२०, नं. ५४७) र अनेक महायज्ञहरू पूरा गरेको थिएँ । खरायोको योनिमा उत्पन्न भएको वेलामा बलिरहेको आगोमा हाम्फाली आफूलाई बलिदान पनि दिएको थिएँ । (जा. अ. क. III. पृ. ४०, नं. ३१६: ससजातकं ।)

दानद्वारा यो लोकमा शक्रसम्पत्ति, मारसम्पत्ति, ब्रह्म-सम्पत्ति, चक्रवर्ती सम्पत्ति, श्रावकपारमीज्ञान, प्रत्येक बोधिज्ञान तथा अभिसम्बोधिज्ञान पनि पाउन सकिन्छ । यसरी अनेकप्रकारका गुणहरूले युक्त भएका दानका कुराहरू बताउनुभयो । दानदिनेले शील पनि पालन गर्न सक्ने हुँदा तदनन्तर शीलको कुरा भन्नुभएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. ६२-६३ ले उल्लेख गरेको छ ।

'शील' भनेको आस्था, प्रतिष्ठा, आरम्भण, त्राण, लेण आदि हो । 'शील' भनेको मेरो (=बुद्धको) वंश हो । सङ्खपाल

नागराजा भएको वेलामा, (जा. अ. क. VI. पृ. ५८, नं. ५२४), भूरिदत्त नागराजा भएको वेलामा, (जा. अ. क. VII. पृ. १४१, नं. ५४३), चम्पेय्य नागराजा भएको वेलामा, (जा. अ. क. V. पृ. १४६, नं. ५०६), सीलव नागराजा भएको वेलामा, (जा. अ. क. I. पृ. २७३, नं. ८६), मातृपोषक हस्तीराजा भएको वेलामा, (जा. अ. क. IV. पृ. ११४, नं. ४५५) तथा छद्दन्त हस्तीराजा भएको वेलामा, (जा. अ. क. V. पृ. २१३, नं. ५१४) मैले अनेकौं जन्महरूमा 'शील' पालन गरेको थिएँ ।

इहलोक र परलोक-सम्पत्तिहरूमध्येमा शील जस्तो आस्था, शील जस्तो प्रतिष्ठा...अरू छैनन् । शील-अलङ्कार जस्ता अलङ्कारहरू अरू छैनन् । शील-पुष्प जस्ता पुष्पहरू अरू छैनन् । शील-सुगन्ध जस्ता सुगन्धहरू अरू छैनन् । शीलरूपी अलङ्कारले अलङ्कृत, शीलरूपी कुसुम लगाएका, शीलरूपी सुगन्धलेप लगाएका पुरुषलाई देव सहित मनुष्यलोकले हेरेर पनि तृप्त हुन्न । यस्ता गुणहरू भएका शील पालन गर्ने पुरुष, यस्ता शीलले यस्तो स्वर्गलोक, यस्तो शीलले यस्तो स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुनसक्छ भन्ने कुरा दर्शाउनकोनिमित्त शीलकथाको लगत्तै पछि **स्वर्गको कुरा** भन्नुभएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. ६३: उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

स्वर्गकथा भनेको—यी स्वर्ग भन्ने ठाउँहरूमा—इष्ट, कान्त, मनाप तथा नित्यकृडा सम्पत्ति आदिहरू पाइन्छन् । यिनी-

हरूमध्ये चातुर्महाराजिक देवलोकमा नब्बेलाख (१०,००,०००) वर्षसम्म दिव्यसुख र दिव्यसम्पत्ति भोग्न पाइन्छ र त्रयस्त्रिंश देवलोकमा तीन करोड साठीलाख (३,६०,००,०००) वर्षसम्म दिव्यसुख भोग्न पाइन्छ । यसरी स्वर्गसम्बन्धी गुणहरूका कुरालाई स्वर्गकथा भनिन्छ । स्वर्ग सम्बन्धी जति कुराहरू भने पनि बुद्धले भन्नसक्नु हुन्छ । यसको अन्त छैन । त्यसैले भनेको—‘भिक्षुहो ! मैले अनेक पर्यायद्वारा स्वर्गका कुराहरू भन्नसक्छु’ आदि । यसरी स्वर्गकथाद्वारा प्रलोभन गरी, हात्तीलाई अलंकृत गर्दै उसको सूँढ काट्ने जस्तै—यो स्वर्ग पनि अनित्य छ, अध्रुव छ; त्यसमा छन्दराग राखनहुन्न भन्ने कुरा दर्शाउनकोनिमित्त मज्झिमनिकायको चूलदुक्खखन्ध सूत्रमा—‘अल्पसुख, बहुदुःख, बहुक्लेशहरू र बहु-दोषहरू छन्’ (हेर बु. गृ. भा-१, पृ. २९९ मा) भन्ने अनेक प्रकारले कामविषयको दोष देखाउनु भई—‘कामविषयको दुष्परिणाम ...’ भनी सूत्रमा उल्लेख गरेको हो भनी पपं. सू. III. पृ. ६३: उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

यसरी कामविषयको दोष देखाएर त्यसपछि **नैऋत्म्यको गुण** बताउनुहुँदै ‘नैऋत्म्यको आनिसंस प्रकाश पार्नुभयो’ भनी भनिएको हो भनी उक्त अट्टकथामै उल्लेख भएको छ ।

यी दान आदि आनुपुब्बिकथाको वर्णन मनो. र. पृ. II. पृ. ७५४: सीहसुत्तवण्णना, अट्टकनिपातमा पनि पाइन्छ र उदा. अ. क. पृ. १९८: सुप्पबुद्धकुट्टिसुत्तवण्णनामा पनि ।

दृष्टपरिणाम, तुच्छता, संकिलष्टता तथा नैष्कर्म्यको आनिसंस (= गुण) प्रकाश पार्नुभयो । जब भगवान्‌ले उपाधि गृहपतिको चित्त उपयुक्त (कल्लं), मृदु, नीवरण रहित, हर्षित तथा प्रसन्न भयो भनी जान्नुभयो तब वहाँले स्वयं प्राप्तगर्नु भएको^१ (सामुक्कंसिका) जुन धर्महरू हुन् ती धर्महरू प्रकाश पार्नुभयो—‘यो दुःख हो, यो समुदय हो, यो निरोध हो तथा यो मार्ग हो ।’ जस्तै मैलो नपरेको शुद्धबस्त्रमा रास्त्ररी रङ्गले समात्छ, त्यस्तैगरी उपालि गृहपतिलाई उसै आसनमा विरज, वीतमल^२ धर्मचक्षु उत्पन्न भयो—‘जे जति समुदय धर्महरू हुन्, ती सबै निरोध धर्म हुन् ।’ अनि उपालि गृहपति दृष्टधर्मी, प्राप्तधर्मी, विदितधर्मी भई धर्मको गहिराइलाई बुझी शंकारहित, निश्चिन्त, वैशारदच तथा शास्ताको धर्मलाई अवबोध गर्नकोनिमित्त कसैको आश्रय नचाँहिने भएपछि उनले भगवान्‌सँग यस्तो भने —

Dhamma.Digital

१. स्वयम्भूजानद्वारा आफैले प्राप्तगरेको ज्ञान, अरूहरूकोनिमित्त असाधारण हुने ज्ञान । पपं. सू. III. पृ. ६४: उपालिसुत्तवण्णता ।
२. यहाँ ‘विरज वीतमल धर्मचक्षु’ भनेका—रागरूपी रजहरू नभएकाले ‘विरज’ र रागरूपी मल वा मैलाहरू नभएकाले ‘वीतमल’ भनिएको हो । ‘धर्मचक्षु’ भन्नाले मार्गफललाई भनिएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. ६४: उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

‘धर्मचक्षु उत्पन्न भयो’ भन्ने वाक्य जुनसुकै सूत्रमा आए तापनि यसले स्रोतापत्ति-फल, सकृदागामी-फल, अनागामी-फल

“हवस् त भन्ते ! अब हामीहरू जान्छौं ।”

“गृहपति ! जस्तो उचित ठान्छौं ।”

त्यसपछि भगवान्को भाषणलाई अभिनन्दन तथा अनुमोदन गरी, आसनबाट उठी भगवान्लाई अभिवादन र प्रवक्षिणा गरी उपालि गृहपति जहाँ आफ्नो घर हो त्यहाँ गए । घरमा पुगेपछि द्वारपाललाई भने—

“सौम्य द्वारपाल ! आजदेखि निगण्ठ र निगण्ठीहरूकोनिमित्त ढोका बन्दरहने छ र भगवान्का भिक्षुहरू, भिक्षुणीहरू, उपासकहरू तथा

अथवा अर्हत्-फलहरूमध्ये कुनै एक फल प्राप्त भएको हो भन्ने कुरा जनाउँछ ।

‘धर्मचक्षु लाभ भयो’ भन्नाले ब्रह्मायु सूत्रमा (म. नि. II. पृ. ३८२ अथवा हेर बु. ब्रा. भा-१, पृ. १६४) ‘अनागामी-फल’ लाभ भयो भनी भनिएको हो; (पपं. सू. III. पृ. ६४: उपालि-सुत्तवण्णना, पपं. सू. IV. पृ. २१७: राहुलोवादसुत्तवण्णना); दीघनखसूत्रमा (म. नि. II. पृ. १९६ अथवा बु. प्र. भा-१, पृ. ३५७) ‘धर्मचक्षु लाभ भयो’ भन्नाले ‘स्रोतापत्ति फल’ प्राप्तभयो भनी भनिएको हो; चुल्लराहुलवाद सूत्रमा (म. नि. III. पृ. ३७६) ‘धर्मचक्षु लाभ भयो’ भन्नाले ‘अरहत्-फल’ प्राप्त भएको हो भनी भनिएको हो (पपं. सू. IV. पृ. २१७) र यहाँ यस सूत्रमा चाँहि ‘धर्मचक्षु लाभ भयो’ भन्नाले ‘स्रोतापत्ति-फल’ प्राप्त भएको हो भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ । पपं. सू. III. पृ. ६४: उपालिसुत्तवण्णना ।

उपासिकाहरूकानिमित्त ढोका खुला रहने छ । यदि कुनै निगण्ठ आए भने उनलाई यस्तो भन — 'भन्ते ! पर्खनुहोस्, नपस्नुहोस् । आजदेखि उपालि गृहपति श्रमण गौतमका शिष्यत्वमा गइसके । निगण्ठहरू र निगण्ठीहरूकानिमित्त ढोका बन्दभयो । भगवान्का भिक्षुहरू, भिक्षुणीहरू, उपासकहरू तथा उपासिकाहरूकानिमित्त ढोका खुलाभयो । भन्ते ! यदि तपाइलाई भिक्षाको आवश्यकता छ भने—यहाँ बस्नुहोस् यहाँ नै तपाइलाई (भिक्षा) ल्याइदिने छ' ।”

“हवस्, भन्ते !” भनी द्वारपालले उपालि गृहपतिलाई प्रत्युत्तर दियो ।

निगण्ठ-नाटपुत्रद्वारा उपालिको परीक्षा

“उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा गए” भन्ने कुरा दीर्घतपस्वी निगण्ठले सुने । अनि दीर्घतपस्वी निगण्ठ जहाँ

१. यी दीर्घतपस्वी निगण्ठले उपालि गृहपति बुद्धकहाँ गएदेखि नै 'यी उपालि पण्डित छन् । बुद्ध पनि दर्शनीय छन् तथा उनको कुरा नैर्याणिक छ । अतः बुद्धलाई देखनेवित्तिकै उपालि गृहपति प्रसन्न हुन सक्छन् । प्रसन्न भएर बुद्धको शरणमा पनि जान सक्छन् । उनी बुद्धको शरणमा गए कि गएनन्' भन्ने कुराहरू सोच्दै उनी यताउता गई उनको विषयमा चर्चा गरी हिडेका थिए । त्यसैले सर्वप्रथम दीर्घतपस्वीले उपालि गृहपति बुद्धको शरणमा गएको कुरा सुनेका थिए भनी पपं. सू. III. पृ. ६४: उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

निगण्ठ-नाटपुत्र थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने—

“भन्ते ! मैले सुनें कि उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा गइसके ।”

“तपस्वी ! उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा जालान् भन्ने कुरा सम्भव छैन । बरु श्रमण गौतम नै उपालि गृहपतिको शिष्यत्वमा आउन सम्भव छ ।”

दोश्रो पटक पनि .. तेस्रो पटक पनि दीर्घतपस्वी निगण्ठले निगण्ठ-नाटपुत्रलाई भने—

“भन्ते ! मैले सुनें कि उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा गइसके । भन्ते ! त्यसोभए उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा गएका हुन् वा होइनन् भन्ने कुरा बुझ्नकोनिमित्त म जानेछु ।”

“तपस्वी ! हुन्छ, जाऊ । उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा गएका हुन् वा होइनन् भन्ने कुरा बुझेर आऊ ।”

अनि दीर्घतपस्वी निगण्ठ जहाँ उपालि गृहपतिको घर हो त्यहाँ गए । द्वारपालले दीर्घतपस्वी निगण्ठलाई टाढैबाट आइरहेको देखेयो । देखेर दीर्घतपस्वी निगण्ठलाई द्वारपालले यसो भन्यो—

“भन्ते ! पर्खनुहोस्, भित्र नजानु होस् । आजवेखि उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा जानुभयो । निगण्ठहरू, निगण्ठीहरूकानिमित्त ढोका बन्द भइसक्यो । भगवान्का भिक्षुहरू,

भिक्षुणीहरू, उपासकहरू तथा उपासिकाहरूकानिमित्त ढोका खुल्यो । भन्ते ! यदि तपाइलाई भिक्षाको आवश्यकता छ भने यहीं पर्खनुहोस्, तपाइलाई (भिक्षा) यहीं ल्याइदिने छ ।”

“आवुसो ! मलाई भिक्षाको आवश्यकता छैन” भनी दीर्घतपस्वी निगण्ठ त्यहांबाट फर्केर जहां निगण्ठ-नाटपुत्र थिए त्यहां गए । त्यहां पुगेपछि निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने —

“भन्ते ! उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा गए भन्ने कुरा साँच्चै रहेछ । भन्ते ! त्यसैले मैले तपाइलाई उपालि गृहपति श्रमण गौतमकहाँ गई वादारोपण गर्ने कुरा मलाई चित्त बुझ्दैन भनी भनेको थिएँ किन्तु मैले (त्यो) पाइन । श्रमण गौतम मायावी छन्, मन फर्काउने माया (= आवर्तनीय माया) जान्दछन् । जुन मायाद्वारा उनले अन्यतीर्थीय श्रावकहरूको मनलाई फर्काइदिन्छन् । भन्ते ! अब उपालि गृहपतिको मन श्रमण गौतमको मन फर्काउने मायाद्वारा फर्किसक्यो ।”

“तपस्वी ! उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा जालान् भन्ने कुरा सम्भव छैन; बरु श्रमण गौतम नै उपालि गृहपतिको शिष्यत्वमा आउन सम्भव छ ।”

दोश्रो पटक पनि... तेश्रो पटक पनि दीर्घतपस्वी निगण्ठले निगण्ठ-नाटपुत्रलाई भने—

“भन्ते ! उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा गए भन्ने कुरा साँच्चै रहेछ । भन्ते ! त्यसैले मैले तपाइलाई उपालि गृहपति

श्रमण गौतमकहाँ गई वादारोपण गर्ने कुरा मलाई चित्त बुझ्दैन भनी भनेको थिएँ किन्तु मैले (त्यो) पाइन । श्रमण गौतम मायावी छन्,...। भन्ते ! अब उपालि गृहपतिको मन श्रमण गौतमको मन फर्काउने मायाद्वारा फर्किसक्यो ।”

“तपस्वी ! त्यसोभए म जानेछु; उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा गएका हुन् कि होइनन् भन्ने कुरा स्वयं बुझ्नेछु ।”

त्यसपछि निगण्ठ-नाटपुत्र विशाल परिषद् लिएर जहाँ उपालि गृहपतिको घर हो त्यहाँ गए । टाढं देखि द्वारपालले निगण्ठ-नाटपुत्रलाई आइरहेको देख्यो । देखेर निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भन्यो —

“भन्ते ! यहीं पखंनुहोस् भित्र नजानुहोस् । आजदेखि उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा जानुभयो । निगण्ठहरू, निगण्ठीहरूकानिमित्त ढोका बन्द भइसक्यो । भगवान्का भिक्षुहरू, भिक्षुणीहरू, उपासकहरू तथा उपासिकाहरूकोनिमित्त ढोका खुल्यो । भन्ते ! यदि तपाइलाई भिक्षाको आवश्यकता छ भने यहीं पखंनुहोस्, तपाइलाई (भिक्षा) यहीं ल्याइदिने छ ।”

“सौम्य द्वारपाल ! त्यसोभए’ जहाँ उपालि गृहपति छन् त्यहाँ जाऊ, त्यहाँ पुगेपछि उपालि गृहपतिलाई यस्तो भन—‘भन्ते !

-
१. द्वारपालको वचन सुनेर मनमा सारै दुःख लागेपछि उनले ‘त्यसोभए’ भनी द्वारपालसँग कुरागर्न थालेका हुन् । द्वारपालले ‘यहीं पखंनुहोस् भित्र नजानुहोस्’ भनी भनेको कुराको अर्थ उनले बुझ्नै सकेका थिएनन् । पपं. सू. III. पृ. ६४: उपालिसुत्तवण्णना ।

निगण्ठ-नाटपुत्र विशाल परिषद् लिएर ढोका बाहिरको कोठामा पर्खिरहेका छन्; उनी तिमिसँग भेट्न चाहन्छन् ।”

“हवस्, भन्ते !” भनी निगण्ठ-नाटपुत्रलाई प्रत्युत्तर दिई द्वारपाल जहाँ उपाळि गृहपति थिए त्यहाँ गयो । त्यहाँ पुगेपछि उपालि गृहपतिलाई यस्तो भन्यो —

“भन्ते ! निगण्ठ-नाटपुत्र, विशाल परिषद् लिएर ढोका बाहिरको कोठामा पर्खिरहेका छन्; उनी तपाइसँग भेट्न चाहन्छन् ।”

“त्यसोभए, सौम्य द्वारपाल ! माऊको द्वारशालामा^१ (= दलानमा) आसन लगाऊ ।”

“हवस्, भन्ते !” भनी उपालि गृहपतिलाई प्रत्युत्तर दिई, माऊको दलानमा आसनहरू लगाई जहाँ उपाळि गृहपति थिए त्यहाँ गइर उपालि गृहपतिलाई उसले यस्तो भन्यो —

१. ‘माऊको द्वारशालामा’ भन्नाले—जुन घरमा सातवटा दलानहरू र सात खण्डहरू हुन्छन् त्यस्तो घरको सात खण्डको बीचको खण्डमा; अर्थात् यताबाट पनि चौथो खण्डमा उताबाट पनि चौथो खण्डमा पर्ने दलानमा; जुन घरमा पाँच खण्डहरू हुन्छन् त्यस्तो घरको यताबाट पनि तेश्रो खण्डमा पर्ने उताबाट पनि तेश्रो खण्डमा पर्ने दलानमा; जुन घरमा तीन खण्डहरू हुन्छन्, त्यस्तो घरको यताबाट पनि दोश्रो उताबाट पनि दोश्रो खण्डमा पर्ने दलानमा भनिएको हो । उपालि गृहपतिको घरमा चाहिँ सातवटा खण्डहरू थिए भनी भन्दछन्, पाँचवटा पनि । पपं. सू. III. पृ. ६४-६५: उपालिसुत्तवण्णना ।

“भन्ते ! माफको दलानमा (अथवा कोठामा) आसनहरू लगाइसके । अब जे उचित ठान्नुहुन्छ ।”

त्यसपछि उपालि गृहपति जहाँ माफको दलान हो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि, जुन आसन त्यहाँ अग्र, श्रेष्ठ, उत्तम तथा प्रणीत थियो त्यसमा बसी द्वारपाललाई बोलाए —

“सौम्य द्वारपाल ! त्यसोभए, जहाँ निगण्ठ-नाटपुत्र छन त्यहाँ जाऊ; त्यहाँ गई निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यसो मन—‘भन्ते ! यदि चाहनुहुन्छ भने प्रवेश गर्नुहोस्’ ।”

“हवस्, भन्ते !” भनी उपालि गृहपतिलाई प्रत्युत्तर विई जहाँ निगण्ठ-नाटपुत्र थिए त्यहाँ गयो; त्यहाँ पुगेपछि, द्वारपालले निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यसो भयो—

“भन्ते ! उपालि गृहपति यसो भन्नुहुन्छ—‘भन्ते ! यदि चाहनुहुन्छ भने प्रवेश गर्नुहोस्’ ।”

अनि निगण्ठ-नाटपुत्र, विशाल परिवर्द्ध लिएर जहाँ माफको दलान हो त्यहाँ गए ।

अघि उपालि गृहपतिछे निगण्ठ-नाटपुत्रलाई टाढैबाट आइरहेको देखेनवित्तिकै त्यहींसम्म गई अगवानि गर्दथे र जुन आसन अग्र श्रेष्ठ, उत्तम तथा प्रणीत हो त्यसलाई उत्तरासङ्गले (=पछघौराले) पुछी, (हात) समाती उनलाई (आसनमा) बसाल्दथे । आज सोही उपालि गृहपति जुन त्यहाँ अग्र, श्रेष्ठ, उत्तम तथा प्रणीत आसन हो त्यसमा आफू स्वयं बसी निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने—

“भन्ते ! आसनहरू छन्, यदि चाहनुहुन्छ भने बस्नुहोस् ।”

यस्तो भन्दा निगण्ठ-नाटपुत्रले उपाङ्गि गृहपतिलाई यसो भने—

“गृहपति ! तिम्रो बहुला भयो । गृहपति ! तिम्रो जड भयो । तिम्रो—‘भन्ते ! म श्रमण गौतमकहाँ गई वादारोपण गर्नेछु’ भनेर गई, वाद-विवादको ठूलो पासोमा (सञ्जाट) बाँधिएर फर्केर आयो । गृहपति ! कुनै अंड (= अंडकोश) हारक पुरुष अर्काको अंडालाई फिको ल्याउनेछु भनी गएर (आफने) अंडालाई फिकन लगाई फर्केर आउँछ; गृहपति ! जस्तै कुनै अक्षिहारक (= आँखा फिकने) पुरुष अर्काको आँखा फिकेर ल्याउँछु भनी गई (आफने) आँखा फिकन लगाई फर्केर आउँछ; त्यस्तैगरी—गृहपति ! तिम्रो—‘भन्ते ! म श्रमण गौतमकहाँ गई वादारोपण गर्नेछु’ भनी गएर वाद-विवादको ठूलो घापमा फसेर फर्केर आयो । आवर्तनीय मायाद्वारा श्रमण गौतमले तिम्रो मनलाई फर्काइदिए ।”

“भन्ते ! आवर्तनीय माया असलै हो ! भन्ते ! आवर्तनीय माया असलै हो !! भन्ते ! यस आवर्तनीय मायाद्वारा मेरा रगत सम्बन्धी ज्ञातिहरू आवर्तित भएपनि हुन्छ, (यसबाट) उनीहरू सबैको दीर्घकाल-सम्मको लागि हित र सुख नै हुनेछ । भन्ते ! यस आवर्तनीय मायाद्वारा सबै क्षत्रीहरू आवर्तित भएपनि हुन्छ, (यसबाट) उनीहरू सबैको दीर्घकालसम्मको लागि हित र सुख नै हुनेछ । भन्ते ! यस आवर्तनीय मायाद्वारा सबै ब्राह्मणहरू... सबै वैश्यहरू... सबै शूद्रहरू आवर्तित

भएपनि हुन्छ, (यसबाट) उनीहरू सबैको दीर्घकालसम्मको लागि हित र सुख नै हुनेछ । भन्ते ! यस आवर्तनीय मायाद्वारा देवलोक सहित, मार सहित ब्रह्मा; ब्राह्मण सहित प्रजा, मनुष्यहरू सहित देवताहरू आवर्तित भएपनि हुन्छ, (यसबाट) उनीहरू सबैको दीर्घकालसम्मको लागि हित र सुख नै हुनेछ । भन्ते ! त्यसो हुनाले तपाइलाई उपमा विन्छु । उपमाद्वारा पनि यहाँ केही विज्ञपुरुषहरूले भनिएकोकुरालाई बुझ्नसक्ने छन् ।

उपमा—“भन्ते ! पूर्वसमयमा एक जीर्ण, वृद्ध, वयोवृद्ध, बुढो ब्राह्मणकी तरुणी माणविका प्रजापति थिई । उ गर्भिणी तथा प्रसवासन्न थिई । भन्ते ! अनि त्यो माणविकाले सो ब्राह्मणलाई यसो भनी—

‘ब्राह्मण ! तपाइ बजारमा गई एक बाँदरको बच्चा (खेलौना) किनेर ल्याउनुहोस् । जो मेरो बालकलाई खेलौना हुनेछ ।’

“भन्ते ! यस्तोभन्दा सो ब्राह्मणले त्यो माणविकालाई यसो भन्यो —

‘भो ! बालक जन्मनुञ्जेलसम्म पर्ख । यदि तिमिले बालक जन्मायो भने म बजारमा गई बाँदरको बच्चा (खेलौना) किनेर ल्याउनेछु, जो तिम्रो कुमारलाई खेलौना हुनेछ । यदि तिमिले बालिका जन्मायो भने म बजारमा गई बाँदरनीको बच्चा किनेर ल्याउनेछु, जो तिम्री बालिकालाई खेलौना हुनेछ ।’

“भन्ते ! त्यो माणविकाले दोश्रो पटक पनि... तेस्रो पटक पनि सो ब्राह्मणलाई भनी —

‘ब्राह्मण ! तपाइ बजारमा गई एक बाँदरको बच्चा किनेर ल्याउनु-
होस् । जो मेरो बालकलाई खेलौना हुनेछ ।’

‘भन्ते ! अनि माणविका प्रति अनुरक्त, प्रतिबद्ध भएको सो
ब्राह्मणले बजारमा गई बाँदरको बच्चा किनेर ल्याई त्यो माणविकालाई
यस्तो भन्यो—

‘भो ! बजारबाट किनेर ल्याएको बाँदरको बच्चा यही हो, जो
तिम्रो बालकलाई खेलौना हुनेछ ।’

‘भन्ते ! यस्तोभन्दा त्यो माणविकाले सो ब्राह्मणलाई यस्तो
भनी—

‘ब्राह्मण ! तपाइ यो बाँदरको बच्चा लिएर रक्तपाणी-रञ्जितकार
पुत्रकहाँ जानुहोस् । अनि त्यहाँ पुगेपछि रक्तपाणी-रञ्जितकारपुत्रलाई
यस्तो भन्नुहोस्—‘सौम्य रक्तपाणी ! यो बाँदरको बच्चालाई चारैतिरबाट
पिटी, दुवैतिरबाट मली, पहेँलो गरी रङ्गाउन चाहन्छु ।’

‘भन्ते ! अनि माणविका प्रति अनुरक्त, प्रतिबद्ध भएको सो
ब्राह्मण, त्यो बाँदरको बच्चा लिई जहाँ रक्तपाणी-रञ्जितकारपुत्र हो
त्यहाँ गयो । त्यहाँ पुगेपछि रक्तपाणी-रञ्जितकारपुत्रलाई भन्यो—
‘रक्तपाणी ! म यो बाँदरको बच्चालाई चारैतिरबाट पिटी, दुवैतिरबाट
मली, पहेँलो गरी रङ्गाउन चाहन्छु ।’

‘भन्ते ! यसोभन्दा रक्तपाणी-रञ्जितकारपुत्रले सो ब्राह्मणलाई
यस्तो भन्यो—‘भन्ते ! यो तपाइको बाँदरको बच्चा रङ्गाउन त योग्यछ,
तर चारैतिरबाट पिटी दुवैतिरबाट मलन भने योग्य छैन ।’

“भन्ते ! यस्तैगरी बाल (=मूर्ख, अज्ञानी) निगण्ठहरूको बाव, अज्ञानीहरूलाई मात्र रङ्गाउन योग्य छ, न कि पण्डितहरूलाई; (त्यो बाव) न परीक्षण योग्य छ, न त विमर्शन योग्य छ^१ । भन्ते ! त्यसपछि त्यो ब्राह्मण एक जोर नयाँ कपडा लिएर जहाँ त्यो रक्तपाणी-रञ्जितकारपुत्र थियो त्यहाँ गयो । त्यहाँ पुगेपछि रक्तपाणी-रञ्जितकार-पुत्रलाई यस्तो भन्यो—

‘सौम्य रक्तपाणी ! यो नयाँ एक जोर कपडा चारैतिरबाट पिटी, दुबैतिरबाट मली पहेंलो गरी रङ्गाउन चाहन्छु ।’

“भन्ते ! यस्तोभन्दा सो रक्तपाणी-रञ्जितकारपुत्रले त्यो ब्राह्मण-लाई यस्तो भन्यो—

‘भन्ते ! यो तपाइको एक जोर नयाँ कपडा भने रङ्गाउन पनि योग्य छ, चारैतिरबाट पिट्न पनि योग्य छ तथा दुबैतिरबाट मलन पनि योग्य छ ।’

“भन्ते ! त्यस्तैगरी—वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको बाव, पण्डितहरूलाई रङ्गाउन योग्य छ, न कि बालमूर्खलाई; (त्यो बाव)

१. जस्तै खेलौना बाँदरको बच्चालाई रङ्गाउन त सकिन्छ तर त्यसलाई पिट्न र मलन सकिन्न, चकनाचूर भएर जान्छ । त्यस्तैगरी यी निगण्ठहरूको बावमा पनि कुनै मानिसले घाँस चुटेर चामल खोजनु र केराको बोटमा कुनै सारत्व खोजनु जस्तै हो । किनकि परीक्षण-को वा विमर्शन गर्नेको यसमा कुनै गुँजाइस छैन । पपं. सू. III. पृ. ६६: उपालिसुत्तवण्णना ।

परीक्षण योग्य पनि छ, विमर्शन गर्न योग्य पनि छ^१ ।”

“गृहपति ! ‘उपालि गृहपति निगण्ठ-नाटपुत्रका श्रावक हुन्’ भन्ने कुरा राजा सहित अरू परिषद्लाई पनि थाहा छ । गृहपति ! त्यसोभए अब तिम्रो कसका श्रावक हौ भनी विश्वास गर्ने त ?”

उपालिद्वारा श्रावकत्वको घोषणा

यस्तोभन्दा उपालि गृहपति आसनबाट उठी, उत्तरासङ्ग (—पछ्यौरा) एकांश पारी जुन दिशातिर भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यस दिशातिर हेरी बुद्धात् जोरी निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने—

“भन्ते ! त्यसोभए म कसको श्रावक हुँ भन्ने कुरा सुन्नुहोस् ।”

-
१. जस्तै त्यो नयाँ कपडा रङ्गाउन पनि पिट्न पनि तथा मल्ल पनि योग्य छ त्यस्तैगरी बुद्धको धर्ममा परीक्षा गर्न सकिन्छ, विमर्शन गर्न सकिन्छ । पण्डितहरू चतुसत्यका कुराहरू सुनेर प्रसन्न हुन्छन्, प्रमुदित हुन्छन्, जतिसुने पनि तृप्त हुन्छन् । त्यसैले भनेका—बुद्ध-वचनमा जति जति गम्भीर भएर जान्छ उति उति रसास्वाद हुन्छ । अतः यो धर्म परीक्षणीय पनि छ विमर्शनीय पनि छ । पपं. सू. III. पृ. ६६: उपालिसुत्तवर्णना ।

१. 'धीरस्स विगतमोहस्स, पभिन्नखीलस्स' विजितविजयस्स ।
अनीघस्स^१ सुसमचित्तस्स, बुद्धसीलस्स^२ साधुपञ्जस्स ।
वेसमन्तरस्स^३ विमलस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥
२. 'अकथङ्कथिस्स तुसितस्स, वन्तलोकाभिसस्स मुदितस्स ।
कतसमणस्स मनुजस्स, अन्तिमसारिरस्स^४ नरस्स ।
अनोपमस्स विरजस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥
३. 'असंसयस्स कुसलस्स, वेनयिकस्स सारथिवरस्स ।
अनुत्तरस्स रुचिरधम्मस्स, निक्कल्लस्स पभासकस्स^५ ।
मानच्छिदस्स वीरस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥
४. 'नित्तभस्स अप्पमेट्ठस्स, गम्भीरस्स मोनपत्तस्स ।
खेमङ्करस्स वेदस्स, धम्मट्ठस्स संवुत्तस्स^६ ।
सङ्गातिगस्स मुत्तस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥

-
१. रोमनमा: 'पभिन्नखिलस्स' ।
  २. स्याम र रोमनमा: 'अनिघस्स' ।
  ३. स्याममा: 'बुद्धसीलस्स' ।
  ४. सिंहल र रोमनमा: 'वेसन्तरस्स' ।
  ५. स्याममा: 'अन्तिमसरीरस्स' ।
  ६. सिंहलमा: 'पभासकरस्स' ।
  ७. स्याममा: 'सुसंवुत्तस्स' ।

५. 'नागस्स पन्तसेनस्स, खीणसंयोजनस्स मुत्तस्स ।
पटिमन्तकस्स^१ धोनस्स^२, पन्नघजस्स वीतरागस्स ।
दन्तस्स निप्पपञ्चस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥
६. 'इसिसत्तमस्स अकुहस्स, तेविज्जस्स ब्रह्मपत्तस्स ।
न्हातकस्स^३ पदकस्स, पस्सद्धस्स विदितवेदस्स ।
पुरिन्ददस्स सक्कस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥
७. 'अरियस्स भावितत्तस्स, पत्तिपत्तस्स वेय्याकरणस्स ।
सतिमती विपस्सिस्स, अनभिनतस्स^४ नो अपनतस्स^५ ।
अनेजस्स^६ वसिप्पत्तस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥
८. 'समुग्गतस्स^७ कायिस्स, अननुगतन्तरस्स सुद्धस्स ।
असितस्स हितस्स^८, पविवित्तस्स अगगपत्तस्स ।
तिण्णस्स तारयन्तस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥

-
१. कम्बोजमा: 'पटिमन्तस्स' ।
२. स्याममा: 'मोनस्स' ।
३. सिंहल र रोमनमा: 'न्हातकस्स' ।
४. स्याममा: 'अनभिणतस्स' ।
५. स्याममा: 'अपणतस्स' ।
६. स्याममा: 'अनिजस्स' ।
७. सिंहल, स्याम र रोमनमा: 'सम्मग्गतस्स' ।
८. सिंहल र रोमनमा: 'अप्पहीनस्स'; स्याममा: 'अप्पभीतस्स' ।

९. 'सन्तस्स भूरिपञ्जस्स, महापञ्जस्स वीतलोभस्स ।
तथागतस्स सुगतस्स, अप्पटिपुग्गलस्स असमस्स ।
विसारदस्स निपुणस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥
१०. 'तण्हच्छिदस्स बुद्धस्स, वीतधूमस्स अनुपलितस्स ।
आहुनेध्यस्स यकखस्स, उत्तमपुग्गलस्स अतुलस्स ।
महतो यसग्गपत्तस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥'

अर्थ—

१—'धीरवान्, विगतमोही', काँडा^१ भाँचिएका, विजित विजयी^२, निदु^३खी^४, सु-समचित्त^५, वृद्धशीली, असल प्रज्ञा, वेस्समन्तर^६ तथा विमल हुनुभएका वहाँ भगवान्को म श्रावक हुँ ।

१. दुःखमा अज्ञानता, दुःखसमुदयमा अज्ञानता, दुःखनिरोधमा अज्ञानता, दुःखनिरोधगामिनी प्रतिपद्मा अज्ञानता, पूर्वान्तमा अज्ञानता, अपरान्तमा अज्ञानता, पूर्वान्तअपरान्तमा अज्ञानता, यसकारणद्वारा प्रतित्यसमूहस्य हुन्छ भन्ने विषयमा अज्ञानता आदिलाई अज्ञान, मोह, अविदया भन्दछन् (विभं. पा. पृ. ४३३: तिकमातिकनिद्देशो, खुद्कवत्थुविभङ्गो) । यस्तो 'मोह' नभएकोलाई यहाँ 'विगतमोही' भनिएको हो ।

२. 'खील' वा 'कील' भनी काँडा वा किलालाई भनिएको हो । चित्तमा काँडा बिच्छ्ने जस्तै बिच्छ्ने भएकोले निम्न पाँच कारणहरू-

लाई 'चेतोखिल' = चित्तको काँडा भन्दछन् । जस्तै—(१) शास्ता प्रति शंका गर्छ प्रसन्न हुन्न, (२) धर्म प्रति शंका गर्छ प्रसन्न हुन्न, (३) सङ्घ प्रति शंका गर्छ प्रसन्न हुन्न, (४) शिक्षा प्रति शंका गर्छ प्रसन्न हुन्न र (५) सहब्रह्मचारीहरू प्रति कोप गर्छ र असन्तुष्ट भई आघात राख्छ । यी हुन् चित्तका काँडा । (विभं. पा. पृ. ४५३: पञ्चकमातिकनिदेस, खुद्दकवत्थुविभङ्ग; म. नि. I. पृ. १३७: चेतोखिलमुत्तं; अं. नि-५, पृ. ४८८: चेतोखिलमुत्तं ।) यस्ता काँडाहरू नभएकाले 'काँडा भाँचिएका' भनी भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ६६: उपालिसुत्तवण्णना ।

३. सबै प्रकारका पृथक्जनमाथि विजय प्राप्त गरिसकेका तथा मृत्युमार, क्लेशमार र देवपुत्रमारहरूमाथि विजय प्राप्त गरिसकेकालाई यहाँ 'विजित-विजयी' भनी भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ६६: उपालिसुत्तवण्णना ।
४. क्लेश-दुःख र विपाक-दुखबाट मुक्त भइसकेकालाई यहाँ 'निर्दुःखी' भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ६६: उपालिसुत्तवण्णना ।
५. देवदत्त, धनपालक, अङ्गुलिमाल, राहुल स्थविर आदि सबैमाथि समान चित्त राख्ने भएकाले 'सु-समचित्त' भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ६६: उपालिसुत्तवण्णना ।
६. रागादि विषमताबाट उत्तीर्ण भई बस्नेलाई यहाँ 'वेस्समन्तर' भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ६६: उपालिसुत्तवण्णना ।

२-‘अकथंकथी’, सन्नुष्ट, सांसारिक कामभोगलाई त्यागी-सकेका, मुदितविहारी, श्रमण-धर्मलाई पुरागरिसकेका मनुज, अन्तिम शरीरधारी नर, अनुपम तथा क्लेशरूपी रजहरूबाट मुक्त हुनुभएका वहाँ भगवान्को म श्रावक हुँ ।

३-‘संशय रहित, कुशल (= वक्ष), शिक्षित गराउनमा सारथी, अनुत्तर (= सर्वोत्तम), शुद्ध धर्मवान्, शंका दूर भएका, प्रभाकर, निरभीमानी तथा वीर्यवान् हुनु भएका वहाँ भगवान्को म श्रावक हुँ ।

४-‘बृषभ समान कसैसँग नडराउने, अप्रमेध्य, गम्भीर, मुनित्व-प्राप्त, लोभंकर, ज्ञानी, धर्मस्थित, संयमी, बन्धन (सङ्ग^२) रहित तथा मुक्त हुनु भएका वहाँ भगवान्को म श्रावक हुँ ।

Dhamma.Digital

१. ‘यो कस्तो हो, यो कसरी हो’ भन्ने आदि किशिमबाट शंकागरी कुरा गर्नेलाई ‘कथंकथी’ भन्दछन् । त्यस्तो नहुनेलाई ‘अकथंकथी’ भन्दछन् । पपं. सू. II. पृ. १८१: चूलहत्थिपदोपमसुत्तवण्णना ।

२. राग, द्वेष, मोह, मान तथा दृष्टिलाई पञ्चसङ्ग (= पाँच बन्धन) भन्दछन् । (विभं. पा. पृ. ४५३: पञ्चकमातिकनिदेस, खुद्कवत्थु-विभङ्ग) यस्तो बन्धन नभएकालाई यहाँ ‘बन्धन रहित’ भनिएको हो ।

५-‘नाग-पुरुष’, एकान्तप्रेमी, क्षीणसंयोजन^१, मुक्त, प्रतिभंत्रक (= वाद प्रतिवाद गर्न दक्ष), क्लेश पखालिसकेका ज्ञानी, प्राप्तध्वज, वीतरागी, दान्त तथा निष्प्रपञ्च हुनु भएका वहाँ भगवान्को म श्रावक हुं ।

६-‘ऋषि-सप्तम^२, अपाखंडी, त्रिविदचायुक्त, ब्रह्मत्व प्राप्त (= श्रेष्ठत्व प्राप्त), स्नातक, पदकार, प्रश्रद्ध, ज्ञानज्ञ, पहिले दिने तथा समर्थवान् हुनु भएका वहाँ भगवान्को म श्रावक हुं ।

१. निर्भोक तथा बलवान् पुरुषलाई नागपुरुष भन्दछन् । चार कारण-द्वारा नागपुरुष भनिन्छ - (१) छन्दादिभयको कारणले कुनै पनि अनुचित काम नगर्नाले, (२) सबै क्लेशहरू प्रहीण भएकाले, (३) कुनै प्रकारको गोप्य काम नगर्नाले र (४) कायबल, ज्ञान-बलले बलवान् हुनाले । यी नै चार कारणहरूले युक्त पुरुषलाई ‘नागपुरुष’ भनिएको हो । मनो. र. पू. II. पृ. ५०५: दोगसुत्त-वण्णना, चतुक्कनिपात ।

२. संयोजन दशवटा छन्—(१) कामराग संयोजन, (२) प्रतिघ संयोजन, (३) मान संयोजन, (४) दृष्टि संयोजन, (५) विचि-कित्सा संयोजन, (६) शीलव्रत परामर्श संयोजन, (७) भवराग संयोजन, (८) ईर्ष्या संयोजन (९) मात्सर्य संयोजन तथा (१०) अविदचा संयोजन । विभं. पा. पृ. ४७०: दसकमातिकानिद्देशो, खुट्कवत्थुविभङ्गो ।

३. विपश्ची आदि बुद्धहरूदेखि लिएर सप्तम बुद्ध हुनु भएका । पपं. सू. III. पृ. ६६: उपालिसुत्तवण्णना ।

७-‘आर्य, भावितात्मा, प्राप्तव्य-प्राप्त, व्याख्याता, स्मृतिमान्, विपश्चो (= विशुद्ध दर्शन), अरहन्त, अदुष्ट, निर्दोषी तथा वशीप्राप्त हुनु भएका वहाँ भगवान्को म श्रावक हुँ ।

८-‘समुद्गत, ध्यानी, निक्लेशचित्त, शुद्ध, अबद्ध, हितैषी, प्रविवेक प्राप्त, अग्र प्राप्त, उत्तीर्ण तथा तारणकर्ता हुनु भएका वहाँ भगवान्को म श्रावक हुँ ।

९-‘शान्त, भूरि-प्राज्ञ^१, महाप्राज्ञ^२, विगतलोभ, तथागत, सुगत, अप्रतिपुद्गल (= अतुल्य), असम-सम, विशारद तथा निपुण हुनु भएका वहाँ भगवान्को म श्रावक हुँ ।

१०-‘तृष्णा रहित, बुद्ध, अन्धकार रहित, अनुपलपित, वृजनीय, यक्ष (= प्रभावशाली), उत्तम पुद्गल, अनुल, महान् तथा अग्रयश प्राप्त हुनु भएका वहाँ भगवान्को म श्रावक हुँ ।’

१. भूरि-प्राज्ञा भनेको कस्तो हो भन्ने बारेमा पटि. म. पा. पृ. ४५८ मा हेर्नु ।
२. महाप्राज्ञा भनेको कस्तो हो भन्ने बारेमा पटि. म. पा. पृ. ४५९ मा हेर्नु ।
३. यसरी शय (१००) पदहरूद्वारा बुद्धको निक्लेश भावको गुण वर्णन गरी त्यस्ताको म श्रावक शिष्य हुँ भनी उपालिले घोषणा गरे । स्रोतापन्नका साथसाथै उनले प्रतिसम्भिदाज्ञान पनि पाएका थिए भनी पपं. सू. III. पृ. ६८: उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

निगण्ठको रगत वमन

“गृहपति ! यी श्रमण गौतमका गुणहरू तिमीले कहिले संग्रह गरेका हौ ?”

“भन्ते ! जस्तै—अनेकप्रकारका पुष्पराशिबाट दक्ष मालाकार वा मानाकार अन्तेवासीले विचित्र मालाहरू बनाउँछ; भन्ते ! त्यस्तैगरी—अनेक गुणले युक्त, अनेक शतगुणहरूले युक्त भगवान् हुनुहुन्छ^१ । भन्ते ! त्यस्ता वर्णनगर्न योग्य पुरुषको वर्णन कसले नगर्ला !”

१. यिनी अहिले भरखरै मात्र श्रमण गौतमकहाँ गएर आए । कहिले यिनले यी गाथाहरू सम्पिण्डन गरेहोलान् भन्ने लागेर निगण्ठ-नाट-पुत्रले ‘कहिले संग्रह गरेका हौ ?’ भनी सोधेका हुन् भनी पपं. सू. III. पृ. ६८: उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. यहाँ अनेक फूलहरूका रास तथा सुमेरु जस्तै गुणहरू भएका बुद्धका गुणहरू सम्झनु पर्छ । दक्ष मालाकार जस्तै उपालि गृहपतिलाई सम्झनु पर्छ । मालाकारले माला बनाउने जस्तै उपालिले बुद्धको वर्णनगरी गाथाहरू बनाएको सम्झनु पर्छ । पपं. सू. III. पृ. ६८: उपालिसुत्तवण्णना ।

अनि निगण्ठ-नाटपुत्रले भगवान्को स्वागत-सत्कारलाई सहन नसकी त्यहीं नै मुखबाट तातो रगत बमन गरे ।

×

×

×

१. बुद्धलाई देखाएको स्वागत सत्कारलाई सहन नसकी निगण्ठ-नाटपुत्रले रगत बमन गरेको हो भनी पपं. सू. III. पृ. ६८: उपालिसुत्त-वण्णनाले पनि लेखेको छ । यस्तो पनि लेखेको छ कि—अब यी गृहपति हामीलाई चाहन्नु । पचास साठी जना निगण्ठहरू साथमा लिएर आई अब भोलिदेखि यिनको घरमा भोजन गर्न पाइनेछैन । मेरो भोजनको हण्डी फुट्यो । अनि उनलाई यस कारणद्वारा अति गहिरो शोक भयो । यी सत्त्वहरू आ-आफ्नै ढंगले चिन्तन गर्छन् भन्दै शोकको कारणले निगण्ठ-नाटपुत्रको भित्रीभाग गर्भेर आयो । अनि उहाँ उनले पात्रभरी जति रगत बमन गरे । यति मात्र होइन उनी उहाँ घुँडाले टेक्नेगरी घोप्टिन गए । अनि उनलाई पाल्कीमा राखी नगर बाहिर लगी त्यहाँबाट खाटमा राखी पावामा लगे । यसै रोगले गर्दा पावामा चिरकाल नबित्दै उनको मृत्यु भयो ।

यो सूत्र उग्घटितञ्जू-पुद्गललाई देशना गर्ने ढंगले देशना गरिएको सूत्र हो भनी पपं. सू. III. पृ. ६८: उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

अं. नि-४, पृ. १४२: उग्घटितञ्जूसूत्र अनुसार चार-प्रकारले धर्मावबोध गर्नसक्ने पुरुषहरू हुन्छन् । (१) उग्घटितञ्जू

अर्थात् उपदेशको साथ उदाहरण प्रस्तुत गर्ने बित्तिकै धर्मावबोध गर्ने पुरुष, (२) विपचितञ्जू अर्थात् विस्तारपूर्वक धर्मोपदेश गरेको सुनेर धर्मावबोध गर्ने पुरुष, (३) नेय्यो अर्थात् सुनेको उपदेश सम्बन्धी सोधपूछ गरी, कल्याणमित्रहरूको सत्संगत गरी क्रमसँग धर्मावबोध गर्ने पुरुष, (४) पदपरमो अर्थात् जसले यस जीवनमा जतिसुकै पढेपनि जतिसुकै सत्संगत गरेपनि धर्मावबोध गर्न नसक्ने पुरुष । मनो. र. पृ. II. पृ. ५३५: पुग्गलोवग्गो, चतुक्कनिपात-वण्णना ।

मूल सूत्र—

२—कसरी यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छ ?

एक समय भगवान् नालन्दाको पारिवारिक-धाम्रवनमा बस्नुभएको थियो^१ । अनि उपाधि गृहपति जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका उपाधि गृहपतिले भगवान्लाई यस्तो भने—

“भन्ते ! के हेतु, के प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्त्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ? के हेतु, के प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्त्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ?”

a. १—“गृहपति ! यहाँ चक्षुर्विज्ञेय रूपहरू छन् जो इष्ट, कान्त, मनाप, प्रियरूप, कामूपसंहित र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती रूपहरूको अभिनन्दन गर्छ, बयान गर्छ र त्यसैमा डुबिरहन्छ सो भिक्षु ती रूपहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिरहँदा उसमा त्यसैको कारणले रूप-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुन्छ । उपादान संयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण

---

१. सं. ति. III. पृ. १०२: नालन्दासुत्तं ।

हुन सक्दैन । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुँदैनन् ।

a. २—“गृहपति ! यहाँ श्रोतविज्ञेय शब्दहरू छन् जो इष्ट, कान्त... र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती शब्दहरूको अभिनन्दन गर्छ, बयान गर्छ र त्यसैमा डुबिरहन्छ सो भिक्षु ती शब्दहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिरहँदा उसमा त्यसको कारणले शब्द-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुन्छ । उपादान संयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन सक्दैन । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुँदैनन् ।

a. ३—“गृहपति ! यहाँ घ्राणविज्ञेय गन्धहरू छन् जो इष्ट, कान्त... र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती गन्धहरूको अभिनन्दन गर्छ, बयान गर्छ र त्यसैमा डुबिरहन्छ सो भिक्षु ती गन्धहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिरहँदा उसमा त्यसको कारणले गन्ध-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुन्छ । उपादान संयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन सक्दैन । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुँदैनन् ।

a. ४—“गृहपति ! यहाँ जिह्वाविज्ञेय रसहरू छन् जो इष्ट, कान्त... र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती रसहरूको अभिनन्दन गर्छ, बयान गर्छ र त्यसैमा डुबिरहन्छ सो भिक्षु ती रसहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिरहँदा उसमा त्यसको कारणले रस-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुन्छ । उपादान संयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन सक्दैन ।

गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसं जीवनमा परिनिर्वाण हुँदैनन् ।

a. ५—‘गृहपति ! यहाँ कायविज्ञेय स्पर्शहरू छन् जो इष्ट, कान्त .. र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती स्पर्शहरूको अभिनन्दन गर्छ, बयान गर्छ र त्यसैमा डुबिरहन्छ सो भिक्षु ती स्पर्शहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिरहँदा उसमा त्यसको कारणले स्पर्श-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुन्छ । उपादान संयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन सक्दैन । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसं जीवनमा परिनिर्वाण हुँदैनन् ।

a. ६—‘गृहपति ! यहाँ मनः-विज्ञेय धर्महरू छन् जो इष्ट, कान्त .. र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती धर्महरूको अभिनन्दन गर्छ, बयान गर्छ र त्यसैमा डुबिरहन्छ सो भिक्षु ती धर्महरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिरहँदा उसमा त्यसको कारणले धर्म-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुन्छ । उपादान संयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन सक्दैन । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसं जीवनमा परिनिर्वाण हुँदैनन् ।

b. १—‘गृहपति ! यहाँ चक्षु-विज्ञेय रूपहरू छन् जो इष्ट, कान्त, प्रियरूप, कामूपसंहित र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती रूपहरूको अभिनन्दन गर्दैन, बयान गर्दैन र त्यसमा डुबिरहँदैन सो भिक्षु ती रूपहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिरहँदा उसमा त्यसको कारणले रूप-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुँदैन । उपादान विसंयुक्त

भिक्षु परिनिर्वाण हुन्छ । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ।

b. २—“गृहपति ! यहाँ श्रोत-विज्ञेय शब्दहरू छन् जो इष्ट, कान्त... र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती शब्दहरूको अभिनन्दन गर्दैन, बयान गर्दैन र त्यसमा डुबिरह्दैन सो भिक्षु ती शब्दहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिनरह्दा उसमा त्यसको कारणले शब्द-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुँदैन । उपादान विसंयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन्छ । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ।

b. ३—“गृहपति ! यहाँ घ्राण-विज्ञेय गन्धहरू छन् जो इष्ट, कान्त... र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती गन्धहरूको अभिनन्दन गर्दैन, बयान गर्दैन र त्यसमा डुबिरह्दैन सो भिक्षु ती गन्धहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिनरह्दा उसमा त्यसको कारणले गन्ध-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुँदैन । उपादान विसंयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन्छ । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ।

b. ४—“गृहपति ! यहाँ जिह्वा विज्ञेय रसहरू छन् जो इष्ट, कान्त... र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती रसहरूको अभिनन्दन गर्दैन र त्यसमा डुबिरह्दैन सो भिक्षु ती रसहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिनरह्दा उसमा त्यसको कारणले रस-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुँदैन । उपादान विसंयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन्छ । गृहपति ! यही हेतु,

यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ।

b. ५—“गृहपति ! यहाँ काय-विज्ञेय स्पर्शहरू छन् जो इष्ट, कान्त... र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती स्पर्शहरूको अभिनन्दन गर्दैन, बयान गर्दैन र त्यसमा डुबिरह्दैन सो भिक्षु ती स्पर्शहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसमा डुबिनरह्दा उसमा त्यसको कारणले स्पर्श-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुँदैन । उपादान विसंयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन्छ । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ।

b. ६—“गृहपति ! यहाँ मनःविज्ञेय धर्महरू छन् जो इष्ट, कान्त... र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती धर्महरूको अभिनन्दन गर्दैन, बयान गर्दैन र त्यसमा डुबिरह्दैन सो भिक्षु ती धर्महरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसमा डुबिनरह्दा उसमा त्यसको कारणले धर्म-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुँदैन । उपादान विसंयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन्छ । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ।”

६. ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरू

प रि च य

अगाडि अनुदित मूल सूत्रको अध्ययन गर्दा 'साधुक' भन्ने गाउँ श्रावस्ती स्थित जैतवनारामको कतै आसपासमा रहेको हुनुपर्छ भन्न सकिन्छ। 'यस गाउँ भएर नै भगवान्को जाने बाटो थियो!' भन्ने कुराबाट उक्त कुराको पुष्टिघाइ गर्न सकिन्छ।

यो साधुक गाउँ ऋषिदत्त (इसिदत्त) र पुराण स्थपतिहरूको आफ्नै गाउँ हो^२। पुराण स्थपतिकी मिगसाला (= मृगशाला) भन्ने एउटी छोरी पनि थिइन् भन्ने कुरा मिगसालासुत्तबाट^३ ज्ञात हुन्छ।

१. सार. प. III. पृ. २१५: थपतिसुत्तवण्णना, वेलवद्वारवग्गो, सोता-पत्तिसंयुत्तं।
२. सार. प. III. पृ. २१५.
३. अं. नि-६, पृ. ६२: घम्मिकवग्गो र अं. नि-१०, पृ. २०९: आकह्ववग्गो। यी दुइ सूत्रहरूमध्येमा माथिल्लो सूत्रमा ऋषिदत्त-

सारत्थपकासिनीले^१ ऋषिदत्त स्थपति सकृदागामी र पुराण स्थपति खोतापत्र हुन् भनी लेखेको छ । तर अङ्गुत्तरनिकायको छक्क र दशकनिपातका मिगसालामुत्तहरूले भने – “पुराणो ब्रह्मचारी अहोसि” अर्थात्—“पुराण चाहि ब्रह्मचारी थिए” भन्ने वाक्यद्वारा पुराण स्थपति सकृदागामी भन्ने र “इसिदत्तो अब्रह्मचारी अहोसि स्रदारसन्तुट्ठो” अर्थात्—“ऋषिदत्त चाहि अब्रह्मचारी स्वदारसन्तुष्टि थिए” भन्ने वाक्यद्वारा ऋषिदत्त स्थपति खोतापत्र थिए भन्ने अर्थ जनाउँछ । यो कुरा तल माथि परेको होकि भन्ने आशंका हुन्छ ।

ऋषिदत्त र पुराण स्थपति (बुइ वाजुमाइ) हरू राजा प्रसेनजित् कोशलका विश्वासी कर्मचारीहरू थिए । यिनीहरूको श्रद्धा आपना मालिक प्रसेनजित् राजामाथिभन्दा पनि बढी बुद्ध प्रति अटल थियो भन्ने कुरा —

Dhamma.Digital

लाई मिगसालाको ‘पेत्तेय्य’ र तल्लो सूत्रमा ‘पितामह’ भनी उल्लेख भएको छ । हिन्दी अङ्गुत्तरनिकायमा चाहि यी दुवै सूत्रहरूमा ‘पितामह’ भनी लेखेको छ ।

D. P. P. I. पृ. ३२१ ले चाहि ऋषिदत्त स्थपति मिगसालाका काका हुन् भनी लेखेको छ । हुनुपर्ने पनि यस्तै हो ।

सिंहल लिपिमा छापिएको अङ्गुत्तरनिकायमा चाहि यी दुवै सूत्रहरूमा ‘पेत्तेय्य’ (= काका) भनी उल्लेख भएको छ ।

१. III. पृ. २१५: थपतिसुत्तवण्णना ।

चढाइमा जाँदा एकदिन प्रसेनजित् कोशल राजा संगसंगै यिनीहरू पनि एक साँगुरो ठाउँमा बास बसेका थिए । त्यसबखत बुद्ध हुनु भएको दिशातिर शीर पारी सुत्दा राजातिर खुट्टा पर्ने र राजातिर शीर पारी सुत्दा भगवान् हुनुभएको दिशातिर खुट्टा पर्ने हुँदा यिनीहरूलाई 'के गरौं के गरौं' जस्तो भयो । अनि उनीहरूले "राजातिर खुट्टा पारेर सुत्दा राजा रिसाएर हँदुंगरे हामीले पोउने तलब नादन सक्लान्, तर बुद्ध हुनु भएको दिशातिर जानी जामी खुट्टा पारेर त कदाचित् सुत्न सकिन्न" भन्ने निश्चय गरी बुद्ध हुनु भएको दिशातिर शीर पारी राजातिर खुट्टापारी सुते । त्यतिञ्जेलसम्म राजा निदाएका थिएनन् र उनीहरूले आफूतिर खुट्टा पारेर सुतेको कारणबाट रिसाउनुको सट्टा आश्चर्य मानी—“अहो ! बुद्ध प्रति यिनीहरूको भक्ति ! अवश्य पनि यिनीहरूले बुद्ध धर्ममा कुनै विशेष फल पाएका होलान्” भनी प्रसन्न नै भएका थिए ।

यस्तै यस्ता श्रद्धा र भक्तिको कारणले गर्दा नै जब यिनीहरूले बुद्ध भगवान् भावस्तीबाट कतै जाने कुरा सुन्थे तब यिनीहरू दुःखी हुन्थे । जब बुद्ध भगवान् भावस्तीमा आउने कुरा सुन्थे तब यिनीहरू प्रफुल्लित हुन्थे भन्ने कुरा पनि अगाडिकै सूत्रमा उल्लेख भएको छ ।

यिनीहरू राजा प्रसेनजित्का विश्वासी मात्र थिएनन् बल्कि यिनीहरूले राजाको सवारी चलाउने कामको व्यवस्था पनि पूर्णरूपेण

१. पपं. सू. III. पृ. २४३: धम्मचेतियसुत्तवण्णना अथवा हेर बु. रा.

भा-१, पृ. ३५३-५४

गदंथे भन्ने कुरा पनि अगाडि अनुदित मूल सूत्रको कुराबाट प्रष्ट भएको छ ।

यिनीहरूको जीवनलाई बुढले पनि प्रशंसा गर्नुभएको छ भन्ने कुरा अगाडिकै सूत्रको अन्तका कुराहरूबाट प्रमाणित भएको छ ।

× स्वयम्भू, काठमाडौं स्थीत
 × भ्रानन्द कुटी विहार गुठीको ×
 तर्फबाट मैत्रीपूर्ण उत्तर ।
 केही ऋषिदत्त नामहरू

(१) ऋषिदत्त (इसिदत्त) स्थविर—यिनी ती स्थविर हुन् जो चित्रगृहपतिको अदृष्ट मित्र थिए । यिनी अबन्ती राष्ट्रमा एक गाडिवान्को पुत्र भई जन्मेका थिए । यिनको नाम ऋषिदत्त (इसिदत्त) थियो । यौवन अवस्थामा पुगेपछि मच्छिकासण्डका चित्र गृहपतिसँग अदृष्ट साथी भई पछि उनले पठाएको बुढगुण भएको एक पत्र पाई बुढ धर्ममा प्रसन्न भई कात्यायन महास्थविरकहाँ प्रव्रजित भई चिरकाल नबित्दै यिनी षडभिज्ञलाभी अरहत् भएका थिए । पछि मध्यदेशमा बुढको दर्शनार्थ यिनी गएका थिए । (थेर. गा. अ. क. I. पृ. २३८: इसिदत्तथेरस्सगाथावण्णना) । पछि यिनी मच्छिका-सण्डमा पनि आएका थिए र त्यहाँ चित्र गृहपतिको घरमा भोजनार्थ जाँदा सोधेका प्रश्नहरूको उत्तर सन्तोषजनक ढंगले

दिएका थिए । (हेर बु. गृ. भा-१, पृ. १४६-५४) ।

- (२) ऋषिदत्त (स्थपति)—यिनकै कुरा यहाँ अगाडि उल्लेख गरेकोछु ।
- (३) इसिदत्तमुत्तं—यो सूत्र सं. नि. III. पृ. २५३: चित्तसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रमा ऋषिदत्त स्थविरले चित्र गृहपतिलाई धातुनानत्व सम्बन्धी उपदेश गरेका कुराहरू छन् । यसको अनुवाद बु. गृ. भा-१, पृ. १४६ मा पाइन्छ ।
- (४) इसिदत्तमुत्तं—यो सूत्र पनि सं. नि. III. पृ. २५५: चित्तसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रमा ऋषिदत्त स्थविरले चित्र गृहपतिलाई शाश्वत र उच्छेद भावि भन्ने सम्बन्धमा उपदेश गरेका कुराहरू छन् । यसको अनुवाद पनि बु. गृ. भा-१, पृ. १४९ मा पाइन्छ ।

x

x

x

मूल सूत्र—

१-टाढाहुँदा दुःख र नजिकहुँदा सुख

श्रावस्तीको कुरा^१ ।

त्यस समय “तीन महीनापछि चीवर (पनि) सिद्धिएपछि भगवान् चारिकामा जानुहुने छ” भन्दै केही भिक्षुहरू भगवान्को चीवर सिउँदै थिए ।

त्यस समय कुनै कामले ऋषिदत्त^२ (इतिवत्) र पुराण^३

-
१. सं. नि. IV. पृ. २९६: थपतिसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. २१५
  २. यिनी सकृदागामी हुन् भनी सं. अ. क. III. पृ. २१५. थपति-सुत्तवण्णना, सोतापत्तिसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ ।
  ३. यिनी स्वदार सन्तोषी स्रोतापन्न हुन् भनी सं. अ. क. III. पृ. २१५: थपतिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । अं. नि-६, पृ. ६२; मिगसालासुत्तं, धम्मिकवग्ग (अ. क. II. पृ. ६७२) र अं. नि-१०, पृ. २०९: मिगसालासुत्तं, आकङ्खवग्गमा (अ. क. II. पृ. ८४७) चाहिँ पुराणलाई ब्रह्मचारी र ऋषिदत्तलाई अब्रह्मचारी भनी लेखेको छ ।

स्थपतिहरू' (थपतयो) साधुकमा^२ बसिरहेका थिए। अनि ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरूले—“तीन महीनापछि चीवर (पनि) सिद्धिएपछि भगवान् चारिकामा जानुहुनेछ भन्ने र केही भिक्षुहरू भगवान्को चीवर सिउँदै छन्” भन्ने कुरा सुने ।

अनि ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिले बाटामा एक पुरुषलाई

-
१. पालि: 'थपति', संस्कृत: 'स्थपति' को अर्थ पालिटेक्स्ट शब्दकोषले 'सिकर्मी, डकर्मी, कालीगरी, ओभरसियर तथा हाकीम' भनी दिएको छ ।

अभि. धा. प. गा. नं. ५०६ ले 'थपति' को अर्थ 'सिकर्मी' भनी उल्लेख गरेको छ ।

२. 'साधुक' भन्ने एक गाउँ हो । यो गाउँ कोशल राज्यभित्र पर्छ । यो गाउँ ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरूको निजी गाउँ हो भनी सं. अ. क. III. पृ. २१५: थपतिसुत्तवण्णना, सोतापत्तिसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ ।

यो गाउँ श्रावस्ती स्थित जेतवनारामको आसपासमै थियो भनी भरतसिंह उपाध्यायले आफ्नो बु. भा. भू. पृ. २६४ मा उल्लेख गरेका छन् ।

राखी' यस्तो भने — 'हे पुरुष ! जब तिमिले भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई आउनु भएको देखेछौ तब हामीलाई भन ।" दुइ तीन दिनपछि उसले भगवान्लाई टाढैबाट आइरहुनु भएको देख्यो । देखेपछि जहाँ ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरू थिए त्यहाँ गयो; त्यहाँ पुगेपछि ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरूलाई यस्तो भन्थो—

“वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध आउंदे हुनुहुन्छ । अब जे जस्तो उचित सम्झनु हुन्छ जान्नुहोस् ।”

अनि ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरू जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए; त्यहाँ पुगेपछि भगवान्को पछि पछि लागी अनुगमन गरे^१ ।

१. उनीहरूको गाउँ भएर नै भगवान्को जाने बाटो थियो । अतः वहाँ कुनै समयमा जान सक्नुहुन्छ । हामीहरू सुतिरहेको वेलामा वा कुनै काममा लागि रहेको वेलामा वहाँ जान सक्नुहुन्छ । यस्तो भयो भने हामीले वहाँलाई हेर्न पाउन सक्नेछौं भन्ने विचारगरी उनीहरूले बाटामा मानिस राखेका हुन् भनी सं. अ. क. III. पृ. २१५: थपतिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. 'पछि पछि लागेर अनुगमन गरे' भनेको—धेरै टाढा भएर पनि होइन, धेरै नजिक पनि होइन । भगवान् चाँहि गाडा हिड्ने बाटाको बीचको पैदल बाटोबाट जानुभयो । यिनीहरू दुवै जनाले दायाँ बायाँ भएर भगवान्को अनुगमन गरे । सं. अ. क. III. पृ. २१५: थपतिसुत्तवण्णना ।

अनि भगवान् बाटोबाट हटेर जहाँ एक रुख हो त्यहाँ मनि जानुभयो^१ । त्यहाँ पुगेपछि बिच्छुघाइराखेको आसनमा बस्नुभयो^२ । ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरू पनि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका ती ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरूले भगवान्सँग यस्तो भने—

(१) “भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् श्रावस्तीबाट कोशलमा चारिका गर्न जानुहुनेछ’ तब भन्ते ! त्यसबखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दीर्घमनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूबाट टाढा हुनुहुने छ ।’ भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् श्रावस्तीबाट कोशल-चारिकामा^३ जानुभयो’ तब भन्ते ! त्यसबखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दीर्घमनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूबाट टाढा हुनुहुनेछ ।’

(२) “भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि - ‘भगवान् कोशल-बाट मल्लमा चारिका गर्न जानुहुने छ’ तब भन्ते ! त्यसबखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दीर्घमनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूबाट टाढा हुनुहुने छ ।’ भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् कोशलबाट मल्लमा चारिका गर्न जानुभयो’ तब भन्ते !

१. भगवान् किन बाटोबाट हट्नु भएको भने ? —

अरू साथीहरूसँग गइरहेका भए भगवान्सँग कुराकानी गर्न सकिन्छ । अन्यथा उचित सम्झिदैन । त्यस्तैगरी अरूसँग बसिरहनु भएका वा उभिइरहनु भएका भए भगवान्सँग दिनभरी

भएपनि कुराकानी गर्नु उचित सम्झिन्छ । अन्यथा उचित सम्झिदैन । त्यसैले भगवान्‌ले यस्तो सोच्नुभयो कि—हिडिउरहेका यिनीहरूसँग कुराकानी गर्नु उचित छैन । उभिएर कुराकानी गर्नु पनि उचित छैन । यिनीहरू फल-अधिगमन गरिसकेका, आफ्नो मालिक आफैँ भइसकेका तथा मेरो शासनलाई जानिबुझि सकेका हुन् । अतः यिनीहरूसँग दिनको समयमा कतै बसेर कुराकानी गर्नेछु । यति सोचेर भगवान् बाटोबाट हटेर कुनै एकातिर जानुभएको हो भनी सं. अ. क. III. पृ. २१५: थपतिमुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. कसले त्यहाँ आसन बिच्छ्याइदियो त ?—भन्ने सम्बन्धमा अट्ट-कथाले यसरी उल्लेख गरेको छ—

ती ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरू न केवल फक्ताफक्ति गएका थिए, बल्कि आफ्नो साथमा छाता, उपानह, लट्टी, पाउमा घस्ने तेल सहित अष्टपानहरू र मृगको खुर जस्ता खुट्टा भएका पीराहरू पनि साथमा लिनलगाएर उनीहरू गएका थिए । अतः जब भगवान् रुखमनि पुग्नुभयो तब यिनीहरूले त्याइराखेको आसन वछ्याइदिएका थिए । त्यसैले सूत्रमा: 'बिच्छ्याइराखेको आसनमा बस्नुभयो' भनी उल्लेख भएको हो भनी सं. अ. क. III. पृ. २१५ थपतिमुत्तवण्णना, सोतापत्तिसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ ।

३. यहाँ चारिका भन्नाले मध्यदेशको चारिकालाई 'चारिका' भनिएको हो भनी सं. अ. क. III. पृ. २१५: थपतिमुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

त्यसवखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दोर्मनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूबाट टाढा हुनुहुन्छ ।’

(३) “भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् मल्लबाट वज्जीमा चारिका गर्ने जानुहुने छ’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दोर्मनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूबाट टाढा हुनुहुने छ ।’ भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् मल्लबाट वज्जीमा चारिका गर्न जानुभयो’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दोर्मनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूबाट टाढा हुनुहुन्छ ।’

(४) “भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् वज्जीबाट काशीमा चारिका गर्न जानुहुने छ’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दोर्मनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूबाट टाढा हुनुहुने छ ।’ भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् वज्जीबाट काशीमा चारिका गर्न जानुभयो’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दोर्मनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूबाट टाढा हुनुहुन्छ ।’

(५) “भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् काशीबाट मगधमा चारिका गर्न जानुहुने छ’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दोर्मनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूबाट टाढा हुनुहुने छ ।’ भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् काशीबाट मगधमा चारिका गर्न जानुभयो’ तब भन्ते ! त्यसवखत

हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दौर्मनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूबाट टाढा हुनुहुन्छ ।’

(१) “भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—भगवान् मगधबाट काशीमा चारिका गर्न जानुहुने छ’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूको नजिक हुनुहुने छ ।’ भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् मगधबाट काशीमा चारिका गर्न जानुभयो’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूको नजिक हुनुहुन्छ ।’

(२) “भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् काशीबाट बज्जीमा चारिका गर्न जानुहुने छ’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूको नजिक हुनुहुने छ ।’ भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् काशीबाट बज्जीमा चारिका गर्न जानुभयो, तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूको नजिक हुनुहुन्छ ।’

(३) “भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् वज्जीबाट मल्लमा चारिका गर्न जानुहुने छ’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूको नजिक हुनुहुने छ ।’ भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् वज्जीबाट मल्लमा चारिका गर्न जानुभयो’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई

सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ — ‘अब भने भगवान् हामीहरूको नजिक हुनुहुन्छ ।’

(४) “भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् मल्लबाट कोशलमा चारिका गर्न जानुहुने छ’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूको नजिक हुनुहुने छ ।’ भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् मल्लबाट कोशलमा चारिका गर्न जानुभयो’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूको नजिक हुनुहुन्छ ।’

(५) “भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् कोशलबाट श्रावस्तीमा चारिका गर्न जानुहुने छ’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूको नजिक हुनुहुने छ ।’ भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि—‘भगवान् कोशलबाट श्रावस्तीमा चारिका गर्न जानुभयो’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ—‘अब भने भगवान् हामीहरूको नजिक हुनुहुन्छ ।’

१. यहाँ नजिक भएको कारणले मात्र उनीहरूलाई सन्तोष लागेको होइन बल्कि ‘अब हामीले दानदिन सक्नेछौं, पुष्पगन्धहरूद्वारा पूजागर्न सक्नेछौं, प्रश्न सोध्न सक्नेछौं तथा धर्मोपदेश सुन्न सक्नेछौं’ भनी उनीहरूको मनमा सन्तोष लाग्छ भनिएको हो भनी सं. अ. क. III. पृ. २१६: थपतिसुत्तवण्णना, सोतापत्तिसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ ।

“स्थपति हो ! त्यसैले यो घरावास सम्बाधपूर्ण छ^१, रजपथ छ; प्रव्रज्यात्त्व खुला आकाश समान छ । स्थपित हो ! अतः अप्रमादी हनुपछं ।”

“भन्ते ! यो सम्बाधभन्दा पनि अर्को सम्बाध छ जो सम्बाधतर तथा सम्बाधसंख्याततर छ ।”

“स्थपति हो ! त्यो कस्तो सम्बाध हो त जुन यो सम्बाधभन्दा पनि सम्बाधतर तथा सम्बाधसंख्याततर छ ?”

“भन्ते ! यहाँ जब राजा प्रसेनजित् कोशल उवधानभूमिमा जान चाहन्छन्, तब जो त्यो राजा प्रसेनजित् कोशल चढेर जाने हात्ती हो त्यसलाई—जो ती राजा प्रसेनजित् कोशलका प्रियमनाप भएका प्रजापतिहरू हुन्—उनीहरूमध्ये एउटीलाई अगाडि र अर्कीलाई पछाडि बसाल्छौं^२ । भन्ते ! सुगन्धले विभूषिता भएकी ती भगिनीहरूको शरीर-

१. घरावासको कारणले गर्दा तिमीहरूबाट म टाढा हुँदा तिमीहरूलाई असन्तोष तथा दीर्घनस्य भएको हो । यो पनि सम्बाध नै हो । यदि घरावास छाडी प्रव्रजित भएको भए जहाँ जहाँ म जानेथिएँ त्यहाँ त्यहाँ तिमीहरू मेरासाथमा जानसक्ने थियौ । त्यसैले तिमीहरू बढी अप्रमादी भएर बस्नसक्नु पर्छ । सं.नि.अ.क. III. पृ. २१६: थपति-सुत्तवण्णना ।

२. ती अलंकृत भएकी दुइवटी स्त्रीहरूमध्ये एउटीलाई एक हात्तीमा र अर्कीलाई अर्को हात्तीमा बसाली दाया बाँयामा राखी राजाको हात्तीलाई माऊमा राख्छौं । सं. नि. अ. क. III. पृ. २१६: थपति-सुत्तवण्णना, सोतापत्तिसंयुत्तं ।

बाट यस्तो वासना आउँछ कि—मानो कुनै सुगन्धको बट्टाको बिको उघारेजस्तै; सुखपूर्वक पोषिता ती भगिनीहरूको काय-संस्पर्श यस्तो कोमल छ कि—मानो फट्की राखेको कपास वा सिम्मलको भुवा जस्तै । भन्ते ! त्यसवखत हामीले हात्तीको पनि रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ; ती भगिनी-हरूको पनि रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ तथा आफूलाई पनि रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ^१ । भन्ते ! (त्यसवखत) हाम्रो मनमा ती भगिनीहरूमाथि पापचित्त उत्पन्न भएको कुरा हामीलाई थाहाछैन । भन्ते ! यही त्यो सम्बाध हो जो त्यो सम्बाधभन्दा पनि सम्बाधतर र सम्बाधसंख्याततर छ ।”

चार अङ्गले युक्त पुरुष स्रोतापन्न हुन्छ

“स्थपति हो ! त्यसैले घराबास सम्बाधपूर्ण छ, रजपथ समान छ; प्रव्रज्यात्व खुला आकाश समान छ । स्थपति हो ! अतः अप्रमादी हुनुपर्छ । स्थपति हो ! चार अङ्गले सम्पन्न हुने आर्यश्रावक स्रोतापन्न

-
१. जस्तो गर्दा हात्तीले अनुचित ढँगले काम नगरोस् त्यस्तैगरी हात्ती-लाई रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ । जस्तो गर्दा ती भगिनीहरू प्रमादी हुन नसक्ने हुन् त्यसरी रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ र आफूहरूले पनि मुस्काउनु, हाँस्नु, बोल्नु तथा हेर्नुबाट संयमी भई रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो संयम नगर्नेलाई स्वामीको मर्यादालाई भङ्ग गर्ने भनी निन्दा गर्न सकिन्छ । सं.नि.अ.क. III. पृ. २१६: थपतिसुत्तवण्णना, स्रोतापत्ति-संयुत्तं ।

हुन्छ—अविनिपाती स्वभावको तथा निश्चित सम्बोधिपरायण हुन्छ ।
कुन चारले भने ?—

(१) “स्थपति हो ! यहाँ आर्यश्रावक—‘वहाँ भगवान् अरहन्त हुनुहुन्छ, सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, विदधाचरण सम्पन्न हुनुहुन्छ, सुगत हुनुहुन्छ, लोकविद् हुनुहुन्छ, अनुत्तर हुनुहुन्छ, पुरुषवम्य सारथी हुनुहुन्छ, देव-मनुष्यहरूका शास्ता तथा बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ’ भनी बुद्ध प्रति विशिष्टरूपले (अवेत्तवप्सादेन) प्रसन्न भएको हुन्छ ।

(२) “यहाँ आर्यश्रावक—‘भगवान्को धर्म सु-आख्यात छ, प्रत्यक्षणीय छ, अ-कालिक छ, ‘आऊ हेर !’ भन्न योग्य छ, औपनयिक (=निर्वाण नजिक पुन्याउने) छ तथा विज्ञपुरुषद्वारा बोधनीय छ’ भनी धर्म प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएको हुन्छ ।

(३) “यहाँ आर्यश्रावक—‘भगवान्को श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ, ऋजु प्रतिपन्न छ, ज्ञेयमार्ग प्रतिपन्न छ, उपयुक्तमार्ग प्रतिपन्न छ; यिनै चार जोडा अर्थात् आठ पुद्गलहरू भगवान्को श्रावकसङ्घ हो—जो पूजनीय छ, पाहुना बनाउन योग्य छ, दाक्षिण्य छ, हातजोरी नमस्कार गर्न योग्य छ र लोकवासीकानिमित्त पुण्यक्षेत्र समान छ’ भनी सङ्घ प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएको हुन्छ ।

(४) “यहाँ आर्यश्रावक मात्सर्यमल रहित भएको चेतना लिएर घरमा बस्छ, मुक्तत्यागी हुन्छ, शुद्धहात हुन्छ, विनेकार्यमा अग्रसर हुन्छ,

याचक योग्य हुन्छ तथा वान संविभाजनमा रत हुन्छ^१ ।

“स्थपति हो ! यी चार अङ्गहरूले सम्पन्न हुने आर्यश्रावक स्नोतापन्न हुन्छ— अबिनीपाती स्वभावको तथा निश्चित सम्बोधिपरायण हुन्छ ।

“स्थपति हो ! ‘बहाँ भगवान् अरहन्त हुनुहुन्छ, ... तथा देव-मनुष्यहरूका शास्ता बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ’ भनी तिम्रो बुद्ध प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्नछौ, ‘भगवान्को धर्म सु-आख्यात छ, ... तथा विज्ञ-पुरुषहरूद्वारा बोधनीय छ’ भनी धर्म प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्नछौ, ‘भगवान्को श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ, .. र लोकवासीकानिमित्त पुण्य-क्षेत्र समान छ’ भनी सङ्घ प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्नछौ तथा जो ती तिम्रो कुलगृहमा दातव्य वस्तुहरू छन् ती सबै शीलवान् कल्याण धर्मीहरूलाई अपित गरिसकेकाछौं भनी त्यसबाट भाग लगाएको हुन्छ^२ । स्थपति हो ! वानसंविभाजन गरिबिने सम्बन्धमा यो कोशळमा कतिजना तिम्रो जस्ता मानिसहरू देखेछौ र ! यस सम्बन्धमा तिम्रो के भन्दछौ ?”

“भन्ते ! हामीहरूको लाभ हो, भन्ते ! हामीहरूको सुलाभ हो; जसको बारेमा भगवान् यस्तो जान्नुहुन्छ ।”

---

१. “स्नोतापन्न हुनेको चार लक्षणहरू” भन्ने ठाउँहरूमा ‘आर्यशील’ लाई लिएर चार लक्षणहरू देखाइएका छन् । जस्तै—सं. नि. IV.

- पृ. २९१: चक्रवर्तिराजसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तंमा; उहीं पृ. २९२: ब्रह्मचरियोगाधसुत्तंमा; लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ८७ मा; यहाँ यस सूत्रमा चाहिँ 'दान' लाई लिएर चार अङ्गहरू देखाइएका छन् ।
२. 'भाग लगाएको हुन्न' भनेको—'यति सम्पत्ति भिक्षुहरूकोनिमित्त र यति सम्पत्ति हामीहरूकोनिमित्त हुनेछ' भनी आफ्नो सम्पत्ति भाग लगाएको हुन्न । बल्कि बरमा भएका जम्मै श्रीसम्पत्तिहरू भिक्षु-हरूकोनिमित्त हो भनी संकल्प गरिराखेको हुन्छ भनी भनिएको हो । सं. नि. अ. क. III. पृ. २१६: थपतिसुत्तवण्णना, सोतापत्ति संयुत्तं ।

१०. कल्याणभक्तिक गृहपति

प रि च य

राजगृहमा कल्याणभक्तिक भन्ने एक श्रद्धालु गृहपति थिए । राम्रो, असल तथा सुन्दर भोजन दानदिने भएकाले उनको नाम नै 'कल्याणभक्तिक' (कल्याणभक्तक) भन्ने रहन गएको हो । भिक्षुहरूको-निमित्त उनी दिनदिनै चारवटा भोजन दिन्थे अर्थात् दिनदिनै चारजना भिक्षुहरूलाई भोजन गराउँदथे । भोजन गराउँदा स्त्री-पुत्रादिहरूकासाथ उनी स्वयंले भोजन अपित गदथे र 'पुग्गो पुग्गो' न भनुञ्जेलसम्म भोजनहरू राखिदिन्थे ।

एकदिन मैत्तिय र भुम्मज्जक भिक्षुहरू यिनको भोजनमा जाने पालो आएको थियो । यिनीहरूको पालोपरेको छ भन्ने कुरा सुन्नेबित्तिकै कल्याणभक्तिक गृहपतिको मन खिन्न भएको थियो । त्यसैले त्यसदिन यिनले आफ्नै हातले भोजन नगराएका मात्र होइनन् वल्कि दाशोलाई भोजन गराइदिन अह्लाएका थिए र भोजन पनि उत्तमप्रकारको थिएन । भनिन्छ कि यस्तो हुनाको कारण भोजनमा आउने भिक्षुहरूकै अपुण्य-

वानताको प्रभावले वा अभाग्यताको कारणले भएको हो । यो मेत्तिय र
भुम्मज्जक भिक्षुहरू छवर्गीय भिक्षुहरूमध्येका हुन् ।

×

×

×

मूल पालि—

१—असल भोजन प्रदान गर्ने गृहपति

त्यस समय मेत्तियभुम्मज्जक' भिक्षुहरू नयाँ तथा अपागी (= अप्पपुञ्जा) थिए^२ । बङ्का जुन कमसल (लामकं) शयनासनहरू हुन्, जुन कमसल भोजनहरू हुन्—ती उनीहरूले पाउँदथे ।

त्यस समय राजगृहका मानिसहरू स्थविर भिक्षुहरूलाई रात्रो बनाइएका भोजनहरू दिन चाहन्थे र घिउ, तेल तथा मिठाईहरू (उत्तरिभङ्गं) पनि । मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरूलाई साधारण खाना, नराम्रो खाना, कनिकाको खाना र मिठाईहरू दिइन्थ्यो । भोजन सिध्याएर फर्केपछि उनीहरूले स्थविर भिक्षुहरूसँग यस्तो सोध्दथे—
“आवुसो ! तपाइहरूको भोजन कस्तो थियो ? आवुसो ! तपाइहरूको भोजन कस्तो थियो ?” अनि तीमध्ये कुनैले भन्दथे—“आवुसो !

-
१. मेत्तिय र भुम्मज्जक भन्ने दुइ भिक्षुहरू हुन् । बर्मीमा: 'मेत्तिय-भूमज्जक' लेखिएको छ । यिनीहरू छवर्गीय भिक्षुहरूमध्येका हुन् । हेर बु. गृ. भा-१, पृ. २८० को पादटिप्पणीमा ।
  २. पारा. पा. पृ. २४१: अट्टमसङ्घादिसेसो, अ. क. II. पृ. ५८०.

हामीहरूको भोजनमा घिउ तेल तथा मिठाईहरू थिए ।” मेत्तिय-भुम्मज्जक भिक्षुहरू यस्तो भन्दथे—“आवुसो ! हामीहरूको भोजनमा त केही थिएन, केवल साधारण खाना र नराम्रो खाना तथा कनिकाको खानाको साथ मिठाईहरू थिए ।”

त्यस समय कल्याणभक्तिक' (= कल्याणभक्तक) गृहपति चारवटा नित्य भोजन दिन्थे । भोजन खुवाउने ठाउँमा पुत्रवारहरू सहित उपस्थित भई उनी भोजन पस्कन्थे—“कसैले भोजन राखौं कि भनी सोध्दछन्, कसैले तिहुन (सूप) राखौं कि भनी सोध्दछन्, कसैले तेल राखौं कि भनी सोध्दछन् तथा कसैले मिठाईहरू राखौं कि भनी सोध्दछन् ।” त्यसबखत मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरूलाई कल्याण-

---

१. 'कल्याणभक्तिक' भन्ने पालि शब्दको विग्रह वा अर्थ समन्तपासा-दिकाले यसरी गरेको छ—

“कल्याणभक्तिको ति कल्याणं, सुन्दरं, अतिवियपणीतं भत्तमस्साति कल्याणभक्तिको; पणीत दायकत्ता भत्तेनेव पञ्चत्तो ।”
सम. पा. II. पृ. ५८१.

उनको खाना असल हुन्थ्यो वा असल खाना दिने भन्ने अर्थले उनको नाम 'कल्याणभक्तिक' रहन गएको हो । 'भात' भन्ने शब्दलाई ध्यानमा राखेर नै मैले यसको रूपान्तर कोष्ठभित्र 'कल्याणभक्तक' उल्लेख गरेको हुँ । संस्कृतमा भातलाई 'भक्त' भन्दछन् ।

भक्तिक गृहपतिको भोलिको भोजनकोनिमित्त जान नियुक्त गरिएको थियो । अनि (त्यसैदिन) कल्याणभक्तिक गृहपति कुनै कामले आराममा (=बिहारमा) गए । उनी जहाँ आयुष्मान् दब्बमल्लपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् दब्बमल्लपुत्रलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका कल्याणभक्तिक गृहपतिलाई आयुष्मान् दब्बमल्लपुत्रले धार्मिक कथाद्वारा सन्देशित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रर्हषित पार्नुभयो । अनि कल्याणभक्तिक गृहपति आयुष्मान् दब्बमल्लपुत्रको धार्मिक कथाद्वारा सन्देशित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रर्हषित भई उनले आयुष्मान् दब्बमल्लपुत्रसँग यस्तो भने -

“भन्ते ! हात्रो घरमा हुने भोलिको भोजनको लागि जान कसलाई नियुक्त गरिएको छ ?”

“गृहपति ! तपाइको घरमा हुने भोलिको भोजनको लागि जान मेत्तियभुम्मज्जक भिच्छुहरूलाई नियुक्त गरिएको छ ।”

अनि कल्याणभक्तिक गृहपति—“कसरी यी पापक भिक्षुहरू भोलि हात्रो घरमा भोजन गर्नेछन् !” भनी असन्तुष्ट भए । अनि घरमा गई दाशीलाई यस्तो भने—

“हे जे ! भोलि भोजनार्थ जो आउने छन् उनीहरूलाई दलानमा आसन बिच्छुघाई कनिकाको खाना र मिठाईहरू पस्क ।”

“हवस्, आर्य !” भनी सो दाशीले कल्याणभक्तिक गृहपतिलाई प्रत्युत्तर दिई ।

अनि मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरू “आवुसो ! हिजो हामीहरूलाई कल्याणभक्तिक (= कल्याण-भक्तक) गृहपतिको घरमा भोजनको लागि जान नियुक्त गरिएको थियो । भोलि कल्याणभक्तिक गृहपतिले हामीहरूलाई पुत्रदार सहित उपस्थित भई भोजन पस्काउने छन् । कसैले भोजन राखौं कि भनी सोध्नेछन्, कसैले तिहुन (सूप) राखौं कि भनी सोध्नेछन्, कसैले तेल राखौं कि भनी सोध्नेछन् तथा कसैले मिठाईहरू राखौं कि भनी सोध्नेछन् ।” (भनी सोचन थाले) उनीहरू यसै कुराको सन्तुष्टिताले गर्दा रातमा राम्ररी सुत्न पनि सकेनन् । अनि मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरू पूर्वाण्ह समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ कल्याणभक्तिक गृहपतिको निवासस्थान हो त्यहाँ गए । अनि त्यो दाशाले मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरू आइरहेको टाढैबाट देखी । देखेपछि दलानमा आसन बिच्छ्याई मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरूलाई यस्तो भनी—

“भन्ते ! बस्नुहोस् ।”

अनि मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरूको मनमा “अवश्य पनि भोजन तयार भएको छैन होला, त्यसैले दलानमा बसालेको होला” भन्ने ठाने । अनि कनिकाको भोजन सहित मिठाईहरू लिएर त्यो दाशी आई “भन्ते ! भोजन गर्नुहोस् भनेर भनी ।”

“भगिनी ! हामीहरू नित्य भोजनमा आउनेहरू हौं ।”

---

१. जसरी अधि इच्छानुसार सुत्ने हो त्यसरी सुत्न सकेनन् भनी भनिएको हो । सम. पा. II. पृ. ५८१: अट्टमसङ्घादिसेसो ।

“आर्यहरू नित्य भोजनमा आउनेहरू हुनुहुन्छ भन्ने कुरा मलाई थाहाछ । तर हिजै मलाई गृहपतिले अह्लाएका थिए कि—हि जे ! भोलि जो भोजनार्थ आउने छन् उनीहरूलाई दलानमा आसन बिच्छ्याई कनिकाको भोजन र मिठाईहरू (विलङ्गवुतियं) पस्क ।’ भन्ते ! खानुहोस् ।”

अनि मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरूले यस्तो सोचे—“आवुसो ! हिजो कल्याणभक्तिक गृहपति आराममा गएका थिए । अवश्य पनि दब्बमल्लपुत्रले गृहपतिसँग हामीहरूलाई भेद-भिन्न गराएका होलान् ।” यसै कुरामा असन्तुष्ट भई उनीहरूले राम्रोसँग खाना पनि खाएनन् । अनि भोजन सिद्धिएपछि, पिण्डचर्याबाट फाँसकेपछि मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरू आराममा गई पात्र-चीवर राखी, विहार बाहिरको दलानमा सङ्घाटी पट्याएर चूपलागी, निःशब्द भई, शीर निहुँच्याई, मुख तलतिर पारी, चिन्तित भई केही नबोली बसे ।

-
१. वेणुवनको बाहिर ढोकाको दलानमा । सम. पा. II. पृ. ५८१: अट्टमसङ्घादिसेसो ।

११. केवट्ट गृहपति

प रि च य

नालन्दावासी यी केवट्ट गृहपति ४० कोटी धनसम्पत्ति भएका गृहपतिमहाशाल^१ कुलमा जन्मेका थिए । यिनी बुद्ध धर्ममा अत्यधिक श्रद्धा र भक्ति राख्दथे । यसै अत्यधिक श्रद्धाको कारणले गर्दा उनले बुद्धधर्म प्रचार गर्नकोनिमित्त कुनै एक ऋद्धिवान् भिक्षुलाई दुइ हप्ताको एक पटक वा एक महीनाको एक पटक अथवा वर्षको एक पटक आकाशमा गई विविधप्रकारका ऋद्धि प्रातिहार्यहरू देखाउने गरेमा नालन्दामा खूबसँग बुद्धधर्मको ख्याति हुने थियो भन्ने सोचेका थिए र बुद्धसँग यस विषयमा प्रार्थना पनि गरेका थिए^२ । परन्तु यस कुरालाई बुद्ध भगवान्ले स्विकारनुं भएन । बुद्धको कुरालाई कसैले अमान्य गर्न

---

१. कस्तो कुललाई 'गृहपतिमहाशाल कुल' भन्दछन् भन्ने कुरा बुद्धको-
निमित्त बु. प. भा-१, पृ. ४७ को पादटिप्पणीमा हेनुं ।

२. सुमं. वि. I. पृ. २५५: केवट्टसुत्तवण्णना ।

सक्दैन । किन्तु यी गृहपति बुद्धको अतिविश्वासी र बुद्धको अति भक्त भएकाले यिनले बुद्धसँग बारबार जोर गरेका थिए ।

त्यसवखत नालन्दा नगर कति समृद्ध थियो भन्ने कुरा केवट्ट गृहपतिले अगाडिको सूत्रमा—“यो नालन्दा समृद्ध, उन्नत तथा बहुजनाकीर्ण छ” भनी उल्लेख गरेको वाक्यद्वारा प्रष्ट हुन्छ । अरू कुराहरू अगाडि अनुवित सूत्रबाटै प्रष्ट भएका छन् ।

x

x

x

केही केवट्ट नामहरू

- (१) केवट्ट (ब्राह्मण)—यिनी कम्पिञ्ज देशको उत्तर पश्चाल नगरवासी चूलनी ब्रह्मदत्त राजाका अर्थ र धर्मानुशासक ब्राह्मण हुन् । यी कुराहरू जा. अ. क. VII. पृ. ३४८: महाउम्मगजातक, महाउम्मगकण्डमा पाइन्छन् । जा. नं. ५४६.
- (२) केवट्ट (गृहपति)—यिनी नालन्दा नगरवासी महाधनी एक गृहपति हुन् । यिनकै कुरा यहाँ अगाडि उल्लेख गरेको छु ।
- (३) केवट्टसुत्त—यो सूत्र दो. नि. I. पृ. १८३ मा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रमा केवट्ट गृहपतिले भगवानसँग एकजना ऋद्धिवान्

१. सुमं. वि. I. पृ. २५६: केवट्टसुत्तवण्णना ।

भिक्षुलाई नालान्दामा ऋद्धि देखाउनकोनिमित्त नियुक्त गर्नुहोस् भनी प्रार्थना गरेका कुरा र यसलाई भगवान्ले अस्वीकार गर्नु भएको कुराको साथै ऋद्धि-प्रातिहारिय देखाउँदामा हुने अपगुणका कुराहरू पनि बताइएका छन् ।

- (४) केवट्ट द्वार—यो द्वार वाराणशी नगरको एक द्वार हो । विमा.
व. अ. क. पृ. ७८: लखुमाविमान ।

× Dhamma X Digital ×

मूल सूत्र—

१-ऋद्धि प्रातिहार्य देखाउनु होस्

यस्तो मैले सुनें^१ ।

एक समय भगवान् नालन्दाको पावारिक आम्रवनमा^२ बस्नुभएको थियो । अनि केवट्ट गृहपतिपुत्र जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका केवट्ट गृहपतिपुत्रले भगवान्सँग यस्तो विन्ति गरे —

-
१. दी. नि. I. पृ. १८३: केवट्टसुत्तं, अ. क. I. पृ. २५५.
 २. 'पावारिक आम्रवन' भन्ने दुइवटा छन् । यौटा कौशम्बीवासी पावारिक सेठको आम्रवन । (पपं. सू. II. पृ. ३२७: कोसम्बक-सुत्तवण्णना; पपं. सू. III. पृ. ३५: उपालिसुत्तवण्णना) । अर्को नालन्दावासी पावारिक सेठको आम्रवन । (सुमं. वि. I. पृ. २५५: केवट्टसुत्तवण्णना; सुमं. वि. II. पृ. ६३३: सम्पसादनियसुत्तवण्णना) । हेर बु. प. भा-१, पृ. २१६ को पादटिप्पणीमा र बु. ब्रा. भा-३, पृ. १३२ मा अनि माथि पृ. ७० को पादटिप्पणीमा ।

“भन्ते ! यो नालन्दा समृद्ध, उन्नत तथा बहुजनाकीर्ण छ जो (नालन्दावासी) भगवान् प्रति अभिप्रसन्न छन् । भन्ते ! भगवान्ले एक भिक्षुलाई नियुक्ति गर्नुभए बेश हुनेथियो । जसले उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउने छन् । यसबाट यी नालन्दावासी भगवान् प्रति फन् बढी अभिप्रसन्न हुनेछन् ।”

यस्तोभन्दा भगवान्ले केवट्ट गृहपतिपुत्रलाई यसो भन्नुभयो—

“केवट्ट ! म भिक्षुहरूलाई यस्तो धर्मोपदेश गर्दिन—‘भिक्षुहो ! तिमिहरू आऊ, तिमिहरूले शुद्ध जीवन बिताई बस्ने गृहस्थीहरूलाई उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाऊ’ ।”

दोभ्रो पटक पनि केवट्ट गृहपतिपुत्रले भगवान्सँग यस्तो विन्ति-
गरे—

“भन्ते ! मैले भगवान्लाई ‘विध्वंस’ पानं खोजेको होइन । बल्कि यस्तो विन्ति गर्दछु — ‘भन्ते ! यो नालन्दा समृद्ध, उन्नत तथा बहुजनाकीर्ण छ + जो (नालन्दावासी) भगवान् प्रति अभिप्रसन्न छन् । भन्ते ! भगवान्ले एक भिक्षुलाई नियुक्ति गर्नुभए बेश हुनेथियो । जसले उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउने छन् । यसबाट नालन्दावासी भगवान् प्रति फन् बढी अभिप्रसन्न हुनेछन् ।”

१. तपाइको सुकीर्तिलाई बिगानं खोजेको होइन भन्ने अर्थले यहाँ ‘विध्वंस’ शब्द प्रयोग गरिएको हो । दी. नि. अ. क. I. पृ. २५५: केवट्टसुत्तवण्णना ।

दोशो पटक पनि भगवान्‌ले केवट्ट गृहपतिपुत्रलाई यस्तो मन्नुभयो—

“केवट्ट! म भिक्षुहरूलाई यस्तो धर्मोपदेश गर्बिन!—‘भिक्षुहो! तिमोहरू आऊ, तिमोहरूले शुद्ध जीवन बिताई बस्ने गृहस्थीहरूलाई उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाऊ’।”

तेस्रो पटक पनि केवट्ट गृहपतिपुत्रले भगवान्‌सँग यस्तो विन्तिगरे—

“मन्ते! मैले भगवान्‌लाई विध्वंस पार्न खोजेको होइन। बल्कि यस्तो विन्ति गर्दछु—‘मन्ते! यो नालन्दा समृद्ध, उन्नत तथा बहुजनाकीर्ण छ। जो (नालन्दावासी) भगवान् प्रति अभिप्रसन्न छन्। मन्ते! भगवान्‌ले एक भिक्षुलाई नियुक्ति गर्नुभए बेश हुनेथियो। जसले उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउने छन्। यसबाट नालन्दावासी भगवान् प्रति कन् बढी अभिप्रसन्न हुनेछन्’।”

-
१. यसभन्दा अघि भगवान्‌ले राजगृहसेठको कारणमा (चुल्ल. व. वा. पृ. २००; जुन कुराहरू बु.प. भा-१, पृ. २० देखि २३ सम्ममा उल्लेख भएका छन्) भिक्षुहरूलाई ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउनमा प्रतिबन्ध लगाई नियम बनाइसक्नु भएको थियो। त्यसैले यस सूत्रमा

भगवान्‌ले 'म भिक्षुहरूलाई यस्तो धर्मोपदेश गर्दिन' भनी भन्नुभएको हो । दी. नि. अ. क. I. पृ. २५५: केवट्टसुत्तवण्णना ।

२. केवट्ट गृहपतिपुत्र चालीस कोटी धनसम्पत्ति भएका एक महाधनी तथा बुद्ध धर्ममा अत्यधिक श्रद्धा राख्ने उपासक थिए । बुद्ध प्रति पनि यिनको अत्यधिक श्रद्धा भक्ति थियो । अधिक श्रद्धाको कारणले गर्दा नै उनको मनमा यस्तो कौतुहलपूर्ण कल्पना उठेको थियो । जस्तै—'यदि कुनै एक भिक्षुले नालन्दामा समय समयमा आकाशमा गई ऋद्धिप्रातिहार्य देखाएको खण्डमा नालन्दाका मानिसहरू फन् बढी बुद्धधर्ममाथि प्रसन्न हुनेथिए । यस सम्बन्धमा भगवान्‌ले एक भिक्षुलाई ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउने काममा नियुक्ति गर्नुभए कति बेश हुनेथियो ।' यसै कल्पना वा इच्छाको कारणले गर्दा भगवान्‌कहाँ गई उनले बडो भक्तिपूर्वक भगवान्‌सँग यस्तो विन्ति गरेकाहुन् । उनको मनमा 'यस्तो गराउँदा नालन्दाका जनतामा बढी प्रभाव पर्ने र बुद्धधर्म पनि बढीसे बढी मात्रामा प्रचार हुने थियो' भन्ने विश्वास पनि लागेको थियो । त्यसैले भगवान्‌ले प्रतिक्षेप गर्नुभए ता पनि उनले पुनः पुनः विन्तिगरेका हुन् । भगवान्‌ले पुनः पुनः प्रतिक्षेप गर्नुभएको बुझी 'शायद उनको प्रार्थनालाई भगवान्‌ले अर्कै ढंगले सम्झनु भयो होला' भन्ने लागेपछि उनले 'भन्ते ! मैले भगवान्‌लाई विष्टवंश पार्न खोजेको होइन' भनी षष्टिकरण दिएका हुन् । दी. नि. अ. क. I. पृ. २५५: केवट्टसुत्त-वण्णना ।

तीन प्रातिहार्यहरू

“केवट्ट ! मैले स्वयं साक्षात्कार गरी बताएका प्रातिहार्यहरू तीन प्रकारका छन् । कुन तीन भने ?—(१) ऋद्धिप्रातिहार्य, (२) आदेशनाप्रातिहार्य, (३) अनुशासनीप्रातिहार्य ।

(१) ऋद्धिप्रातिहार्य—“केवट्ट ! ऋद्धिप्रातिहार्य भनेको कस्तो हो भने ?—केवट्ट ! यहाँ भिक्षु, अनेकप्रकारका ऋद्धिविधज्ञानलाई प्रत्यनुभव गर्छ—एक भएर पनि धेरै हुन्छ, धेरै भएर पनि एक हुन्छ; प्रकट पनि हुन्छ, लोप पनि हुन्छ; छेकबारको बीचबाट पनि पर्खालको बीचबाट पनि पबंतको बीचबाट पनि—मानो आकाशमा कं—नछोइकन पारीजान्छ । पानीमा डुब्की लगाए कं पृथ्वीमा डुब्की लगाउँछ; मानो पृथ्वीमा हिडे कं पानीमा पनि पानीले नभिज्नेगरी हिड्छ; मानो सकुण पक्षी कं आकाशमा पलेटीमारी जान्छ; यी महर्द्धिक महानुभाव सम्पन्न चन्द्रसूर्यलाई पनि हातले परामर्श गर्छ र ब्रह्मलोकसम्मलाई पनि आफ्नो शरीरद्वारा वशमा राख्छ ।

१. जब केवट्ट गृहपतिपुत्रले पुनः पुनः सोही कुरा दोहऱ्याउँदै प्रार्थना गर्नथाले तब ‘अधिक श्रद्धाको कारणले मैले प्रतिक्षेप गर्दा पनि यिनी बार बार उही कुरा भन्दछन् । अतः यिनलाई प्रातिहार्य देखाउनमा हुने अपगुणका कुराहरू बताइदिनु पऱ्यो’ भन्ने लागेपछि भगवान्ले तीनप्रकारका प्रातिहार्यका कुराहरू बताउन लाग्नु भएको हो । दी. नि. अ. क. I. पृ. २५६: केवट्टसुत्तवण्णना ।

“अनि त्यसरी—एक भएर पनि धेरै हुने; धेरै भएर पनि एक हुने; प्रकट पनि हुने, लोप पनि हुने; छेकबारको बीचबाट पनि, पर्खालको बीचबाट पनि, पर्वतको बीचबाट पनि—मानो आकाशमा कं—नछोड्कन पारीजाने; पानीमा डुब्की लगाए कं पृथ्वीमा डुब्की लगाउने; मानो पृथ्वीमा हिड्ने कं पानीमा पनि पानीले नभिज्नेगरी हिड्ने; मानो सक्रुण पक्षी कं आकाशमा पलेटीमारी जाने; यी महर्द्धिक महानुभाव सम्पन्न चन्द्रसूर्यलाई पनि हातले परामर्श गर्ने र ब्रह्मलोक-सम्पन्नाई पनि आफ्नो शरीरद्वारा वशमा राख्नसक्ने सो भिक्षुलाई कुनै श्रद्धालु (उपासक) ले प्रसन्नतापूर्वक हेर्छ ।

“अभि त्यो श्रद्धालु प्रसन्नचित्त हुने (उपासक) ले कुनै अश्रद्धालु अप्रसन्नचित्त हुने (पुरुष) लाई बताउँछ—‘अहो आश्चर्य ! अहो अद्भूत !! श्रमणको कस्तो महर्द्धिकता, कस्तो महानुभावता !! मैले सो भिक्षुलाई अनेकप्रकारका ऋद्धिविधज्ञानलाई प्रत्यनुभव गरेको देखेँ । जस्तै एक भएर पनि धेरै भएको, धेरै भएर पनि एक भएको; प्रकट पनि भएको, लोप पनि भएको; छेकबारको बीचबाट पनि, पर्खालको बीचबाट पनि, पर्वतको बीचबाट पनि—मानो आकाशमा कं—नछोड्कन पारीगएको; पानीमा डुब्की लगाए कं पृथ्वीमा डुब्की लगाएको; मानो पृथ्वीमा हिड्ने कं पानीमा पनि पानीले नभिज्नेगरी हिडेको; मानो सक्रुण पक्षी कं आकाशमा पलेटीमारी गएको; यी महर्द्धिक महानुभाव सम्पन्न चन्द्रसूर्यलाई पनि हातले परामर्श गरेको र ब्रह्मलोकसम्पन्नाई पनि आफ्नो शरीरद्वारा वशमा राखेको देखेँ ।”

“अनि सो श्रद्धालु प्रसन्नचित्त हुने (उपासक) लाई सो अश्रद्धालु अप्रसन्नचित्त हुने (पुरुष) ले यस्तो भन्छ—‘भो ! गन्धारी भन्ने विद्यया छ । त्यही विद्याद्वारा सो भिक्षुले ती अनेकप्रकारका ऋद्धि-प्रातिहार्यहरू प्रत्यनुभव गरेकाहुन् । जस्तै—एक भएर पनि धेरै भएको, धेरै भएर पनि एक भएको; ...र ब्रह्मलोकसम्मलाई पनि आफ्नो शरीर-द्वारा वशमा राखेको ।”

“केबट्ट ! सो अश्रद्धालु अप्रसन्नचित्त हुने (पुरुष) ले त्यो श्रद्धालु प्रसन्नचित्त हुने (उपासक) लाई यसो भन्नसक्छ भन्ने कुरामा तिम्रो के ठान्दछौ, यसमा तिम्रो के भन्दछौ त ?”

“भन्ते ! भन्नसक्छ भन्ने म ठान्दछु ।”

“केबट्ट ! ऋद्धिप्रातिहार्यमा यही दोष देखेर म ऋद्धिप्रातिहार्य प्रति आत्तिको छु, लज्जित छु, घृणित छु ।

(२) आदेशनाप्रातिहार्य — “केबट्ट ! आदेशनाप्रातिहार्य भनेको कस्तो हो भने ? — केबट्ट ! यहाँ भिक्षु परसत्व परपुद्गलको चित्तलाई पनि जान्दछ, चंतसिकलाई पनि जान्दछ; तर्कना गरेको पनि जान्दछ विचार गरेको पनि जान्दछ—‘यस्तो तिम्रो मन छ, यस्तो तिम्रो चित्त छ ।’

“अनि परसत्व परपुद्गलको चित्तलाई जान्ने, चंतसिकलाई जान्ने; तर्कना गरेको पनि जान्ने, विचार गरेको पनि जान्ने—‘यस्तो तिम्रो मन छ, यस्तो तिम्रो चित्त छ’ भनी जान्ने भिक्षुलाई कुनै श्रद्धालु प्रसन्नचित्त हुने (उपासक) ले देख्दछ ।

“अनि त्यो श्रद्धालु प्रसन्नचित्त हुने (उपासक) ले कुनै अश्रद्धालु अप्रसन्नचित्त हुने (पुरुष) लाई बताउँछ—‘अहो आश्चर्य ! अहो अद्भूत !! श्रमणको कस्तो महत्त्विकता, कस्तो महानुभावता !! मैले सो भिक्षुलाई ‘यस्तो तिम्नो मन छ, यस्तो तिम्नो चित्त छ’ भनी परसत्वको परपुद्गलको चित्त पनि जानेको, चैतसिक पनि जानेको, तर्कना गरेको पनि जानेको र विचार गरेको पनि जानेको देखे ।”

“अनि त्यो श्रद्धालु प्रसन्नचित्त हुने (उपासक) लाई सो अश्रद्धालु अप्रसन्नचित्त हुने (पुरुष) ले यस्तो भन्दछ—‘भो ! मणिका भन्ने बिद्यया छ । त्यही विद्याद्वारा सो भिक्षुले—‘यस्तो तिम्नो मन छ, यस्तो तिम्नो चित्त छ’ भनी परसत्वको परपुद्गलको चित्त पनि जानेको हो, चैतसिक पनि जानेको हो, तर्कना गरेको पनि जानेको हो र विचार गरेको पनि जानेको हो ।’

“केवट्ट ! सो अश्रद्धालु अप्रसन्नचित्त हुने (पुरुष) ले त्यो श्रद्धालु प्रसन्नचित्त हुने (उपासक) लाई यसो भन्नसक्छ भन्ने कुरामा तिमी के ठान्दछौ, यसमा तिमी के भन्दछौ त ?”

“भन्ते ! भन्नसक्छ भन्ने म ठान्दछु ।”

“केवट्ट ! आदेशनाप्रातिहार्यमा यही दोष देखेर म आदेशनाप्रातिहार्य प्रति आसिएको छु, लज्जित छु, घृणित छु ।

(३) अनुशासनीप्रातिहार्य—“केवट्ट ! अनुशासनीप्रातिहार्य भनेको कस्तो हो भने ?—केवट्ट ! यहाँ भिक्षु यसरी अनुशासन गर्छ—

‘यसरी तर्कना गर’, यसरी तर्कना नगर^२; यसरी मनस्कार गर^३, यसरी मनस्कार नगर^४; यसलाई छाड^५ र यसलाई ग्रहण गरी विहार गर^६ ।’ केवट्ट ! यसलाई अनुशासनीप्रातिहार्य भन्दछन् ।

तथागत उत्पन्न – ‘केवट्ट ! फेरि यो लोकमा तथागत अरहन्त, सम्यक् सम्बुद्ध, विवद्याचरण सम्पन्न, सुगत, लोकविद्, अनुत्तर, पुरुषदम्य सारथी, देवमनुष्यहरूका शास्ता तथा बुद्ध भगवान् उत्पन्न हुनुहुन्छ । वहाँले देव मार ब्रह्मासहित लोकलाई; भ्रमण

१. नैष्कर्म्य वितर्कनालाई तर्कना गर भनी भनिएको हो । सुमं. वि. I. पृ. २५६: केवट्टसुत्तवण्णना ।
२. कामवितर्कनादि वितर्कनाहरूलाई तर्कना नगर भनी भनिएको हो । सुमं. वि. I. पृ. २५६: केवट्टसुत्तवण्णना ।
३. अनित्यसंज्ञा वा दुःखसंज्ञाहरूमध्ये कुनै एक संज्ञालाई मनमा राख भनी भनिएको हो । सुमं. वि. I. पृ. २५६.
४. नित्यादि भन्ने संज्ञालाई मनमा नराख भनी भनिएको हो । सुमं. वि. I. पृ. २५६: केवट्टसुत्तवण्णना ।
५. यी पञ्चकामगुणिक रागहरूलाई छाड भनी भनिएको हो । सुमं. वि. I. पृ. २५६: केवट्टसुत्तवण्णना ।
६. चतुमार्गफल लोकोत्तर धर्महरूमध्ये कुनै एकलाई प्राप्तगरी विहार गर भनी भनिएको हो । सुमं. वि. I. पृ. २५६: केवट्टसुत्तवण्णना ।

यसरी भगवान्‌ले ऋद्धिविघलाई ऋद्धिप्रातिहार्यं भनी, अर्काको चित्तलाई जानेर भन्नुलाई आदेशना प्रातिहार्यं भनी तथा श्रावकहरूद्वारा र बुद्धद्वारा सँधै धर्मोपदेश गर्नेलाई अनुशासनी प्रातिहार्यं भनी बताउनु भयो । त्यसमध्येमा प्रातिहार्यद्वारा अनुशासन गर्ने प्रातिहार्यं महामौद्गल्यायन स्थविरलाई अभ्यास छ; आदेशना प्रातिहार्यद्वारा अनुशासन गर्ने प्रातिहार्यं धर्मसेनापतिलाई अभ्यास छ । देवदत्तले सङ्घभेद गरी पाँचशय भिक्षुहरू लिई गया-शीर्षमा बसिरहेका उनीहरूलाई बुद्धलीलाले धर्मदेशना गर्नुभएका अग्रश्रावकहरूमध्ये धर्मसेनापति सारिपुत्रले उनीहरूको मनोवृत्तिलाई बुझेर धर्मोपदेश गर्नु भएको थियो । अनि स्थविरको धर्मदेशना सुनेर पाँचशय भिक्षुहरूले स्रोतापत्तिफल साक्षात्कार गरे । त्यसपछि महामौद्गल्यायन स्थविरले विकुर्वण ऋद्धि देखाई देखाई धर्मोपदेश गर्नुभयो । यो सुनेर सबै अरहत् फलमा प्रतिष्ठित भए । अनि दुवै महापुरुषहरू पाँचशय भिक्षुहरू लिई आकाशबाट वेणुवनमै जानुभयो । अनुशासनी प्रातिहार्यं चाहिँ सँधैभरी बुद्धको धर्मदेशनामा हुन्छ । यी मध्ये ऋद्धिप्रातिहार्यं र आदेशनाप्रातिहार्यंहरू सदोष हुन्छन्, मार्गमा रहँदैनन् । मार्गमा नरहनाले नैर्यागिक हुन्छन् । अनुशासनीप्रातिहार्यं चाहिँ निर्दोष हुन्छ, मार्गमा रहन्छ । मार्गमा रहने भएको हुनाले यो नैर्यागिक हो । त्यसैले भगवान्‌ले ऋद्धिप्रातिहार्यं र आदेशनाप्रातिहार्यंको अपवाद गर्नुहुन्छ र अनुशासनीप्रातिहार्यंको प्रशंसा गर्नुहुन्छ भनी सुमं. वि. I. पृ. २५६-२७: केवट्टसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

ब्राह्मण सहित प्रजालाई; देवसहित मनुष्यलाई स्वयं साक्षात्कार गर्नुभएको धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ । वहाँले आदिकल्याण, मध्यकल्याण तथा पर्यवसान कल्याण हुने धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ । वहाँले अर्थयुक्त, व्यञ्जनयुक्त, परिपूर्ण भएको र परिशुद्ध भएको ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्नुहुन्छ । अनि गृहपति वा गृहपतिपुत्र अथवा कुनै पनि कुलगृहमा जन्मेकाले सो धर्मलाई श्रवण गर्छ । धर्म श्रवण गरेपछि उसको मनमा तथागत प्रति श्रद्धा उत्पन्न हुन्छ । श्रद्धा उत्पन्न भएपछि उसले यस्तो विचार गर्छ—‘घरमा बासगर्नु बाधापूर्ण छ, प्रव्रज्या हुनु खुला आकाश जस्तो छ । घरमा बसेर परिपूर्ण-रूपले, परिशुद्धरूपले, शंख जस्तै सफागरी ब्रह्मचर्य (= मैथुन ब्रह्मचर्य) पालन गर्नु सम्भव छैन । अतः किन म, केशवाह्नी क्षौर गरी अनगारिय भई प्रव्रजित नहूँ !’ यति विचार गरेपछि सो पुरुष - थोरै वा धेरै भोगसम्पत्ति त्यागी, थोरै वा धेरै ज्ञातिपरिवारहरू त्यागी, केशवाह्नी क्षौर गरी, कषायवस्त्र धारण गरी, घरबार त्यागी अनगारिय भई प्रव्रजित हुन्छ । यसरी प्रव्रजित भएको सो भिक्षु प्रातिमोक्षशीलले संयमित भई विहार गर्छ, आचार-गोचरले सम्पन्न हुन्छ, अणुमात्र दोषमा पनि भयदर्शी हुन्छ, शिक्षापवहरू समादान गरी रात्ररी सिक्छ, काय-वचन कुशलकर्मले सम्पन्न हुन्छ, परिशुद्ध जीविका गर्छ, शील सम्पन्न हुन्छ, इन्द्रियहरू आरक्षा गर्छ, स्मृतिसम्प्रजन्यताद्वारा युक्त भई सन्तुष्ट भनि हुन्छ ।

“उ प्राणीहिंसा त्यागी प्राणीहिंसाबाट विरत भई बस्छ ।
दण्डरहित, शस्त्ररहित, लज्जालु, वयालु तथा सबै प्राणी प्रति हितानुकम्पी

भई बस्छ ।...^१ । अनि उ, यो पञ्चनीवरणलाई त्यागी, चित्तको उपक्लेश (= चित्तमल) लाई प्रज्ञाद्वारा कमजोर पानंकोनिमित्त कामविषयबाट अलग भई, अकुशलबाट अलग भई, वितर्क र विचारयुक्त भएको विवेक (= ध्यान) बाट उत्पन्न प्रीति तथा सुख भएको प्रथमध्यान प्राप्तगरी बस्छ । केवट्ट ! यसलाई पनि अनुशासनीप्रातिहार्य भनी भन्दछन् ।

...^२ । द्वितीयध्यान प्राप्तगरी बस्छ ..^३ तृतीयध्यान प्राप्तगरी बस्छ—

...^४ चतुर्थध्यान प्राप्तगरी बस्छ । केवट्ट ! यसलाई पनि अनुशासनी-प्रातिहार्य भनी भन्दछन् । अनि उसले ज्ञानदर्शनार्थकोनिमित्त चित्त ङुकाउँछ । उसले यस्तो जान्दछ—‘यो मेरो शारीरिक रूप चातुर्माहा-भौतिक (= पृथ्वी, आप, तेज वायु) हो, आमा-बाबुहरूको कारणद्वारा भएको हो, भात दालद्वारा संवर्धित, बालककालमा छेदन-परिमाजंन-भेदन-विध्वंशान तथा अनित्य स्वभावको हो; यो मेरो विज्ञान (= चेतना) यसंमा सम्बन्धित छ, यसंमा प्रतिबद्ध छ ।’...^५ । केवट्ट ! यसलाई पनि अनुशासनीप्रातिहार्य भनी भन्दछन् । अनि यसरी

-
१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. २८२ देखि पृ. २८८ सम्मका सबै कुराहरू दोहऱ्याई पढ्नु अथवा यहाँका बाँकी कुराहरू सबै दी. नि. I. सामञ्जसल सुत्तमा लेखे बमोजि बुक्तुपछं । अथवा बु. ब्रा. भा-२, पृ. २२७ देखि २४२ मा हेर्नु ।
  २. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. २८९ मा ऊँ दोहऱ्याई पढ्नु ।
  ३. यहाँका बाँकी कुराहरू दी. नि. I. पृ. ६७: सामञ्जसलसुत्तमा ऊँ हुन् । अथवा बु. प. भा-१, पृ. ४५६ देखि ४६४ सम्म हेर्नु (सकुलुदायी) ।

समाहित चित्त भएपछि; परिशुद्ध, स्वच्छ, निर्मल, बलेशरहित भएपछि; मृदु तथा कर्मण्य भएपछि; निश्चलतामा पुगेपछि—उसले मनोमयकाय अभिनिर्माण गर्नकोनिमित्त चित्त जुकाउँछ । उसले यस कायबाट अलग्गै अर्क अङ्ग-प्रत्यङ्गले युक्त, इन्द्रिय सहित मनोमयकायरूप निर्मित गर्छ...^१। केवट्ट ! यसलाई पनि अनुशासनीप्रातिहार्य भनी भन्दछन् । अनि यसरी समाहित चित्त भएपछि... निश्चलतामा पुगेपछि—उसले ऋद्धिविधकोनिमित्त चित्त जुकाउँछ । उसले अनेकविध ऋद्धिविधको अनुभव गर्छ—एक भएर पनि बहुविध हुन्छ .. ब्रह्मलोकसम्मलाई पनि आफ्नो शरीरद्वारा वशमा राख्छ...^१ । केवट्ट ! यसलाई पनि अनुशासनीप्रातिहार्य भनी भन्दछन् । अनि यसरी समाहित चित्त भएपछि ...निश्चलतामा पुगेपछि—दिव्यश्रोतधातुकोनिमित्त उसले चित्त जुकाउँछ । उसले अलौकिक विशुद्ध श्रोतधातुद्वारा देवताहरूको पनि, मनुष्यहरूको पनि—टाढाको पनि, नगिचको पनि—बुझ्न शब्दहरू सुन्छ...^१ । केवट्ट ! यसलाई पनि अनुशासनीप्रातिहार्य भनी भन्दछन् । अनि यसरी समाहित चित्त भएपछि . निश्चलतामा पुगेपछि — परचित्तज्ञानकोनिमित्त (चेतोपरियज्ञाय) उसले चित्त जुकाउँछ । उसले परसत्त्वको, परपुद्गलको चित्तलाई आफ्नो चित्तले जान्दछ — सरागचित्तलाई 'सरागचित्त' भनी...^२ अविमुक्त चित्तलाई 'अविमुक्त चित्त' भनी जान्दछ ..^२ । केवट्ट ! यसलाई पनि अनुशासनीप्रातिहार्य

१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. ४५७-५९ मा हेर्नु ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. ४५९-६० मा हेर्नु ।

अथवा बु. ब्रा. भा-२, पृ. १९३-९८ मा हेर्नु ।

भनी भन्दछन् । अनि यसरी समाहित चित्त भएपछि...निश्चलतामा पुगेपछि — पूर्वानुस्मृति ज्ञानकोनिमित्त उसले चित्त ङुकाउँछ । उसले अनेकप्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्छ...^१ । केवट्ट ! यसलाई पनि अनुशासनीप्रातिहार्य भनी भन्दछन् । अनि यसरी समाहित चित्त भएपछि ... निश्चलतामा पुगेपछि — व्युत्तिउत्पत्ति ज्ञानकोनिमित्त (चतुपपातजाणाय) उसले चित्त ङुकाउँछ । उसले अलौकिक, विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा हीन प्रणीत सुषर्ण दुर्वर्ण सुगति दुर्गतिमा च्युत हुने उत्पन्न हुने प्राणीहरूलाई देख्दछ...^२ । केवट्ट ! यसलाई पनि अनुशासनीप्रातिहार्य भनी भन्दछन् । अनि यसरी समाहितचित्त भएपछि...निश्चलतामा पुगेपछि—आत्मवक्ष्य ज्ञानकोनिमित्त उसले चित्त ङुकाउँछ । अनि उसले 'यो दुःख हो' भनी यथार्थत जान्दछ, 'यो दुःख समुदय हो' भनी यथार्थत जान्दछ, 'यो दुःखनिरोध हो' भनी यथार्थत जान्दछ, 'यो दुःखनिरोधको मार्ग हो' भनी यथार्थत जान्दछ । 'यो आत्मव हो' भनी यथार्थत जान्दछ, 'यो आत्मव समुदय हो' भनी यथार्थत जान्दछ, 'यो आत्मव निरोध हो' भनी यथार्थत जान्दछ, 'यो आत्मव निरोधको मार्ग हो' भनी यथार्थत जान्दछ । यसप्रकार जानिसकेपछि, देखिसकेपछि उसको चित्त कामावल्लवबाट पनि विमुक्त हुन्छ, भवात्मवबाट पनि विमुक्त हुन्छ, अविदयात्मवबाट पनि विमुक्त हुन्छ ।

१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. ४६०-६१ मा हेर्नु । अथवा बु. प. भा-१, पृ. २९० मा हेर्नु । अथवा बु. ब्रा. भा-२, पृ. १९८ मा हेर्नु ।
२. यहाँका अरू बाँकी कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. ४६२ मा वा दी. नि. I. पृ. ७२: सामञ्जसफलसुत्तमा हेर्नु ।

विमुक्त भइसकेपछि 'विमुक्त भएँ' भन्ने पनि (उसलाई) ज्ञान हुन्छ । 'जाति (= जन्म) क्षीण भयो, ब्रह्मचर्यवास पूराभयो, गर्नुपर्ने गरिसकेँ, अब उप्रान्त अर्कोजन्म लिनुपर्ने हेतु छैन' भन्ने पनि ज्ञान हुन्छ ।... ' ।
केवट्ट ! यसलाई पनि अनुशासनीप्रातिहार्य भनी भन्दछन् ।

“केवट्ट ! यी तीन प्रातिहार्यहरू मैले स्वयं साक्षात्कार गरी प्रकाश गरेको छु ।”

चतुर्महाभूतहरू कहाँ निरुद्ध हुँदारहेछन् ?

“केवट्ट ! अघि एकदिन यसै भिक्षुसङ्घमध्येमा एक भिक्षुको मनमा यस्तो परिवर्तनना उठेको थियो—‘यी चार महाभूतहरू—पृथ्वी, आप, तेज, वायु—कहाँ निश्शेषरूपले निरुद्ध हुँदारहेछन् ?’

-
१. यहाँका बाँकी निदर्शनहरू बु. प. भा-१, पृ. ४६३ मा अथवा दी. नि. I. पृ. ७४: सामञ्जसफलसुत्तमा हेर्नु ।
  २. यो कुरा किन उठाउनु भएको होला भन्ने सम्बन्धमा सुमं. वि. I. पृ. २५७: केवट्टसुत्तवण्णनाले यस्तो भन्दछ—

ऋद्धिप्रातिहार्य र आदेशनाप्रातिहार्यहरूको अनैर्यागिकता देखाउनकोनिमित्त र अनुशासनीप्रातिहार्यको मात्र नैर्यागिकता देखाउनकोनिमित्त । हुनत सबै बुद्धहरूको महाभूतको खोजी गर्ने एक भिक्षु हुन्छ भनी भन्दछन् । महाभूतको खोजी गर्दै ब्रह्मलोकसम्म विचरण गरेर पनि कसैले बताउन नसके पछि उ अन्तमा बुद्धकहाँ आई प्रश्न सोधेर शंका निवारण गर्छ ।

(१) “केवट्ट ! अनि सो भिक्षु त्यस्तो समाधिमा समाधिष्ठ भए—जुन समाधिमा समाधिष्ठ हुँदा देवयानिय मार्ग^१ उत्पन्न भयो । केवट्ट ! अनि सो भिक्षु जहाँ चातुर्महाराजिक देवहरू थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि चातुर्महाराजिक देवहरूसँग उनले यस्तो भने—‘आवुसो ! यी चार महाभूतहरू—पृथ्वी, आप, तेज, वायु—कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?’ केवट्ट ! यस्तो सोध्दा चातुर्महाराजिक देवहरूले सो भिक्षुलाई यस्तो भने—‘भिक्षु ! हामीहरू जान्दौं कि यी चार महाभूतहरू—पृथ्वी, आप, तेज, वायु—कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् । भिक्षु ! हामीभन्दा सुन्दरतर तथा प्रणीततर चातुर्महाराजाहरू छन् । शायद उनीहरूले यी चार महाभूतहरू...कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् भन्ने कुरा जान्दछन् होला^२ ।’

-
१. ऋद्धिविधज्ञानलाई नै यहाँ ‘देवयानिय मार्ग’ भनिएको हो भनी सुमं. वि. I. पृ. २५७: केवट्टसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
  २. यी भिक्षु ऋद्धि प्रकृतिका थिए । त्यसैले नजिकमा हुनु भएका भगवान्सँग यो प्रश्न नसोधी देवताहरू महानुभाव सम्पन्न हुन्छन् भन्ने सौची ऋद्धिद्वारा यिनी देवलोकमा गएका हुन् भनी सुमं. वि. I. पृ. २५७: केवट्टसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
  ३. बुद्ध विषयको प्रश्नको उत्तर देवताहरूले दिन सक्दैनन् । त्यसैले यस्तो भनेका हुन् । अनि जब सो भिक्षुले यस प्रश्नको उत्तर देऊ भनी बार बार जोर मरे तब उनको यस कुराबाट बच्नको लागि उनीहरूले ‘चातुर्महाराजाहरू’ छन् भनी बताएका हुन् भनी सुमं. वि. I. पृ. २५७: केवट्टसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

(२) “केवट्ट ! अनि सो भिक्षु जहाँ चातुर्महाराजाहरू थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि चातुर्महाराजाहरूसँग उनले यस्तो भने—
‘आवुसो ! यी चार महाभूतहरू...कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?’
केवट्ट ! यस्तो सोध्दा चातुर्महाराजाहरूले सो भिक्षुलाई यस्तो भने—
‘भिक्षु ! हामीहरू पनि जान्दौं कि यी चार महाभूतहरू ..कहाँ निशेष-
रूपले निरुद्ध हुन्छन् । भिक्षु ! हामीभन्दा सुन्दरतर तथा प्रणीततर
त्रयस्त्रिंश भन्ने देवहरू छन् । शायद उनीहरूले यी चार महाभूतहरू ..
कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् भन्ने कुरा जान्दछन् होला ।’

(३) “केवट्ट ! अनि सो भिक्षु जहाँ त्रयस्त्रिंश देवहरू थिए त्यहाँ
गए । त्यहाँ पुगेपछि त्रयस्त्रिंश देवहरूसँग उनले यस्तो भने—‘आवुसो !
यी चार महाभूतहरू...कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?’ केवट्ट !
यस्तो सोध्दा त्रयस्त्रिंश देवहरूले सो भिक्षुलाई यस्तो भने—‘भिक्षु !
हामीहरू पनि जान्दौं कि यी चार महाभूतहरू...कहाँ निशेषरूपले
निरुद्ध हुन्छन् । भिक्षु ! हामीभन्दा सुन्दरतर तथा प्रणीततर शक्र भन्ने
देवेन्द्र छन् । शायद उनले यी चार महाभूतहरू . कहाँ निशेषरूपले
निरुद्ध हुन्छन् भन्ने कुरा जान्दछन् होला ।’

(४) “केवट्ट ! अनि सो भिक्षु जहाँ शक्र देवेन्द्र थिए त्यहाँ गए ।
त्यहाँ पुगेपछि शक्र देवेन्द्रसँग उनले यस्तो भने—‘आवुसो ! यी चार
महाभूतहरू...कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?’ केवट्ट ! यस्तो सोध्दा

शक्र देवेन्द्रले^१ सो भिक्षुलाई यस्तो भन्ने—‘भिक्षु ! म पनि जान्दिन कि यी चार महाभूतहरू...कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् । भिक्षु ! हामीभन्दा सुन्दरतर तथा प्रणीततर (५) यामा भन्ने देवहरू,... (६) सुयाम भन्ने देवहरू,... (७) तुषित भन्ने देवहरू,... (८) सन्तुषित भन्ने देवहरू,... (९) निर्माणरती भन्ने देवहरू,... (१०) सुनिर्मित भन्ने देवहरू,... (११) परनिर्मितवशवती भन्ने देवहरू,... (१२) वशवती भन्ने देवपुत्रहरू छन् । शायद उनीहरूले यी चार महाभूतहरू— पृथ्वी, आप, तेज, वायु—कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् भन्ने कुरा जान्दछन् होला ।’

“केवट्ट ! अनि सो भिक्षु जहाँ वशवती देवपुत्र थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि उनले वशवती देवपुत्रसँग यस्तो भन्ने—‘भावसो !

१. भिक्षुको प्रश्न सुनेर शक्र देवेन्द्रले यस्तो सोचे—‘यो प्रश्न बुद्ध विषयको प्रश्न हो । बुद्धले बाहेक अरू कसैले पनि भन्नसक्ने छैन । यी भिक्षु आगोलाई छाडी जुनकिरी बाल्ने ऊँ, भेरी छाडेर पेट बजाउने ऊँ देवहरूकहाँ विचरण गर्दै यो प्रश्न सोध्दैछन् । अतः यिनलाई बुद्धकहाँ फर्काइ दिनुपर्‍यो ।’ तर फेरि उनको मनमा यस्तो लाग्यो—‘जसकहाँ गए पनि अन्तमा बुद्धकहाँ नपुगी सुख पाउने छैनन् । अतः जाउन् यी एकोहरे भिक्षु, जहाँसम्म जान सक्छन् अथवा जति टाढासम्म जान सक्छन् जाउन् ।’ यति सोची शक्रले पनि आफूभन्दा सुन्दरतर तथा प्रणीततर देवहरू छन् भन्ने कुरा बताएका हुन् भनी सुमं. वि. I. पृ. २५७-५८: केवट्टमुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

यी चार महाभूतहरू...कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?' केवट्ट ! यस्तो सोध्दा वशवर्ती देवपुत्रले पनि सो भिक्षुलाई यस्तो भने—'भिक्षु ! म पनि जान्दिन कि यी चार महाभूतहरू.. कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् । भिक्षु ! हामीभन्दा सुन्दरतर तथा प्रणीततर ब्रह्मकायिक भन्ने देवपुत्रहरू छन् । शायद उनीहरूले यी चार महाभूतहरू.. कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् भन्ने कुरा जान्दछन् होला ।'

(१३) 'केवट्ट ! अनि सो भिक्षु त्यस्तो समाधिमा समाधिष्ठ भए—जुन समाधिमा समाधिष्ठ हुँदा सो भिक्षु ब्रह्मयानीय मार्गमा उत्पन्न भए । केवट्ट ! अनि सो भिक्षु जहाँ ब्रह्मकायिक देवहरू लिए त्यहाँ पुगे । त्यहाँ पुगेपछि उनले ब्रह्मकायिक देवहरूसँग यस्तो भने—'आवुसो ! यी चार महाभूतहरू—पृथ्वी, आप्, तेज, वायु—कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?' केवट्ट ! यस्तो सोध्दा ब्रह्मकायिक देवहरूले सो भिक्षुलाई यस्तो भने—'भिक्षु ! हामीहरू पनि जान्दौं कि यी चार महाभूतहरू.. कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् । भिक्षु ! हामीभन्दा सुन्दरतर तथा प्रणीततर—अपराजेय, विजेता (अभिभू, अनभिभूतो), साँच्चैकै वशवर्ती, ईश्वर, कर्ता, निर्माता, श्रेष्ठ, व्यवस्थापक (सज्जिता), वशी र प्राणीहरूका (भूतभव्यानं) पिता, ब्रह्मा महाब्रह्मा छन् । शायद उनले यी चार महाभूतहरू—पृथ्वी, आप्, तेज, वायु—कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् भन्ने कुरा जान्दछन् होला ।'

'आवुसो ! सो महाब्रह्मा अहिले कहाँ छन् त ?'

'भिक्षु ! हामीलाई थाहाछैन कि ब्रह्मा कहाँ छन्, ब्रह्मा कुन-

प्रकारले छन् अथवा ब्रह्मा कुन ठाउँमा छन् । भिक्षु ! किन्तु जुन पूर्वलक्षणहरू देखा परिरहेका छन्, आलोकित भइरहेका छन्, प्रकाशमान् भइरहेका छन्—यी ब्रह्मा प्रकट हुने लक्षणहरू हुन्, जो आलोकित हुँदैछन्, प्रकाशमान् हुँदैछन् ।’

‘केवट्ट ! अनि केही समयमै सो महाब्रह्मा प्रकट भए । केवट्ट ! अनि सो भिक्षु जहाँ महाब्रह्मा थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि महाब्रह्मालाई उनले यस्तो भने—

‘आवुसो ! यी चार महाभूतहरू—पृथ्वी, आप्, तेज, वायु—कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?’

‘केवट्ट ! यस्तो सोध्दा महाब्रह्माले सो भिक्षुलाई यस्तो भने— ‘भिक्षु ! म ब्रह्मा-महाब्रह्मा, अपराजेय विजेता, साँच्चैकं वशवर्ती, ईश्वर, कर्ता, निर्माता, श्रेष्ठ, व्यवस्थापक, वशी र प्राणीहरूका पिता हुँ ।’

‘केवट्ट ! दोश्रो पटक पनि सो भिक्षुले महाब्रह्मालाई यस्तो भने—

‘आवुसो ! म तिमिसँग यस्तो सोध्दिन कि तिम्रो ब्रह्मा-महाब्रह्मा, अपराजेय विजेता, साँच्चैकं वशवर्ती, ईश्वर, कर्ता, निर्माता, श्रेष्ठ, व्यवस्थापक, वशी र प्राणीहरूका पिता हूँ वा होइनो ? परन्तु म तिमिसँग यस्तो भन्दछु कि—‘यी चार महाभूतहरू...कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?’

‘केवट्ट ! दोश्रो पटक पनि महाब्रह्माछे सो भिक्षुलाई यस्तो

भने—'भिक्षु म ब्रह्मा-महाब्रह्मा, अपराजेय विजेता, सांच्चकं वशवर्ती, ईश्वर, कर्ता, निर्माता, श्रेष्ठ, व्यवस्थापक, वशी र प्राणीहरूका पिता हुं ।'

“केवट्ट ! तेधो पटक पनि सो भिक्षुले महाब्रह्मालाई यस्तो भने—

‘आवुसो ! म तिमिसंग यस्तो सोध्दिन कि तिमो ब्रह्मा-महा-ब्रह्मा, अपराजेय विजेता, सांच्चकं वशवर्ती, ईश्वर, कर्ता, निर्माता, श्रेष्ठ, व्यवस्थापक, वशी र प्राणीहरूका पिता ह्वौ वा होइनी ? परन्तु म तिमिसंग यस्तो सोध्दछु कि—यी चार महाभूतहरू कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?’

“केवट्ट ! अनि सो महाब्रह्माले सो भिक्षुको हात समाती एक छेउमा लगी सो भिक्षुलाई यसो भने—

‘भिक्षु ! यी ब्रह्मकायिक देवहरू यस्तो ठान्दछन् कि - ब्रह्माले नजानेका केही छैनन्, ब्रह्माले नदेखेका केही छैनन्, ब्रह्माले नबुझेका केही छैनन्, ब्रह्माले साक्षात्कार नगरेका केही छैनन् । त्यसैले उनीहरूका सामुन्ये मैले नभनेको हुं । भिक्षु ! म पनि जान्दिन कि - यी चार महाभूतहरू कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् । भिक्षु ! यो त तिर्त्रं गल्ती हो, तिर्त्रं अपराध हो जो कि भगवान्लाई छाडी बाहिर अरुबाट यो प्रश्नको उत्तर तिमो खोज्दछौ । भिक्षु ! तिमो जाऊ’, वहाँ भगवान्-

-
१. भिक्षुले प्रश्न सोध्नेवित्तिकै महाब्रह्माले ‘यो बुद्ध विषयको प्रश्न हो’ भन्ने कुरा जानिसकेका थिए । किन्तु आफू प्रति अरू ब्रह्माहरूमा

कहाँ नै गई यो प्रश्न सोध । जस्तो भगवान्‌ले व्याकरण गर्नुहुने छ त्यस्तै तिमिले धारण गर ।’

‘केवट्ट ! अनि सो भिक्षु, जस्तै कुनै बलवान्‌ पुरुषले खुम्चेको बाहुलाई पसाछं अथवा पसारेको बाहुलाई खुम्च्याउँछ, त्यस्तैगरी—
ब्रह्मलोकमा अन्तर्धान भई मेरो अगाडि प्रकट भए । केवट्ट ! अनि सो भिक्षुले मलाई यसो भने—

जस्तो विश्वास थियो त्यसमा खलबली आउन सक्ला भन्ने कारणले यिनले ब्रह्मपरिषद्का अगाडि ‘जान्दिन’ भनी नभनेका हुन् र प्रश्नकर्ता भिक्षुको ध्यान अर्केतिर आकर्षित गर्ने विचारले आँपको प्रश्न सोधदा लौकाको उत्तर दिए ऊँ गरी ‘म नै ईश्वर हुँ, म नै कर्ता हुँ’ भन्ने आदि कुरा बताएका हुन् । किन्तु जब भिक्षुले ‘मैले तिमि को ह्वौ भनी सोधेको होइन’ भनी बारम्बार परिषद्को अगाडि भन्नथाले तब परिषद्को अपवादबाट बच्नकोनिमित्त महा-ब्रह्माले उनलाई एक छेउमा लगी आफूले नजानेको कुरा मात्र भनेका होइनन् बल्कि बुद्धसँग सोध्नुपर्ने प्रश्न अन्त सोधेर के उत्तर पाउन सकीला ? यो त कुनै तेल खोज गर्नेले तीललाई न निचोरी बालुवा निचोरेर तेल निकाल्न खोजेको जस्तो पो भयो भन्दै भिक्षुको दोष देखाई उनलाई बुद्धकहाँ जानकोनिमित्त उत्साहित समेत गराएका हुन् भनी सुमं. वि. I. पृ. २५८: केवट्टसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

‘भन्ते ! चार महाभूतहरू—पृथ्वी आप्, तेज, वायु - कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?’

‘केवट्ट ! यस्तोभन्दा सो भिक्षुलाई मैले यस्तो भने—

‘भिक्षु ! अघि सामुद्रिक व्यापारीहरू तीर देखनसक्ने चरो लिई जहाजमा बसी समुद्रमा गए । जहाजबाट तीर नदेखेपछि उनीहरूले तीर देखनसक्ने चरो छाडिदिए । उ पूर्वदिशारित गयो, दक्षिणदिशातिर गयो, पश्चिमदिशातिर गयो, उत्तरदिशातिर गयो; माथितिर गयो, अनुदिशातिर गयो । तीर देखनसकेको भए उ गएको गर्भ हुन्थ्यो । किन्तु चार दिशातिर उसले कतै पनि तीर देख्न नसकेपछि उ फर्केर आए जस्तै—भिक्षु ! तिम्रो पनि ब्रह्मलोकसम्म पुगी तिम्रोले यस प्रश्नको उत्तर पाउन सकेनौ र अन्तमा मेरै छेउमा आयौ । भिक्षु ! यो प्रश्न यसरी सोधिदैन कि—भन्ते ! यी चार महाभूतहरू... कहाँ निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ? बल्कि भिक्षु यो प्रश्न यसरी सोधिनु पर्छ—

‘कथं आपो च पथवी, तेजो वायो न गाधति ।
कथं दीघं च रस्सं च, अणु थूलं सुभासुभं ।
कथं नामं च रूपं च, असेसं उपरुक्कती’ति ॥”

अर्थ—

‘कहाँ आप्, पृथ्वी, तेज तथा वायु रहँदैन ?
कहाँ लामो, छोटो, मसीनो, मोटो तथा शुभाशुभ रहँदैन ?
कहाँ नाम र रूप निशेषरूपले निरुद्ध हुन्छ ?’

अनि त्यहाँ यसरी व्याकरण हुन्छ—

१. 'विञ्जाणं अनिदस्सनं, अनन्तं सब्बतोभयं ।
एत्थ आपो च पथवी, तेजो वायो न गाधति ॥
२. 'एत्थ दीघं च रस्सं च, अणुं थूलं सुभासुभं ।
एत्थ नामं च रूपं च, असेसं उपरुज्जति ।
विञ्जाणस्स निरोधेन, एत्थेतं उपरुज्जती'ति ॥”

अर्थ—

१—‘जुन विज्ञान (= निर्वाण) अनिदर्शन छ, जुन अनन्त (= उत्पत्ति स्थिति विनाश नभएको) छ तथा सबैतिरबाट प्रभा छ— त्यहाँ आप्, पृथ्वी, तेज तथा वायु रहेंदैन ।

२—‘यहाँ लामो, छोटो, सूक्ष्म, शुभाशुभ रहेंदैन; यहाँ नाम र रूप निश्शेषरूपले निरुद्ध हुन्छन्; (अन्तिम) विज्ञान (= चरिम विज्ञान) को निरुद्ध भएपछि यहीं सबै निरुद्ध हुन्छन्’ ।”

भगवान्ले यति भन्नुभयो । अनि सन्नुष्ट भएर केवट्ट गृहपति-पुत्रले भगवान्को भाषणलाई अभिनन्दन गरे ।

१२. घटिकार कुमाले

प रि च य

हुनत यी घटिकार कुमाले हाल गौतम बुद्धका पालाका होइनन् । यिनी कश्यप बुद्धका पालाका हुन् । किन्तु यिनको सम्बन्धमा स्वयं शाक्यमुनि बुद्ध भगवान्छे मज्झिमनिकाय, भाग-२, पृ. २७१: घटिकारसुत्तमा उल्लेख गर्नु भएको हुँदा मैले यिनलाई यस संग्रहमा समावेश गरेको हुँ ।

कश्यप सम्यक्सम्बुद्धका पालाका एक अति उच्च तथा आदर्शमय जीवन भएका यी कुमाले अनागामी मार्गफलमा प्रतिष्ठित थिए । त्यसबखत आफ्ना दुर्वजना अन्धा आमा-बाबुहरूलाई यिनले धर्मतापूर्वक पालनपोषण गरेका थिए । यिनका एक अति हितैषी साथी जोतिपाल भन्ने ब्राह्मण थिए । यिनी हालका बुद्ध बोधिसत्व हुनुहुँदाका थिए । यही मित्रताको गाँठो रहेको हुनाले बुद्धले यिनका कुरा बताउनु भएको हुनुपर्छ ।

मृत्यु भएपछि घटिकार कुमाले घटिकार देवपुत्रको नामले

शुद्धावास ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएका थिए भन्ने कुरा घटिकारसुत्त^१ द्वारा याहा पाइन्छ । ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएका यी घटिकार ब्रह्माले सिद्धार्थ बोधिसत्त्वले गृहत्याग गरी अनोम नदीको तीरमा गई प्रव्रजित हुँदा कषायवस्त्र ल्याइदिएका थिए भनी गोतमबुद्धवंस-
 क्षणनाले^२ उल्लेख गरेको छ । यस सम्बन्धी अरु कुराहरू बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव, भाग-१, पृ. १७३ देखि १९० सम्म घटिकार देवपुत्रको कथामा हेर्नु । अगाडि अनुदित मूल सूत्र सम्बन्धी जति पनि विशेष स्पष्टिकरणहरू अट्टकथाले दिएको छ ती कुराहरू मैले ठाउँ ठाउँका पादटिप्पणीहरूमा लेखिदिएको छु ।

x

x

x

Dhamma.Digital

घटिकार नामहरू

- (१) घटिकार (ब्रह्मा)—यो ती ब्रह्माको नाम हो जसले अनोम नदीको तीरमा प्रव्रजित हुनलाग्नुभएका सिद्धार्थ बोधिसत्त्वलाई कषायवस्त्र ल्याइदिएका थिए । बु. वं. अ. क. पृ. २३६:

१. सं. नि. I. पृ. ३३: घटिकारसुत्तं, देवतासंयुत्तं अथवा हेर बु. ब्र.

भा-१, पृ. १८६ मा ।

२. पृ. २३६; अथवा बु. ब्र. भा-१, पृ. १८२-८३ मा हेर्नु ।

गोतमबुद्धवंसवण्णना; जा. अ. क. I. पृ. ५४: अविदूरे निदान;
विमा. व. अ. क. पृ. २५३: कन्थकविमान ।

- (२) घटिकार (कुमाले) — यी उही कुमाले हुन् जसको कुरा यहाँ अगाडि उल्लेख गरिदिएको छ ।
- (३) घटिकार (सुत्त) — यो त्यो सूत्र हो जुन सूत्रमा कोशलमा चारिका गर्दा भगवान्ले एक ठाउँमा यी घटिकार कुमालेको सम्बन्धमा कुराहरू प्रकाश पार्नु भएको छ । म. नि. II. पृ. २७१, अ. क. III. पृ. १९१.
- (४) घटिकार (सुत्त) — यो त्यो सूत्र हो जुन सूत्रमा घटिकार देवपुत्रले जेतवनाराममा बसिरहनुभएका बुद्धकहाँ आई आफ्ना सातजना साथीहरू पनि अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भई परिनिर्वाण भएको कुराको सूचित गरेका छन् । सं. नि. I. पृ. ३३: देवतासंयुत्त; सं. नि. I. पृ. ५७: देवपुत्तसंयुत्त । यस सूत्रको अनुवाद बु. ब्र. भा-१, पृ. १८६ मा भएको छ ।

×

×

×

मूल सूत्र—

१-घटिकार कुमालेको भक्ति

भगवान् मुस्काउनुभयो

यस्तो मैले सुनें^१ ।

एक समय भगवान् कोशलमा महत् भिक्षुसङ्घका साथ चारिका गर्दै हुनुहुन्थ्यो । अनि भगवान् बाटोबाट एकातिर लागी एक स्थानमा मुसुक हास्तुभयो^२ (सितंपात्वाकासि) । अनि आनन्दलाई यस्तो लाग्यो—

१. म. नि. II. पृ. २७१: घटिकारसुत्तं, अ. क. III. पृ. १९१.

२. भगवान् मूल बाटोमा हिडिरहनुभएको वेलामा एक ठाउँमा हेरेर “के म पारमी पूरा गर्दै आइरहेको वेलामा अघि म यस ठाउँमा बसेको रहेछु वा रहेन छु ?” भनी पूर्वानुस्मरण ज्ञानद्वारा अनुस्मरण गर्नुहुँदा वहाँले—“कश्यप बुद्धको पालामा यो ठाउँ वेहलिङ्ग भन्ने गाउँ-निगम थियो र त्यसवखत म जोतिपाळ भन्ने माणव थिएँ र

मेरा साथी घटिकार भन्ने कुमाले थिए । उनीसँग यस ठाउँमा एक सु-कारण घटेको थियो” भन्ने कुरा जान्नुभयो र त्यो कुरा भिक्षु-हरूलाई थाहा नभएको हुनाले उनीहरूलाई बताउनु पर्‍यो भन्ने सोच्नु भई, बाटोबाट एकातिर लाग्नु भई एक ठाउँमा उभिएर नै वहाँ मुसुक्क हास्नु भएको थियो भनी पबं. सू. III. पृ. १९१: घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

‘मुसुक्क हास्नुभयो’ भनेको—मुखका मुख्य दाँतहरू अलि अलि देख्नेगरी मन्द हाँसो हाँस्नु भएको हो । जस्तै—लौकिक महाजनहरू भए पेट् पिट्दै ‘अहो कस्तो यो ठाउँ हो, अहो कस्तो यो ठाउँ हो !’ भन्दै हास्ने थिए त्यसरी बुद्धहरू हास्नुहुन्न । बुद्धहरूको हाँसो केवल हर्षप्रहर्षित सूचक मात्र हुन्छ ।

हाँसो भनेको तेह्र (१३) सोमनस्य सहगत चित्तहरूद्वारा सम्पन्न हुन्छ ।

यसमध्ये साधारण महाजनहरू अकुशलपक्षका चार (४) चित्त र कुशल पक्षका चार (४) कामावचर चित्त गरी जम्मा आठ (८) चित्तद्वारा हास्छन् । त्यसमध्ये शैक्षहरू उपरोक्त अकुशलपक्षका दृष्टिसम्प्रयुक्त ससंस्कारिक र असंस्कारिक भन्ने दुइ चित्त छाडी बाँकी छ (६) चित्तद्वारा हास्छन् । क्षीणास्रवीहरू चाहिँ चार (४) सहेतुकक्रियाचित्त र एकवटा (१) अहेतुकक्रियाचित्त गरी जम्मा पाँच (५) चित्तद्वारा हास्छन् ।

त्यसमध्ये पनि जब बलवत् आरम्भण पथमा आउँछ तब दुइ ज्ञानसम्प्रयुक्त चित्तद्वारा हाँसो उठ्छ । कमजोर आरम्भण पथमा आउँदा चाँहि दुइ द्विहेतुक चित्तद्वारा र अहेतुक चित्त गरी जम्मा तीन चित्तद्वारा हाँसो उठ्छ ।

यहाँ चाँहि क्रिया अहेतुकमनःविज्ञानधातु सौमनस्य सहगत-चित्त उत्पत्तिद्वारा मात्र भगवान् हास्नु भएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १९१: घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

यहाँ एक प्रश्न उठ्छ कि पछि पछि लागि रहनुभएका आयुष्मान् आनन्दले भगवान् मुस्काउनु भएको कुरा कसरी थाहा-पाउनुभयो त ?

यस्तो अवस्थामा तथागतका चारवटा दाँतहरूबाट निस्केको बिजुलीको चमक जस्तै महातालवृक्ष प्रमाणको रश्मी निस्की तीनपटकसम्म बेगले शरीर घुमी दाँतमा पुगेर लुप्त हुन्छ । यही लक्षणद्वारा पछि पछि लागि रहनुभएका आयुष्मान् आनन्दले भगवान् मुस्काउनु भएको कुरा थाहापाउनु भएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १९१ घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

भगवान् मुस्काउनु भएका कुराहरू म. नि. II. पृ. ३००: मखादेवसुत्तंमा र जा. अ. क. IV. पृ. ५४: कण्हजातकं नं. ४४० मा पनि पाइन्छन् ।

“भगवान् मुस्काउनाको के कारण र के प्रत्यय रहेछ ? विना-कारणले तथागतहरू मुस्काउनु हुन्न ।”

अनि एकांश चीवरपारी जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ दुइहात-जोरी आयुष्मान् आनन्दले भगवान्सँग यस्तो भन्नुभयो—

“भन्ते ! मुस्काउनाको के कारण र के प्रत्यय रहेछ ? विना-कारणले तथागतहरू मुस्काउनु हुन्न ।”

घटिकारको पूर्वकथा

“आनन्द ! परापूर्वकालमा यस ठाउँ वेहल्लिङ्ग^१ नामक गाउँ-निगम थियो । जो समृद्ध, विपुल, धेरै मनुष्यहरू आकीर्ण थिए । आनन्द ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध वेहल्लिङ्ग गाउँ-निगमको आश्रयलाई बस्नुभएको थियो । आनन्द ! यहाँ भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको आराम (= विहार) थियो । आनन्द ! यहाँ भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध बसेर भिक्षुसङ्घलाई अववाद (= अतिबुद्धि) दिनुहुन्थ्यो ।”

अनि आयुष्मान् आनन्दले सङ्घाटी (= दोबरी चीवर) लाई चारदोबर पट्याएर बिछ्याई भगवान्लाई यस्तो बन्ति गर्नुभयो—

---

१. नालन्दा पालिमा: ‘वेगलिङ्ग’; रोमनमा: ‘वेभलिङ्ग’; स्वाममा: ‘वेभलिङ्ग’ ।

“भन्ते ! त्यसोभए भगवान् यहाँ बस्तुहोस् । यो स्थान दुइजना अरहन्त सम्म्यक्सम्बुद्धहरूले परिभोग गरेको हुनेछ ।” भगवान् बिच्छ्याइराखेको आसनमा बस्तुभयो । बस्तु भइसकेपछि आयुष्मान् आनन्दलाई भगवान्ले आमन्त्रण गर्नुभयो—

“आनन्द ! परापूर्वकालमा यस ठाउँमा वेहलिङ्ग नामक गाउँ-निगम थियो जो समृद्ध, विपुल, धेरै मनुष्यहरू आकीर्ण थिए । आनन्द ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्म्यक्सम्बुद्ध वेहलिङ्ग गाउँ-निगमको आश्रय लिई बस्तुभएको थियो । आनन्द ! यहाँ भगवान् कश्यप अरहत् सम्म्यक्सम्बुद्ध बसेर भिक्षुसङ्घलाई अववाद विनुहुन्थ्यो ।

“आनन्द ! वेहलिङ्ग गाउँ-निगममा घटिकार भन्ने कुमाले

Dhamma.Digital

१. यति खेर आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो लाग्यो—यस ठाउँमा बसी कश्यप बुद्ध भगवान्ले भिक्षुसङ्घलाई अतिबुद्धि दिनुभयो । चतुसत्यका कुराहरू बताउनु भयो । भगवान्लाई पनि यस ठाउँमा बस्ने इच्छा प्रकट गराइदिनुपयो । यसरी यो भूमिभाग दुइजना बुद्धहरूद्वारा परिभोग गरेको हुनेछ र महाजनहरूले पनि यसै घटनालाई स्मरण गरी सुगन्धित पुष्पधूपहरूद्वारा पूजागरी चैत्य स्थापना गरी परिचर्या गरेर स्वर्गपरायण हुनेछन् । यस्तो सोचेर वहाँले बुद्धसँग प्रार्थना गरेको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १९१-१२: घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको उपस्थाक थिए । अग्र उपस्थाक थिए ।”

घटिकारको साथी जोतिपाल

“आनन्द ! घटिकार कुमालेको जोतिपाल नामक माणव साथी थियो जो उनको प्रिय-सहायक थियो । आनन्द ! अनि घटिकार कुमालेले जोतिपाल माणवलाई आमन्त्रण गरे—‘हे सौम्य जोतिपाल ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ हामी जाऔं । भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनगर्नु मङ्गल हो ।’ आनन्द ! यस्तोभन्दा जोतिपाल माणवले घटिकार कुमालेलाई यस्तो भने—‘हे सौम्य घटिकार ! भइहाल्यो । ती मुण्डक श्रमणको दर्शनले के (कल) हुन्छ र !’ आनन्द ! दोश्रो पटक पनि घटिकार कुमालेले जोतिपाल माणवलाई आमन्त्रण गरे—‘हे सौम्य जोतिपाल ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ हामी जाऔं । भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनगर्नु मङ्गल हो ।’ आनन्द ! यस्तोभन्दा जोतिपाल माणवले घटिकार कुमालेलाई यस्तो भने—‘हे सौम्य घटिकार ! भइहाल्यो ती मुण्डक श्रमणको दर्शनले के (फल) हुन्छ र !’ आनन्द ! तेस्रो पटक पनि घटिकार कुमालेले जोतिपाल माणवलाई आमन्त्रण गरे—‘हे सौम्य जोतिपाल ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ हामी जाऔं । भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनगर्नु मङ्गल हो ।’ आनन्द ! यस्तोभन्दा जोतिपाल

माणबले घटिकार कुमालेलाई यस्तो भने—‘हे सौम्य घटिकार ! भइहाल्यो । ती मुण्डक श्रमणको दर्शनले के (फल) हुन्छ र ? ! !’

‘हे सौम्य जोतिपाल ! त्यसोभए स्नानचूर्णहरू लिएर स्नानको-निमित्त नदीमा जाओँ त ? ।’

“आनन्द ! अनि ‘हुन्छ सौम्य’ भनी जोतिपाल माणबले घटिकार कुमालेलाई प्रत्युत्तर दिए । आनन्द ! अनि स्नानचूर्णहरू लिएर घटिकार कुमाले र जोतिपाल माणब स्नानगर्नकोनिमित्त नदीमा गए ।

“आनन्द ! अनि घटिकार कुमालेले जोतिपाल माणबलाई

१. ब्राह्मण कुलमा जन्मेको हुनाले जाति अभिमानले सबैलाई भन्ने बानी जस्तै हेलाँको दृष्टिले हेरी, हेलाँगरी यस्तो भनेका हुन् भनी पपं. सू. III. पृ. १९२: घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
२. एकै कुरामा जिद्दी गरिरहनुभन्दा अर्को विषयमा ध्यानाकर्षण गरी त्यहाँबाट बुद्धकहाँ लैजानेछु भन्ने विचार गरी घटिकारले ‘नुहाउन जाओँ’ भनी भनेका हुन् । जस्तै आजकल मानिसहरूलाई चैत्य-वन्दना गर्न जाओँ अथवा धर्मश्रवणकोनिमित्त जाओँ भन्दा उनीहरू उति उत्साह देखाउँदैनन् । तर नाचगान हेर्न जाओँ भन्दा चाहिँ तुरन्तै उत्साहित हुन्छन् । त्यस्तैगरी उनी पनि ‘नुहाउन जाओँ’ भन्दा उत्साहित भएर एकै वचनमा मानेका थिए भनी पपं. सू. III. पृ. १९२: घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

आमन्त्रण गरे—‘सौम्य जोतिपाल ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको आराम (= विहार) यहाँ नजिकमै छ । सौम्य जोतिपाल ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनगर्न आराममा जाओ । सौम्य जोतिपाल ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ जानु साधुसम्मत छ ।’ आनन्द ! यस्तोभन्दा जोतिपाल माणवले घटिकार कुमालेलाई यस्तो भने — ‘सौम्य घटिकार ! भइहाल्यो । त्यस्ता मुण्डक श्रमणको दर्शनले के (फल) हुन्छ र !’

‘आनन्द ! दोश्रो पटक पनि...आनन्द ! तेश्रो पटक पनि घटिकार कुमालेले जोतिपाल माणवलाई यस्तो भने — ‘सौम्य जोतिपाल ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको आराम (= विहार) यहाँ नजिकमै छ । सौम्य जोतिपाल ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ आराममा जाओ । सौम्य जोतिपाल ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ जानु साधुसम्मत छ ।’ आनन्द ! तेश्रो पटक पनि जोतिपाल माणवले घटिकार कुमालेलाई यस्तो भने—‘सौम्य घटिकार ! भइहाल्यो । त्यस्ता मुण्डक श्रमणको दर्शनले के (फल) हुन्छ र ?’

‘आनन्द ! अनि घटिकार कुमालेले जोतिपाल माणवको पटुका (ओवट्टिकायं) समाती यस्तो भने—‘सौम्य जोतिपाल ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको यो आराम नजिकमै छ । सौम्य जोतिपाल ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ आराममा जाओ । यहाँ भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ जानु साधु सम्मत छ ।’ आनन्द ! अनि जोतिपाल माणवले पटुका छोडाई

घटिकार कुमालेलाई यस्तो भने—‘सौम्य घटिकार ! भइहाल्यो । ती मुण्डक श्रमणलाई हेरेर के (फल) होला र !’ आनन्द ! अनि घटिकार कुमालेले जोतिपाल माणवको नुहाइराखेको शीरको केश समाती यस्तो भने—‘सौम्य जोतिपाल ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको यो आराम नजिकमै छ । सौम्य जोतिपाल ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ आराममा जाओ । वहाँ भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ जानु साधु सम्मत छ ।’ आनन्द ! अनि जोतिपाल माणवलाई यस्तो लाग्यो—‘भो आश्रयं हो ! भो अद्भूत हो !! जहाँ कि हीनजातिक भएर पनि यो घटिकार कुमालेले हाँचो नुहाएको शीरको केश समात्ने पनि हिम्मत गर्छन् भने अवश्य पनि यो (कुरा) कमसल होओइन होला !’ (यस्तो मनमा सोचेर)

-
१. घटिकार कुमालेले यस्तो सोचेका थिए कि—यी जोतिपाल माणव पण्डित तथा बुद्धिमानी छन् । यिनले बुद्धको दर्शन गरेको खण्डमा अवश्य पनि यिनी बुद्ध प्रति प्रसन्न हुनेछन् । वहाँको धर्मोपदेश सुनेर पनि प्रसन्न हुनेछन् । प्रसन्न भएर प्रसन्नाकार पनि प्रकट गर्न सक्नेछन् । यस्तै कारणको लागि नै कल्याणमित्र चाहिने हो । अतः जोतिपाल माणव नुहाएर कपडाहरू लगाई रहँको वेलामा उनले पटुका मात्र समातेका होइनन् उनको केश पनि समेतका हुन् । जब घटिकारले यस्तोबिघ्न प्रक्रिया देखाए तब जोतिपालको मनमा परिवर्तन आयो र उनले विहारमा गई बुद्धको दर्शन गर्ने वचन दिए । पपं. सू. III. पृ. १९२: घटिकारसुत्तवण्णना ।

घटिकार कुमालेलाई यस्तो भने—‘सौम्य घटिकार ! त्यसोभए हुन्छ ।’
 ‘सौम्य जोतिपाल ! किन कि वहाँ भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको
 दर्शनगर्नु साधु सम्मत छ त्यसैले मैले यसरी जोर गरेको हुँ ।’ ‘सौम्य
 घटिकार ! त्यसोभए मेरो केश छाड । हामी जाऔं ।’

जोतिपाल पत्रजित भए

“आनन्द ! अनि घटिकार कुमाले र जोतिपाल माणव
 जहाँ भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ
 पुगेपछि भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई अभिवादन गरी
 घटिकार कुमाले एक छेउमा बसे । जोतिपाल माणवले चाहिँ भगवान्
 कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता
 गरिसकेपछि उनी पनि एक छेउमा बसे । आनन्द ! अनि घटिकार
 कुमालेले भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग यस्तो विन्ति गरे—
 ‘भन्ते ! यो जोतिपाल माणव मेरा साथी, प्रियसाथी हुन् । भगवान्ले
 यिनलाई धर्मोपदेश गर्नुहोस् ।’ आनन्द ! अनि भगवान् कश्यप अरहत्
 सम्यक्सम्बुद्धले घटिकार कुमालेलाई र जोतिपाल माणवलाई धार्मिक
 कथाद्वारा^१ सन्देशित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित

-
१. यहाँ ‘धार्मिक कथाद्वारा’ भनी स्मृति प्रतिलाभ गराउने अर्थात्
 पूर्वजन्मका कुराहरू स्मरण गराउने कुरालाई भनिएको हो भनी
 जान्नुपर्छ । भगवान्ले उनलाई ‘हे जोतिपाल ! तिमी कुनै हीन

पार्श्वभयो । आनन्द ! अनि घटिकार कुमाले र जोतिपाल माणव भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित भई भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको माषणलाई अभिनन्दन तथा अनुमोदन गरी आसनबाट उठी भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी फर्कें गए ।

“आनन्द ! अनि जोतिपाल माणवले घटिकार कुमालेलाई यस्तो भने—‘सौम्य घटिकार ! यस्तो धर्म सुनेर पनि तिम्रो घरबार छाडी अनगरिय भई प्रव्रजित हुस्रो त ?’

स्थानमा जानकोनिमित्त उत्पन्न भएका होइनौ । महाबोधि आसनमा बसी सर्वज्ञ-ज्ञान लाभार्थ प्रार्थना गर्दै आएका हौ । त्यस्ता पुरुषले प्रमादी भई बस्तुहुन्न ।’

परसमुद्रवासी स्थविरले चाहिँ यसरी उल्लेख गरेका छन् ‘जोतिपाल ! जस्तै म दशपारमीहरू पूरागरी सर्वज्ञ-ज्ञानलाई अबबोध गरी, बीसहजार भिक्षुहरूले परिवृत्त भई विचरण गर्छु, त्यस्तै तिम्रो पनि दशपारमीहरू पूरागरी सर्वज्ञ-ज्ञानलाई अबबोध गरी श्रमणगणहरूले परिवृत्त भई लोकमा विचरण गर्ने छौ ।’ यस्ता पुरुष प्रमादी भएर बस्तुहुन्न भन्ने आदि कुराहरू सुनाउनु भई प्रव्रज्या हुनेतिर उनको मन लाग्नेगरी कामविषयको दुष्परिणाम र नैष्कर्म्यको महिमा सम्बन्धी उपदेश सुनाउनु भयो ।’ पपं. सू. III. पृ. १९३: घटिकारमुत्तवण्णना ।

‘सौम्य जोतिपाल ! तिमि जान्दछौ कि—म मेरा अन्धा बयोवृद्ध आमा-बाबुहरूलाई पोषण गर्दछु ।’

‘सौम्य घटिकार ! त्यसोभए म घरबार छाडी अनगारिय भई प्रव्रजित हुनेछु ।’

“आनन्द अनि घटिकार कुमाले र जोतिपाल माणव जहाँ भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका घटिकार कुमालेले भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग यस्तो बित्ति गरे—‘भन्ते ! यो जोतिपाल माणव मेरा साथी, प्रिय साथी हुन् । यिनलाई भगवान्ले प्रव्रजित गराउनु होस् ।’ आनन्द ! अनि जोतिपाल माणवले भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धकहाँ प्रव्रज्या पाए उपसम्पदा पनि ।’

१. प्रव्रजित भएका बोधिसत्वले के चर्या गर्छन् त भन्ने कुराको सम्बन्धमा पपञ्चसूदनीले यसरी लेखेको छ—

बुद्धको सन्मुख प्रव्रजित भएपछि बोधिसत्व सिङ्ग खसेको गोरु जस्तै निरहङ्कारी हुन्छन् । चतुपारिशुद्धि शीलमा प्रतिष्ठित भई, त्रिपिटक बुद्धवचन अध्ययन गरी, तेह्रधुतङ्गशीलहरू समादान गरी, अरण्यभिन्न पसी, गमनागमनको नियम पालन गर्दै श्रमण-धर्म पालन गरी बस्छन् र विपश्यनाध्यान अभिवृद्धि गरी अनुलोम ज्ञानको अनुभूति गर्छन् । तर मार्गफलकोनिमित्त भने कोशिस गर्दैनन् । जोतिपालले पनि त्यस्तैगरी जीवन बिताएका थिए । पपं.
सू. III. पृ. १९३: घटिकारमुत्तवण्णना ।

भगवान् कश्यप वाराणशीमा

“आनन्द ! जोतिपाल माणव उपसम्पन्न भएको केही समय पछि (अर्थात्) दुइहप्तापछि वेदलिङ्गमा इच्छानुसार विहार गर्नुभई भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध जहाँ वाराणशी हो त्यहाँ चारिकार्थ जानुभयो । चारिका गर्दै क्रमशः वाराणशीमा पुग्नुभयो । आनन्द ! त्यहाँ भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध वाराणशीको ऋषिपतन मृगदायमा बस्नुभयो ।

“आनन्द ! अनि काशीराजा किक्कीले—‘भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध वाराणशीमा आइपुग्नु भई वाराणशीको ऋषिपतन मृगदायमा बस्नुभएको छ’ भन्ने कुरा सुने । आनन्द ! अनि काशीराजा किक्की असल असल रथहरू सजाउन लगाई असल रथमा चढी असल असल रथहरू लिई महान् राजानुभावद्वारा वाराणशीबाट भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ गए । जतिसम्म रथको बाटोथियो त्यतिसम्म रथमा गई (त्यसपछि) रथबाट ओल्हीं जहाँ भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्थ्यो त्यहाँसम्म पंदल गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका काशीराजा किक्कीलाई भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पार्नुभयो । आनन्द ! अनि काशीराजा किक्की भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, सम्प्रतिष्ठित,

समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित भएपछि भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई उनले यस्तो विन्ति गरे—‘भन्ते ! भोलिकोनिमित्त मेरो भोजन भिक्षुसङ्घका साथ भगवान्‌ले स्वीकार गर्नुहोस् ।’ आनन्द ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले तूष्णीभावद्वारा स्वीकार गर्नुभयो । आनन्द ! अनि काशीराजा क्रिकी भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले स्वीकार्नु भएको कुरो बुझी आसनबाट उठी भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी फर्केर गए । आनन्द ! अनि काशीराजा क्रिकीले त्यसरात बितेपछि आफ्नो निवासस्थानमा पण्डुमुटिक^१ (= रातो धान) को भात अनेक सूपहरू (= तिउनहरू), अनेक व्यञ्जनहरू र प्रणोत खाद्यभोज्यहरू तयार पार्न लगाई भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई—‘भन्ते !

-
१. रातो धान बनाउनकोनिमित्त धानलाई रोप्ने वेलादेखि नै ठूलो सन्मानपूर्वक स्याहारसम्मान गरिन्छ । जस्तै—खेत जोतिसकेपछि बिउ रोप्ने वेलामा चाँदनी बाँधी बिउ रोप्छन् र सुगन्ध जलले सिञ्चाइ गर्छन् । धान पाकिसकेपछि धानका बाला काटी धान फिकी त्यसलाई थैला थैलामा पोको पोको पारी राखी डोरीमा ङुण्ड्याई आकाशमै सुकाउँछन् र सुगन्ध चूर्णहरू छरी भकारीमा राख्छन् । तीन तीन वर्षमा सो भकारीको धान फिक्छन् । यसो गर्दा सो धान रातो हुन्छ । यस्तो धानको भात पकाई अनेक सूपव्यञ्जनहरूका साथ भोजन गराए । पपं. सू. III. पृ. १९४: घटिकारसुत्त-वर्णना ।

भोजनको समय भयो, भोजन तयार छ' भनी समयको सूचना दिन पठाए ।

“आनन्द ! अनि पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरी, पात्र-चीवर ग्रहण गरी भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध जहाँ काशीराजा किक्कीको निवासस्थान हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि बिच्छाइ-राखेको आसनमा भिक्षुसङ्घका साथ बस्नुभयो । आनन्द ! अनि काशीराजा किक्कीले बुद्धसहित भिक्षुसङ्घलाई आफ्नै हातले प्रणीत खाद्य-भोज्यहरू ‘पुग्यो पुग्यो’ भन्नेगरी सन्तपित गरे । आनन्द ! अनि भोजन सिद्धिएपछि भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले पात्रबाट हात हटाइसकेपछि, एउटा होचो आसन लिई काशीराजा किक्की एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका काशीराजा किक्कीले भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग यस्तो विन्ति गरे—

‘भन्ते ! भगवान्ले वाराणशीमा वर्षावास गर्न स्वीकार गर्नुहोस् । यस्तैगरी सङ्घको पनि उपस्थान हुनेछ ।’

‘महाराज ! भइहाल्यो; मैले वर्षावास गर्ने स्वीकार गरिसकेको छु ।’

“आनन्द ! दोश्रो पटक पनि...तेश्रो पटक पनि काशीराजा किक्कीले भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग यस्तो विन्ति गरे—

‘भन्ते ! भगवान्ले वाराणशीमा वर्षावास गर्न स्वीकार गर्नुहोस् । यस्तैगरी सङ्घको पनि उपस्थान हुनेछ ।’

‘महाराज ! भइहाल्यो; मैले वर्षावास गर्ने स्वीकार गरिसकेको छु’ ।’

“आनन्द ! अनि ‘वाराणशीमा वर्षावास गर्ने मेरो निम्तो भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले स्वीकार गर्नुभएन’ भनी काशीराजा किकीलाई दुःख लाग्यो, अन्यथा लाग्यो^२ । आनन्द ! अनि काशीराजा किकीले भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग यस्तो विनित्त गरे—‘मन्ते ! मभन्दा ठूलो अरु कुनै उपस्थायक छ के ?’

१. कसको वर्षावास वहाँले स्वीकार्नु भएको थियो ? भगवान् कश्यप वेहलिङ्गबाट आउनलाग्नु हुँदा घटिकार कुमालेले वहाँसँग वेहलिङ्ग-मा वर्षावास गर्ने प्रार्थना गरेकाथिए र भगवान्ले पनि स्वीकार गरिसक्नु भएकोथियो । त्यसैले भगवान्ले ‘वर्षावास गर्ने स्वीकार गरिसकेको छु’ भनी सूत्रमा उल्लेख भएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १९४: घटिकारमुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको हो ।

२. ‘तीन महीनासम्म दानदिन, धर्मश्रवण गर्न र यस्तैगरी भिक्षुसङ्घको उपस्थान गर्न पाइन’ भनी यसै अलाभको कारणले गर्दा राजाको मनमा दुःख लागेको हो । बुद्धको कारणमा होइन । स्रोतापन्न भएका उनी बुद्ध प्रति अप्रसन्न भई दुःखी हुन सक्दैनन् ।

उनी अघि ब्राह्मणभक्त थिए । एकदिन प्रत्यन्तमा अगान्ति भएपछि शान्ति पार्नकोलागि प्रत्यन्तमा जाँदा राजाले उरच्छुदा नामक छोरीलाई यस्तो भने—“अम्मे ! हामीहरूका देवता

(ब्राह्मणहरू) प्रति प्रमादिनी नह्वी ।” अनि दरबारमा आएका ब्राह्मणहरू राजकन्या देखेर मूर्क्षित भए । ‘यिनीहरू को हुन् ?’ भनी सोधदा ‘तपाइका देवताहरू हुन्’ भनी भनेको सुनी ‘देवताहरू यस्ता हुन्छन् के ?’ भन्दै थुकुँदै राजकन्या प्रासादमाथि गइन् ।

एकदिन बाटामा उभिइरहेकी राजकन्याले कश्यप बुद्ध भगवान्का अग्रश्रावकलाई बाटामा देखेर बोलाउन लगाई भोजन प्रदान गरिन् । त्यसपछि अनुमोदन धर्मोपदेश सुन्दासुन्दै उरच्छुवा राजकन्या स्रोतापन्ना भइन् । त्यसपछि उनले अरू पनि भिक्षुहरू छन् के ? भनी सोधदा अग्रश्रावकले बीसहजार भिक्षुहरूका साथ तथागत ऋषिपतनमा बस्नुभएको छ भनी भन्नुभयो । अनि शास्तालाई पत्ति निम्त्याई दान दिइन् ।

प्रत्यन्तमा शान्त पारी राजा फर्केर आएपछि ब्राह्मणहरूले राजकन्याको बारेमा चुक्ती सुनाए । यो थाहापाएर राजकन्या उरच्छुदाले आफू जन्मिदा राजाले दिइराखेको सातदिन राज्य चलाउने वर मागिन् । सो अनुसार राजाले सातदिनसम्म राज्य चलाउन दिए । यस बीच राजकन्याले शास्तालाई भोजन गराउन थालिन् र राजालाई पनि बोलाई पर्दाबाहिर बसालिन् । शास्ताको अनुमोदन धर्मोपदेश सुनेर राजाले पनि स्रोतापत्तिफल साक्षात्कार गरे । अतः स्रोतापन्न हुनेको चित्तमा बुद्ध प्रति आघात उत्पन्न हुन सक्दैन । पपं. सू. III. पृ. १९४-१५: घटिकारसुत्तवण्णना ।

घटिकार कुमालेको बयान

‘महाराज ! वेहलिङ्ग भन्ने (एक) गाउँ-निगम छ । त्यहाँ घटिकार भन्ने (एक) कुमाले छन् । उनी मेरा उपस्थाक, अग्र उपस्थाक हुन् । महाराज ! जसरी तपाइलाई ‘भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्-सम्बुद्धले वाराणशीमा बस्ने मेरो वर्षावासको निम्तो स्वीकार गर्नुहुन्न’ भनी अन्यथा तथा दुःखमनाउ लाग्छ - त्यसरी अन्यथा र दुःखमनाउ घटिकार कुमालेको मनमा अहिले पनि हुन्न र पछि पनि हुन्न । महाराज ! घटिकार कुमाले बुद्धको शरणमा गएका छन्, धर्मको शरणमा गएका छन् तथा सङ्घको शरणमा पनि गएका छन् । महाराज ! घटिकार कुमाले प्राणातिपातबाट विरत छन्, अदिप्रादानबाट (= चोरोबाट) विरत छन्, काममिथ्याचारबाट विरत छन्, मृषावाद-बाट विरत छन्, सुरामेरयमदघप्रमादस्थानबाट विरत छन् । महाराज ! घटिकार कुमाले बुद्ध प्रति उत्कृष्ट प्रसन्नताले (अवेच्छप्सादेन) सम्पन्न छन् । धर्म प्रति उत्कृष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न छन् । सङ्घ प्रति उत्कृष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न छन् र आर्यकान्तशीलहरूले^१ सुसम्पन्न छन् । महाराज ! घटिकार कुमाले दुःख सत्यमा निःसंदेही छन्, दुःख समुदय सत्यमा निःसंदेही छन्, दुःखनिरोध सत्यमा निःसंदेही छन्, दुःख-

---

१. ‘आर्यकान्तशील’ भनी विशेषरूपले अनागामी हुनेको शीललाई भनिएको हो । हेर लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ६९-८७ मा; बु. ब्रा. भा-१, पृ. २५६ मा ।

निरोधगामिनी प्रतिपद्मा निःसंवेही छन् । महाराज ! घटिकार कुमाले एकछाके, बह्यचारी, शीलवान् र कल्याणधर्मी हुन् । महाराज ! घटिकार कुमाले मणिमाणिक्य तथा सुनचाँदीहरूलाई त्याग्छन् अर्थात् ग्रहण गर्दैनन् । महाराज ! घटिकार कुमाले खन्तीद्वारा वा आफ्नै हातले झुइ खन्दैनन् । जो यहाँ स्वयं थुप्रिएको माटो हो अथवा जो मुसा र कुकुरहरूले खोतलेर थुपारेको माटो हो—त्यो खपनमा ल्याई भाँडाहरू बनाई यस्तो भन्दछन्—‘यहाँ चामलको पोको, मुगीको पोको, मटरको पोको अथवा जे इच्छा छ त्यो राखेर जजसले जे जे (भाँडा) चाहन्छन् ती ती लैजाउन्’ ।’ महाराज ! घटिकार कुमाले अन्धा वयोवृद्ध आफ्ना

-
१. यस वाक्यको भनाइको मतलब हो—घटिकार कुमालेले पोलिसकेका माटाका भाँडाहरू आफैले विक्री गर्दैनन् । माटाका भाँडाहरू एक ठाउँमा राखेर—‘भाँडा लिन चाहनेले चामल, मुगी अथवा मटर-हरूमध्ये जे छ त्यो थैलामा राखिदिएर भाँडाहरू लैजाऊन्’ भनी उनी जङ्गलमा गई दाउरा, माटा तथा परालहरू वा घाँसहरू ल्याउन जान्छन् । घटिकार कुमालेका माटाका भाँडाहरू राम्रा, बलिया तथा असल छन् भन्ने सुनेर महाजनहरू परिशुद्ध चामल, नून, दही, तेल, मह, सखर आदि लिएर आई भाँडाहरू लिन्छन् । कुनै पनि मानिसले कम मोल दिएर बढी मोलका भाँडाहरू लिदैनन् । ल्याइएका तण्डुलहरू भाँडाको मोलभन्दा बढी भएमा—‘यी धार्मिक ब्यापारीले आफ्ना अन्धा तथा वयोवृद्ध आमा-बाबुहरूको

आमा-बाबुहरूको पोषण गर्छन् । महाराज ! घटिकार कुमालेले पाँच अधोभागीय संयोजनहरू! (ओरम्भागिनियानं संयोजनानं) साई क्षीण गरिसकेका छन् । उनी औपपातिक (= ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुने) भई त्यसलोकबाट यहाँ नफर्कने भई उहाँ परिनिर्वाण हुने छन् ।

भरण पोषण गर्छन् र सम्यक्सम्बुद्धको पनि उपस्थान गर्छन् । अतः हामीले पनि धेरै पुण्य पाउनेछौं' भन्दै ल्याएका वस्तुहरू जम्मै छाडेर जान्छन् । यदि ल्याएका तण्डुलादिका मोल भाँडाको मोलभन्दा कम हुन गएमा फर्केर गई फेरि वस्तुहरू ल्याई राखिदिन्छन् । बढता मोल पर्नेलाई कम मोलका अन्नहरू राखेर कहील्यै लैजान्छन् ।

यस्ता गुणले युक्तहुने पुरुष किन प्रव्रजित नभएका त भन्ने राजाको कुरा काट्नेकोनिमित्त भगवान्‌ले कारणहरू देखाउनु भई 'घटिकार कुमाले अन्धा वयोवृद्ध आफ्ना आमा-बाबुहरूको भरण पोषण गर्छन्' भनी सूत्रको अगाडि भनिएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १९५: घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

१. (१) सत्कायदृष्टि-संयोजन, (२) विचिकित्सा-संयोजन, (३) शीलव्रतपरामर्श-संयोजन, (४) कामच्छन्द-संयोजन, (५) व्यापाद-संयोजन । यी पाँच संयोजनहरूलाई 'अधोभागीयसंयोजन' भन्दछन् । विभं. पा. पृ. ४५२: पञ्चकमातिकनिद्देशो, खुद्दकवत्थुविभङ्गो; सं. नि. IV. पृ. ५९: ओरम्भागियसुत्तं । अधोभागीय संयोजन भनेको तलतिर लैजाने संयोजन = बन्धन भनिएको हो ।

भाँडाको भात बुद्धले खाए

(१) 'महाराज ! एक समय म वेहलिङ्ग नामक गाउँ-निगममा बसिरहेको थिएँ । महाराज ! अनि म पूर्वाण्ह समयमा चीवर पहिरी, पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ घटिकार कुमालेका आमा-बाबुहरू थिएँ त्यहाँ गएँ । त्यहाँ पुगेपछि घटिकार कुमालेका आमा-बाबुहरूसँग यस्तो भने—'हाँ यी भागव (भगवो ?) कहाँ गए ?'

'भन्ते ! तपाइको उपस्थाक बाहिर गइसक्यो । (माताको) भाँडोबाट भात फिक्नु भई, (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुन लिनुभई खानुहोस्^२ ।'

१. स्याममा: 'भगवो' ।

२. घटिकार कुमालेका आमा-बाबुहरूले किन यसो भनेका होलान् भन्ने विषयमा अट्टकथाले यसरी लेखेको छ—

भात पकाई, तिहुन तयारपारी आमा-बाबुहरूलाई खुवाई, आफूले पनि खाई, भगवान्लाई चाहिने जति भात र तिहुन् राम्ररी सजाई, आसन बिच्छ्याई, पानीको भाँडो राखी, आमा-बाबुहरूलाई सूचित गरी घटिकार कुमाले चाहिँ जङ्गलमा जान्छन् । त्यसैले उनका आमा-बाबुहरूले 'भाँडोबाट भात फिक्नुभई (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुन लिनुभई खानुहोस्' भनी सूत्रमा भनेका हुन् भनी पपं. सू. III. पृ. १९५-१६: घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

‘महाराज ! अनि (माटाको) भाँडोबाट भात ढिकी, (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुन लिई भोजन गरी आसनबाट उठी म फर्केर गएँ । महाराज ! अनि घटिकार कुमाले जहाँ उनका आमा-बाबुहरू थिए त्यहाँ आए । त्यहाँ आइपुगेपछि आमा-बाबुहरूसँग यस्तो भने— ‘(माटाको) भाँडोबाट भात ढिकी, (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुनलिई कसले खायो र को आसनबाट उठेर गयो ?’

‘तात ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले (माटाको) भाँडोबाट भात ढिकनु भई (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुन लिनुभई भोजन गरी आसनबाट उठी वहाँ फर्केर जानुभयो ।’

‘महाराज ! अनि घटिकार कुमालेलाई यस्तो लाग्यो—‘अहो मेरो लाभ ! अहो मेरो सुलाभ !! जो कि भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध ममाथि यत्रो विश्वास राख्नुहुन्छ ।’ महाराज ! अनि घटिकार कुमालेलाई त्यो प्रीतिले^१ आघामहीनासम्म छाड्दैनथ्यो र (उनका) आमा-बाबुहरूलाई एक हप्तासम्म (छाड्दैनथ्यो) ।’

-
१. ‘प्रीतिले छाड्दैन’ भनेको —निरन्तर उनलाई प्रीतिसुखको अनुभव भइरहन्थ्यो भनी भनिएको हो । चाहे रातमा होस्, चाहे दिनमा होस्, चाहे गाउँमा होस् र चाहे वनजङ्गलमा होस् । जब जब उनको मनमा ‘अहो ! देवसहित मनुष्यलोकमा अग्रपुरुष हुनुभएका महा-पुरुष मेरो घरमा पसी वहाँले आफ्नै हातले भोजन लिई खानुभयो’ भन्ने सम्झना हुन्थ्यो तब तब उनको मनमा प्रीति उत्पन्न हुन्थ्यो र

‘अहो लाभ ! अहो सुलाभ !!’ भनी अनुस्मरण गर्थे । यस्तो अनुस्मरण हुने वेलामा उनको मनमा पाँच प्रकारका प्रीतिहरू उत्पन्न हुन्थे । पपं. सू. III. पृ. १९६: घटिकारसुत्तवण्णना ।

पाँच प्रकारका प्रीति भनेका यी हुन् —

(१) खुद्दिका-प्रीति, (२) खणिका-प्रीति, (३) ओक्क-
न्तिका-प्रीति, (४) उब्बेगा-प्रीति तथा (५) फरणा-प्रीति ।

पीणयतीति = पीति । सा सम्पियायनलक्खणा, कायचित्त
पीणन रसा (= क्रिया), फरण रसा वा ओदग्य पच्चुपट्टाना ।’

यी हुन् प्रीतिका लक्षण, रस (= क्रिया), प्रत्युपस्थान
लक्षणहरू ।

(१) खुद्दिका अर्थात् क्षुद्रक-प्रीति (= स्यानो प्रीति)
भनेको जिउमा लोमहर्षण मात्र गर्नसक्ने प्रीति ।

(२) खणिका अर्थात् क्षणिका-प्रीति (= क्षणिक प्रीति)
भनेको घरी घरी बिजुली चम्केको जस्तो मनमा पैदा हुने प्रीति ।

(३) ओक्कन्तिका अर्थात् अवक्रान्तिका-प्रीति (= भेल
आउने प्रीति) भनेकने समुद्रमा भेल आउने जस्तो लहर आउने
प्रीति ।

(४) उब्बेका अर्थात् उद्बेगा-प्रीति (= ठूलो बलियो
प्रीति) भनेको बलियो प्रीति हो । यस प्रीतिद्वारा शरीरलाई
उचाली आकाशमा समेत लैजान सक्ने क्षमता हुन्छ ।

(२) 'महाराज ! एक समय म वेह्लिङ्ग नामक गाउँ-निगममा बसिरहेको थिएँ । महाराज ! अनि म पूर्वाण्ह समयमा चीबर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ घटिकार कुमालेका आमा-बाबुहरू थिए त्यहाँ गएँ । त्यहाँ पुगेपछि घटिकार कुमालेका आमा-बाबुहरूसँग यस्तो भनँ—

'हाँ ! यी भागव कहाँ गए ?'

'भन्ते ! तपाइको उपस्थायक बाहिर गइसक्यो । (कुल्माषको) भाँडोबाट कुल्माष लिनुभई, (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुन लिनुभई खानुहोस् ।'

(५) फरणा अर्थात् स्फरणा-प्रीति (=फिजिएर जाने प्रीति) भनेको अति बलियो प्रीति हो । यो प्रीति उत्पन्न हुँदा हावा भरिएको थैलो (भकुण्डो) जस्तै अथवा महा वर्षादको पानी बघेर पर्वतको कुना काप्चामा अटाईनअटाई जाने जस्तो गरी शरीरभरी फैलिएर जान्छ । पटि. म. अ. क. पृ. १२८: मग्गसच्चनिद्देस-वण्णना-१३; विसु. म. पृ. १०६-०७: पठविकसिणनिद्देसो-४.

१. किन भगवान्ले आफैले लिएर खानु भएको ? यस विषयमा शिक्षापद प्रज्ञापन गर्नुभएको छ होइन ? हो, तर ती शिक्षापद नियमहरू सङ्घकोनिमित्त बनाइएका हुन्, बुद्धकानिमित्त होइनन् । बुद्धकोनिमित्त शिक्षापद-नियमहरूको सिमाना छैन । जस्तै—

‘महाराज ! अनि (कुल्माषको) भाँडोबाट कुल्माष लिई (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुन लिई भोजन गरी आसनबाट उठी म फर्केर गएँ । महाराज ! अनि घटिकार कुमाले जहाँ उनका आमा-बाबुहरू थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आमा-बाबुहरूसँग यस्तो भने — ‘(कुल्माषको) भाँडोबाट कुल्माष लिई (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुन लिई कसले खायो र को आसनबाट उठेर गयो ?’

‘तत ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले (कुल्माषको) भाँडोबाट कुल्माष लिनुभई (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुन लिनुभई भोजन गरी आसनबाट उठी वहाँ फर्केर आनुभयो ।’

‘महाराज ! अनि घटिकार कुमालेलाई यस्तो लाग्यो—‘अहो मेरो लाभ ! अहो मेरो सुलाभ !! जो कि भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध ममाथि यत्रो विश्वास राख्नुहुन्छ ।’ महाराज ! अनि घटिकार कुमालेलाई त्यो प्रीतिले आधामहीनासम्म छाड्दैनथ्यो र उनका आमा-बाबुहरूलाई एकहप्तासम्म ।

राजाको उदधानमा भएका फूल वा फलहरू अरू कसैले टिपेमा निन्दा वा दण्ड हुनसक्छ । तर राजा स्वयंले टिपेमा त्यस्तो हुन्न । यहाँ पनि त्यस्तै हो भनी सम्झनुपर्छ । पपं. सू. III. पृ. १९६: घटिकारसुत्तवण्णना ।

परसमुद्रवासी स्थविरले भने भगवान्लाई देवताले लिएर दिएका थिए भनी भन्दछन् भनी उहीँ उल्लेख भएको छ ।

(३) 'महाराज ! एक समय म वेहलिङ्ग नामक गाउँ-निगममा बसिरहेको थिएँ । त्यसवखत (मेरो) कुटीमा पानी चुहिन्थ्यो । महाराज ! अनि मैले भिक्षुहरूलाई बोलाई—'जाऊ, भिक्षुहो ! घटिकार कुमालेको घरमा गई तृण खोज ।' महाराज ! यसोभन्दा ती भिक्षुहरूले मलाई यस्तो भने—'भन्ते ! घटिकार कुमालेको घरमा तृण छैन; केवल उनको घरमा छाएको नयाँ तृण छ ।' 'त्यसो-भए भिक्षुहो ! जाऊ घटिकार कुमालेको घरलाई तृण रहित पार ।'

'महाराज ! अनि ती भिक्षुहरूले घटिकार कुमालेको घरलाई तृण रहित पारे । महाराज ! अनि घटिकार कुमालेका आमा-बाबुहरूले ती भिक्षुहरूसँग यस्तो भने 'घरलाई तृण रहित पार्ने को हुन् ?'

'मगिनो ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्पक्सम्बुद्धको कुटीमा पानी चुहिदँछ' भनी भिक्षुहरूले भने ।

'हे भद्रमुखी हो ! लैजानुहोस्, लैजानुहोस्' !!'

१. 'लैजानुहोस् ! लैजानुहोस् !!' भन्दै घटिकार कुमालेका आमा-बाबुहरूले यस्तो पनि सोचे—'हाम्रो छोरा कहाँ गयो भनी सोधदा दशवल् बुद्धकहाँ गयो भनी भन्दछौँ । अहिले उ कहाँ गएको रहेछ । शास्ता बस्ने कुटीमा पानी चुहेको कुरा पनि उ थाहापाउँदैन ।'

यस्तो सोचेर पुत्र प्रति अपराधसंज्ञी भई तृण लगेकोमा सन्तुष्ट मानी उनीहरू दुवैले हर्षपूर्वक 'लैजानुहोस्, लैजानुहोस्' भनेका हुन् भनी पपं. सू. III. पृ. १९६: घटिकारमुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

‘महाराज ! अनि घटिकार कुमाले जहाँ उनका आमा-बाबुहरू थिए त्यहाँ आए । त्यहाँ आइपुगेपछि आमा-बाबुहरूसँग यस्तो भने—‘यो घर कसले तृण रहित पान्यो ?’

‘तात ! भिक्षुहरूले; भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको कुटीमा पानी चर्हिदै छ रे !’

‘महाराज ! अनि घटिकार कुमालेलाई यस्तो लाग्यो—‘अहो मेरो लाभ ! अहो मेरो मुलाम !! जो कि भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध ममाथि यत्रो विश्वास राख्नुहुन्छ । महाराज ! अनि घटिकार कुमालेलाई त्यो प्रीतिले आधामहीनासम्म छाड्दैनथ्यो र आमा-बाबुहरूलाई एकहप्तासम्म । महाराज ! अनि सम्पूर्ण तीनमहीनासम्म उमको घर आकाश नै छाना भई रह्यो । त्यहाँ पानी परेन । महाराज ! यस्ता हुन् घटिकार कुमाले ।’

१. वर्षादको चारमहीनाको एक महीना बितेपछि भगवान्ले तृण लिन पठाउनु भएको थियो । त्यसैले सूत्रमा ‘तीन महीनासम्म’ भनिएको हो । त्यो तीन महीनाभरी उनीहरूको घरको छाना नभए तापनि आकाश नै छाना जस्तै भएको थियो । त्यहाँ पानी पर्दैनथ्यो । पपं. सू. III. पृ. १९६: घटिकारमुत्तवण्णना ।

२. ‘पानी परेन’ भन्नाले छाना नभए तापनि त्यस घरभित्र पानी परेको थिएन भनिएको हो । घरको पाखाभित्र एक थोपो पनि पानी परेको थिएन । छाना भएको जस्तै घरभित्र हावा पानी घामले पनि वाघा पुन्याउन्नथ्यो । प्रकृति ऋतु फैलिने जस्तै रहेको थियो । त्यो निगम छाडेर गएपछि पनि त्यो स्थानमा पानी पर्दैनथ्यो । कामगरी रहने

मानिसहरू पानी पर्दा, पानीबाट बचनकोनिमित्त उनीहरू त्यस ठाउँमा गई कपडा वछ्याई त्यहाँ बसेर कामगर्दथे । कल्पसम्म त्यो ठाउँ त्यस्तै रहनेछ भनी भनिन्छ ।

त्यसो भएको तथागतको ऋद्धिप्रभावद्वारा होइन बल्कि उनीहरूकै गुणको प्रभावले भएको हो । 'तथागतले अन्त कर्तै तृण नदेखी हाँचो घरको छानाको तृण फिक्न लगाए' भनी उनीहरूको चित्तमा कत्तिपनि दुःखमनाऊ वा अप्रसन्नता उत्पन्न भएको थिएन । बल्कि 'देवसहित मनुष्यलोकका अग्रपुरुष हुनु भएका वहाँले हाँचो घरको छानाबाट तृण फिक्न लगाई गन्धकुटीमा छाउन लगाउनु भयो, अहा !' भनी उनीहरूको मनमा महत् ठूलो हर्षचित्त उत्पन्न भएको थियो । जुन प्रसन्नता वा प्रीति दुइहप्तासम्म रहेको थियो । अतः उनीहरूकै यस महान् गुणको प्रभावद्वारा यस्तो प्रातिहार्य सिद्ध भएको थियो भनी पपं. सू. III. पृ. १९६-१७: घटिकार-सुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

जस्तै घटिकार कुमालेको घर भएको ठाउँमा त्यहाँदेखि कल्पसम्म पानी नपर्ने हो त्यस्तैगरी पालि साहित्यमा कल्पस्थायी प्रभाव परेका अरू पनि कारणहरू छन् । जस्तै—

जा. अ. क. III. पृ. ३९, नं. ३१६: ससजातक अनुसार चन्द्रमामा खरायोको प्रतिबिम्बरहेको पनि कल्पस्थायी हो ।

जा. अ. क. I. पृ. १३०: नं. २०: नलपानजातक अनुसार नलपान पोखरीको भासपासका बाँसहरूमा तलदेखि माथिसम्म प्वालहुनु पनि कल्पस्थायी हो ।

जा. अ. क. I. पृ. १६१, नं. ३५, वट्टकजातक अनुसार वट्टक चराले 'यहाँ आगो नलागोस्' भनी अधिष्ठान गरेको स्थानमा आगो नलाग्नु पनि कल्पस्थायी हो ।

‘मन्ते ! घटिकार कुमालेको लाभ हो, मन्ते ! घटिकार कुमालेको सुलाभ हो । जसमाथि भगवान् यत्रो विश्वास राख्नुहुन्छ ।’

किकी राजाको उपहार

‘आनन्द ! अनि काशीराजा किकीले घटिकार कुमालेलाई पाँचशय तण्डुल वाहहरू^१, राता धानका चामलहरू र त्यसलाई चाहिने तिहुन पनि पठाए^२ । आनन्द ! अनि घटिकार कुमालेकहाँ गई राज-पुरुषहरूले यस्तो भने—‘मन्ते ! यी पाँचशय तण्डुल वाहहरू, राता धानका चामलहरू र त्यसलाई चाहिने तिहुन काशीराजा किकीले पठाएका हुन् । मन्ते ! ती ग्रहण गर्नुहोस् ।’

‘राजा बहुकृत्य तथा बहु करणीय हुनुहुन्छ । मलाई भैंहाल्यो; राजालाई नै होस्^३ ।’

१. दुइ गाडाको एक ‘वाह’ हुन्छ भनी पपं. सू. III. पृ. १९७ ले लेखेको छ ।
२. तीन महीनासम्म एकहजार भिक्षुहरूलाई पुग्नेगरी चामल, तिहुन तथा त्यसलाई चाहिने अरू तेल र सब्जर आदि पनि पठाएका थिए । पपं. सू. III. पृ. १९७: घटिकारसुसवण्णना ।
३. किकी राजाले पठाएको उपहार घटिकार कुमालेले किन ग्रहण नगरेका होलान् ? अत्यन्त अल्पेच्छताको कारणले । उनको मनमा यस्तो लागेको थियो—“यी राजालाई मैले कहिल्यै पनि देखेको

“आनन्द ! शायद तिम्रो मनमा यस्तो लाग्नसक्छ कि त्यस समय जोतिपाल्ल माणव अरू कुनै पुरुष थिए । आनन्द ! यसरी सोच्न पर्दैन । म नै त्यस समय जोतिपाल्ल माणव थिएँ ।”

यति भगवान्‌ले भन्नुभयो । अनि आयुष्मान् आनन्दले भगवान्‌को भाषणलाई अभिनन्दन गर्नुभयो ।

छैन । कसरी यिनले उपहार पठाए होलान् ?” अनि उनले सोचे कि—शास्ता वाराणशीमा जानुभएको छ । अवश्य पनि राजाले वहाँसँग वर्षावास गर्नकोनिमित्त प्रार्थना गरे होलान् र भगवान्‌ले मलाई वचन दिइसक्नु भएको कुरो बताउनु भई मेरो वर्णन गर्नुभयो होला । अतः मेरो गुणकथाद्वारा प्राप्त भएको लाभ नर्तकीले नाचेर पाएको जस्तै हो । यसरी पाएको लाभद्वारा आमा-बाबुहरू र सम्यक्सम्बुद्धलाई के उपस्थान गर्ने ? यति सोचेर उनले प्रतिक्षेप गरेका हुन् भनी पपं. सू. III. पृ. १९७: घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

१३. घोषित गृहपति

प रि च य

कौशम्बी नगरमा जतातते पोखरी र बगंचाहरू भएको हुनाले र जतातते कौशम्ब रुखहरू नै धेरै भएका हुनाले यस नगरको नाम नै 'कौशम्बी' रहन गएको हो भनी पपञ्चसूदनीले^१ उल्लेख गरेको छ । उहाँ नै यो पनि उल्लेख भएको छ कि 'कुसम्ब' अथवा 'कुसुम्ब' भन्ने ऋषिको आश्रमको आसपासमा बसालिएको नगर भएको हुनाले यसलाई 'कौशम्बी'^२ (कोसम्बी) भनिएको हो ।

यो कौशम्बी नगर कोशल राज्यको दक्षिणपट्टि यमुना नदीको किनारमा स्थित छ र यो वंश वा वत्स राज्यको राजधानी हो^३ ।

१. II. पृ. ३२४: कोसम्बकमुत्तवण्णना ।

२. यस प्राचीन कौशम्बीलाई वर्तमान भारतको इलाहबादबाट करीब ३० माइल पश्चिम यमुना नदीको किनारमा स्थित 'कोसम' भन्ने गाउँ हो भनी निर्धारण गरिएको छ । G. D. पृ. ९६.

३. D. P. P. II. पृ. ७९८.

यो नगरमा घोषित, कुक्कुट र पावारिक भन्ने तीनजना नामी गृहपतिहरू बस्दथे^१ । तीमध्ये घोषित गृहपतिको साधारण परिचय गराउने उद्देश्यले यहाँ शुरुदेखिका कुराहरू प्रस्तुत गरेको छु ।

घोषित गृहपतिको अतीतकथा

अतीत समयमा अजित^२ देशमा कौतुहलिक (कोतुहलिक) भन्ने एक पुरुष थिए । यिनका काढी भन्ने भार्या र कापी भन्ने एक पुत्र थिए । पछि त्यस नगरमा भएको दुर्भिक्षको कारणले गर्दा यी कौतुहलिक आफनी पत्नीका साथ बालक समेत लिई कौशम्बीमा नई जीविका गर्नेछु भन्ने सोचेर गए^३ । बाटामा गइरहेका उनीहरूको बाटोखर्च बीचमा सिद्धिदा उनीहरू भोक र प्यासले पीडित थिए ।

१. बु. रा. भा-१, पृ. ४१९.

२. पपं. सू. II. पृ. ३२४: कोसम्बकसुत्तवण्णनामा चाहि 'अहिल्ल देश' र मनो. र. वृ. I. वृ. २२६: खुज्जुत्तराकथा, एककनिपातवण्णनामा चाहि 'वज्जदेश' भनी उल्लेख भएको छ ।

३. मनो. र. पू. I. पृ. २२६: खुज्जुत्तराकथा, एककनिपातवण्णनामा चाहि 'अहिवातक रोगको कारणले गर्दा' भन्ने उल्लेख भएको छ । 'अहिवातक रोग' भनेको कस्तो हो भन्ने कुरा बु. म. भा-१ पृ. २२२ मा उल्लेख भएको छ ।

बालकलाई समेत बोकेर लंजान नसक्ने भइसकेका थिए । अनि पुरुषले स्त्रीलाई यस्तो भने —

“भद्रे ! हामीहरू जीवित रहनसके फेरि पनि पुत्र पाउन सक्नेछौं । अतः यो बालकलाई यही छाडेर जानुपर्नो ।”

आमाको हृदय चाहि कमलो हुन्छ । त्यसैले उनी भन्दछिन्—

“भो स्वामी ! जिउंदै बालकलाई छाड्न त सकिन्न ।”

“त्यसोभए के गर्ने त ?”

“आलोपालो गरी बोकोँ ।”

अनि आमाको पालोमा बालकलाई फूलको माला जस्तै कांधमा राखेर बोक्छिन् र फेरि बाबु चाहिलाई बिन्छिन् । बाबु चाहिले बोकेर लगिरहेको बेलामा उसलाई भोकको कारणलेभन्दा पनि बोकाइको कारणले धेरै कष्टभयो । यसरी आलोपालो गरी बोकी लगिरहेको बेलामा बालक थाकेर बाबुको काखमा निदायो । बालक निदाएको देखेर उनले आमा चाहिलाई अधिअधि पठाई आफूचाहि पछिपछि बसी बालकलाई एक रुखमनि स्याउलामा सुताइदिए^१ । यसो गर्नाको कारण —बालक बोकेर कान्तार पारगर्न सकिन्न भन्ने सोचेर हो भनी मनोरथपूरणीले^२ उल्लेख गरेको छ । आमा चाहिले फर्कै हेर्दा बालकलाई नदेखेपछि—“स्वामी ! मेरो बालक खोई ?” भनी सोधिन् ।

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ८५: घोसकसेट्टिनोउप्पत्ति, अप्पमादवग्गो ।

२. I. पृ. २२७: खुज्जुत्तराकथा, एककनिपातवण्णना ।

। “एक रुखमनि राखेर आएँ ।”

“स्वामी ! मेरो सत्यानाश नगर्नुहोस् । बालक बिना म जिउन सक्दिन । मेरो बालक ल्याइ दिनुहोस् ।” भन्दै छाती पिट्दै रुनथालेपछि पुरुष फेरि फर्केर गई बालक लिएर आउँदा आउँदै बालक बीचबाटैमा मर्यो^१ ।

यसरी बालक छाडेको कर्मको प्रभावद्वारा उनी यस जन्ममा सात पटकसम्म पर्याकिनु परेको हो । पापकर्मलाई अलिकता भनी हेप्नु हुन्न^२ ।

यसरी जाँदा जाँदा कान्तार पारगरी सन्ध्यासमयतिर उनीहरू एक गोपालकको घरमा आइपुगे^३ । त्यसदिन गोपालकको धेनुमङ्गलोत्सव थियो । गोपालकको घरमा एक प्रत्येकबुद्धलाई नित्य भोजन गराउँदथे । त्यसदिन पनि प्रत्येकबुद्धलाई भोजन गराई मङ्गल गरेका थिए^४ । पानी नहालिकन धेरै पायस पनि पकाइ राखेका थिए । अनि गोपालकले उनीहरू आएको देखेर “कहाँबाट आएका हौ ?” भनी सबै वृत्तान्त सुनेपछि उनीहरूलाई परिपूर्णरूपले घिउ सहित पायस दिन लगाए ।

१. मनो. र. पू. I. पृ. २२७ मा चाहि बालक मरेको कुरा उल्लेख भएको छैन ।

२. धम्म. प. अ. क. पृ. ८५: घोसकवत्थु, अप्पमादवग्गो ।

३. मनो. र. पू. I. पृ. २२७.

४. धम्म. प. अ. क. पृ. ८५: घोसकवत्थु ।

अनि उनकी भायलि उनलाई — “स्वामी ! तपाइ जिउंदेरहेमा म पनि जिउने छु, धेरै दिनदेखि तपाइ भोकै हुनुहुन्छ । भरिपूर्ण पेटगरी खानुहोस्” भनी आफूले पनि अलिकति घिउसँग पायस खाइन् । सात आठ दिनदेखि खान नपाएका उनले प्रमाणभन्दा बढता पायस खाएर पचाउन सकेनन् ।

यसरी उनीहरूलाई पायस दिनलगाई गोपालकले पनि खानथाले । गोपालकले खाएको हेरिहँदा खाट्मनि बसिरहेको कुकुरनीलाई पायस पिण्ड दिएको देखेर कौतुहलिकले “धन्यहो यो कुकुरनी ! दिनदिनै यसरी खाना पाउँछे” भन्ने सोचे । अनि राती सुतिरहेका उनी खाना पचाउन नसकी मरेर त्यही कुकुरनीको कोखमा उत्पन्न भए । अनि दाहसंस्कार गरिसकेपछि उनकी भार्या उसै घरमा नोकरी गर्न थालिन् र ज्यालाको रूपमा पाएको चामल पकाई प्रत्येकबुद्धको भिक्षापात्रमा राखी “यो पुण्य तपाइको दाशलाई पुगोस्” भनी प्रार्थना गरिन् । पछि उनले यस्तो सोचिन्— “म यहीं बस्नुपःयो । यहाँ प्रतिदिन आर्य आउनु हुन्छ । दिनेवस्तु भएपनि नभएपनि प्रतिदिन आर्यलाई अभिवादन गरी, गर्नुपर्ने सेवाटहल गरी चित्तप्रसन्नपारी धेरै पुण्य कमाउनेछु ।” अनि उनी उहाँ नोकरी गरी बसिन् ।

त्यो कुकुरनीले छ वा सात महीनामा एउटै मात्र कुकुरको बच्चा जन्माई । गोपालकले उसलाई एउटी गाईको दूध दिनलगाए । उ चाँडै नै ठूलो भयो । अनि प्रत्येकबुद्धले उसलाई सँगै एकमुट्टी भात दिनथाल्नुभयो ।

१. मनो. र. पू. I. पृ. २२७: एककनिपातवण्णना ।

भातको कारणले गर्दा उ प्रत्येकबुद्धमाथि ठूलो स्नेह गर्नथाल्यो । दिनको बुइपटक गोपालक प्रत्येकबुद्धको उपस्थानकोनिमित्त जाने गर्थे । यसरी जाँदा बाटाका बीचमा भालुमृगादिहरूलाई हटाउनकोनिमित्त फारपात-हरूमा लट्टीले ठोकी मुखले पनि 'स्यु स्यु' भनी आवाज निकाली भालुमृगादिहरूलाई लखेट्थे । कुकुर पनि उनीसँग सँगै जान्थ्यो । अनि एकदिन उनले प्रत्येकबुद्धलाई यस्तो भने—“भन्ते ! कुनै दिन मलाई आउने फुसत नभएको वेलामा यो कुकुरलाई पठाउनेछु र कुकुर आएको संज्ञाद्वारा तपाइ आउनुहोस् ।” त्यहाँदेखि फुसत नभएको वेलामा “तात ! जाऊ, आर्यलाई बोलाएर ल्याऊ” भनी कुकुरलाई पठाउँदथे । उ पनि भन्नेवित्तिकै बौडेरगई आफ्नो मालिक जानेबाटोतिर लागो जसो जसो आफ्नो मालिकले बाटामा गर्दथे त्यसो त्यसो गरी तीनचोटि भुकेर भालुमृगादिहरूलाई घपाउँथ्यो । अनि बिहान सबेरै शरीरकृत्य गरी पर्णशालामा पसी बसिरहुनु भएका प्रत्येकबुद्धको पर्णशालाको दल्लोको छेउमा गई तीनपटक भुकेर आफू आएको कुरो ज्ञापनगरी कुकुर एक छेउमा पल्टिन्थ्यो । अनि समय विचारगरी बाहिर आउनुभएका प्रत्येक-बुद्धको अगाडि अगाडि भुक्दै उ जान्थ्यो । बाटोको बीच बीचमा उसलाई जाँचनकोनिमित्त प्रत्येकबुद्ध अर्कै बाटो लागेर जानुहुन्थ्यो र कुकुर अगाडितिर गई बाटो छेकी वहाँलाई पहिलेकै बाटोमा ल्याउँथ्यो^१ । प्रत्येकबुद्धले आफूले खाने भोजनबाट जुन खाना उसलाई दिनुहुन्थ्यो यसबाट उ वहाँ प्रति अत्यन्त स्नेह गर्दथ्यो^२ ।

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ८६: घोसकवत्थु ।

२. मनो. र. पू. I. पृ. २२८: खुज्जुत्तराकथा, एककनिपातवण्णा ।

एकदिन त्यस्तैगरी अर्को बाटोमा लाग्दा प्रत्येकबुद्धको अगाडि गएर बाटो छेक्दा पनि वहाँ फर्कनु नभई कुकुरलाई खुट्टाले हटाई जानुभयो । वहाँ फर्कनु नहुने भाव बुझेर कुकुरले वहाँको वस्त्रको एक छेउमा समाती तानेर उही बाटोमा ल्यायो । यसरी उसले वहाँमाथि ठूलो स्नेह गर्दथ्यो । समय बित्दै गएपछि प्रत्येकबुद्धको चीवर वस्त्र पुरानो भई फाटेर गयो । अनि गोपालकले चीवरकोनिमित्त वस्त्र प्रदान गरे । अनि उनलाई प्रत्येकबुद्धले यस्तो भन्नुभयो —

“आवुसो ! चीवर भनेको एकलंले सिउन गाह्रो छ । अतः अनुकूल स्थानमा गई चीवर सिउनेछु ।”

“भन्ते ! यहीं बसेर सिउनुहोस् ।”

“आवुसो ! सकिन्न ।”

“भन्ते ! त्यसोभए चिरकाल नबिताउनु होला ।”

वहाँहरूको कुरा सुनी कुकुर उहीं बसिरहेको थियो । अनि “हुन्छ” भनी गोपालकलाई फर्काई प्रत्येकबुद्ध आकाशमाथि गई गन्धमादानतिर लागेर जानुभयो । आकाशतिर जानुभएको प्रत्येकबुद्धलाई हेर्दै कुकुर उहाँ भुक्दै बसिरह्यो र प्रत्येकबुद्धलाई आँखाले देख्नछोडेपछि छाती फुटी उ उहीं मर्न्यो । तिरश्चीन जाति भनेको सोजो हुन्छ, बांगो हुन्न । मानिसहरू चाहिँ एउटा मनले सोच्छन् र अर्को मुखले भन्छन् । त्यसैले भनिएको हो—“भन्ते ! मानिसहरू भनेका बांगा हुन्छन् र तिरश्चीनहरू भनेका सोजा र अबांगा हुन्छन् ।” यसरी उ सोजो र अबांगो चित्त

लिएर मृत्युपछि त्रयस्त्रिंश भवनमा उत्पन्न भई एकहजार अष्टराहरू-द्वारा परिवृत्त भई महासम्पत्तिहरू अनुभव गरी बस्थो । उसले कानमा गर्ने कुराको आवाज समस्त दशहजार योजन देवलोकमा सुनिन्थ्यो^१ । यसै कारणले गर्दा उसको नाम नै 'घोषक देवपुत्र' भन्ने रहनगयो । केको प्रभावले यस्तो भएको हो त ? प्रत्येकबुद्ध प्रति स्नेहपूर्वक भुकेको प्रभावले हो भनी धम्मपदट्टकथाछे^२ उल्लेख गरेको छ ।

घोषित गृहपतिको वर्तमान-कथा

अनि सो देवपुत्र चाँडै नै त्यहाँबाट च्युतभए । देवताहरू देवलोक-बाट चारप्रकारले च्युत हुन्छन् । जस्तै— (१) आयुक्षयद्वारा, (२) पुण्यक्षयद्वारा, (३) आहारक्षयद्वारा र (४) कोपद्वारा ।

(१) यीमध्ये जसले धेरै पुण्य गरेको हुन्छ उ देवलोकमा उत्पन्न भई आयु छउञ्जेलसम्म बसी त्यसपछि माथिल्लो माथिल्लो लोकमा उत्पन्न हुन्छ । यस्तालाई आयुक्षयद्वारा च्युत भएको भनी भन्दछन् ।

(२) जसले अल्प पुण्य गरेको हुन्छ उ चाहिँ राजकोठागारमा खन्याइएको तीन चार माना धान जस्तै बीचमै उसको पुण्य सिद्धिन्छ र

१. मनो. र. पू. I. पृ. २२८ मा चाहिँ केवल सबै देवलोकमा सुनिन्थ्यो भनी उल्लेख भएको छ ।

२. पृ. ८६-८७: घोसकवत्थु, अप्पमादवग्गो ।

बीचेमा मृत्यु हुन्छ । यस्तालाई पुण्यक्षयद्वारा च्युत भएको भनी भन्दछन् ।

(३) अर्को चाहिको कामविषयको परिभोग गर्दागर्दै बिस्मृतिभई आहार ग्रहण नगरी बलान्त शरीर भएर मृत्यु हुन्छ । यस्तालाई आहारक्षयद्वारा च्युत भएको भनी भन्दछन् ।

(४) अर्को चाहिको अर्काको सम्पत्तिमाथि सहन गर्न नसकी क्रोधी भई मृत्यु हुन्छ । यस्तालाई क्रोपद्वारा च्युत भएको भनी भन्दछन् ।

यो देवपुत्र चाहि कामविषयहरूको परिभोग गर्दागर्दै बिस्मृतिभई आहारक्षयद्वारा च्युत भएका हुन् । यसरी च्युत भएर कौशम्बीमा एक गणिकाको कोखमा प्रतिसन्धि ग्रहण गरे । अनि बालक जन्मेपछि गणिकाले दाशीसँग 'के जन्म्यो ?' भनी सोध्दा 'छोरो' भन्ने सुनेर त्यसोभए 'हे ! यो बालकलाई नाङ्गलोमा राखी कसिगर फाल्ने ठाउँमा फाल्न लंजाऊ' भनी फाल्न पठाई । भनिन्छ कि गणिकाहरू छोरोहरूको भरण पोषण गर्छन् छोराहरूको भने गर्दैनन् । किनभने छोरोहरूबाट उनीहरूको परम्परा कायम रहन्छ ।

-
१. धम्म. प. अ. क. पृ. ८७: घोसकवत्थु, अप्पमादवग्गो र मनो. र. पृ. I. पृ. २२८: एककनिपातवण्णना । पपं. सू. II. पृ. ३२४: कोसम्बकसुत्तवण्णनामा र दी. नि. अ. क. I. पृ. २२४: जालिय-सुत्तवण्णनामा चाहि एक कुलगूहमा उत्पन्न भए भनी उल्लेख गरेको छ ।

अनि बालकलाई कौवा र कुकुरहरूले घेरेर बसे । अघिल्लो जन्ममा प्रत्येकबुद्धमाथिको स्नेहको प्रभावद्वारा र भुकेको प्रभावद्वारा उसलाई कसैले केही गर्न सकेन । त्यसवखत एक पुरुष^१ बाहिर गइरहेको वेलामा बालकलाई कौवा र कुकुरहरूले घेरेर बसिरहेको देखी 'के रहेछ ?' भनी हेर्नजाँदा बालक देखेर पुत्र-स्नेह उत्पन्न गरी 'मैले पुत्र पाएँ' भन्दै उसले बालकलाई घरमा लग्यो^२ । सात सात पटकसम्म मार्नकोनिमित्त प्रयत्न गर्दा पनि पुण्यको प्रभावले गर्दा घोषक वा घोषितलाई मार्न सकेनन्^३ ।

अनि उनको पिता मरेपछि राजाले उनलाई नं श्रेष्ठीस्थानमा राख्ने घोषणा गरेको हुनाले उनको नाम नं 'घोषित' रहन गएको हो

Dhamma.Digital

१. अं. नि. अ. क. I. पृ. २२८: एककनिपातवण्णनामा चार्हि—त्यस-वखत कौशम्बी सेठकहाँ काम गर्नजाने एक पुरुष विहान सबेरै सेठकहाँ गइरहेको वेलामा त्यो बालकलाई देखेर 'यो बालक महा पुण्यवान् हुनेछ' भन्ने सोचेर एक अर्को मानिसको हातद्वारा आफ्नो घरमा पठाई आफू सेठको घरमा गयो भनी उल्लेख भएको छ ।

२. धम्म. प. अ. क. पृ. ८७-८८: घोसकवत्थु, अप्पमादवग्गो ।

३. सात सात पटकसम्म मार्न नसकेका कुराहरू बु. म. भा-१, पृ. १८८ देखि १९९ मा लेखिएको छ । उहाँ हेर्नु ।

मनी पपञ्चसूदनी^१, दीघनिकायट्टकथाले^२ तथा मनोरथपूरणीले^३ उल्लेख गरेका छन् ।

घोषित श्रेष्ठीका भद्रवती नगरका भद्रवती श्रेष्ठीसँग अदृष्ट मित्रता थियो^४ र पछि भद्रवती श्रेष्ठी मरेपछि यिनकी छोरी श्यामावतीलाई घोषित श्रेष्ठीले पालेका थिए^५ । पछि उदेन राजासँग उनको विवाह गरिदिए^६ ।

कौशम्बी नगरमा अर्का पनि कुक्कुट श्रेष्ठी र पावारिक श्रेष्ठी भन्ने दुइजना श्रेष्ठीहरू थिए । यिनी समेत तीनजना श्रेष्ठीहरू कौशम्बी नगरमा थिए^७ । यी तीनजना परस्पर घनिष्ट मित्र थिए^८ ।

१. II. पृ. ३२५: कोसम्बकसुत्तवण्णना ।
२. I. पृ. २२४: जालियसुत्तवण्णना ।
३. I. पृ. २३२: एककनिपातवण्णना ।
४. हेर बु. म. भा-१, पृ. २२१: श्यामावती ।
५. हेर बु. म. भा-१, पृ. २२९: श्यामावती ।
६. हेर बु. म. भा-१, पृ. २३१: श्यामावती ।
७. पपं. सू. II. पृ. ३२५: कोसम्बकसुत्तवण्णना, दी. नि. अ. क. I. पृ. २२४: जालियसुत्तवण्णना र धम्म. प. अ. क. पृ. १०३: मरणपरिदीपित उदेनवत्थु, अप्पमादवग्गो ।
८. मनो. र. पू. I. पृ. २३४: एककनिपातवण्णना, खुज्जुत्तराकथा ।

त्यस समय यी तीनै सेठहरूका कुलूपग पाँचशय ऋषिहरू पर्वतको फेदीमा बस्दथे । उनीहरू समय समयमा नून र अँमिलो सेवन गर्नको-
निमित्त कौशम्बी नगरमा आउँदथे । उनीहरूकोनिमित्त यी तीन मित्र
सेठहरूले आ-आपना उदघानहरूमा पर्णशालाहरू बनाई उपस्थान
गर्दथे^१ । उनीहरू चारमहीना त्यहाँ बसी आठमहीना हिमालतिर
बस्दथे^२ । अनि एक पटक गृष्मको समयमा मनुष्यपथमा आइरहेको
बेलामा पानी नभएको कान्तार पार गरेपछि विशाल बरको रुख देखेर
उनीहरूले यस्तो सोचनथाले—

“यो बरको रुखको ढाँचाकाँचा हेर्दा त यो रुखमा अवश्य पनि
कुनै महाप्रभावशाली देवताले बास गरेको हुनुपर्छ । हामीहरूलाई पानी
वा भोजनीय वस्तुहरू दिए कति असल हुने थियो ।”

ऋषिहरूको अभिप्रायलाई बुझी—“यिनीहरूलाई संग्रह गर्नुप्यो”
भन्ने सोचेर देवताले आफ्नो प्रभावद्वारा रुखको शाखाको कापबाट
हलोको टुप्पो जत्रै पानीको धार बघाइदिए । चाँदी जस्तै पानीको धार
देखेर ऋषिहरूले आ-आपना भाँडाहरूमा पानी थापी पानी पिई यस्तो
सोचनथाले—

“देवताले हामीलाई पिउने पानी दिए । यो ठाउँ चाहिँ महा-
जङ्गल छ, यहाँ कुनै गाउँ पनि छैन । यदि यी देवताले हामीलाई आहार
पनि दिए कति राम्रो हुने थियो ।”

१. दी. नि. अ. क. I. पृ. २२४: जालियसुत्तवण्णना ।

२. मनो. र. पू. I. पृ. २३४: एककनिपातवण्णना, खुज्जुत्तराकथा ।

अनि देवताले ऋषिहरूलाई योग्य हुनेगरी यागु र खादघपदार्थ-
हरू पनि दिई सन्तपित गरे ।

फेरि ऋषिहरूले सोचनथाले - “देवताले हामीलाई पिउने पानी
र भोजनहरू पनि दिए । यदि देवताले हामीलाई आफनो रूप देखाए
कति राम्रो हुने थियो !”

अनि उनीहरूको मनसाय बुझी देवताले आफनो अर्धशरीर पनि
देखाइदिए ।

“देवते ! तिम्रो श्रीसम्पत्ति महान् छ । के गरेर तिमिले यो
श्रीसम्पत्ति पाएका हौ ?”

देवता भन्दछन्—“भन्ते ! त्यति ठूलो होइन; धोरमात्र पुण्य
गरेर यो श्रीसम्पत्ति पाएको हुँ । लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनुभएको छ ।
अहिले वहाँ ब्राह्मस्तीमा बस्नुहुन्छ । अनाथपियिडक गृहपतिले
बहाँको उपस्थान गरेका छन् । उपोसथको दिनमा उनले आफना
कामदार नोकरहरूलाई प्रकृति भातवेतन दिई उपोसथ-व्रत पालन गर्न
लगाउँछन् । म पनि उनको कामदार थिएँ । अनि एकदिन मध्याह्न

१. पपं. सू. II. पृ. ३२५: कोसम्बकसुत्तवण्णना । दी. नि. अ. क. I.
पृ. २२४ र मनो. र. पू. I. पृ. २३४ ले चार्हि—अलङ्कार सहित
हात पसारी पानी र खादघपदार्थहरू दिएका थिए भनी उल्लेख
गरेका छन् ।

२. पपं. सू. II. पृ. ३२५: कोसम्बकसुत्तवण्णना ।

समयमा बिहानको खानाखान आउँदा मैले अरु कसैलाई काम गरिरहेको देखिन । अनि मैले — “आज मानिसहरूले किन काम नगरेका हुन् ?” भनी सोधदा “उपोसथ-व्रत” बसिरहेको कुरो सुनाए । अनि मैले पनि “अहिले दिनको आधाभाग बितिसक्यो, अब बाँकी आधाभागमा पनि उपोसथ-व्रत बस्न सकिन्छ के ?” भनी श्रेष्ठीसँग सोध्न लगाउँदा “सकिन्छ बस” भनी भनेका कुरा सुनी दिनको आधाभाग बितिसकेपछि उपोसथशील समादान गरे र सोही दिनमै मरेको मैले यो श्रीसम्पत्ति पाएको हुँ ।”

आधादिन मात्र व्रत बसेको हुनाले यसलाई ‘अर्ध-उपोसथ’ भनिएको हो^२ ।

अनि “लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनुभएको छ” भन्ने समाचार सुनेर ऋषिहरू अति प्रसन्न तथा प्रफुल्लित भई उहाँबाटै श्रावस्तीमा जान चाहेर पनि “उपस्थाक श्रेष्ठीहरू बहूपकारी हुन् उनीहरूलाई पनि यो कुरा सुनाउनुपर्‍यो” भन्ने सोचेर उनीहरू कौशम्बीमा नै गए^३ ।

१. दी. नि. अ. क. I. पृ. २२५: जालियसुत्तवण्णना र मनो. र. पू. I. पृ. २३४: एककनिपातवण्णना, खुज्जुत्तराकथा ।
२. यो ‘अर्धउपोसथ-व्रत’ सम्बन्धी विस्तृत कथा धम्म. प. अ. क. पृ. १०३-०४: मरणपरिदीपित उदेनवत्थु, अप्पमादवग्गोमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।
३. दी. नि. अ. क. I. पृ. २२५: जालियसुत्तवण्णना र मनो. र. पू. I. पृ. २३४: एककनिपातवण्णना ।

“ऋषिहरू आउंदैछन्” भन्ने खबर सुनेर तीनैजना श्रेष्ठीहरू बाटोहेर्न गई “भोलि हाम्रो घरमा भिक्षा ग्रहण गर्नुहोस्” भनी निम्तोगरी श्रेष्ठीहरूले ऋषिहरूलाई महादान दिए । भोजन सिद्धिनेबित्तिकै ऋषिहरूले—“हामीहरू जान्छौं” भनी भन्दा “भन्ते ! अरु अरु समयमा तपाइहरू एकमहीना वा दुइ तीन वा चारमहीना बसेर मात्र जानुहुन्थ्यो । यसपल्ट चाहिँ हिजो मात्र आउनु भई आज जानुहुन्छ भनी भन्नुहुन्छ । यसो किननि ?” भनी श्रेष्ठीहरूले सोधे ।

“गृहपतिहो ! हो, लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनु भएको छ । जीवनको कुनै ठेगाना छैन । अतः हामीहरू तुरुन्तै बुद्धकहाँ जान चाहन्छौं ।”

“भन्ते ! त्यसोभए हामी पनि जानेछौं । हामीसँगै जानुहोला ।”

“तपाइ आगारीयहरूका घेरै अलमल हुन्छन् । अतः तपाइहरू आउंदै गर्नुहोस् हामीहरू चाहिँ अगाडि नै जानेछौं” भनी निस्केर गई बाटामा एक ठाउँमा कुइरात नबिताई चाडै चाँडै गई श्रावस्तीमा पुगी जेतवन बिहारमा शास्ताकै समियमा उनीहरू गए । त्यहाँ मधुर धर्मोपदेश सुनेर सबै प्रव्रजित भई उनीहरूले अरहत्फल पनि साक्षात्कार गरे ।

-
१. पपं. सू. II. पृ. ३२६: कोसम्बकसुत्तवण्णना, दी. नि. अ. क. I. पृ. २२५: जालियसुत्तवण्णना र मनो. र. पृ. I. पृ. २३४: एकक-निपातवण्णना । धम्म. प. अ. क. पृ. १०५: मरणपरिदीपित उदेन-वत्थुले भने प्रतिसम्भदा सहित अरहत् भए भनी उल्लेख गरेको छ ।

ती तीनैजना श्रेष्ठीहरू पनि पाँच पाँचशय गाडाहरूमा घिउ, मधु तथा सखर आदि र कपडाहरू समेत लिएर कौशम्बीबाट निस्केर क्रमैसँग श्रावस्तीमा पुग्न गए । अनि जैतवनको आसपासमा बस्नेठाउँ बनाई अर्थात् पालहरू टाँगी शास्ताकहाँ गई वन्दना गरी कुशलवार्ता गरिसकेपछि उनीहरू एक छेउमा बसे । शास्ताले तीनैजना मित्र श्रेष्ठीहरूलाई मधुर धर्मोपदेश सुनाउनुभयो र धर्मोपदेशको अन्तमा उनीहरू स्रोतापत्ति फलमा^१ प्रतिष्ठित भए । अति प्रसन्न भएका उनीहरूले भोलिकोनिमित्त शास्तालाई निम्तो गरी महादान दिए । यस्तैगरी उनीहरूले दुइहप्ता जतिसम्म दानदिएपछि—“भन्ते ! हामीहरूको जनपदमा आउनुहुने वचन दिनुहोस्” भनी बुद्धको चरण-कमलमा शीरले ढोगे । भगवान्ले— “गृहपतिहो ! तथागतहरू शून्यागारमा अभिरमण गर्छन्” भनी भन्नुभयो । यत्तिकैमा ‘वचन दिएको हुन्छ’ भन्ने सम्झी गृहपतिहरूले भगवान्लाई “भन्ते ! बुद्धर्छो, कुरा बुद्धर्छो” भनी भने । त्यसपछि उनीहरूले यस्तो पनि विन्ति गरे— “भन्ते ! हामीहरूले खबर पठाएपछि पाल्नुहोला^२ ।” यति भनी

१. धम्म. प. अ. क. पृ. १०५: मरणपरिदीपित उदेनवत्थु; पटि. म. अ. क. पृ. ४१४: युगनन्धकथावण्णना र मनो. र. पू. I. पृ. २३४: एककनिपातवण्णना । दी. नि. अ. क. I. पृ. २२४: जालियसुत्त-वण्णना र पपं. सू. II. पृ. ३२६: कोसम्बकसुत्तवण्णनाले चाहि स्रोतापन्न भएको कुरा लेखेका छैनन् ।

२. धम्म. प. अ. क. पृ. १०५: मरणपरिदीपित उदेनवत्थु ।

दशबललाई बन्दना गरी उनीहरू कौशम्बीमै फर्केर गए । यसरी जाँदा बाटामा एक एक योजनामा विहारहरू बनाई^१ क्रमशः कौशम्बीमा पुगी “लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनुभएको छ” भनी उनीहरूले मानिसहरूलाई सुनाए । अनि उनीहरू तीनैजना श्रेष्ठीहरूले आ-आपना बगैँचाहरूमा ठूलो घन खर्चगरी भगवान्लाई बस्नकोनिमित्त महाविहारहरू बनाउन लगाए । (१) कुक्कुट सेठले बनाएको विहारको नाम ‘कुक्कुटाराम’, (२) पावारिक सेठले बनाएको विहारको नाम ‘पावारिक-अम्बवन’ र (३) घोषित सेठले बनाएको विहारको नाम ‘घोषिताराम’ रहन-गयो^२ ।

यसरी महाविहारहरू बनाइसिद्धिसकेपछि शास्तालाई आजु-हुन उनीहरूले खबर पठाए । खबर पाएपछि शास्ता पनि कौशम्बीको-निमित्त प्रस्थान गर्नुभयो । त्यसवखत कुरुदेशबासी मागण्डिय ब्राह्मणको^३ अरहत्वको उपनिश्रयसम्पत्ति देखेनुभई वहाँ बीच बाटैबाट

१. पपं. सू. II. पृ. ३२७: कोसम्बकसुत्तवण्णना; पटि. म. अ. क. पृ. ४१४: युगनन्धकथावण्णना ।
२. पपं. सू. II. पृ. ३२७: कोसम्बकसुत्तवण्णना; दी. नि. अ. क. I. पृ. २२५: जालियसुत्तवण्णना; पटि. म. अ. क. पृ. ४१४: बुगनन्ध-कथावण्णना; मनो. र. पृ. I. पृ. २३५: एककनिपातवण्णना र धम्म. प. अ. क. पृ. १०५: मरणपरिदीपित उदेनवत्थु ।
३. यी मागण्डिय ब्राह्मणको कथा बु. ब्रा. भा-३, पृ. १३१ मा उल्लेख भएको छ ।

कुरुदेशको कम्मासङ्गम निगममा जानुभयो र पछि क्रमैसँग कौशम्बी-
मा आइपुगनुभयो^१ । “शास्ता आइपुगनु भयो” भन्ने खबर सुनेर श्रेष्ठीहरू
सबै बाटोहेर्ने गर्दै भगवान्लाई ल्याई पञ्चाङ्गवन्दना गरी एक छेउमा
बसे । एक छेउमा बसेका श्रेष्ठीहरूले भगवान्सँग यस्तो विनित गरे—

“भन्ते ! यी तीनवटा विहारहरू भगवान्को उद्देश्यगरी
बनाइएका हुन् । अतः भन्ते ! चतुर्दिशाबाट आउने भिक्षुहरूकोनिमित्त
भगवान्ले स्वीकार गर्नुहोस् ।”

भगवान्ले स्वीकार गर्नुभयो^२ ।

अनि विहारमा प्रवेश गराई उनीहरूले आलोपालो गरी
भगवान्को हेरचाह गर्नथाले । शास्ता चार्हि एक एक दिन एक एक
विहारमा बस्नुहुन्थ्यो । ज-जसको विहारमा बस्नुहुन्थ्यो उ-उसकै घर-
द्वारमा भिक्षाटन् जानुहुन्थ्यो^३ । अनि ती तीनैजना सेठहरूले एकमहीना-
सम्म भगवान्को महासत्कार गरे^४ ।

एकदिन यी श्रेष्ठीहरूको मनमा यस्तोलाग्यो—“बुद्ध भनेका सबै
लोकवासीहरूलाई अनुकम्पा राख्नकोनिमित्त लोकमा उत्पन्न हुन्छन् ।
अतः अरूहरूलाई पनि दानदिने अवकाश प्रदान गर्नुपर्छ ।” यस्तो सोचेर

१. मनो. र. पू. I. पृ. २३५.

२. मनो. र. पू. I. पृ. २३६: एककनिपातवण्णना, खुज्जुत्तराकथा ।

३. धम्म. प. अ. क. पृ. १०५: मरणपरिदीपित उदेनवत्थु ।

४. मनो. र. पू. I. पृ. २३७: एककनिपातवण्णना ।

उनीहरूले कौशम्बीवासीहरूकोनिमित्त दानदिने अवकाश प्रदान गरे । त्यसपछि टोलटोल मिलेर नगरवासीहरूले भगवान्लाई महादान दिनथाले । यस बीच एकदिन यी तीनजना श्रेष्ठीहरूका उपस्थाक मालाकार सुमनले “म दीर्घकालदेखि तपाइहरूको सेवा गरिरहेको छु । म पनि शास्तालाई भोजन गराउन चाहन्छु । अतः एकदिन मलाई पनि अवकाश दिनुहोस्” मनो भने । उनीहरूले अवकाश दिएपछि सुमन मालाकारले पनि दानदिए । यस समयमा श्यामावती^२ महारानीकी दाशी खुज्जुत्तरा पनि यिनको घरमा सधैं कैं फूल लिन आएकी थिइन् र बुद्धको दर्शन गरी धर्मोपदेश सुनी उनी लोतापत्रा भइन्^३ । घोषित गृहपतिको सम्बन्धमा पाएको योटा मूल सूत्र अगाडि अनुवाद गरिदिएको छ । यो सूत्र आनन्द-देशित हो ।

x

x

x

-
१. मनो. र. पू. I. पृ. २३७: एककनिपातवण्णना, खुज्जुत्तरा ।
  २. हेर श्यामावती महारानीका कुरा बु. म. भा-१, पृ. २२०: देखि ।
  ३. धम्म. प. अ. क. पृ. १०५: मरणपरिदीपित उदेनवत्थु, अप्पमाद-वग्गो; मनो. र. पू. I. पृ. २३७: एककनिपातवण्णना, खुज्जुत्तरा । खुज्जुत्तराको सम्बन्धमा अरू कुराहरू बु. म. भा-१, पृ. १८५ देखि हेर्नु ।

केही घोषित नामहरू

- (१) घोषित (गृहपति)— यो गृहपति कौशम्बीवासी हुन् । यिनले 'घोषिताराम' बनाएका थिए । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख गरिदिएको छ ।
- (२) घोषितसुत्त— यो सूत्र सं. नि. III. पृ. १०५: सत्तायतनसंयुत्तमा छ । यसको अनुवाद यहाँ अगाडि प्रस्तुत छ ।
- (३) घोषिताराम— यो उही विहार हो जो कौशम्बीवासी घोषित गृहपतिले भगवान्कोनिमित्त बनाएका थिए । कौशम्बीमा पाल्नुहुँदा भगवान् बुद्ध यस विहारमा धेरै पटक बस्नुभएको कुरा अनेक सूत्रहरूमा पाइन्छन् । यस विहारमा अनेक घटनाहरू घटेका कुराहरू पनि सूत्रहरूमा पाइन्छन् । तीमध्ये केही—

(१) एक समय जब केही भिक्षुहरूका बीच केही नियमको बारेमा मतभिन्नता भएर बुद्धयरी भिक्षुहरूको बीचमा ढगडा हुनथाल्यो तब भगवान् बुद्धले उनीहरूलाई सम्झाउँदा पनि नसम्झेपछि भगवान् घोषितारामबाट एकलै पारिलेय्य वनमा जानुभयो । (हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४२०) महा. व. पा. पृ. ३६८: कोसम्बककखन्धकं । (२) अर्को एक समय

भगवान् यसं विहारमा बसिरहनु भएको वेलामा छन्न भिक्षुले^१ आफ्नो आपत्ति दोषलाई 'आपत्ति दोष' भनी स्वीकार गर्न चाहन्थे । अनि भिक्षुहरूले यो कुरा बुद्धलाई सुनाए । त्यसपछि भगवान्ले छन्न भिक्षुलाई निन्दा गरी सङ्घपरिमोगबाट अलग राख्ने आदेश दिनुभएको थियो । (चुल्ल. व. पा. पृ. ४४: आपत्तियाअदस्सने उक्खेपनीयकम्मं ।) पछि गएर घोषिताराममै आई दोषलाई स्वीकार गरी छन्न भिक्षुले सङ्घको आज्ञालाई पालन गरे । (चुल्ल. व. पा. पृ. ४४) । (३) देवदत्तले अजातशत्रु राजकुमारलाई प्रसन्नपारी आफ्नो पक्षमा लिने विचार गरी भिक्षुसङ्घको नायक बन्ने कुविचार गरेको पनि यसै विहारमा बसिरहेको वेलामा हो । (हेर बु. ब्र. भा-१, पृ.

-
१. यी छन्न भिक्षु उनै छन्दक नामक सारथी थिए । जो सिद्धार्थ बोधिसत्व संगसंगै शुद्धोदन महाराजाकी एक दाशीको कोखबाट जन्मेका थिए । सिद्धार्थ बोधिसत्वले गृहत्याग गरी गएको वखतमा यिनी पनि साथमा थिए र बोधिसत्वले अनोम नदीको तीरमा चूडाकर्म गरिसकेपछि बोधिसत्वको वस्त्र तथा आभरणहरू लिएर श्रावस्तीमा फर्केका थिए । पछि बुद्ध भगवान् कपिलवस्तुमा पाल्नुहुँदा, त्यहाँ ज्ञातिसमागम भएको वेलामा श्रद्धापूर्वक यिनी प्रव्रजित भएका थिए । प्रव्रजित भइसकेपछि यिनको मनमा 'मेरै बुद्ध हो, मेरै धर्म हो' भन्ने घमण्ड थियो । थेर. गा. अ. क. I. पृ. १५५: छन्न थेर-गाथावण्णना ।

१२३, १२५: ककुधदेवपुत्र) । यसैवखत ककुध देवपुत्रले देवदत्तले मनमा चिताएका कुरा आयुष्मान् महामौद्गल्यायनलाई सुनाएका थिए । यो सुनेर जब आयुष्मान् महामौद्गल्यायनले यो कुरा बुझलाई बताउनुभयो तब बुद्धले लोकमा पाँचप्रकारका शास्ताहरू भएका कुराहरू बताउनुभयो । (अं. नि-५, पृ. ३७९: ककुधथेरसुत्तं, ककुधवग्गो ।) (४) स्त्रीहरू क्रोधिनी हुन्छन्, ईध्यालु हुन्छन् र कञ्जूसिनी हुन्छन् भन्ने आदि कुरा आयुष्मान् आनन्दलाई बताउनु भएको पनि यहीँ हो । (अं. नि-४, पृ. ८७: कम्बोजसुत्तं, अपण्णकवग्गो ।) (५) यसै विहारमा एकदिन आयुष्मान् आनन्दले भगवान्सँग “भन्ते ! सङ्घमा बस्ने भिक्षु कसरी आरामसाथ बस्नसक्छ ?” भन्ने प्रश्न सोधेका थिए । (अं. नि-५, पृ. ३८८: आनन्दसुत्तं, फासुविहारवग्गो ।) (६) एकदिन आयुष्मान् आनन्द भिक्षाटन जानुहुँदा अन्यतीर्थीयहरूको आराममा जानुभएको थियो । त्यस समय त्यहाँ अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरू “जसले ब्राह्मवर्षसम्म ब्रह्मचर्य पालन गर्छ उ शुद्ध ब्रह्मचारी हुन्छ” भनी कुरा गरिरहेका थिए । अनि आयुष्मान् आनन्दले घोषिताराममा बसिरहनु भएका भगवान्सँग यस सम्बन्धमा प्रश्न सोध्नुभएको थियो । (अं. नि-७, पृ. १८९: व्रुतियनिद्देससुत्तं, देवतावग्गो ।) (७) एकदिन आयुष्मान् उदायीले धेरै गृहीपरिषद्लाई धर्मोपदेश गरिरहनु भएको देखेर आयुष्मान् आनन्दले भगवान्लाई यो कुरा सुनाउनु हुँदा भगवान्ले “धर्मोपदेश गर्नेहरूमा पाँचवटा गुणहरू

हुनुपर्छ^१” भनी भन्नुभएको थियो । (अं. नि-५, पृ. ४३३: उदायीसुत्तं, सद्धम्मवग्गो ।) (८) भगवान् घोषिताराममा बसिरहुनु भएको वेलामा, एकदिन आयुष्मान् छन्नको उपस्थाक गृहपतिले विहार बनाइदिने कुरा भनेपछि आयुष्मान् छन्नले मानिसहरूद्वारा पूजागरिने एक रुख काट्न लगाएका थिए । जसबारे आयुष्मान् छन्नलाई निन्दा गर्नुभई भगवान्ले विहार बनाउने बारेमा एक नियम पनि बनाउनु भएको थियो । (पारा. पा. पृ. २३२: सत्तमसङ्घादिसेसो ।) (९) अर्को एक समय आयुष्मान् छन्नको उपस्थाक महामात्यले आयुष्मान् छन्नकोनिमित्त योटा विहार बनाइदिए । आयुष्मान् छन्नले सो सिद्धिएको विहारमा बारबार लिउन लगाउन लगाउँदा र बारबार छाना हाल्न लगाउँदा विहार भत्केर एक ब्राह्मणको जो को खेत नोक्सान भएको थियो । यसै सन्दर्भमा आयुष्मान् छन्नलाई निन्दा गर्नुभई भगवान्ले योटा नियम बनाउनु भयो । (पाचि. पा. पृ. ७९: ऊनवीसतिमपाचित्तियं ।) (१०) एक समय भगवान् उहाँ बसिरहुनु भएको वेलामा आयुष्मान् पिण्डोल भारद्वाजले आफू क्षीणास्रवी भएको कुरो बताउनु भएको बारेमा भिक्षुहरूले भगवान्लाई यो कुरा सुनाउँदा भगवान्ले स्मृति-इन्द्रिय, समाधि-इन्द्रिय र प्रज्ञा-इन्द्रियलाई

---

१. कुन पाँचवटा गुणहरू हुन् भन्ने कुरा बु. ब्रा. भा-२, पृ. ३९ को नं. (३) मा हेर्नु ।

भाविता गरिसकेको हुनाले भारद्वाज भिक्षुले त्यसो भनेका हुन् भनी प्रशंसा गर्नुभयो । (सं. नि. IV. पृ. १९४: पिण्डोल भारद्वाजसुत्तं, इन्द्रियसंयुत्तं ।) (११) अर्को एक समय त्यहाँ उगगत शरीर (= उद्गत शरीर) ब्राह्मण आई भगवान्संग यज्ञको महत्ताको बारेमा कुरा गरेका थिए । (हेर बु. ब्रा. भा-१, पृ. १२०: उद्गत शरीर ब्राह्मण ।) (१२) भगवान् घोषिताराममा बसिरहनु भएको वेलामा श्यामावती महारानीको अन्तःपुरमा आगो लागेर श्यामावतीहरूको मृत्यु भएको थियो । (हेर बु. म. भा-१, पृ. २६३: अनिष्फल मरण ।) (१३) एकदिन दारुपत्तिक परिभ्राजकका अन्तेबासी मुण्डिय र जालियले भगवान्संग “उही जीव उही शरीर हो कि अर्को जीव अर्को शरीर हो ?” भन्ने प्रश्न सोधेका थिए । (हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४१४: ओट्टुद्ध लिच्छवी ।) (१४) भगवान् उहाँ बसिरहनु भएको वेलामा एकदिन भगवान्ले आयुष्मान् आनन्दसँग—“सङ्घको ऋगडा टुंगियो कि टुंगिएको छैन ?” भनी सोध्नुहुँदा आयुष्मान् आनन्दले “टुंगिएको छैन” भनी उत्तर दिनुभएको थियो । अनि भगवान्ले त्यसवखत—“कुनै पनि सङ्घको ऋगडा तिमिले र सारिपुत्रमौद्गल्यायनले सुल्काउन सक्नुपर्छ” भनी भन्नुभयो । (अं. नि-४, पृ. २५४: सङ्घभेदकसुत्तं, आपत्तिभयवग्गो ।) यसवखत आयुष्मान् बाहिय र आयुष्मान् अनुरुद्ध पनि उहाँ हुनुहुन्थ्यो । (१५) एक समय भगवान्का साथ आयुष्मान् अनुरुद्ध उहाँ

हुनुहुन्थ्यो । अनि आयुष्मान् अनुरुद्धकहाँ अनेक मनापकायिका देवताहरू आएका थिए । त्यस पछि आयुष्मान् अनुरुद्धले भगवान्सँग “कति गुणले युक्तहुने स्त्रीहरू मनापकायिका देवलोकमा उत्पन्न हुन्छन् ?” भनी प्रश्न सोध्दा “आठगुणले युक्तहुने स्त्रीहरू मनापकायिका देवलोकमा उत्पन्न हुनसक्छन्” भनी भगवान्ले भन्नुभयो । (अं. नि-८, पृ. ३५८: अनुरुद्धसुत्तं, उपोसथवग्गो ।)

बुद्धको अलावा अरू श्रावकहरू पनि घोषिताराममा बसेका कुराहरू अनेक सूत्रहरूमा पाइन्छन् । जस्तै—

(१) एक समय आयुष्मान् आनन्द घोषिताराममा बसिरहुनुभएको वेलामा एउटी भिक्षुणीले आयुष्मान् आनन्दलाई हेर्ने इच्छा गरी आफू बिरामी नभइकन पनि ‘बिरामी भएँ’ भनी आयुष्मान् आनन्दलाई बोलाउन पठाएकी थिइन् । अनि आयुष्मान् आनन्द आई उपदेश सुनाएपछि सो भिक्षुणीले आफ्नो अपराधलाई स्वीकार गरिन् । (अं. नि-४, पृ. १५३: भिक्खुनीसुत्तं, इन्द्रियवग्गो ।)

(२) घोषिताराममा बसिरहुनुभएका आयुष्मान् आनन्दकहाँ आएका केही व्यक्तिहरू—

घोषित गृहपति । जसको कुरा अगाडि अनुदित भएको छ । (सं. नि. III. पृ. १०५: घोसितसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं ।) उण्णाभ (=ऊर्णाभ) ब्राह्मण । (हेर बु. ब्रा.

भा-१, पृ. ११३) । आजीवक श्रावक गृहपति । यिनले आयुष्मान् आनन्दसँग “कसको धर्म सु-आख्यात छ ? को सु-प्रतिपन्न छ ? र को लोकमा सु-कृत्य छ ?” भन्ने प्रश्नहरू सोधेका थिए । (अं नि-३, पृ. २०१: आजीवकसुत्तं, आनन्द-वग्गो ।) त्यसंगरी एकदिन आयुष्मान् आनन्दकहाँ आउनु भएका भद्दजीसँग आयुष्मान् आनन्दले “दर्शनहरूमध्ये श्रेष्ठ दर्शन कुन् हो ? श्रवणहरूमध्ये श्रेष्ठ श्रवण कुन् हो ? सुखहरूमध्ये श्रेष्ठ सुख कुन् हो ? संज्ञाहरूमध्ये श्रेष्ठ संज्ञा कुन् हो ? र भावना-हरूमध्ये श्रेष्ठ भावना कुन् हो ?” भनी सोध्नुभई पछि आफैले यसको उत्तर बताउनु भएको थियो । (अं. नि-५, पृ. ४४८: भद्दजिसुत्तं, आघातवग्गो ।) एकदिन आयुष्मान् उदायीले आयुष्मान् आनन्दसँग यस्तो सोधे—“आवुसो आनन्द ! जस्तै भगवान्ले यो शरीरलाई अनात्म भनी बताउनु भएको छ त्यस्तैगरी विज्ञानलाई पनि अनात्म भनी बताउन सकिन्छ के ?” (सं. नि. III. पृ. १५०: उदायीसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं ।) अर्को पटक आयुष्मान् उदायीले पञ्चालचण्ड देवपुत्रले भनेका गाथाको अर्थ आयुष्मान् आनन्दसँग सोधेका थिए । (अं. नि-९, पृ. ८३: सम्बाधसुत्तं, सामञ्जवग्गो ।)

(३) एक समय आयुष्मान् आनन्द र आयुष्मान् कामभू घोषिताराममा बसिरहनुभएको बेलामा आयुष्मान् कामभूले आयुष्मान् आनन्दसँग “चक्षु रूपको संयोजन हो के ?...” भन्ने आदि प्रश्नहरू सोधेका थिए । (सं. नि. III.

पृ. १५०: कामभूसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं ।) (४) यसं विहारमा बसिरहनु भएको वेलामा आयुष्मान् आनन्दले 'युगनन्धसूत्र' को उपदेश गर्नुभएको थियो । (अं. नि-४, पृ. १६६: युगनन्ध-सुत्तं, पटिपदावर्गो ।) (५) आयुष्मान् छन्नलाई सङ्घद्वारा दिइएको ब्रह्मदण्डको सूचना आयुष्मान् छन्नलाई आयुष्मान् आनन्दले यसं विहारमा बसिरहनुभएको वेलामा दिनुभएको थियो । (चुल्ल. व. पा. पृ. ४१४: छन्नेब्रह्मदण्डारोपनं ।)

बुद्ध तथा आयुष्मान् आनन्द बाहेक अरु श्रावकहरू पनि घोषिताराममा बसेका कुराहरू सूत्रहरूमा पाइन्छन् । त्यसमध्ये केही—

(१) एक समय आयुष्मान् पिण्डोल भारद्वाज घोषिताराममा बसिरहनुभएको वेलामा राजा उदेनले वहाँसँग—“किन तरुण बंशमै मानिसहरू भिक्षु भएका हुन् ? ...” भन्ने प्रश्न सोधेका थिए । (हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४३५: तरुण भिक्षुहरू ।) (२) एक समय आयुष्मान् मुसिल, आयुष्मान् पविट्ट, आयुष्मान् नारद र आयुष्मान् आनन्द घोषिताराममा बसिरहनुभएको थियो । त्यस समय आयुष्मान् पविट्टले आयुष्मान् मुसिलसँग प्रश्नहरू सोधेका थिए । (सं. नि. II. पृ. ९८: कोसम्बिसुत्तं, निदानसंयुत्तं ।) (३) एक समय आयुष्मान् उपवान र आयुष्मान् सारिपुत्र त्यहाँ बसिरहनु भएकोथियो । अनि आयुष्मान् सारिपुत्रले आयुष्मान्

उपवानसंग “प्रत्यक्षरूपले मनस्कार गर्दा सप्तबोध्यङ्ग सुख-विहारकोनिमित्त हुन्छ भन्ने कुरा थाहाछ कि छैन ?” भनी प्रश्न सोध्नु भएको थियो । (सं. नि. IV. पृ. ७१: उपवानसुत्तं, बोज्जङ्गसंयुत्तं ।) (४) एक समय घोषिताराममा केही भिक्षुहरू बसिरहेका थिए । त्यस वखत आयुष्मान् खेमक घोषितारामबाट एक गाउत टाढा रहेको बदरिकाराममा^१ बिरामी थिए । अनि घोषिताराममा बसिरहेका भिक्षुहरूले आयुष्मान् दासकलाई वहाँको स्वास्थ्यको बारेमा सोध्पूछ गर्न पठाएका थिए । अन्तमा आयुष्मान् खेमक स्वयं घोषिताराममा आई त्यहाँका भिक्षुहरूलाई उपदेश गरी अरहत् फलमा प्रतिष्ठित गराएर आफू पनि अरहत् भएका थिए । (सं. नि. II. पृ. ३४६: खेमकसुत्तं, खन्धकवग्गो ।)

Dhamma Digital

यसको अतिरिक्त—(१) कोसम्बिय वा कोसम्बकसुत्तं (म. नि. I. पृ. ३९३, अ. क. II. पृ. ३२४); (२) जालियसुत्तं (दी. नि. I. पृ. १३६, अ. क. I. पृ. २२४); (३) सन्दकसुत्तं (म. नि. II. पृ. २११, अ. क. III. पृ. १५२); (४) उपविकलेससुत्तं (म. नि. II. पृ. २२१, अ. क. IV. पृ. १३५); (५) सेखसुत्तं (सं. नि. IV. पृ. १९८, अ. क. III. पृ. १९६); (६) बल्हधम्मजातकं (जा. अ. क. III.

१. हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४१९: राजा उदेन ।

पृ. २७४, नं. ४०९); (७) कोसम्बिजातकं (जा. अ. क. IV. पृ. ७, नं. ४२८); २ (८) सुरापानजातकं (जा. अ. क. I. पृ. ३०८, नं. ८१) आदि पनि घोषिताराममै बसिरहनुभएको बेलामा भगवान्ले उपदेश गर्नु भएको हो ।

× × ×
स्वयम्भू, काठमाडौं स्थाित
आनन्द कुटी विहार धुलीचौ
तर्फबाट मैत्रीपूर्ण उपदेश ।

मूल सूत्र—

१—धातुनानात्व

एक समय आयुष्मान् आनन्द कौशम्बीको घोषिताराममा बसिरहनुभएको थियो' । अनि घोषित गृहपति जहाँ आयुष्मान् आनन्द हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् आनन्दलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका घोषित गृहपतिछे आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो भने —

“भन्ते आनन्द ! ‘धातुनानात्व, धातुनानात्व’ भनी भन्दछन् । भन्ते ! धातुनानात्वको सम्बन्धमा भगवान्ले के कसरी बताउनु भएको छ ?”

(१) “a. गृहपति ! चक्षुधातु छ, मनपर्ने रूप पनि छ, सुख-वेदनीय चक्षुविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा सुखवेदना उत्पन्न हुन्छ । b. गृहपति ! चक्षुधातु छ, मनपर्ने रूप पनि छ, दुःखवेदनीय

---

१. सं. नि. III. पृ. १०५: घोषितमुत्तं, सलायतनसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. २८.

चक्षुर्विज्ञानं पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा दुःखवेदना उत्पन्न हुन्छ ।
 C. गृहपति ! चक्षुधातु छ, उपेक्षावेदनीय मनपर्ने रूप पनि छ, अदुःख-
 असुखवेदनीय चक्षुर्विज्ञानं पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा अदुःखअसुख-
 वेदना उत्पन्न हुन्छ ।

(२) “a. गृहपति ! श्रोतधातु छ, मनपर्ने शब्द पनि छ, सुख-
 वेदनीय श्रोतविज्ञानं पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा सुखवेदना उत्पन्न
 हुन्छ । b. गृहपति ! श्रोतधातु छ, मननपर्ने शब्द पनि छ, दुःखवेदनीय
 श्रोतविज्ञानं पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा दुःखवेदना उत्पन्न हुन्छ ।
 C. गृहपति ! श्रोतधातु छ, उपेक्षावेदनीय मनपर्ने शब्द पनि छ, अदुःख-
 असुखवेदनीय श्रोतविज्ञानं पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा अदुःखअसुख-
 वेदना उत्पन्न हुन्छ ।

(३) “a. गृहपति ! घ्राणधातु छ, मनपर्ने गन्ध पनि छ, सुख-
 वेदनीय घ्राणविज्ञानं पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा सुखवेदना उत्पन्न
 हुन्छ । b. गृहपति ! घ्राणधातु छ, मननपर्ने गन्ध पनि छ, दुःखवेदनीय
 घ्राणविज्ञानं पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा दुःखवेदना उत्पन्न हुन्छ ।
 C. गृहपति ! घ्राणधातु छ, उपेक्षावेदनीय मनपर्ने गन्ध पनि छ, अदुःख-
 असुखवेदनीय घ्राणविज्ञानं पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा अदुःखअसुख-
 वेदना उत्पन्न हुन्छ ।

(४) “a. गृहपति ! जिह्वाधातु छ, मनपर्ने रस पनि छ, सुख-
 वेदनीय जिह्वाविज्ञानं पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा सुखवेदना उत्पन्न
 हुन्छ । b. गृहपति ! जिह्वाधातु छ, मननपर्ने रस पनि छ, दुःखवेदनीय

जिह्वाविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा दुःखवेदना उत्पन्न हुन्छ ।
 C. गृहपति ! जिह्वाधातु छ, उपेक्षावेदनीय मनपर्ने रस पनि छ, अदुःख-
 असुखवेदनीय जिह्वाविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा अदुःखअसुख-
 वेदना उत्पन्न हुन्छ ।

(५) “a. गृहपति ! कायधातु छ, मनपर्ने स्पर्श पनि छ, सुख-
 वेदनीय कायविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा सुखवेदना उत्पन्न
 हुन्छ । b. गृहपति ! कायधातु छ, मननपर्ने स्पर्श पनि छ, दुःखवेदनीय
 कायविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा दुःखवेदना उत्पन्न हुन्छ ।
 C. गृहपति ! कायधातु छ, उपेक्षावेदनीय मनपर्ने स्पर्श पनि छ, अदुःख-
 असुखवेदनीय कायविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा अदुःखअसुख-
 वेदना उत्पन्न हुन्छ ।

(६) “a. गृहपति ! मनधातु छ, मनपर्ने मनको विषय (=धर्म)
 पनि छ, सुखवेदनीय मनविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा सुखवेदना
 उत्पन्न हुन्छ । b. गृहपति ! मनधातु छ, मननपर्ने मनको विषय पनि छ,
 दुःखवेदनीय मनविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा दुःखवेदना उत्पन्न
 हुन्छ । C. गृहपति ! मनविज्ञान छ, उपेक्षावेदनीय मनपर्ने मनको विषय
 पनि छ, अदुःखअसुखवेदनीय मनविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा
 अदुःखअसुखवेदना उत्पन्न हुन्छ^१ ।

---

१. यस सूत्रमा तेइस (२३) धातुका कुराहरू बताइएका छन् ।
 जस्तै—

(१) चक्षुप्रसादरूपी चक्षुधातु, (२) त्यसले आरम्भण

“गृहपति ! भगवान्ले धातुनानात्वको सम्बन्धमा यसरी बताउनु भएको छ ।”

मर्ने रूपधातु, (३) चक्षुविज्ञानधातु र (४) सहजात तीन स्कन्ध-रूपी धर्मधातु । यसरी पञ्चद्वारहरूमध्येमा प्रत्येकद्वारमा यी चार चार धातुहरू जोडदा बीस (२०) धातुहरू हुन्छन् ।

मनद्वारमा संग्रहित हुने — (१) आवर्जन चित्तरूपी मन-धातु, (२) आरम्मण र हृदयवस्तुरूपी धर्मधातु तथा (३) हृदय-वस्तुमा आश्रित भएको मनविज्ञानधातु । यी तीन धातुहरू र माथि षञ्चेन्द्रियमा हुने बीस धातुहरू समेत गरी जम्मा तेइस (२३) धातुहरूका कुरा यस सूत्रमा देखाइएका छन् भनी सं. नि. अ. क. III. पृ. २८-२९: घोषितसुत्तवर्णना, गृहपतिवग्गतितयले उल्लेख गरेको छ ।

१४. चण्ड गामणी

प रि च य

यो चण्ड गामणीको नाम कसैले राखेको होइन बल्कि धर्म-संग्राहकहरूले राखेको नाम हो भनी संयुत्तनिकायटुकथाले^१ उल्लेख गरेको छ ।

भगवान् श्रावस्तीमा बसिरहुनु भएको वेलामा एकदिन वहाँकहाँ गई कस्तालाई 'चण्ड' र कस्तालाई 'सुशील्य' भन्दछन् भनी यिनले प्रश्न सोधेका थिए । अनि भगवान्ले यिनलाई "जसले कोप गर्छ र गराउँछ उसलाई 'चण्ड' र जसले कोप गर्दैन र गराउँछ उसलाई 'सुशील्य' भन्दछन्" भनी उत्तर दिनुभएको थियो । जुन कुरा अगाडिको मूल सूत्रमा अनुदित भएको छ ।

x

x

x

---

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. ९९: चण्डसुत्तवण्णना, गामणिसंयुत्तं ।

केही चण्ड नामहरू

- (१) चण्ड (गामणी)—यी चण्ड गामणी धावस्तीवासी हुन् । यिनकं कुरा यहाँ उल्लेख गरिदिएको छ ।
- (२) चण्ड (पञ्चाल)—हेर पञ्चालचण्ड । बु. ब. भा-१, पृ. ३७२.
- (३) चण्ड (काली)—यी चण्डकाली एक भिक्षुणी हुन् । यिनी ऋगडालु थिइन् । यिनी थुलनन्दा भिक्षुणीका साथ बस्दथिन् । पाचि. पा. पृ. ३०७: स्रुत्यसङ्घाविसेसो, भिक्खुनिविमङ्गो ।
- (४) चण्ड (पञ्जोत)—यी चण्डपञ्जोत^१ (=चण्डप्रदघोत) राजा अवनतीको उज्जैनका राजा हुन्^२ । यिनकी छोरी वामुलदत्ता उदेन राजाकी एक महिषी थिइन्^३ । यिनी बिम्बिसार राजाका एक मित्र थिए^४ । बिम्बिसार राजाले जीवक वैद्यलाई पठाई यिनको औषधी गराउन लगाएका थिए^५ ।

-
१. पपं. सू. IV. पृ. ४९: गोपकमोग्गल्लानमुत्तवण्णना ।
 २. हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४२२: राजा उदेन ।
 ३. हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४२३: राजा उदेन ।
 ४. हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४२२: राजा उदेन ।
 ५. हेर. बु. गृ. भा-१, पृ. ३७९: जीवक वैद्य ।

[२५२]

बुद्धकालीन गृहस्थीहरू

मूल सूत्रमा यिनलाई 'पङ्जोत' (= प्रवद्योत) भन्ने मात्र उल्लेख भएको छ । अट्टकथामा चाहि पूरा नाम दिदै 'चण्ड पङ्जोत' (= चण्ड प्रदद्योत) भनी लेखेको छ । यसभन्दा अधिका बुद्धकालीन ग्रन्थहरूमा भूलले 'चन्द्रप्रद्योत' भनी छापिएका छन् ।

- (५) चण्ड (सुत्तं)—यो सूत्र संयुत्तनिकायमा छ । यो सूत्रमा चण्ड गामणीले बुद्धसँग 'कसलाई चण्ड भन्दछन् ?' भन्ने प्रश्न सोधेका कुराहरू छन् । यसको अनुवाद यहाँ अगाडि गरिबिएको छ । सं. नि. III. पृ. २७९: गामणिसंयुत्त, अ. क. III. पृ. ९९.

x

x

x

मूल सूत्र—

१—कसरी 'चण्ड' हुन्छ ?

श्रावस्तीमा^१ ।

अनि चण्ड गामणी^२ जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए ।
त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक
छेउमा बसेका चण्ड गामणीले भगवान्लाई यस्तो भने—

“भन्ते ! के हेतु, के प्रत्यय हो जसले गर्दा यहाँ कसैलाई 'चण्ड,
चण्ड' भनी भन्दछन् ? भन्ते ! के हेतु, के प्रत्यय हो जसले गर्दा यहाँ
कसैलाई 'सुशील्य, सुशील्य' भनी भन्दछन् ?”

“गामणी ! यहाँ कसैको राग प्रहीण भएको हुन्न । राग प्रहीण
नभएको कारणले गर्दा अर्कालाई कोप गराउँछ र अर्काले कोप गराउँदा

१. सं. नि. III. पृ. २७१: चण्डसुत्तं, गामणिसंयुत्तं, अ. क. III.
पृ. ९९.

२. धर्मसंग्राहकहरूले 'चण्ड' भनी नामकरण गरेका एक गामणी ।
सं. नि. अ. क. III. पृ. ९९: चण्डसुत्तवण्णना, गामणिसंयुत्तं ।

(आफूले पनि) कोप गर्छ । त्यस्तालाई 'चण्ड' भनी भन्दछन् । द्वेष प्रहीण भएको हुन्छ । द्वेष प्रहीण नभएको कारणले गर्दा अर्कालाई कोप गराउँछ र अर्काले कोप गराउँदा (आफूले पनि) कोप गर्छ । त्यस्तालाई 'चण्ड' भनी भन्दछन् । मोह प्रहीण भएको हुन्छ । मोह प्रहीण नभएको कारणले गर्दा अर्कालाई कोप गराउँछ र अर्काले कोप गराउँदा (आफूले पनि) कोप गर्छ । त्यस्तालाई 'चण्ड' भनी भन्दछन् । गामणी ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जसले गर्दा यहाँ उसलाई 'चण्ड, चण्ड' भनी भन्दछन् ।

“गामणी ! यहाँ कसैको राग प्रहीण भएको हुन्छ । राग प्रहीण भएको कारणले गर्दा अर्कालाई कोप गराउँछ र अर्काले कोप गराउँदा पनि (आफूले) कोप गर्दैन । त्यस्तालाई 'सुशील्य' भनी भन्दछन् । द्वेष प्रहीण भएको हुन्छ । द्वेष प्रहीण भएको कारणले गर्दा अर्कालाई कोप गराउँछ र अर्काले कोप गराउँदा पनि (आफूले) कोप गर्दैन । त्यस्तालाई 'सुशील्य' भनी भन्दछन् । मोह प्रहीण भएको हुन्छ । मोह प्रहीण भएको कारणले गर्दा अर्कालाई कोप गराउँछ र अर्काले कोप गराउँदा पनि (आफूले) कोप गर्दैन । त्यस्तालाई 'सुशील्य' भनी भन्दछन् । गामणी ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जसले गर्दा यहाँ उसलाई 'सुशील्य, सुशील्य' भनी भन्दछन् ।”

यस्तो भन्नुहुँदा चण्ड गामणीले भगवान्लाई यस्तो भने—
 “धन्यहो, भन्ते ! धन्यहो, भन्ते !! जस्तै भन्ते ! घोटेकोलाई उत्तानो पारिदिदा वा...भगवान्ले मलाई अनेकप्रकारले धर्म प्रकाश पारिदिनु

भयो । भन्ते ! अब म भगवान्को शरणमा पर्छु, धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि भगवान्ले मलाई आजीवन शरणमा आएको उपासक हो भनी स्वीकार गर्नुहोस् ।”

१५. चम्पावासी उपासकहरू

प रि च य

बुद्धका समयका ६ वटा प्रमुख महानगरहरूमध्ये चम्पानगर पनि यौटा हो' । यस नगरमा एक रमणीय गगगरा भन्ने पुष्करिणी थियो । यस पुष्करिणीको आसपासमा विहार पनि थियो । जसमा बुद्ध भगवान् बसिरहनुभएको थियो । त्यसैले अगाडिको सूत्रमा 'गगगरा पुष्करिणीको तीरमा बस्नुभएको थियो' भनी उल्लेख भएको हो । सारिपुत्र महास्थविर पनि भगवान्सँग त्यहाँ बसिरहनुभएको थियो । त्यस नगरमा धेरै श्रद्धालु उपासकहरू पनि थिए । उनीहरू सारिपुत्र महास्थविर प्रति विशेष विश्वस्त थिए । त्यसैले एकदिन उनीहरू बुद्धको श्रीमुखबाट उपदेश नसुनेको धेरैदिन भइसक्यो भन्दै सारिपुत्र महास्थविरकहाँ गएका हुन् । अनि वहाँले उनीहरूलाई बुद्धकहाँ एक उपोसथको दिनमा लैजानु भयो र उनीहरूकोनिमित्त उपयुक्त हुनेगरी

---

१. हेर दी. ति. II. पृ. ११३: महापरिनिब्बानसुत्तं अथवा बु. रा.

भा-१, पृ. १२५ मा ।

भगवान्को श्रीमुखबाट उपदेश सुनाउने विचारले त्यसवखत वहाँले बुद्धसँग त्यस किसिमले प्रश्न सोध्नुभयो जसबाट बुद्धले उनीहरूकोनिमित्त उपयुक्त हुनेगरी उपदेश दिन सक्नुहुन्थ्यो ।

सारिपुत्र महास्थविरको प्रश्नको उत्तरमा बुद्ध भगवान्ले सातकिसिमका दानका कुराहरूको बारेमा उपदेश दिनुभयो । जुन कुराहरू यहाँ अगाडि अनुदित मूल सूत्रमै प्रष्टसँग उल्लेख भएका छन् ।

x

x

x

Dhamma.Digital

मूल सूत्र—

१—कस्तो दान महत्फलदायी हुन्छ ?

एक समय भगवान् चम्पास्थित' गगारा पुष्करिणीको तीरमा बस्नुभएको थियो^२ ।

अनि धेरै चम्पाबासी उपासकहरू जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका चम्पाबासी उपासकहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो विन्ति गरे—

“भन्ने ! भगवान्को सम्मुखबाट हामीले धार्मिक कथा नसुनेको धेरैदिन भइसक्यो । भगवान्को सम्मुखबाट हामीले धर्मका कुराहरू सुन्न पाए बेश हुने थियो ।”

---

१. चम्पा भन्ने नगर वर्तमान समयमा कहाँ पर्छ भन्ने कुरा लेखकको बु. रा. पृ. ६७ को पादटिप्पणीमा उल्लेख गरिएको छ ।

२. अं. नि—७, पृ. १९७: दानमहत्फलसुत्तं, महायञ्जवग्गो, अ. क. II. पृ. ७१६.

“आवुसो ! त्यसोभए उपोसथ (= पूर्णिमा) को दिनमा आउनुहोस् । अवश्य पनि भगवान्को सम्मुखबाट घर्मका कुराहरू सुन्न पाउनु हुनेछ ।”

“भन्ते ! हवस्” मनी चम्पाबासी उपासकहरू आयुष्मान् सारिपुत्रलाई प्रत्युत्तरविई आसनबाट उठी आयुष्मान् सारिपुत्रलाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी फर्केर गए ।

अनि चम्पाबासी उपासकहरू उपोसथको दिनमा जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । अनि आयुष्मान् सारिपुत्र ती उपासकहरूसँग जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्लाई यस्तो विन्ति गर्नुभयो—

(क) “भन्ते ! यहाँ हुनसक्छ के त्यस्तै नै दिएको दानको फलले कसैलाई न महत्फलदायी हुन्छ, न त महानिसंस नै ? भन्ते ! यहाँ हुनसक्छ के त्यस्तै नै दिएको दानको फलले कसैलाई महत्फलदायी हुन्छ महानिसंस पनि ?”

“सारिपुत्र ! हुनसक्छ यहाँ त्यस्तै नै दिएको दानको फलले कसैलाई न महत्फलदायी हुन्छ न त महानिसंस नै; सारिपुत्र ! हुनसक्छ यहाँ त्यस्तै नै दिएको दानको फलले कसैलाई महत्फलदायी पनि हुन्छ महानिसंस पनि ।”

(ख) “भन्ते ! के हेतु, के प्रत्यय होला जसले गर्दा यहाँ त्यस्तै नै दिएको दानको फलले कसैलाई महत्फलदायी पनि हुन्न र महानिसंस पनि हुन्न ? भन्ते ! के हेतु, के प्रत्यय होला जसले गर्दा यहाँ त्यस्तै नै दिएको दानको फलले कसैलाई महत्फलदायी पनि हुन्छ महानिसंस पनि ?”

१—“सारिपुत्र ! कसैले सापेक्षीभई दानदिन्छ र प्रतिबद्ध चित्त लिई दानदिन्छ—‘यो परलोकमा परिभोग गर्नेछु’ भन्ने विचार लिई निधान गर्ने (डियोजित गर्ने) आशाले दानदिन्छ । उसले भ्रमणलाई वा ब्राह्मणलाई अन्न, पान, वस्त्र, यान, माला-गन्ध-बिलेपन अथवा मुत्तरे बस्ने तथा प्रवीपावि वस्तुहरू दानदिन्छ । सारिपुत्र ! के त यहाँ कसैले यस्तो दान दिनसक्छ त ? यसमा तिम्रो के भन्छौ ?”

“भन्ते ! सक्छ ।”

“सारिपुत्र ! यहाँ जसले सापेक्षीभई दानदिन्छ, प्रतिबद्ध चित्त लिई दान दिन्छ -- ‘यो परलोकमा परिभोग गर्नेछु’ भन्ने विचार लिई निधान गर्ने आशा लिई दान दिन्छ र उ त्यो दानदिई कायछाडी मृत्यु पछि चातुर्महाराजिक देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ । उ त्यो कर्म (= कर्मफल), त्यो ऋद्धि^१ (= विपाक ऋद्धि), त्यो यश

---

१. ‘ऋद्धि’ शब्दको अर्थ हो—सिद्ध हुनु, सफल हुनु र इच्छागरेको काम पूरा हुनु आदि । ऋद्धि दश प्रकारका छन् भन्ने कुरा बु. रा. भा-१, पृ. ६३ को पादटिप्पणीमा उल्लेख गरिसकेको छु । त्यसमध्ये यहाँ

‘विपाक-ऋद्धि’ लाई ‘ऋद्धि’ भनिएको हो । अं. नि. अ. क. II.
पृ. ७१६.

दश प्रकारका ऋद्धिहरूको बारेमा जुन कुराहरू बु. रा.
पृ. ६३-६४ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएका छन् त्यस सम्बन्धमा
ती ऋद्धिहरूको परिभाषा कस्तारहेछन् भन्ने बारेका कुराहरू यहाँ
उल्लेख गरिदिएको छ ।

(१) अधिष्ठान-ऋद्धि भनेको—कुनै ऋद्धिमय-ध्यान-
लाभी भिक्षुले आफूले इच्छा गरे अनुसार ‘यस्तो होस्’ भनी चिताएको
कुरा सिद्धहुनु हो । यसको परिभाषा पटि. म. पा. पृ. ४६९ मा
यसरी दिइएको छ—

“कतमा अधिष्ठान इद्धि ? इध भिक्षु अनेक विहितं
इद्धिविधं पचचनुभोति—एको पि हुत्वा बहुधा होति, बहुधा पि
हुत्वा एको होति, ...याव ब्रह्मलोका पि कायेन वसं वत्तेति ।”
अर्थात्—अधिष्ठान ऋद्धि भनेको कस्तो हो ? यहाँ भिक्षु एक भएर
पनि अनेक हुन्छ र अनेक भएर पनि एक हुन्छ, ...ब्रह्मलोकसम्मलाई
पनि शरीरद्वारा वशमा राख्छ । जस्तै—चूलपन्थ महास्थविरले
कैं । (शेर. गा. अ. क. पृ. ५१७; पटि. म. अ. क. पृ. ४८३;
धम्म. प. अ. क. पृ. १२०.)

(२) विकुम्बन-ऋद्धि भनेको—प्रकृति रूपलाई छाडी

विविधाकारले अरू रूपहरू धारण गर्नसक्नु हो । पटि. म. पा. पृ. ४७३ अनुसार यसको परिभाषा यसरी उल्लेख गरिएको छ—

“कतमा विकुब्बना इद्धि ? सिखिस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स अभिभू नाम सावको ब्रह्मलोकके ठितो सहस्सिलोक-धातु सरेन विञ्जापेसि । सो दिस्समानेन पि कायेन धम्मं देसेति, अदिस्स मानेन पि...। सो पकतिवण्णं विजहित्वा कुमारकवण्णं वा दस्सेति, ...सीहवण्णं वा दस्सेति, ...विविधम्पि सेनाब्यूहं दस्सेती’ ति — अयं विकुब्बना इद्धि । अर्थात्—विकुब्बन-ऋद्धि भनेको कुनचाहि हो भने—भगवान् सिखि बुद्धका पालामा **अभिभू** भन्ने वहाँका श्रावकले ब्रह्मलोकमा बसी सहस्र लोकधातुलाई आफ्नो स्वर सुनाउनुभयो । वहाँले शरीर देखिने गरेर पनि नदेखिने गरेर पनि धर्मदेशना गर्नुभयो...। वहाँले आफ्नो प्रकृति रूप छाडी कुमारक रूप ...सिह रूप तथा विविध सेनाब्यूह आदि देखाउनु भयो—यसै-लाई विकुब्बन-ऋद्धि भन्दछन् ।

(३) **मनोमय-ऋद्धि** भनेको के हो भने—चित्तसहित इन्द्रिय सम्पन्न रूप देखाउनु हो । यस सम्बन्धमा पटि. म. पा. पृ. ४७३ मा यसरी उल्लेख भएको छ—

“कतमा मनोमया इद्धि ? इध भिक्खु इमम्हा काया अञ्जं कायं अभिनिम्मिनाति रूपि मनोमयं सब्बङ्गपञ्चङ्गि अही-निन्द्रियं ।...अयं मनोमया इद्धि ।” अर्थात्—कुनचाहि मनोमय

ऋद्धि हो भने—यहाँ भिक्षु यस शरीरबाट अर्को शरीर निर्माण गर्छ—रूप सम्पन्न सबै इन्द्रियहरू भएको । यसैलाई मनोमय ऋद्धि भन्दछन् ।

(४) ज्ञानविस्फार-ऋद्धि भनेको के हो भने—ज्ञानलाई फैलाउन सक्ने ऋद्धि हो । जस्तै—“अनिच्चानुपस्सनाय निच्च-सञ्जाय पहानट्ठो इज्जती ति—आणविष्फार इद्धि ।” पटि. म. पा. पृ. ४७४; अर्थात्—अनित्यानुपश्यनाद्वारा नित्यसंज्ञालाई हटाउने काम सफल हुने भएकोले यसलाई ज्ञानविस्फार ऋद्धि भनिएको हो । **बवकुल** वा **बाकुल** स्थविर जस्तै, (पटि. म. अ. क. पृ. ४९१; थेर. गा. अ. क. पृ. ३४४); **संकिच्च** स्थविर जस्तै र (पटि. म. अ. क. पृ. ४९३; थेर. गा. अ. क. पृ. ५३३; धम्म. प. अ. क. पृ. ३३०); **भूतपाल** स्थविर जस्तै (पटि. म. अ. क. पृ. ४९३; थेर. गा. अ. क. पृ. ४९३) ।

(५) समाधि विस्फार-ऋद्धि भनेको के हो भने—समाधि फैलाउन सक्ने ऋद्धि । “पठमेन कानेन नीवरणां पहानट्ठो इज्जती’ ति—समाधि विष्फार इद्धि ।...” पटि. म. पा. पृ. ४७४; अर्थात्—प्रथम ध्यानद्वारा नीवरणादि हटाउनमा सफलता पाउने भएकोले समाधि विस्फार-ऋद्धि भनिएको हो । **सारिपुत्र महा-स्थविरमा** समाधिविस्फार-ऋद्धि थियो (म. नि. I. पृ. ४०७; पटि. म. अ. क. पृ. ४९६); त्यस्तैगरी **ह्माणुकोण्डव्व** स्थविरमा

पनि समाधिविस्फार-ऋद्धि थियो (पटि. म. अ. क. पृ. ४९६; धम्म. प. अ. क. पृ. ३३६); उत्तरा उपासिकामा पनि समाधिविस्फार ऋद्धि थियो (हेर बु. म. पृ. २६६-३०९); श्यामावतीमा पनि समाधिविस्फार-ऋद्धि थियो (हेर बु. म. पृ. २२०-६५) ।

(६) आर्य-ऋद्धि भनेको श्रेष्ठ ऋद्धि हो । यस सम्बन्धमा पटि. म. पा. पृ. ४७५ मा यसप्रकार उल्लेख भएको छ—

“कतमा अरिया इद्धि ? इध भिक्खु सचे आकङ्खति—
‘पटिकूले अप्पटिकूलं विहरेय्यं ति, अप्पटिकूलसञ्जी तत्थ विहरति ।...उपेक्खको तत्थ विहरति सतो सम्पजानो ।’ अर्थात्—
यहाँ यदि भिक्षुले प्रतिकूल विषयमा अप्रतिकूल भई विहार गर्न चाहन्छ भने—अप्रतिकूल संज्ञी भई विहार गर्न सक्छ ।...स्मृति सम्प्रज्ञानी भई त्यहाँ उपेक्षी भई बस्छ ।

(७) कर्मविपाकज-ऋद्धि भनेको कर्मफलद्वारा सिद्ध हुने कुरा । यस सम्बन्धमा पटि. म. पा. पृ. ४७६ मा यसरी उल्लेख भएको छ—

“कतमा कम्मविपाकज-इद्धि ? सब्बेसं पक्खीनं, सब्बेसं देवानं, एकच्चानं मनुस्सानं, एकच्चानं विनिपातिकानं । अयं कम्मविपाकज-इद्धि ।” अर्थात्—कर्मविपाकज-ऋद्धि भनेको कस्तो हो भने—ध्यानादिको प्रभाव नभएता पनि सबै पक्षीहरू आकाशमा उडेर जान सक्छन्, सबै देवताहरू पनि ध्यानादिको प्रभाव विना नै

आकाशमा जान सक्छन्, उनीहरू प्रकट पनि हुनसक्छन् लोप पनि हुनसक्छन्; केही प्रथम कल्पका मनुष्यहरू, विनिपातिक यक्ष प्रेतादि सत्त्वहरू तथा नागसुपर्णादिहरू पनि ध्यानको प्रभाव विना नै आकाशमा जान सक्छन् — यसैलाई कर्मविपाकज-ऋद्धि भनिएको हो । यक्षहरूमध्येमा प्रियंकर माता जस्तै (सं. नि. I. पृ. २१०: प्रियंकरसुतं; बु. ब्र. भा-१, पृ. ४०४) र पुनब्बसु माता यक्षिणी कै (सं. नि. I. पृ. २११: पुनब्बसुसुतं; बु. ब्र. भा-१, पृ. ४११) ।

(८) पुण्यमय-ऋद्धि भन्नाले पुण्यको प्रभावद्वारा सिद्ध हुने कार्यलाई भनिएको हो । जस्तै चक्रवर्ती राजा स्वतः चतुरङ्गिणी सेनासहित आकाशमार्गमा जान सक्छ । जोतिक गृहपतिको ऋद्धि पुण्यमय ऋद्धि हो । (पटि. म. अ. क. पृ. ५०२; धम्म. प. अ. क. पृ. ६५६: ब्राह्मणवग्गो); जटिल गृहपतिको पनि पुण्यमय ऋद्धि थियो । (पटि. म. अ. क. पृ. ५०२; धम्म. प. अ. क. पृ. ६५९: ब्राह्मणवग्गो); मेण्डक गृहपतिको पनि पुण्यमय ऋद्धि थियो । (पटि. म. अ. क. पृ. ५०४; धम्म. प. अ. क. पृ. ६५४: ब्राह्मणवग्गो); घोषित वा घोषक गृहपतिको पनि पुण्यमय ऋद्धि थियो । (पटि. म. अ. क. पृ. ५०४; धम्म. प. अ. क. पृ. ८५: अप्पमादवग्गो; बु. म. पृ. १८५) । मेण्डक सेठका पाँचै जनामा पनि पुण्यमय ऋद्धि नै थियो । (पटि. म. अ. क. पृ. ५०९, हेर बु. रा. पृ. ६३ मा पनि) पटि. म. पा. पृ. ४७६.

(९) विद्यामय-ऋद्धि भनेको—विदया (= मन्त्र)

जप गरी विदद्याधरहरू आकाशमा जान्छन्, आकाशमा गई हस्ती र अश्वदिका रूपहरू पनि देखाउँछन् । यस्तै प्रकारका सिद्धि हुनेलाई विदद्यामय-ऋद्धि भनी भन्दछन् । पटि. म. पा. पृ. ४७६; कुनै पनि भौतिक विदद्याद्वारा सफलता प्राप्तगर्न सक्नेलाई पनि विदद्या-मय-ऋद्धि नै भन्दछन् । पटि. म. अ. क. पृ. ५१०.

(१०) प्रयोगप्रत्यय-ऋद्धि भनेको—त्यस त्यस प्रयोगको हेतुद्वारा सिद्ध हुने कार्यलाई भनिएको हो । यस सम्बन्धमा पटि. म. पा. पृ. ४७७ ले यसरी उल्लेख गरेको छ—

“कथं तत्थ तत्थ सम्मा पयोगपच्चया इज्जन्त्येन इद्धि ? नेक्खम्मेन कामच्छन्दस्स पहानट्ठो इज्जती’ ति...अब्यापादेन अब्यापादस्स पहानट्ठो इज्जती’ ति...अरहत्तमग्गेन सब्बकिलेसानं पहानट्ठो इज्जती’ ति—तत्थ तत्थ सम्मा पयोगपच्चया इज्जन्ट्ठेन इद्धि ।” अर्थात्—कसरी त्यहाँ त्यहाँ सम्यक् प्रयोगद्वारा सिद्ध हुने भएकोले ऋद्धि भनिएको हो भने—नैष्कर्म्यद्वारा कामच्छन्दादि प्रहाण गर्ने काम सिद्ध हुने भएकोले, अब्यापादद्वारा ब्यापाद प्रहाण गर्ने काम सिद्ध हुने भएकोले.. अरहत् मार्गद्वारा सबै क्लेशहरू प्रहाण गर्ने काम सिद्ध हुने भएकोले—त्यहाँ त्यहाँ सम्यक् प्रयोगद्वारा सिद्ध हुने भएकोले ऋद्धि भनिएको हो । यसको अलावा अरु विशेष कुराहरू जान्न चाहनेले विशुद्धिमार्गको ऋद्धिविधनिर्देश-१२ को पृ. २८२ मा र पटि. म. पा. पृ. ४६७-७७ को इद्धिकथामा हेर्नु ।

(=परिवार सम्पत्ति), त्यो आधिपत्य भोग गरी आगामी हुन्छ, यस आत्मभावमा (= मनुष्यलोकमा) आउने हुन्छ' ।

२-“स्यारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त सापेक्षीभई दानदिन्छ, न प्रतिबद्ध चित्त लिई दानदिन्छ, 'न यो परलोकमा परिभोग गर्नेछु' भन्ने निधान गर्ने आशा लिई दानदिन्छ बल्कि 'दानदिनु राम्रो हो' भनी दानदिन्छ । उ त्यो दानविई...देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ । उ त्यो कर्म, त्यो ऋद्धि, त्यो यश र त्यो आधिपत्य भोग गरी आगामी हुन्छ र यस आत्मभावमा आउने हुन्छ ।

३-“स्यारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त सापेक्षीभई दानदिन्छ, न प्रतिबद्ध चित्त लिई दानदिन्छ, 'न यो परलोकमा परिभोग गर्नेछु' भन्ने निधान गर्ने आशा लिई दानदिन्छ, 'न दानदिनु राम्रो हो' भनी दानदिन्छ बल्कि 'बाबु बाजेहरूले अधिदेखि दिइएको र गरिआएको पुरानो कुलवंशको परम्पराछाई टुटाउन योग्य छैन' भनी दानदिन्छ । उ त्यो दानविई...देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ । उ त्यो कर्म,...त्यो आधिपत्य भोग गरी आगामी हुन्छ, यस आत्मभावमा आउने हुन्छ ।

---

१. यो पञ्चस्कन्ध भएको मनुष्यलोकमा आउने हुन्छ । माथि माथि उत्पन्न हुने होइन बल्कि तल तल उत्पन्न हुने भनी भनिएको हो भनी मनो. र. पू. II. पृ. ७१६: दानमहफलसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

४-“सारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त सापेक्षीभई दानदिन्छ, ...‘न बाबु बाजेहरूले अधिवेखि विद्दिएको र गरिआएको पुरानो कुलवंशको परम्परालाई टुटाउन योग्य छैन’ भनी दानदिन्छ, बल्कि ‘म पकाउँछु, (= दानको फल मैले नै पाउने छु), यिनीहरूले पकाउने छैनन् (= दानको फल यिनीहरूले पाउने छैनन्) अतः पकाउनेले नपकाउनेलाई दान नदिनु योग्य छैन’ भनी दानदिन्छ । ..उ त्थो कर्म, ...त्थो आधिपत्य भोग गरी आगामी हुन्छ र यस आत्मभावमा आउने हुन्छ ।

५-“सारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त सापेक्षीभई दानदिन्छ, ...‘न म पकाउँछु, यिनीहरूले पकाउने छैनन्, अतः पकाउनेले न पकाउनेलाई दान नदिनु योग्य छैन’ भनी दान दिन्छ, बल्कि ‘अष्टक, वामक, वामदेव, विश्वमित्र, यमद्गिन्, अङ्गिरस, भारद्वाज, वशिष्ठ, कश्यप, भृगु आदि पूर्वज ऋषिहरूको महायज्ञ जस्तै यो मेरो दानसंविभाजन हुने छ’ भनी दानदिन्छ । ...उ त्थो कर्म, ... त्थो आधिपत्य भोग गरी आगामी हुन्छ र यस आत्मभावमा आउने हुन्छ ।

६-“सारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त सापेक्षीभई दानदिन्छ, ...‘न अष्टक, ...भृगु आदि पूर्वज ऋषिहरूको महायज्ञ जस्तै यो मेरो दान संविभाजन हुनेछ’ भनी दानदिन्छ, बल्कि ‘यो दानदिदा मेरो चित्त प्रसन्न हुन्छ, सन्तुष्ट तथा सौमनस्य उत्पन्न हुन्छ’ भनी

दानदिन्छु ।...उ त्यो कर्म,...त्यो आधिपत्य भोग गरी आगामी हुन्छ र यस आत्मभावमा आउने हुन्छ ।

७-“सारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त सापेक्षीभई दानदिन्छ, ...‘न यो दानदिवा मेरो चित्त प्रसन्न हुन्छ सन्तुष्ट तथा सौमनस्य उत्पन्न हुन्छ’ भनी दानदिन्छ, बल्कि ‘चित्तालङ्कार, चित्तपरिष्कार’ हुन्छ’ भनी दानदिन्छ । उसले श्रमण वा ब्राह्मणलाई अन्न, पान, वस्त्र, यान, माला, गन्ध, बिलेपन अथवा सुत्ने-बस्ने तथा प्रदीपादि वस्तुहरू दानदिन्छ । सारिपुत्र ! के त यहाँ कसैले यस्तो दानदिन सक्छ त ? यसमा तिम्रो के भन्छौ ?”

“भन्ते ! सक्छ ।”

“सारिपुत्र ! यहाँ जसले न सापेक्षीभई दानदिन्छ, न प्रतिबद्ध चित्त लिई ‘यो परलोकमा परिभोग गर्नेछु’ भनी निधान गर्ने आशा लिई दानदिन्छ; ‘न दानदिनु राम्रो हो’ भनी दानदिन्छ; ‘न बाबु बाजेहरूले अघिदेखि दिइआएको र गरिआएको पुरानो कुलवंशको परम्परालाई टुटाउन योग्य छैन’ भनी दानदिन्छ; ‘न म पकाउँछु, यिनीहरूले

-
१. समथ र विपश्यना ध्यानहरूलाई चित्तालङ्कार र चित्तको परिष्कार भन्दछन् । अतः यहाँ ‘चित्तालङ्कार, चित्त-परिष्कार हुन्छ’ भनी ‘ध्यानलाभी भई दानदिने छु’ भनी भनिएको हो । अं. नि. अ. क. पृ. ७१६: दानमहफलमुत्तं ।

पकाउने छैनन् अतः पकाउनेले न पकाउनेलाई दान नदिनु योग्य छैन' भनी दानदिन्छ; 'न अष्टक, ...श्रुगु आवि पूर्वज ऋषिहरूको महायज्ञ जस्तै यो मेरो दानसंविभाजन हुनेछ' भनी दानदिन्छ; 'न यो दान-दिदा मेरो चित्त प्रसन्न हुन्छ र सन्तुष्ट तथा सौमनस्य उत्पन्न हुन्छ' भनी दानदिन्छ; बल्कि 'चित्तालङ्कार, चित्तपरिष्कार हुन्छ' भनी दानदिन्छ । उ त्यो दानविई काय छाडी मृत्यु पछि ब्रह्मकायिक देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ' । उ त्यो कर्म, त्यो ऋद्धि, त्यो यश, त्यो आधिपत्य भोग गरी अनागामी हुन्छ र यस आत्मभावमा पुनः नआउने हुन्छ ।

“सारिपुत्र ! यही नै हेतु हो र यही नै प्रत्यय हो जसले गर्दा यहाँ उस्तै दानदिएता पनि कसैलाई त्यसको फल महत्फल हुन्न न त महानिसंस नै । सारिपुत्र ! यही नै हेतु हो र यही नै प्रत्यय हो जसले गर्दा यहाँ उस्तै दान दिएता पनि कसैलाई त्यसको फल महत्फल हुन्छ तथा महानिसंस पनि^२ ।”

-
१. दानको प्रभावले मात्र ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुन सकिदैन । ध्यानको प्रभावद्वारा मात्र ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुन सकिन्छ । अतः उ चित्तालङ्कार सम्झिने समथ र विपश्यनादि ध्यानलाभी भई त्यसै चित्तको

प्रभावद्वारा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुन्छ । त्यसै ध्यानद्वारा अनागामी पनि हुन्छ । अं. नि. अ. क. II. पृ. ७१६.

१. यस सूत्रमा सर्वप्रथम (१) तण्डुत्तरियदान, दोश्रो (२) चित्तीकारदान, तेश्रो (३) हिरोत्तप्पदान, चौथो (४) निरवसेसदान, पाँचौ (५) दक्खिण्येयदान, छैठौं (६) सोमनस्सूपविचारदान र सातौं (७) अलङ्कारपरिवारदान गरी सात किशिमका दानहरूका कुराहरू उल्लेख भएका छन् । मनो. र. पू. II. पृ. ७१६: दानमहफ्लसुत्तवण्णना, महायञ्जवगो ।

१६. चुन्द कम्ममारपुत्र

प रि च य

चुन्द कम्ममारपुत्र मल्लदेशको पावा नगरवासी हुन् । यिनी महाकुटुम्बिक धनीपरिवारमा जन्मेका थिए । यिनी एक सुवर्णकार पुत्र थिए । त्यसैले सूत्रमा यिनलाई 'कम्ममारपुत्र' भनिएको हो ।

उदानट्टकथा^१ र दीघनिकायट्टकथा^२ अनुसार—सर्वप्रथम बुद्धसँग भेट गर्दा यिनले स्त्रोतापत्ति-फल प्राप्त गरेका थिए । तर कुन ठाउँमा र कहीले गरेका थिए भन्ने कुरा चाहिँ त्यहाँ उल्लेख भएको छैन ।

चुन्द कम्ममारपुत्रको सम्बन्धमा पाइएकी अगाडि अनुवित तीनवटा सूत्रहरूका कुराहरूमाथि विचार गर्दा सम्भवत यिनले अगाडि अनुवित पहिलो सूत्रमा भगवान्सँग पहिलो भेट गरेका होलान् भनी भन्नसकिन्छ । किनभने त्यसबखतसम्म यिनी बुद्धमार्गी नभएका कुरा त्यस सूत्रबाट प्रष्ट हुन्छ । भगवान्ले त्यस समय यिनीसँग—“चुन्द !

१. पृ. २७९: चुन्दसुत्तवण्णना, पाटलिगामियवग्गो ।

२. I. पृ. ३९५: महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ।

कस्का शुद्धिहरू तिमो रुचाउँछौ ?” भनी सोध्नुहुँदा यिनले—ब्राह्मण-
हरूका शुद्धिहरूलाई रुचाएका कुरा बताएका थिए । त्यसपछि भगवान्को
उपदेश सुनेर प्रसन्नभई यिनले—“आजीवन शरणमा आएको उपासक
हो भनी तपाइ गौतमले मलाई स्वीकार गर्नुहोस्” भनी भगवान्सँग प्रार्थना
गरेबाट यिनी त्यहाँदेखि मात्र बुद्धको अनुयायी बनेका कुरा स्पष्टसँग
देखिन्छ । यसरी बुद्धको अनुयायीभई छोटापन्न भइसकेपछि यिनले—
उदानट्टकथा^१ र दीघनिकायट्टकथा^२ अनुसार—भगवान्लाई आफ्नै
आम्रवनमा विहारहरू बनाइदिएका थिए ।

एक समय भगवान्ले—जब मल्लहरूको पावा नगरमा जाँदा
त्यहाँका मल्ल राजाहरूले बनाएका नयाँ संस्थागारमा आफूलाई निम्तो
गर्ने छन् र त्यहाँ उपदेश गर्दा पाँचशय भिक्षुहरूले प्रतिसम्भिदाज्ञानका
साथ अरहत्फल प्राप्त गर्ने छन्^३ भन्ने कुरा जान्नुभयो - तब भगवान्
मल्लदेशमा चारिका गर्दै जहाँ चुन्द कम्मरपुत्रको आम्रवन हो त्यहाँ
गएर बस्नुभएको थियो^४ ।

अर्को एक समयमा भगवान् चुन्दको आम्रवनमा बसिरहुनु
भएको वेलामा खण्डमुमन भन्ने एक मल्ल राजपुत्र वहाँको धर्मोपदेश

१. पृ. २७९: चुन्दसुत्तवण्णना ।
२. I. पृ. ३९५: महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ।
३. सुमं. वि. II. पृ. ७०८: सङ्गीतिसुत्तवण्णना ।
४. दी. नि. III. पृ. ११६: सङ्गीतिसुत्तं ।

सुनैर प्रव्रजित भएका कुरा थेरगाथा अट्टकथाले' उल्लेख गरेको छ ।

अर्को एक समय भगवान् चुन्द कम्मरपुत्रको आम्रवनमा बसिरहनुभएको वेलामा चुन्द कम्मरपुत्रले बुद्धलाई आफ्नो घरमा निम्त्याई सूकरमद्दब सहित भोजन दान दिएका थिए । यो थियो भगवान् बुद्धको अन्तिम भोजन र अन्तिम यात्रा । यो भोजन पछि भगवान्लाई ज्यादै पखाला लागेको थियो र त्यसपछि वहाँ कुशीनगरमा महापरिनिर्वाण पनि हुनुभयो । जुन कुराहरू अगाडिको दोश्रो सूत्रमा वर्णित भएका छन् ।

यो भोजनको समयमा चुन्द कम्मरपुत्रले बुद्ध सहित भिक्षु-सङ्घकोनिमित्त सुनका भाँडाहरूमा खाद्य-भोज्यहरू राखेर दिएका थिए भन्ने कुरा सुत्तनिपातट्टकथाले^१ उल्लेख गरेको छ । त्यस समय एक भिक्षुले एकहजारजाने एउटा सुनको भाँडो सुटुक्क लिएर आफ्नो थैलोमा राखेको कुरा पनि उक्त अट्टकथामै उल्लेख भएको छ । यो देखेर चुन्द कम्मरपुत्रले नदेखे जस्तो गरेका थिए । पछि साँझपख उपरोक्त घटनालाई मनमा राखेर चुन्दले बुद्धसँग "ककस्ता श्रमणहरू हुन्छन् ?" भन्ने प्रश्न सोधेका थिए^२ । (सायनह समये भगवन्तं उपसङ्कमित्वा आह) । भगवान्ले 'चार प्रकारका श्रमणहरू हुन्छन्' भन्ने कुरा बताउनु

१. I. पृ. १९८: खण्डसुमनत्थेरस्स गाथावण्णना, एककनिपातवण्णना ।

२. पृ. १०९: चुन्दसुत्तवण्णना, उरगवग्गो ।

३. सुत्त. ति. अ. क. पृ. १०९ चुन्दसुत्तवण्णना, उरगवग्गो ।

मई चुन्द कम्मरपुत्रको मनको शंकालाई दूर गराइदिनु भयो । जुन कुरा अगाडिको तेश्रो सूत्रमा उल्लेख भएको छ ।

अर्थकथामा उल्लेख भएका स्पष्टिकरणका कुराहरू अगाडिका अनुदित मूल सूत्रहरूका सम्बन्धित ठाउँहरूमा पादटिप्पणी लेखिदिएको छ । जसबाट कारणहरू स्पष्ट हुने छन् भन्ने आशा लिएको छ ।

×

×

×

केही चुन्द नामहरू

- (१) चुन्द (राजकुमार)—यी चुन्द राजकुमार बिम्बिसार राजाका छोरा हुन् । अं. नि. ५, पृ. ३०१: चुन्दीसुत्तं, सुमनवग्गो । (हेर बु. रा. भा-१, पृ. ८, २८.)
- (२) चुन्द (समणुद्देश) —बी. नि. III. पृ. ९१: पासादिकसुत्तं, अ. क. II. पृ. ६५९; सं. नि. IV. पृ. १३८: चुन्दसुत्तं, सतिपट्टानसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. १७२; म. नि. III. पृ. ३७: समगामसुत्तं, अ. क. IV. पृ. २२ । यी तीनै सूत्रहरूका अर्थ-कथाहरूले चुन्द समणुद्देश (= चुन्द समणुद्देश) सारिपुत्र महास्थविरका कान्छा भाइ हुनुहुन्छ भनी लेखेका छन् । (हेर बु. प. भा-१, पृ. २९८: निगण्ठ-नाटपुत्रको देहान्त) ।

सं. नि. IV. पृ. १३८ को चुन्वसुत्तमा—सारिपुत्र महास्थविर परिनिर्वाण भएपछि वहाँका पात्र चीवरहरू लिएर चुन्द समगुद्देश भावस्तीमा जानुभएका कुराहरू उल्लेख भएका छन् ।

- (३) चुन्द (महा)—महाचुन्द । अं. नि-६, पृ. ६८: महाचुन्दसुत्तं, धम्मिकवग्गो, अ. क. II. पृ. ६७४; म. नि. I. पृ. ५४: सल्लेखसुत्तं, अ. क. I. पृ. १६३; म. नि. III. पृ. १४२: आनापानसतिसुत्तं, अ. क. IV. पृ. ९४; सं. नि. IV. पृ. ७६: ततियगिलानसुत्तं, बोज्जङ्गसंयुत्तं । वहाँ महाचुन्द पनि सारिपुत्र महास्थविरका कान्छा भाइ (कनिष्ठभातिको) हुनुहुन्छ भनी अं. अ. क. II. पृ. ६७४: छक्कनिपातवण्णना र थेर. गा. अ. क. I. पृ. २६१: महाचुन्दत्येरस्स गाथावण्णनाले उल्लेख गरेका छन् ।
- (४) चुन्द (चूल)—वहाँ चूल चुन्दको नाम अप. दा. पा. I. पृ. १२२: चुन्दत्येर अपदानमा उल्लेख भएको छ । यसको अर्थकथा पृ. ३१९ ले चाहिँ वहाँ पनि सारिपुत्र महास्थविरका कान्छा भाइ (कनिष्ठो) हुनुहुन्छ भनी लेखेको छ ।
- (५) चुन्दक—दी. नि. II. पृ. १०४: महापरिनिब्बानसुत्तं, अ. क. I, पृ. ३९८ (यी चुन्दक पनि मायि (२) को चुन्द हुनुपर्छ) ।
- (६) चुन्द (सूकरिक)—यी चुन्दसूकरिक राजगृहको वेणुवनारामको आसपासमा बस्दथे । यिनले पचपन्न वर्षसम्म सुगुर माने

कामगरी मासु बेचेर जीविका गर्दथे । यिनी मर्वा सुगुर जस्तं
कराएका थिए र मरेपछि अबीचि नरकमा उत्पन्न भएका थिए ।
धम्म. प. अ. क. पृ. ६२: चुन्दसूकरिकवत्थु, यमकवग्गो ।

(७) चुन्द (कम्मरपुत्र)—यिनी पावावासी हुन् र यिनी सुवर्ण-
कारपुत्र थिए । यिनकं कुरा यहाँ उल्लेख गरेको छु ।

(८) चुन्दत्थिक अथवा चुन्दट्ठिल्ल—यो एक गाउँको नाम हो । हेर
बु. प्रे. पृ. ७६: अभिज्जमानपेतवत्थु ।

(९) चुन्दसुत्तं—यो सूत्र अङ्गुत्तरनिकायको दशकनिपातमा छ ।
यस सूत्रमा चुन्द कम्मरपुत्रसँग भगवान्ले 'कस्का शुद्धिहरू
तिमी रचाउँछौ ?' भनी सोधनुहुँदा उनले 'पश्वीम भूमिभागमा
बस्ने कमण्डलुधारी ब्राह्मणहरूका शुद्धिहरू रचाउँछु' भनी
बताएका कुराहरू छन् । अं. नि-१०, पृ. ३१६, अ. क. II.
पृ. ८६०; यसको अनुवाद यहाँ अगाडि गरिदिएको छु ।

(१०) चुन्दसुत्तं—यो सूत्र उदानपालि पृ. १६४: पाटलिगामियवर्गमा
छ । यस सूत्रमा चुन्द कम्मरपुत्रले भगवान्लाई सूकरमहवका
साथ भोजन दानदिएका कुराहरू छन् । अ. क. पृ. ९८ । यो
सूकरमहवका साथ भोजनदान दिएका कुरा बी. नि. II. पृ. ९८:
महापरिनिब्बानसुत्तको 'कम्मरपुत्त चुन्द वत्थु' मा पनि पाइन्छ ।
यस सूत्रको अनुवाद पनि यहाँ अगाडि गरिदिएको छु ।

(११) चुन्दसुत्तं—यो सूत्र सुत्तनिपातको उरगवग्गोमा उल्लेख भएको

छ र यसमा चुन्द कम्मरपुत्रले बुद्धसँग 'कति किसिमका श्रमणहरू छन् ?' भन्ने प्रश्न सोधेका छन् । उत्तरमा बुद्धले 'चारकिसिमका श्रमणहरू छन्' भन्ने कुरा बताउनु भएको छ । सुत्त. नि. पृ. २८, अ. क. पृ. १०९; यसको अनुवाद पनि यहाँ अगाडि गरिदिएको छ ।

(१२) चुन्दसुत्तं—यो सूत्र संयुत्तनिकायको सतिपट्टानसंयुत्तमा छ । यस सूत्रमा नालक गाउँमा बिरामी भई बसिरहनु भएका सारिपुत्र महास्थविरलाई चुन्द समणुद्देशले उपस्थान गरिरहेका र पछि वहाँ परिनिर्वाण भएपछि वहाँका पात्र चोवरहरू लिई चुन्द समणुद्देश जेतवनाराममा आनन्द महास्थविरकहाँ जानुभएका कुराहरू छन् । सारिपुत्र महास्थविरको परिनिर्वाण भएको समाचार सुनी भगवान् बुद्धले अत्यन्त संवेगनीय ढंगले ठूलो रुखको ठूलो शाखा भाँचिएको उपमा दिई उपदेश गर्नुभएको छ । सं. नि. IV. पृ. १३८, अ. क. III. पृ. १७२.

(१३) चुन्दसुत्तं (महाचुन्दसुत्तं)—यस सूत्रमा चेतीय देशमा महाचुन्द महास्थविर बसिरहनु भएको बेलामा वहाँले भिक्षुहरूलाई—ध्यानीले धर्मकथिकको र धर्मकथिकले ध्यानीको प्रशंसा गर्नुपर्छ र परस्पर ईर्ष्या गर्नुहुँदैन भन्ने कुराको उपदेश गर्नुभएको छ । अं. नि-६, पृ. ६८; धम्मिकवग्गो, अ. क. II. पृ. ६७४.

(१४) चुन्दसुत्तं (= महाचुन्दसुत्तं)—यस सूत्रमा महाचुन्द
महास्थविरले भिक्षुहरूलाई—ज्ञानवादी भएर आफूमा लोभादि
क्लेशनीय धर्महरू छन् भने उ ज्ञानवादी होइन र ध्यानवादी
भएर आफूमा लोभादि क्लेशनीय धर्महरू छन् भने उ ध्यान-
वादी होइन भन्ने आदि कुराको उपदेश गर्नुभएको छ ।
अं. नि-१०, पृ. १३१; महावग्गो, अ. क. II. पृ. ८२७.

x

x

x

मूल सूत्र—

१-कस्का शुद्धिहरूलाई रुचाउँछौ ?

यस्तो मैले सुनेँ ।

एक समय भगवान् पावामा चुन्द कम्मरपुत्रको आम्रबनमा बस्नुभएको थियो । अनि चुन्द कम्मरपुत्र^२ जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका चुन्द कम्मरपुत्रसँग भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—

“चुन्द ! कस्का शुद्धिहरू तिम्रो रुचाउँछौ ?”

“भन्ते ! पश्रीम भूमिभागमा बस्ने कमण्डलुधारी, ढुघाउ

१. अं. नि-१०, पृ. ३१६: चुन्दसुत्तं, जाणुस्सोणिवग्गो, अ. क. II.

पृ. ८६०.

२. ‘चुन्द कम्मरपुत्र’ भनेको चुन्द नामक एक सुवर्णकारपुत्र हुन् । मनो. र. पू. II. पृ. ८६०: चुन्दसुत्तवण्णना, जाणुस्सोणिवग्गो वा सच्चोरोहणीवग्गो ।

लगाउने, अग्निहोत्र गर्ने तथा पानीमा नुहाउने ब्राह्मणहरू शुद्धिहरू बताउँछन्; उनीहरूका शुद्धिहरूलाई म रुचाउँछु ।”

“चुन्द ! पश्चिम भूमिभागमा बस्ने, कमण्डलुधारी, ऊघाउ लगाउने, अग्निहोत्र गर्ने तथा पानीमा नुहाउने ब्राह्मणहरू कसरी शुद्धिहरू बताउँछन् त ?”

“भन्ते ! यहाँ पश्चिम भूमिभागमा बस्ने कमण्डलुधारी, ऊघाउ लगाउने, अग्निहोत्र गर्ने तथा पानीमा नुहाउने ब्राह्मणहरू आपना ध्रावक-हरूलाई यस्तो ग्रहण गर्न लगाउँछन्—‘हे पुरुष ! तिम्रो यथाभाऊ, बिहान सबेरै उठ्नेबित्तिकै शयनासनबाटै पृथ्वी छोड; यदि पृथ्वी छुन्नो भने गीलो गोबर छोड; यदि गीलो गोबर छुन्नो भने हरिया घाँसहरू छोड; यदि हरिया घाँसहरू छुन्नो भने अग्निपरिचर्या गर; यदि अग्नि-परिचर्या गर्दैनो भने हातजोरी सूर्यलाई नमस्कार गर; यदि हातजोरी सूर्यलाई नमस्कार गर्दैनो भने संध्या समयसम्म तीन पटक पानीमा नुहाऊ ।’ भन्ते ! पश्चिम भूमिभागमा बस्ने कमण्डलुधारी, ऊघाउ लगाउने, अग्निहोत्र गर्ने तथा पानीमा नुहाउने ब्राह्मणहरू यसरी शुद्धिहरू बताउँछन्; उनीहरूका शुद्धिहरूलाई म रुचाउँछु ।”

“चुन्द ! पश्चिम भूमिभागमा बस्ने कमण्डलुधारी, ऊघाउ लगाउने, अग्निहोत्र गर्ने तथा पानीमा नुहाउने ब्राह्मणहरू अर्कै ढंगले शुद्धिहरू बताउँछन्; अर्कै ढंगले आर्यको विनयमा शुद्धि हुन्छ ।”

“भन्ते ! कसरी आर्यको विनयमा शुद्धि हुन्छ नि ? भन्ते !

भगवान्‌ले मलाई त्यसरी धर्मोपदेश गर्नुहोस् जसरी आर्यको विनयमा शुद्धि हुन्छ ।”

“चुन्द ! त्यसोभए सुन रात्ररी मनमा राख भन्नेछु ।”

“हवस्, भन्ते” भनी चुन्द कम्मारपुत्रले भगवान्‌लाई प्रत्युत्तर दिए । अनि भगवान्‌ले यसो भन्नुभयो—

दश अकुशल कर्मपथ

“चुन्द ! कायद्वारा तीनप्रकारले अशुद्धि हुइन्छ; वचनद्वारा चारप्रकारले अशुद्धि हुइन्छ; मनद्वारा तीनप्रकारले अशुद्धि हुइन्छ ।

“चुन्द ! कसरी कायद्वारा तीनप्रकारले अशुद्धि हुइन्छ ?

“चुन्द ! यहाँ (१) कुनै पुरुष प्राणीघात गर्ने हुन्छ — उ रौद्र, लोहितषाणी, मारकाटमा तत्पर रहने र प्राणीहरू प्रति निर्दयी हुन्छ । (२) अविज्ञावायी अर्थात् चोरी गर्ने हुन्छ—जुन ती गाउँ वा अरण्यमा राखेका अर्काका वित्तूपकरणहरू (= धनमालहरू) हुन् ती वस्तुहरू नविद्वकन चोरी गरेर लिने हुन्छ । (३) कामविषयमा मिथ्याचरण गर्ने हुन्छ । जुन ती मातृरक्षिता, पितृरक्षिता, मातृ-पितृरक्षिता, भ्रातृरक्षिता, भगिनीरक्षिता, ज्ञातिरक्षिता, गोत्ररक्षिता, धर्मरक्षिता, स-स्वामिका, सपरिवण्डिका तथा मालालंकृतालाई समेत—यसरी रक्षागरी राखेकी

(= बचाइ राखेकी) कुमारी वा स्त्रीमाथि मिथ्याचरण गर्ने हुन्छ ।
चुन्द ! यसरी कायद्वारा तीनप्रकारले अशुद्धि हुइन्छ ।

“चुन्द ! कसरी वचनद्वारा चारप्रकारले अशुद्धि हुइन्छ ?

“चुन्द ! यहाँ (१) कुनै पुरुष झूट बोल्ने हुन्छ—समाको बीचमा, परिषद्को बीचमा, ज्ञातिहरूको बीचमा, पूगको (= पञ्चको) बीचमा, राजकुलको बीचमा अथवा साक्षीकोनिमित्त बोलाएर लगी—
'हे पुरुष ! जो तिम्रो जान्दछौ त्यो बताऊ' भनी भन्दा नजानेकोलाई उ 'जान्दछु' भनी भन्छ वा जानेकोलाई 'जान्दिन' भनी भन्छ; नदेखेकोलाई 'देखेको छु' भनी भन्छ वा देखेकोलाई 'देखेको छैन' भनी भन्छ । यसरी आफ्नो कारणले वा अर्काको कारणले वा कुनै वस्तु वा पंसा (= घूस) को कारणले जानी जानी झूट बोल्छ । (२) चुक्ली लगाउने हुन्छ—
यहाँ सुनेर अमुकलाई कुरा सुनाउँछ यिनीहरूलाई फूट पार्नकोनिमित्त वा अमुकलाई सुनेर यिनीहरूलाई कुरा सुनाउँछ अमुकलाई फूट पार्नको-
निमित्त । यसरी मेलमिलाप भएकालाई भेदगर्ने वा भेदभिन्न भएकालाई फूट प्रोत्साहित गर्ने; वर्ग वर्गभई बसेकोमा रमाउने, वर्गीकरण गर्नेमा मन लगाउने, वर्गीकरणमा आनन्दित हुने तथा वर्गीकरण हुने बोली बोल्ने हुन्छ । (३) परुष (= कट्ट) बोली बोल्ने हुन्छ—जुनै त्यो बोली

-
१. कस्ता स्त्रीहरूकहाँ जाँदा काममिथ्याचारी हुइन्छ र कस्ता पुरुषहरू-
कहाँ जाँदा काममिथ्याचारिणी हुइन्छ भन्ने सम्बन्धका कुराहरू
पपं. सू. I. पृ. १७९: सम्मादिट्टिसुत्तवण्णनामा विस्तृतरूपले उल्लेख
भएको पाइन्छ ।

काँढाले जस्तै घोचछ, कर्कश हुन्छ, अर्कालाई तीतो लाग्छ (परकटुका), अर्कालाई होच्याउँछ, क्रोधपूर्ण हुन्छ र अशान्ति उत्पन्न गर्छ—त्यस्तो बोली बोल्ने हुन्छ । (४) सम्प्रलापी हुन्छ—असमयमा बोल्ने, असत्य बोल्ने, अनर्थ बोल्ने, अधर्म (= अतथ्य) बोल्ने र अविनय (=अनैतिक) बोल्ने हुन्छ । कुनै सार नभएको बोली (अनिधानवर्तिवाचं) बोल्छ—त्यो पनि असमयमा, कुनै कारणविना, टुँगो नलाग्नेगरी तथा अनर्थयुक्त बोली बोल्ने हुन्छ । चुन्द ! यसरी वचनद्वारा चारप्रकारले अशुद्धि हुइन्छ ।

“चुन्द ! कसरी मनद्वारा तीनप्रकारले अशुद्धि हुइन्छ ?

“चुन्द ! यहाँ (१) कुनै पुरुष अभिध्यालु (=महालोभी) हुन्छ—जो त्यो अर्काको धनसम्पत्ति हो त्यसमाथि लोभगर्ने हुन्छ—‘अहो ! जो त्यो अर्काको हो त्यो मेरोभए हुन्थ्यो ।’ (२) व्यापन्नचित्त (=द्वेषपूर्णचित्त) हुने र द्वेषपूर्ण संकल्प गर्ने हुन्छ—‘यी सत्त्वहरू मारिए हुन्थ्यो, वधगरिए हुन्थ्यो, उच्छिन्नभए हुन्थ्यो, विनाशभए हुन्थ्यो अथवा यिनीहरू नरहे हुन्थ्यो ।’ (३) मिथ्यादृष्टिक हुन्छ विपरीत दृष्टिले हेर्ने हुन्छ—‘दानको फल छैन, यज्ञको फल छैन, हवनको फल छैन, सुकृत्यदुष्कृत्यको फल छैन, यो लोक छैन, परलोक छैन, आमा छैन, बाबु छैन, औपपातिक (= मरेर पुनः उत्पन्न हुने) सत्त्वहरू छैनन्, यो लोकमा त्यस्ता कुनै श्रमण ब्राह्मण छैन जसले सम्यक् रूपले नैर्याणिक मार्गमा प्रतिपन्नभई यो लोक र परलोकलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बताउन सकोस् ।’ चुन्द ! यसरी मनद्वारा तीनप्रकारले अशुद्धि हुइन्छ ।

“चुन्द ! यी दश अकुशल कर्मपथहरू हुन् । चुन्द ! यी दश अकुशल कर्मपथहरूले युक्त हुने पुरुषले बिहान सबेरै उठेर शयनासनबाटै पृथ्वीलाई छोए तापनि अशुद्ध नै हुन्छ र पृथ्वीलाई नछोए तापनि अशुद्ध नै हुन्छ । गीलो गोबर छोए तापनि अशुद्ध नै हुन्छ र गीलो गोबर नछोए तापनि अशुद्ध नै हुन्छ । हरिया घाँसहरू छोए तापनि अशुद्ध नै हुन्छ र हरिया घाँसहरू नछोए तापनि अशुद्ध नै हुन्छ । अग्निपरिचर्या गरे तापनि अशुद्ध नै हुन्छ र अग्निपरिचर्या नगरे तापनि अशुद्ध नै हुन्छ । हातजोरी सूर्यलाई नमस्कार गरे तापनि अशुद्ध नै हुन्छ र हातजोरी सूर्यलाई नमस्कार नगरे तापनि अशुद्ध नै हुन्छ । संध्यासमयसम्म तीन पटक पानीमा नुहाए तापनि अशुद्ध नै हुन्छ र संध्यासमयसम्म तीन पटक पानीमा ननुहाए तापनि अशुद्ध नै हुन्छ । किनभने ? चुन्द ! यी दश अकुशल कर्मपथहरू अशुद्ध नै हुन्छन् र अशुद्धिकारक पनि ।

“चुन्द ! यी दश अकुशल कर्मपथको संयोगको कारणद्वारा नरक पनि देखिन्छ, निरश्रीन पनि देखिन्छ, प्रेतबिषय पनि देखिन्छ तथा यसभन्दा अरु कुनै दुर्गतिहरू छन् भने ती पनि देखिन्छन् ।

दश कुशल कर्मपथ

“चुन्द ! कायद्वारा तीनप्रकारले शुद्धि हुइन्छ, वचनद्वारा चार-प्रकारले शुद्धि हुइन्छ र मनद्वारा तीनप्रकारले शुद्धि हुइन्छ ।

“चुन्द ! कसरी कायद्वारा तीनप्रकारले शुद्धि हुइन्छ ?

“चुन्द ! यहाँ (१) कुनै पुरुष प्राणीघातलाई त्यागी प्राणी-घातबाट विरत रहन्छ—उ दण्ड त्यागी, शस्त्र त्यागी, लज्जीभई, दयालु-भई, सबै प्राणीहरू प्रति हितानुकम्पीभई बस्छ । (२) अविघ्नादान (= चोरीकाम) लाई त्यागी अविघ्नादानबाट विरत रहन्छ—जो ती गाउँमा वा अरण्यमा राखेका अर्काका वित्तुपकरणहरू (= धनमालहरू) हुन्—ती वस्तुहरू नदिइकन चोर्ने नियतले लिने हुन्न । (३) कामविषयको मिथ्याचारलाई त्यागी काममिथ्याचारबाट विरत रहन्छ । जुन ती मातृरक्षिता, पितृरक्षिता...^१ कुमारी वा स्त्री प्रति मिथ्याचरण गर्ने हुन्न । चुन्द ! यसरी कायद्वारा तीनप्रकारले शुद्धि हुइन्छ ।

“चुन्द ! कसरी वचनद्वारा चारप्रकारले शुद्धि हुइन्छ ?

“चुन्द ! यहाँ (१) कुनै पुरुष ऊटोबोलीलाई त्यागी ऊटो-बोलीबाट विरत रहन्छ । सभाको बीचमा, परिषद्को बीचमा, ज्ञाति-हरूको बीचमा, पूग (=पञ्च) को बीचमा, राजकुलको बीचमा अथवा साक्षीकोनिमित्त बोलाएर लगी—‘हे पुरुष ! जो तिम्रो जान्दछौ त्यो बताऊ’ भनी भन्दा नजानेकोलाई उ ‘जान्दिन’ भन्छ र जानेकोलाई ‘जान्दछु’ भनी भन्छ; नदेखेकोलाई ‘देखेको छैन’ भनी भन्छ र देखेकोलाई ‘देखेको छु’ भनी भन्छ । यसरी आफ्नो कारणले वा अर्काको कारणले वा कुनै वस्तु वा पंसा (= घूस) को कारणले जानीजानी ऊट बोल्दैन । (२) चुक्ली बोलीलाई त्यागी चुक्ली बोलीबाट विरत रहन्छ । यिनी-हरूलाई फूट पार्नकोनिमित्त यहाँ सुनेर अमुकलाई कुरा सुनाउँदैन,

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. २८२ मा लेखे ऊँ पढ्नु ।

अमुकलाई फूटपार्नकोनिमित्त अमुककहाँ सुनेर यिनीहरूलाई कुरा सुनाउँदैन । यसरी नमिलेकालाई मिलाउने, मिलेकालाई फन् प्रोत्साहित गर्ने, मिलेर बसेकोमा रमाउने, मेलमिलाप गर्नेमा मनलगाउने, मेलमिलापमा आनन्द मान्ने तथा मेलमिलाप हुने बोली बोल्ने हुन्छ । (३) परुष बोलीलाई त्यागी, परुष बोलीबाट विरत रहन्छ । जो त्यो बोली दोषरहित, कानलाई आनन्द लाग्ने, प्यार लाग्ने, मनमा बस्ने, गुणयुक्त (पोरी), धेरैले मनपराउने र धेरैले प्यार गर्ने हो—त्यस्तो बोली बोल्ने हुन्छ । (४) सम्प्रलापलाई त्यागी सम्प्रलापबाट विरत रहन्छ । समयोचित बोल्ने, सत्य बोल्ने, हित बोल्ने, धर्म बोल्ने, विनय (—नैतिक) बोल्ने र सारबोली (निधानवर्तिवाचं) बोल्ने हुन्छ—त्यो पनि उचित समयमा, कारण सहित, ढुंगो लाग्नेगरी तथा अर्थयुक्त बोली बोल्ने हुन्छ । चुन्द ! यसरी वचनद्वारा चारप्रकारले शुद्धि हुइन्छ ।

“चुन्द ! कसरी मनद्वारा तीनप्रकारले शुद्धि हुइन्छ ?

“चुन्द ! यहाँ (१) कुनै परुष अभिष्यालु हुन्न—‘अहो ! जो अर्काको हो त्यो मेरो भए हुन्थ्यो’ भनी जो त्यो अर्काको धनसम्पत्ति हो त्यसमाथि लोभ गर्दैन । (२) व्यापन्नचित्त राख्ने हुन्न र द्वेषपूर्ण संकल्प गर्ने हुन्न—‘यी सत्त्वहरू वैर रहित होउन्, द्वेष रहित होउन्, दुःख रहित होउन् तथा आफूलाई सुखपूर्वक परिहरण गर्न सक्ने होउन् ।’ (३) सम्यक्दृष्टिक हुन्छ र अविपरीत दृष्टिले हेर्ने हुन्छ—‘दानको फल छ, यज्ञको फल छ, हवनको फल छ, सुकृत्यदुष्कृत्यको फल छ, यो लोक छ, परलोक छ, आमा छ, बाबु छ, औपपातिक (= मरेर पुनः उत्पन्न हुने)

सत्त्वहरू छन् र यो लोकमा त्यस्ता श्रमणब्राह्मण पनि छ—जसले सम्यक्-
रूपले नैर्याणिक मार्गमा प्रतिपन्नभई यो लोक र परलोकलाई स्वयं
अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बताउन सक्छ ।' चुन्द ! यसरी मनद्वारा
तीनप्रकारले शुद्धि हुइन्छ ।

“चुन्द ! यी दश कुशलकर्मपथहरू हुन् । चुन्द ! यी दश
कुशलकर्मपथहरूले युक्त हुने पुरुषले बिहान सबेरै उठेर शयनासनबाटै
पृथ्वीलाई छोए तापनि शुद्ध नै हुन्छ र पृथ्वीलाई नछोए तापनि शुद्ध नै हुन्छ ।
गीलो गोबर छोए तापनि शुद्ध नै हुन्छ र गीलो गोबर नछोए तापनि शुद्ध
नै हुन्छ । हरिया घांसहरू छोए तापनि शुद्ध नै हुन्छ र हरिया घांसहरू
नछोए तापनि शुद्ध नै हुन्छ । अग्निपरिचर्या गरे तापनि शुद्ध नै हुन्छ र
अग्निपरिचर्या नगरे तापनि शुद्ध नै हुन्छ । हातजोरी सूर्यलाई नमस्कार
गरे तापनि शुद्ध नै हुन्छ र हातजोरी सूर्यलाई नमस्कार नगरे तापनि शुद्ध
नै हुन्छ । संध्यासमयसम्म तीन पटक पानीमा नुहाए तापनि शुद्ध नै हुन्छ
र संध्यासमयसम्म तीन पटक पानीमा ननुहाए तापनि शुद्ध नै हुन्छ ।
किनभने ? यी दश कुशलकर्मपथहरू शुद्ध नै हुन्छन् र शुद्धिकारक पनि ।

“चुन्द ! यी दश कुशलकर्मपथहरूको संयोगको कारणद्वारा
देवहरू पनि देखिन्छन्, मनुष्यहरू पनि देखिन्छन् तथा यसभन्दा अरु कुनै
सुगतिहरू छन् भने ती पनि देखिन्छन् ।”

यस्तो भन्नुहुँदा चुन्द कम्मरपुत्रले भगवान्लाई यस्तो भने—
“भन्ते ! धन्यहो, भन्ते ! धन्यहो, भन्ते ! जस्तै घोप्टेकोलाई उत्तानो
पारिर्दिदा वा ढाकेकोलाई उघारिर्दिदा वा बाटो भुलेकोलाई बाटो

देखाईदिवा वा अन्धकारमा तेलको बत्ती राखिदिवा—आँखा हुनेले रूप
देख्ने हो त्यस्तैगरी—भगवान्‌ले मलाई अनेकप्रकारले धर्मप्रकाश पारि-
दिनुप्रयो । भन्ते ! अब म भगवान्‌को शरणमा पर्छु, धर्म र भिक्षुसङ्घको
पनि । आजदेखि भगवान्‌ले मलाई आजीवन शरणमा आएको उपासक
हो भनी स्वीकार गर्नुहोस् ।”

× × ×

मूल सूत्र—

२-चुन्दको भोजनदान

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् महत् भिक्षुसङ्घका साथ मल्लमा चारिका गर्दै जहाँ पावा हो त्यहाँ पुग्नुभयो । त्यहाँ पावामा भगवान् चुन्द कम्मरपुत्रको आम्रवनमा बस्नुभयो ।

अनि चुन्द कम्मरपुत्रले—“भगवान् चारिका गर्दै पावामा आइपुग्नुभई पावा स्थित मेरो आम्रवनमा बस्नुभएको छ” भनी सुने । अनि चुन्द कम्मरपुत्र^१ जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ

१. उदा. पा. पृ. १६४: चुन्दसुत्तं, पाटलिगामियवग्गो, अ. क. पृ. २७९; दी. नि. II. पृ. ९८: कम्मरपुत्तचुन्दवत्थु, महापरिनिब्बानसुत्तं, अ. क. I. पृ. ३९५.
२. यी सुवर्णकारपुत्र चुन्द आढ्य महाघनी तथा महापरिवार भएका हुन् । भगवान्सँगको प्रथम भेटमै यिनी स्तोतापन्न भएका थिए । यिनले आफ्नो आम्रवनमा शास्ता बस्न योग्यहुने गरी गन्धकुटी,

पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका चुन्द कम्मरपुत्रलाई भगवान्ले धार्मिक कथाद्वारा सन्देशित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पार्नुभयो । अनि भगवान्को धार्मिक कथाद्वारा सन्देशित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित भएका चुन्द कम्मरपुत्रले भगवान्लाई यस्तो भने—“भन्ते ! भिक्षु-सङ्घका साथ भगवान्ले भोलिकोनिमित्त मेरो भोजन स्वीकार गर्नुहोस् ।” भगवान्ले तूष्णीभावद्वारा स्वीकार्नु भयो ।

अनि भगवान्ले स्वीकार्नु भएको कुरा बुझी चुन्द कम्मरपुत्र आसनबाट उठी भगवान्लाई अभिवादन गरी प्रवक्षिणा गरी फर्केर गए । अनि त्यसरात बितेपछि चुन्द कम्मरपुत्रले आफ्नो घरमा प्रणीत खाद्य-भोज्यहरू र पर्याप्त मात्रामा सूकरमह्व^१ (=सुरको मासु) पनि तयारपार्न लगाई भगवान्लाई समयको सूचना दिन पठाए— “भन्ते ! समय भयो, भोजन तयार छ ।”

अनि भगवान् पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी भिक्षुसङ्घका साथ जहाँ चुन्द कम्मरपुत्रको घर हो त्यहाँ

भिक्षुसङ्घको लागि रात्रीस्थान, दिवास्थान, उपस्थानशाला, कुटी-मण्डप अनि चक्रमण स्थानहरू बनाई पर्खालले घेरी ढोका समेत राखी विहार बनाई बुद्ध प्रमुख भिक्षुसङ्घकोनिमित्त प्रदान गरेका थिए । उदा. अ. क. पृ. २७९: चुन्दसुत्तवण्णना, पाटलिगामियवग्गो; दी. नि. अ. क. I. पृ. ३९५: महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ।

१. ‘सूकरमह्व’ को अर्थ गर्दै उदानट्टकथाले यसरी लेखेको छ—

“सूकरमद्द्वन्ति—सूकरस्स मुदुसिनिद्धं पवत्तमंसन्ति महा-
अट्टकथायं वुत्तं” अर्थात्—“सूगुरको मृदु तथा स्निग्ध प्रवर्तं मासुलाई
‘सूकरमद्द्व’ भनिएको हो भनी महाअट्टकथामा उल्लेख भएको छ ।”
उदा. अ. क. पृ. २७९: चुन्दसुत्तवण्णना ।

दीघनिकायट्टकथाले पनि —

“सूकरमद्द्वन्ति”—नातितरुणस्स नातिजिण्णस्स एक-
जेट्टसूकरस्स पवत्तमंसं । तं किर मुदुञ्चेव सिनिद्धं च होति ।
तं पटियादापेत्वा साधुकं पचापेत्वाति अत्थो ।...।”

अर्थात्—“सूकरमद्द्व भनेको—न अतितरुण न अति बुढो
बल्कि एक जेठ सूगुरको प्रवर्तं मासु हो । त्यो चाहि मृदु तथा
स्निग्ध हुन्छ । त्यो तयार पार्नलगाई राम्ररी पकाउन लगाई भन्ने
अर्थ हो ।...।” दी. नि. अ. क. I. पृ. ३९५: महापरिनिब्बानसुत्त-
वण्णना ।

‘पवत्तमंसं’ (=प्रवर्तं मासु) भनेको मरेकाको मासु
हो । त्यसैले समन्तपासादिका III. पृ. ११५८: भेसज्जक्खन्धले—
“पवत्तमंसन्ति मतस्स मंसं” भन्ने अर्थ उल्लेख गरेको छ ।

अङ्गुत्तरनिकायट्टकथा II. पृ. ७५६: सीहसुत्तं, महावग्गले
चाहि ‘पवत्तमंसं’ को अर्थ यसरी दिएको छ—“पवत्तमंसन्ति

पकतिया पवत्तं कप्पियमंसं, मूलं गहेत्वा अन्तरापणे परियेसाहीति अधिप्पायो ।” अर्थात्—“प्रवर्तमांस भनेको स्वाभाविक रूपले प्रवर्त भएको उचितमांस मूल्य लिएर बजारमा खोजीगर भन्ने अभिप्राय हो ।” यसको मतलब पसलमा किनेर ल्याएको मासु खान योग्य छ भनी भनिएको हो ।

जस्तै खसेको फललाई ‘पवत्तफल’ भन्दछन् त्यस्तैगरी यहाँ मरेकाको मासुलाई ‘पवत्तमंस’ भनिएको हो भनी सम्झनु पर्छ ।

केहीले चाहिँ—“सूकरमद्दव” भनेको सूगुरको मासु होइन तर सूगुरहरूले मर्दन गरेको तामा (वंसकलिर) हो भनी भनेका छन् ।

अर्क केहीले—सूगुरहरूले मर्दन गरेको ठाउँमा उम्रेको च्याऊ हो भनी भनेका छन् ।

अरूले चाहिँ—‘सूकरमद्दव’ भनेको एक रसायन हो भनी भनेका छन् । उदा. अ. क. पृ. २७९: चुन्दसुत्तवण्णना ।

भगवान् आज परिनिर्वाण हुनुहुनेछ भन्ने कुरा सुनेर चुन्द कम्मरपुत्रले ‘यो भोजन गरेर भगवान् चिरतर जीवित हुन सकुन्’ भन्ने सोचेर चुन्द कम्मरपुत्रले यो दान दिएका हुन् र भगवान्को दीर्घायुको कामना गरेर नै उनले यो प्रदान गरेका थिए भनी उदा. अ. क. पृ. २७९: ले अगाडि उल्लेख गरेको छ ।

जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि बिच्छुघाइराखेको आसनमा बस्नुभयो । आसनमा बस्नुभएपछि भगवान्ले चुन्द कम्मरपुत्रलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—

“चुन्द ! जुन् त्यो सूकरमद्व तयार पारिएको छ त्यो मलाई पस्काऊ, जुन् अरू खादद्य-भोज्यहरू तयार पारिएका छन् तिनीहरू भिक्षुसङ्घलाई पस्काऊ ।”

“हवस्, भन्ते” भनी भगवान्लाई प्रत्युत्तरदिई चुन्द कम्मर-पुत्रले जुन् त्यो सूकरमद्व तयार पारिएको थियो त्यो भगवान्लाई पस्काए र जुन् अरू खादद्य भोज्यहरू तयार पारिएका थिए तिनीहरू भिक्षुसङ्घलाई पस्काए ।

१. किन यस्तो भन्नुभएको होला ? भन्ने सम्बन्धमा अट्टकथाले यसरी प्रष्टपारेको छ—

परजनमाथि दया राखेर नै भगवान्ले त्यसो भन्नुभएको हो । सूत्रको अगाडि पनि त्यसो भन्नाको कारण देखाउँदै—
‘तथागत एक जनाले बाहेक देव ब्रह्म मार तथा मनुष्यहरूमध्ये कसैले पनि त्यो सूकरमद्व पचाउन सक्ने छैन’ भनी उल्लेख भएकै छ । त्यो सूकरमद्वमा दुइहजार द्वीपहरूले परिवृत्त भएका चार महाद्वीपका देवगणहरूले ओजघातु (= दिव्यरस) राखेका थिए । त्यसैले त्यसलाई कसैले पचाउन सक्दैनथे । त्यसैले भगवान्ले सूत्रमा ‘...त्यो मलाई पस्काऊ’ भनी भन्नुभएको हो । उदा. अ. क. पृ. २७९: चुन्दसुत्तवण्णना ।

त्यसपछि भगवान्ले चुन्द कम्मरपुत्रलाई आमन्त्रण गर्नु-
भयो—

“चुन्द ! जुन् सूकरमद्व बाँकी छ त्यसलाई खाल्टोमा हालिदेऊ । चुन्द ! यो लोकमा देवसहित, मारसहित, ब्रह्मसहित; श्रमण ब्राह्मण सहित प्रजा; तथा देवसहित मनुष्यहरूमा तथागतले बाहेक अरु कोही देखिदैन जसले त्यो खाएर-पचाउन सकोस् ।”

“हवस्, भन्ते” भनी भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिई जुन् सूकरमद्व बाँकी थियो त्यो खाल्टोमा हाली चुन्द कम्मरपुत्र भगवान्कहाँ गए । गएर भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका चुन्द कम्मरपुत्रलाई धार्मिक कथाद्वारा सन्देशित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पारी भगवान् आसनबाट उठी फर्केर जानुभयो ।

अनि चुन्द कम्मरपुत्रको भोजन (भत्त) खानु भएका भगवान्लाई कडा रोग उत्पन्न भयो । रगत बहने मरणान्तिक ठूलो वेदना हुनथाल्यो । अनि भगवान्ले स्मृति सम्प्रजन्यताद्वारा पीडित नभई सहनुभयो^१ । अनि भगवान्ले आयुष्मान् आनन्दलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—“आनन्द ! जाऔं, जहाँ कुशीनगर हो त्यहाँ जाऔं ।”

१. भोजनपछि भगवान्लाई ठूलो वेदना उत्पन्नभयो । तर यो वेदना सूकरमद्वको कारणले भएको होइन । यदि वहाँले यो पोष्य भोजन गर्नु नभएकोभए योभन्दा पनि अधिक वेदना हुने थियो । भोजनको कारणद्वारा नै कम वेदना भएको हो । यदि अरूलाई यस्तो वेदना

“हवस्, मन्ते” भनी आयुष्मान् आनन्दले भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिनुभयो ।

चुन्दस्स भत्तं भुञ्जित्वा, कम्मरस्साति मे सुतं ।

आबाधं सम्फुसी धीरो, पबाल्हं मारणन्तिकं ॥

भुत्तस्स च सूकरमद्देन,

ब्याधिप्पबाल्हो उदपादि सत्थुनो ।

विरच्चमानो भगवा अवोच,

“गच्छामहं कुसिनारं नगरंति” ॥

भएको भए हिड्न वा बस्न नसकी बेसकरी छट्पटिनु पर्नेथियो । तर भगवान्ले स्मृति सम्प्रजन्यताद्वारा त्यस्तो हुनदिनु भएन । त्यसैले सूत्रमा ‘पीडित नभई’ भनी उल्लेख भएको हो । वहाँले सहन गर्नु भएको थियो । भगवान्लाई यस्तो वेदना वेलुवगाउँदेखि नै भएको थियो । (हेर सं. नि. IV. पृ. १३०: गिलानसुत्तं, सतिपट्टानसंयुत्तं) तर समापत्तिबलद्वारा परिनिर्वाण हुने दिन नआएसम्म दमनगरी राख्नुभएको थियो । त्यसदिन चाँहि वहाँ परिनिर्वाण हुन चाहनुहुन्थ्यो । अतः प्राणीहरूलाई विरक्त पार्नको-निमित्त त्यसदिन समापत्तिद्वारा दमन गर्नु भएको थिएन । त्यसैले गर्दा वहाँलाई खूब ठूलो तथा असह्य वेदना भएको थियो भनी उदा. अ. क. पृ. २८०: चुन्दसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

१. यी गाथाहरू पछि धर्मसंग्राहकहरूले थपेका हुन् भनी उदा. अ. क. पृ. २८०: चुन्दसुत्तवण्णनाले लेखेको छ ।

अर्थ—

मैले सुनें कि चुन्द कम्मरको भात खाएपछि धीरलाई कठोर
आबाधले छोयो । सूकरमद्व खाएपछि शास्तालाई कठोर व्याधि
उत्पन्न भयो । अनि निरन्तर विरेचित हुनुभएका भगवान्‌ले भन्नुभयो
—“म कुशीनगरमा जानेछु^२ ।”

कुशीनगरको यात्रा

अनि भगवान् बाटो छाडी जहाँ एक रुख थियो त्यहाँ जानुभयो ।
त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो भन्नुभयो—

“हे आनन्द ! तिमिले मलाई चारदोबरी गरी सञ्जाटी
पट्याई बिच्छ्याइदेऊ । आनन्द ! म थाकेको छु बस्न चाहन्छु ।”

“हवस्, भन्ते” मनी भगवान्‌लाई प्रत्युत्तर दिई आयुष्मान्
आनन्दले चारदोबरी गरी सञ्जाटी पट्याई बिच्छ्याइदिनु भयो । अनि

१. यहाँ जुन रोग लागेको कुरा देखाइएको छ त्यो सूकरमद्वको
कारणले होइन । बल्कि कर्मले मौका पाएको हुनाले त्यसो भएको
हो । अर्थात् आफ्नै कर्मभोगले भएको हो । (के कस्तो कर्मको
प्रभावले त्यसो भएको हो भन्ने सम्बन्धमा बु. ब्रा. भा-३, पृ. २९१ः
वेरञ्जकथामा उल्लेख गरेको छु ।) उदा. अ. क. पृ. २८०ः चुन्द-
मुत्तवण्णना ।

२. आफूले चाहेको ठाउँमा परिनिर्वाण हुनकोनिमित्त यस्तो भन्नु
भएको हो ।

भगवान् बिच्छुघाइएको आसनमा बस्नुभयो । बस्नुभएका भगवान्ले
आयुष्मान् आनन्दलाई आमन्त्रण गर्नुभयो —

यसरी रोग हुँदाहुँदै भगवान् किन कुशीनगरमै जानलाग्नु
भएको नि ? के अन्त कतै परिनिर्वाण हुन सकिन्न ?

जहाँ पनि परिनिर्वाण हुनसकिन्छ । परन्तु वहाँले यस्तो
सोच्नु भएको थियो—

(१) कुशीनगरमा गएको खण्डमा महामुदस्सन सूत्र
देशनाको कारण बन्ने छ । (यो सूत्र दी. नि. II. पृ. १३० मा
छ ।) यो सुनेर धेरै मानिसहरूले कुशलकर्म गर्ने इच्छा गर्नेछन् ।
(२) सुभद्र परिव्राजक पनि मकहाँ आई प्रश्न सोध्नेछन् र उत्तरको
अन्तमा उनी मेरो शरणमा परी प्रव्रजित तथा उपसम्पन्न भई
कर्मस्थान भावना गरी म छँदाछँदै अरहन्त पनि हुनेछन् । उनी
मेरा अन्तिम श्रावक हुनेछन् । (३) अरू ठाउँमा परिनिर्वाण हुँदा
धातुको कारणमा महाकोलाह हुनेछ र नदी जस्तै रगत बग्ने छ ।
कुशीनगरमा परिनिर्वाण हुँदा चाहिँ धातुविवादलाई द्रोण ब्राह्मणले
सुल्काउने छन् र धातुहरू भागलगाई कलह शान्त पार्ने छन् ।
(हेर बु. ब्रा. भा-१, पृ. १५२: धातुविभाजन, द्रोण ब्राह्मण) यी
तीन कारणहरूलाई ध्यानमा राख्नुभई भगवान् महत् उत्साहका
साथ कुशीनगरमै जान चाहनु भएको हो भनी उदा. अ. क. पृ.
२८०-८१: चुन्दसुत्तवण्णना, पाटलिगामियवग्गले उल्लेख गरेको
छ ।

“हे आनन्द ! तिमिले मलाई पिउने पानी त्याइदेऊ । आनन्द !
प्यास लागेको छ, पानी पिउँछु ।”

यस्तो भन्नुहुँदा आयुष्मान् आनन्दले भगवान्लाई यस्तो
भन्नुभयो—

“भन्ते ! भरखरैमात्र पाँचशय गाडाहरू गए । चक्काले
कुत्चिएको पानी अलि अलि घमिलो र फोहोर भई बघ्दैछ । भन्ते !
यो कुकुट्टा^१ नदी नजिकमै छ सुन्दर तथा मनोहर छ । भगवान्ले त्यहाँ
पानी पनि पिउनुहोस् र शरीर पनि शीतल पार्नुहोस् ।”

दोश्रो पटक पनि तेस्रो पटक पनि भगवान्ले आयुष्मान्
आनन्दलाई आमन्त्रण गर्नुभयो

“हे आनन्द ! तिमिले मलाई पिउने पानी त्याइदेऊ । आनन्द !
प्यास लागेको छ, पानी पिउँछु ।”

“हवस्, भन्ते” भनी भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिई आयुष्मान्
आनन्द पात्र लिई जहाँ त्यो नदी हो त्यहाँ जानुभयो । अनि चक्काले
कुत्चेर अलि अलि घमिलो र फोहोर भई बघिरहेको सो नदीको पानी
आयुष्मान् आनन्द त्यहाँ पुग्दापुग्दै स्वच्छ, पवित्र तथा निर्मलभई
बघनथाल्यो । अनि आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो लाग्यो—

---

१. दी. नि. II. पृ. १००: महापरिनिब्बानसुत्तमा 'ककुथा' भनी
लेखिएको छ ।

“अहो आश्रयं ! अहो अद्भूत !! अहो तथागतको महर्द्धिकता ! !
अहो तथागतको महानुभावता ! ! चक्काले कुल्चेर अलि अलि धमिलो र
फोहोर भई बघिरहेको यो नबी म यहाँ आइपुग्नेबित्तिकै स्वच्छ, पवित्र
तथा निर्मलभई बचनथाल्यो ।”

अनि पात्रमा पानी लिई जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो ।
त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई यस्तो भन्नुभयो—

“आश्रयं हो, भन्ते ! अद्भूत हो, भन्ते ! ! अहो तथागतको
महर्द्धिकता ! अहो तथागतको महानुभावता ! ! भन्ते ! चक्काले कुल्चेर
अलि अलि धमिलो र फोहोर भई बघिरहेको सो नबी म त्यहाँ पुग्ने-
बित्तिकै स्वच्छ, पवित्र तथा निर्मल भई बचनथाल्यो । भगवान् पानी
पिउनुहोस्, सुगत ! पानी पिउनुहोस्^१ ।”

अनि भगवान्ले पानी पिउनुभयो । त्यसपछि भगवान् महत्
भिक्षुसङ्घका साथ जहाँ कुकुट्टा नदी हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ
पुगेपछि कुकुट्टा नदीमा नुहाई पानी पिई तरेर जहाँ (एक) आम्रवन हो
त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् चुन्दकलाई^२ आमन्त्रण
गर्नुभयो—

१. दी. नि. II. पृ. १००: महापरिनिब्बानसुत्तमा चाहिं यसपछि पुक्कुस
मल्लपुत्रको कथा उल्लेख भएको छ र त्यसपछिमात्र ककुधानदीमा
जानुभएको कुरा छ । यहाँ चाहिं सो कुराहरू छैनन् ।

२. त्यसवखत आयुष्मान् चुन्दक भगवान्को अगाडि हुनुहुन्थ्यो । आयु-

“हे चुन्दक ! तिमिले मलाई चारवोबरी गरी सङ्घाटी पटघाई बिच्छपाइवेऊ । चुन्दक ! म बलान्त छु, लेट्न चाहन्छु ।”

“हवस्, भन्ते” भनी भगवान्लाई प्रत्युत्तर विई आयुष्मान् चुन्दकले चारवोबरी गरी सङ्घाटी पटघाई बिच्छपाइ विनुभयो ।

ष्मान् आनन्द चाहि त्यसवेला नुहाउने कपडा सुकार्जे हुनुहुन्थ्यो । यसैले भगवान्ले अगाडि बसिरहनु भएका आयुष्मान् चुन्दकलाई आमन्त्रण गर्नुभएको हो भनी उदा. अ. क. पृ. २८२: चुन्दसुत्त-वण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

यी आयुष्मान् चुन्दक आयुष्मान् सारिपुत्रका कान्छा भाइ हुनुहुन्छ । अघि वहाँ भगवान्को उपस्थाक भइसक्नु भएको थियो । (हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४०६ को पादटिप्पणीमा ।) वहाँ आनन्द महास्थविरका शिष्य हुनुहुन्छ । (हेर बु. प. भा-१, पृ. २६८ को पादटिप्पणीमा ।)

१. त्यसवखत बुद्ध भगवान् यस्तोबिघ्न असक्त हुनुहुन्थ्यो कि वहाँको सारा शारीरिक शक्ति क्षीण भइसकेको थियो । वहाँको शरीरमा—

“कालावकञ्च गङ्गय्यं पण्डरं तम्बपिङ्गलं ।
गन्ध मङ्गल हेमञ्च उपोसथ छद्दन्तिमे दसा'ति ॥”

अर्थ—

“(१) कालावक, (२) गङ्गेय, (३) पण्डर, (४) तम्ब, (५) पिङ्गल, (६) गन्ध, (७) मङ्गल, (८) हेम, (९) उपोसथ तथा (१०) छद्दन्त भन्ने यी दश हात्तीहरूमा हुने बल तथागतको शरीरमा थियो ।”

काला भन्ने दश हात्तीको बल एक गङ्गेय हात्तीमा हुन्छ । यस्तैगरी दश दश गुणा बढी बल छद्दन्त हात्तीमा हुन्छ । ती सबै हात्तीबल तथागतमा थियो । तर चुन्द कम्मरपुत्रको भोजनपछि त्यसदिन भगवान्को शरीरको सारा शारीरिक बलहरू तताएको भाँडोमा राखेको पानीको थोपो ऊँ बिलाएर गए ।

पावाबाट कुशीनगर केवल तीन गाउत मात्र छ (=पौने योजन) । यसबीच पच्चीस (२५) ठाउँहरूमा विश्रामगरी भगवान् महत् उत्साहपूर्वक पैदल नै सूर्यास्त हुने वेलामा कुशीनगरमा पुग्नुभयो ।

यसरी निरोगलाई रोगले कुल्चिदै आउँछ । यसै अर्थलाई जनाउनकोनिमित्त तथा देवसहित मनुष्यलोकलाई संवेग जनाउनको-निमित्त भगवान्ले सूत्रमा “चुन्दक ! म क्लान्त छु, लेट्न चाहन्छु” भनी भन्नुभएको हो भनी उदा. अ. क. पृ. २८१: चुन्दसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

अनि भगवान् दाहिनेतिरबाट सिंहशय्यागरी^१ (बाँया) खुट्टामाथि (बाँया) खुट्टा राखी स्मृति सम्प्रजन्य भई उठने संज्ञा मनमा राखी लेट्नुभयो । आयुष्मान् चुन्दक पनि त्यहीँ भगवान्को अगाडि बस्नुभयो ।

१. “गन्त्वान बुद्धो नदिकं^२ कुकुट्टं^३,
अच्छोदकं सातोदकं^४ विप्पसन्नं ।
ओगाहि सत्था सुकिलन्तरूपो,
तथागतो अप्पट्टिमोध लोके ॥

१. ‘सिंहशय्या’ भनेको सिंह जस्तै दाहिनेतिरबाट गरिने शय्या हो ।

चारप्रकारका शय्याहरू छन्—(१) कामभोगीशय्या,
(२) प्रेतशय्या, (३) तथागतशय्या र (४) सिंहशय्या ।

“भिक्षुहो ! कामभोगीहरू धेरैजसो बाँयातिरबाट सुत्छन्”
भनेको कामभोगीशय्या हो । “भिक्षुहो ! प्रेतहरू धेरैजसो उत्तानो-
परी सुत्छन्” भनेको प्रेतशय्या हो । “भिक्षुहो ! यहाँ तथागत
चतुर्थध्यानमा बस्नुहुन्छ” भनेको तथागतशय्या हो । “भिक्षुहो !
सिंह मृगराज दाहिनेतिरबाट सुत्छन्” भनेको सिंहशय्या हो ।
(अं. नि-४, पृ. २५९: सेय्यासुत्तं, आपत्तिभयवग्गो)

२. सिंहल र रोमनमा: ‘नदियं’ ।
३. सिंहलमा: ‘कुकुत्थं’ ।
४. बर्मीमा: ‘सातुदकं’ ।

२. “न्हत्वा च पिवित्वाचुदतारि सत्था,
 पुरक्खतो भिक्खुगणस्स मज्जे ।
 सत्था पवत्ता भगवा इध धम्मे,
 उपागमि अम्बवणं महेसि ।
 आमन्तयि चुन्दकं नाम भिक्खुं,
 चतुग्गुणं सन्थरं मे निपज्जं ॥

३. “सो चोदितो भावितत्तेन चुन्दो,
 चतुग्गुणं सन्थरिं खिप्पमेव ।
 निपज्जि सत्था सुकिलन्तरूपो,
 चुन्दो पि तत्थ पमुखे निसीदि'ति ॥”

अर्थ—

१—“कुक्कुट्ट नदीमा गई बुद्धले निर्मल, पवित्र तथा मीठो पानी
 पिउनुभयो । अनि अति थकित हुनुभएका शास्ता तथा यो लोकमा
 अद्वितीय पुरुष हुनुभएका तथागत नदीमा ओल्हनु भयो ।

१. सिंहल र रोमनमा: ‘पत्थर’ ।

२. सिंहल र रोमनमा: ‘पत्थरि’ ।

३. यी गाथाहरू पछि धर्मसंग्राहकहरूले थपेका हुन् । उदा. अ. क.

पृ. २८२: चुन्दसुत्तवण्णना ।

२-“नुहाई पानी पिई शास्ता नदी पार जानुभयो । भिक्षुगणको बीचमा बस्नुभएका अग्रपुरुष तथा धर्म प्रवर्तन गर्नुभएका महर्षी शास्ता आम्रवनमा^१ जानुभयो । अनि चुन्दक भन्ने भिक्षुलाई बोलाई— ‘लेट्नेकोनिमित्त चारदोबरी गरी (सङ्घाटी पटघाई) आसन बिछ्याऊ’ भनी भन्नुभयो ।

३-“भाषितात्म हुनुभएका बुद्धले यस्तो भन्नु भएको सुनी चुन्दकले हत्त र पत्त चारदोबरी गरी (सङ्घाटी पटघाई) आसन बिछ्याइदिए । अनि अति थकित हुनुभएका शास्ता लेट्नुभयो । चुन्दक पनि त्यहाँ (शास्ताको) अगाडि बस्नुभयो^२ ।”

चुन्दको अन्तिम भोजनको प्रशंसा

Dhamma.Digital

अनि आयुष्मान् आनन्दलाई भगवान्ले आमन्त्रण गर्नुभयो—

“आनन्द ! शायद चुन्द कम्मरपुत्रलाई कसैले चिन्तित गराउनकोनिमित्त (यस्तो भन्न) सबैछ—‘आबुसो चुन्द ! तिम्रो लागि अलाभ हो, तिम्रो लागि दुर्लाभ हो, जहाँकि तिम्रो अन्तिम पिण्डपात

-
१. सो कुकुट्ट नदीको तीरमा एक आम्रवन थियो । सोही आम्रवनमा जानुभयो । उदा. अ. क. पृ. २८२: चुन्दसुत्तवण्णना ।
  २. यतिञ्जेलसम्म धम्मभण्डागारिक आनन्द महास्थविर पनि त्यहाँ आइपुग्नु भयो । उदा. अ. क. पृ. २८२.

(=भिक्षा) भोजन गरी तथागत परिनिर्वाण हुनुभयो ।' आनन्द !
चुन्द कम्मरपुत्रको चिन्तालाई यसरी दूर गराइदिनुपर्छ—

‘आवुसो चुन्द ! तिम्रो लागि यो लाभ हो, तिम्रो लागि यो सुलाभ हो, जहाँकि तिम्रो अन्तिम पिण्डपात (=भिक्षा) भोजन गरी तथागत परिनिर्वाण हुनुभयो । आवुसो चुन्द ! मैले भगवान्क सन्मुखमा सुनेको हुँ र भगवान्क सन्मुखमा मैले ग्रहण गरेको हुँ—‘बुद्ध पिण्डपातहरू (=भिक्षाहरू) समानफलका तथा समान विपाकका छन् । अरू पिण्डपातहरूभन्दा धेरै महत्फलतर र महानिसंसतर छन् । कुन बुद्ध भने ? जुन पिण्डपात (=भिक्षा) भोजन गरी तथागतले अनुत्तर सम्यक्सम्बुद्धत्व अधिगमन गर्नुभयो तथा जुन पिण्डपात (=भिक्षा) भोजन गरी अनुपाद्विशेष निर्वाणधानुमा परिनिर्वाण हुनेछ । यी बुद्ध पिण्डपातहरू समानफलका तथा समान विपाकका छन् । अरू पिण्डपातहरूभन्दा धेरै महत्फलतर र महानिसंसतर छन् ।’ (अतः) ‘आयुष्मान् चुन्द

१. कसरी समान फलका थिए त ? जहाँकि सुजाताले क्षीर भोजन गराउँदा तथागत बोधिसत्व नै थिए तथा सरागी, सद्देवी, समोही र क्लेश सहितका नै थिए । भोजनपछि मात्र बहाँले बुद्धत्व प्राप्त गर्नु भएको थियो । चुन्दको भोजन चाहिँ उनले वीतरागी, वीतद्देवी, वीतमोही तथा निक्लेशी हुनुभएका बुद्धलाई दिएका थिए । अर्थात् सुजाताको भोजन चाहिँ सरागी हुनु भएका बोधिसत्वले गरेका थिए र चुन्दको भोजन चाहिँ वीतरागी हुनु भएका बुद्धले गरेका थिए । अनि कसरी समानफल हुन सक्ला ?

यहाँ तीनप्रकारका समानता छन् । जस्तै—(१) परिनिर्वाण-समानता, (२) समापत्ति-समानता र (३) अनुस्मरण-समानता ।

(१) सुजाताले दिएको भोजन गरेर तथागत स-उपादि-शेष (= क्लेशहरू जम्मै निरुद्ध भएका) निर्वाणधातुमा परिनिर्वाण हुनुभयो । चुन्दले दिएको भोजन गरेर अनुपादिशेष (= पञ्चस्कन्ध-हरूको समेत निरुद्ध भएका) निर्वाणधातुमा परिनिर्वाण हुनुभयो । यसरी परिनिर्वाण-समानताले गर्दा समानफल भएको हो ।

(२) अभिसम्बुद्ध हुने दिनमा तथागतले अग्रमार्गको हेतु भएको चौबीसकोटी एकलाख (२४,०९,००,०००) समापत्तिहरू गर्नुभएको थियो । महापरिनिर्वाण हुने दिनमा पनि ती जम्मै समापत्तिहरू गर्नुभएको थियो । यसरी समापत्ति-समानताले गर्दा समानफल भएको हो । त्यसैले भगवान्ले भन्नुभएको हो —

“भिक्षुहो ! जसको भिक्षा भोजनगरी भिक्षु अप्रमाण समाधिहरूमा बस्छ; यसद्वारा उसले (= दाताले) धेरै धेरै पुण्य पाउँछ, धेरै धेरै कुशलहरू पाउँछ...आदि ।” (अं. नि-४, पृ. ५७-५८ : पठमपुञ्जाभिसन्दनसुत्तं, पुञ्जाभिसन्दनवग्गो)

(३) पछि गएर जब सुजाताले “उनी वृक्षदेवता थिएनन् । उनी बोधिसत्व थिए । मेरो क्षीर भोजन मरेर उनले सम्यक्सम्बुद्धत्व लाभ गरे । सात हप्तासम्म त्यस आहारद्वारा उनको

कम्मरपुत्रले आयु बढाइदिने कर्म संचित गरे, आयुष्मान् चुन्द कम्मर-पुत्रले वर्ष बढाइदिने कर्म संचित गरे, आयुष्मान् चुन्द कम्मरपुत्रले सुख बढाइदिने कर्म संचित गरे, आयुष्मान् चुन्द कम्मरपुत्रले स्वर्ग पुन्याइदिने कर्म संचित गरे, आयुष्मान् चुन्द कम्मरपुत्रले यश ल्याइदिने कर्म संचित गरे तथा आयुष्मान् चुन्द कम्मरपुत्रले आधिपत्य ल्याइदिने कर्म संचित गरे । (अतएव) आनन्द ! चुन्द कम्मरपुत्रको चिन्तालाई यसरी दूर गराइदिनु पर्छ ।”

अनि यस अर्थलाई बुझ्नुभई त्यसवेला भगवान्ले यो उदान प्रकट गर्नुभयो—

यापन भएको थियो” भन्ने कुरा सुनिन् तब “धन्यहो ! मेरो भोजन !” भन्दै आफ्नो दानको अनुस्मरण गर्दा उनको मनमा अपार प्रीति उत्पन्न भएको थियो । त्यस्तैगरी चुन्दलाई पनि अपार प्रीति उत्पन्न भएको थियो । भगवान् परिनिर्वाण भइसकेपछि जब चुन्दले आफूले दिएको भोजनदानको अनुस्मरण गरे तब उनको मनमा— ‘अहो मेरो भोजन ! मेरो अन्तिम भोजन गरेर भगवान् अनुपादिशेष परिनिर्वाणघातुमा परिनिर्वाण हुनुभयो’ भनी अपार प्रीति उत्पन्न भएको थियो । यसरी अनुस्मरण-समानताले गर्दा ती दुई दानका फलहरू समान भनिएको हो भन्ने कुरा बुझ्नसक्नुपर्छ भनी उदा. अ. क. पृ. २८३: चुन्दसुत्तवण्णना, पाटलिगामियवग्गो र सुमं. वि. I, पृ. ३९८: महापरिनिर्वाणसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेका छन् ।

“ददतो पुञ्जं पवड्ढति,
संयमतो वेरं न चीयति ।
कुसलो च जहति पापकं,
रागदोसमोहन्खया सनिब्बुतो’ति’ ॥”

अर्थ—

“दिनाले पुण्य बढ्छ,
संयमले वेर संचय हुन्न ।
ज्ञानीले पापलाई त्याग्छ,
रागद्वेषमोहको क्षयद्वारा उ निर्वाण प्राप्त हुन्छ ।”

x

x

x

Dhamma.Digital

---

१. सिंहल, स्याम र रोमनमा: ‘परिनिब्बुतो’ ।

मूल सूत्र—

३—कति किशिमका भ्रमणहरू छन् ?

चुन्द कम्मरपुत्र—

१. 'पुच्छामि मुनि पहतपञ्चं, (इति चुन्दोकम्मरपुत्तो)
बुद्धं धम्मस्सामि वीततण्हं ।
द्विपदुत्तमं^१ सारथीनं पवरं,
कति लोके समणा तदिद्ध ब्रूहि^२ ॥”

अर्थ—

१—“प्रसस्त प्रजा हनुमएका धर्मस्वामी ! तृष्णा रहित हनुमएका,
दुइपाद हुनेहरूमध्येमा उत्तम हनुमएका र सारथीहरूमध्येमा उत्तम सारथी

१. सिंहल, स्याम र रोमनमा: 'द्विपदुत्तमं' ।

२. सुत्त. नि. पृ. २८३ चुन्दसुत्तं, उरगवग्गो, अ. क. पृ. १०९.

हुनुभएका तपाइ बुद्धसंग सोध्दछु कि यो लोकमा कति किशिमका श्रमण-
हरू छन् ? कृपया बताउनुहोस् ।”

बुद्ध—

२ “चतुरो समणा न पञ्चमत्थि, (चुन्दोति भगवा)
ते ते आविकरोमि सक्खिपुट्टो ।
मग्गजिनो मग्गदेशको च,
मग्गे जीवति यो च मग्गदूसी ॥”

१. चुन्द कम्मरपुत्रले यो प्रश्न सोध्नुपर्ने कारण देखाउँदै सुत्तनिपातट्ट-
कथा चुन्दसुत्तवण्णनाले (पृ. १०९) यसरी दिएको छ—

“यसभन्दा अघिल्लो सूत्रमा (माथि पृ. २९०) जुन कुराहरू
लेखिसकेका छन् त्यसै अवस्थामा चुन्दले भगवान् सहित भिक्षुसङ्घ-
लाई भोजन पस्काउनकोनिमित्त तथा तिऊन तरकारीहरू राख्नको-
निमित्त सुनका भाँडाहरू राखेका थिए । शिक्षापद नबनाएको
समयमा चाँहि केही भिक्षुहरूले सुनका भाँडाहरूमा (भोजन) लिन्थे,
केही भिक्षुहरूले लिन्नथे । भगवान्ले चाँहि आफ्नो एकमात्र शैलमय
पात्रमा लिनुहुन्छ, दोश्रो भाँडामा बुद्धहरूले लिँदैनन् । अनि त्यस
समय एकजना पापी भिक्षुले आफ्नो अगाडि राखेको हजारजाने
एक सुनको भाँडो चोर्ने नियतले (श्रेय्यचित्तेन) लिई आफ्नो ताल्चा
राख्ने थैलोमा (कुञ्चिकत्थविकायं) राखे । चुन्दले यो देखेर पनि
बुद्ध तथा स्थविरहरू प्रतिको गौरवताको कारणले तथा अन्य

अर्थ—

२—“हे चुन्द ! चार किशिमका श्रमणहरू छन्, पाँचौं छैनन् । मसँग सोध्ने तिमोलाई ती चार किशिमका श्रमणहरू यी हुन् भनेर बताउँछु । ती हुन्—(१) मार्गजिन, (२) मार्गदेशक, (३) मार्गजीकिर (४) मार्गदूषक ।”

चुन्द कम्मरपुत्र—

३. “कं मग्गजिनं वदन्ति बुद्धा, (इति चुन्दो कम्मरपुत्तो)
मग्गक्खायी' कथं' अतुल्यो होति ।
मग्गे जीवति मे ब्रूहि पुट्ठो,
अथ मे आविकरोहि मग्गद्वसि ॥”

अर्थ—

३—“कस्तालाई बुद्धहरू ‘मार्गजिन’ भन्दछन् ? अतुल्य मार्गदेशक

धर्मावलम्बीहरूले केही भन्ने मौका नपाउन् भन्ने विचारले नदेखे जस्तो गरेका थिए ।

“अतः यसै कुरालाई मनमा राखी सन्ध्या-समयमा भगवान्-कहाँ गई—“संयम युक्त हुनेलाई मात्र श्रमण भन्दछन् वा संयमरहित हुनेलाई पनि श्रमण भन्दछन् ?” भन्ने कुरा बुझ्नकोनिमित्त उनले यो प्रश्न सोधेका हुन् ।

१-१. स्याममा: ‘मग्गज्जायी’; रोमनमा: ‘मग्गज्जायि कथं’ ।

कसरो हुइन्ध ? मेरो प्रश्नको उत्तर बिनुहोस् कस्तालाई 'मार्गजीवि'
भन्दछन् ? अनि मलाई 'मार्गदूषक' को बारेमा पनि बताउनु होस् ।”

बुद्ध—

४. “यो तिष्णकथङ्कथो विसल्लो,
निब्बानाभिरतो अनानुगिद्धो^१ ।
लोकस्स सदेवकस्स नेता,
तार्दि मग्गजिनं वदन्ति बुद्धा ॥
५. “परमं परमं ति योध भत्वा,
अक्खाति विभजते^२ इधेव धम्मं ।
तं कङ्खाच्छिदं^३ मुनि अनेजं,
दुतियं भिक्खुनमाहु मग्गदेसि ॥
६. “यो धम्मपदे सुदेसिते,
मग्गे जीवति सञ्जतो सतीमा ।
अनवज्जपदानि सेवमानो,
ततियं भिक्खुनमाहु मग्गजीवि ॥

१. सिंहलमा: 'अननुगिद्धो' ।

२. सिंहल, स्याम र रोमनमा: 'विभजति' ।

३. सिंहलमा: 'कङ्खाच्छिदं'; स्याम र रोमनमा: 'कङ्खाच्छिदं' ।

७. “छदनं कत्वान सुब्बतानं,
पक्खन्दी कुलदूसको पगम्भो ।
मायावी असञ्जतो पलापो,
पतिरूपेन^१ चरं^२ स मग्गदूसी ॥
८. “एते च पटिविज्झि यो गहट्टो,
सुतवा अरियसावको सपञ्जो ।
सब्बे नेतादिसा ति अत्वा,
इति दिस्वा न हापेति तस्स सद्धा ।
कथं हि दुट्ठेन असम्पदुट्ठं,
सुद्धं असुद्धेन समं करेय्या'ति ॥”

अर्थ—

४—“जो शंका रहित छ, जो शल्य^१ रहित छ, जो निर्वाण अभिरत छ, जो निर्लोभी छ र जो देवसहित लोकको नेता छ—त्यस्ता अटल बुद्धहरू ‘मार्गजिन’ हुन् ।

१-१. स्याममा: ‘पटिरूपेन च परं’ ।

२. (१) रागशल्य, (२) द्वेषशल्य, (३) मोहशल्य, (४) मान-शल्य, (५) दृष्टिशल्य । यी शल्यहरू नभएका भनिएको हो ।
सुत्त. ति. अ. क. पृ. १११: चुन्दसुत्तवण्णना ।

५—“जो यहाँ परमार्थलाई परमार्थ भनी जान्दछ, जो यहाँ विभक्त गरी धर्मलाई बताउँछ—त्यो शंका नभएका तृष्णा रहित मुनि ‘मार्गदेशक’ दोश्रो भिक्षु हो ।

६—“राम्ररी देशना गरिराखेको धर्मपद अनुसार मार्गमा लागी संयत र स्मृतिमान्भई जो जीवन बिताउँछ र जो निरवदघ भावना गरी जीवन बिताउँछ—त्यो ‘मार्गजीवि’ भिक्षु तेस्रो हो ।

७—“शीलवान्को स्वभावले ढाकेर म पनि भिक्षु हुँ भनी दगुने—कुलदूषक, प्रगल्भी, छली, असंयमी, प्रलापी तथा भिक्षुभेष धारण गरी हिड्ने ‘मार्गदूषक’ हो ।

८—“जो श्रुतवान्, आर्यश्रावक तथा प्रज्ञावान् गृहस्थीले यी कुराहरू बुझ्छ—उसले सबै (भिक्षुहरू) एकैनास हुन्नन् भनी सम्झ्छ र पापक भिक्षुलाई देखेर पनि (आपनो मनमा) श्रद्धा कमी गर्दैन । कुष्ट र अबुष्ट, शुद्ध र अशुद्ध कसरी एकैनास हुनसक्ला र ?”

---

१. सूत्रको अवशानमा उपासकको शंका दूर भयो । सुत्त. नि. अ. क.

पृ. ११४: चुन्दसुत्तवण्णना, उरगवग्गो ।

१७. तालपुट नटगामणि

प रि च य

रुखको हाँगाबाट खसेको ताल फलको वर्ण जस्तै प्रसन्न वर्ण भएकाले यिनलाई 'तालपुट' भनिएको हो^१ ।

यिनी अभिनीहार सम्पन्न अन्तिम जन्मका थिए । किन्तु आकाशमा प्याकेको गेडी कतातिर खस्ने हो भन्ने कुरा बुझ्न नसक्ने जस्तै प्रतिसन्धि (=पुनर्जन्म) को बारेमा पनि कसैले केही भन्न सक्दैन । अतः यिनी राजगृहको एक नर्तकी-कुलमा जन्मेका थिए^२ । ठूलो भएपछि नर्तकी शिल्पमा अग्रस्थान प्राप्तगरी समस्त जम्बुद्वीपमा यिनले ह्याति प्राप्त गरे ।

पाँचशय गाडाहरूमा यिनका पाँचशय परिवार स्त्रीहरू र पाँचशय भार्याहरू थिए । एकहजार स्त्रीहरूका साथ एकहजार गाडाहरू

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. १००: तालपुटसुत्तवण्णना, गामणिसंयुत्तं ।

२. थेर. गा. अ. क. II. पृ. १५५: तालपुटत्थेरगाथावण्णना, पञ्चास-निपातवण्णना ।

लिएर जहाँ जहाँ यिनी जान्ये त्यहाँ त्यहाँ यिनलाई पहिले नै एकहजार मुद्रा विन्धे । अनि नृत्यपोसाक लगाई यिनी एकहजार स्त्रीहरूका साथ नाच्दा मानिसहरूले हात र खुट्टामा जे जे लगाएका हुन्थे ती ती आभरणहरू दिनेको अन्त हुँदैनथ्यो ।

एकदिन यिनी एकहजार स्त्री परिवारहरूका साथ राजगृहमा नाच देखाई परिपक्व ज्ञानको अवस्थामा पुगेका हुँदा परिवार सहित यिनी त्यहाँबाटै जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गएका थिए भनी संयुक्त-अट्टकथाछे' उल्लेख गरेको छ ।

भगवान्कहाँ पुगेपछि जुन कुराहरू यिनले भगवान्सँग सोधे ती कुराहरू अगाडि अनुबित मूल सूत्रमै प्रष्ट भएका छन् । उपदेश सुनिसके-पछि यिनले बुद्धसँग प्रव्रज्यात्व मागे र प्रव्रजित भएको चिरकाल नबित्दै यिनले अरहत्त्व पाएका कुरा अगाडिको मूल सूत्रमै उल्लेख भएको छ ।

अरहत् हुनुभन्दा अगाडि जुन ढंगले वहाँले आफ्नो चित्तलाई निग्रह गर्नुभएको थियो त्यसको वर्णन स्वयंले थेरगाथा पाणिमा^२ पचपन्नवटा गाथाहरूद्वारा गर्नुभएको छ ।

×

×

×

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. १००: तालपुटसुत्तवण्णना, गामणिसंयुत्तं; थेर. गा. अ. क. II. पृ. १५५: तालपुटत्थेरगाथावण्णना, पञ्जास-निपात ।

२. थेर. गा. पा. पृ. ३७६: तालपुटत्थेरगाथा, पञ्जासनिपात, अ. क. II. पृ. १५५.

मूल सूत्र—

१-नृत्यद्वारा स्वर्गं पुगिन्छ

एक समय भगवान् राजगृह स्थित वेणुवनको कलन्दक-निबापमा बस्नुभएको थियो^१ । अनि तालपुट^२ नटगामणि जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका तालपुट नटगामणिले भगवान्लाई यस्तो भने—

“भन्ते ! मैले सुनेको छु कि—अघि अघिका नट आचार्य प्राचार्यहरूले भनेका कुरा—‘जो त्यो नट रङ्गमञ्चमा तथा समूहको बीचमा सत्य र असत्यद्वारा जनतालाई हँसाउँछ र रमाइलो पार्छ—उ शरीर छाडी मृत्युपछि ‘पहास’ भन्ने देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ ।’ यस विषयमा भगवान् के भन्नुहुन्छ ?”

---

१. सं. नि. III. पृ. २७२: तालपुटसुत्तं, गामणिसंयुत्तं, अ. क. III.

पृ. १००.

२. स्याममा: ‘तालपुतो’; अट्टकथामा पनि: ‘तालपुतो’ ।

“गामणि ! भैहाल्यो यो कुरा छाडिबेऊ; मसँग यो कुरा नसोध ।”

दोशो पटक पनि तालपुट नटगामणिले भगवान्लाई यस्तो भने—

“भन्ते ! मैले सुनेकोछु कि - अधि अधिका नट आचार्य प्राचार्य-हरूले भनेका कुरा—‘जो त्यो नट रङ्गमञ्चमा तथा समूहको बीचमा सत्य र असत्यद्वारा जनतालाई हँसाउँछ र रमाइलो पार्छ—उ शरीरछाडी मृत्यु-पछि ‘पहास’ भन्ने देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ ।’ यस विषयमा भगवान् के भन्नुहुन्छ ?”

“गामणि ! भैहाल्यो यो कुरा छाडिबेऊ; मसँग यो कुरा नसोध ।”

तेशो पटक पनि तालपुट नटगामणिले भगवान्लाई यस्तो भने—

“भन्ते ! मैले सुनेकोछु कि—अधि अधिका नट आचार्य प्राचार्य-हरूले भनेका कुरा—‘जो त्यो नट रङ्गमञ्चमा तथा समूहको बीचमा सत्य र असत्यद्वारा जनतालाई हँसाउँछ र रमाइलो पार्छ—उ शरीरछाडी मृत्यु-पछि ‘पहास’ भन्ने देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ ।’ यस विषयमा भगवान् के भन्नुहुन्छ ?”

“ ‘गामणि ! भैहाल्यो यो कुरा छाडिबेऊ; मसँग यो कुरा नसोध’ भनी भन्दापनि मैले मुक्ति पाइन । त्यसोभए गामणी ! तिमी-

लाई बताउने छु । गामणि ! पूर्वकालमा सत्वहरू रागबन्धनमा बाँधिएका अबीतरागी थिए । उनीहरूलाई नटले रङ्गमञ्चमा तथा समूहको बीचमा जुन कुराहरूले उनीहरू रञ्जित हुन्थे—ती नै कुराहरूको अभिनय धेरै धेरै गर्थ्यो । गामणि ! पूर्वकालमा सत्वहरू द्वेषबन्धनमा बाँधिएका अबीत-द्वेषी थिए । उनीहरूलाई नटले रङ्गमञ्चमा तथा समूहको बीचमा जुन कुराहरूले उनीहरू रञ्जित हुन्थे—ती नै कुराहरूको अभिनय धेरै धेरै गर्थ्यो । गामणि ! पूर्वकालमा सत्वहरू मोहबन्धनमा बाँधिएका अबीत-मोही थिए । उनीहरूलाई नटले रङ्गमञ्चमा तथा समूहको बीचमा जुन कुराहरूले उनीहरू रञ्जित हुन्थे—ती नै कुराहरूको अभिनय धेरै धेरै गर्थ्यो । उ त्थो आफ्नो मद्-प्रभावद्वारा अर्कालाई पनि मद्-प्रभावगरी शरीरछाडी मृत्युपछि जहाँ 'पहास' भन्ने नरक हो त्यहाँ उत्पन्न हुन्थ्यो । यदि उसको यस्तो दृष्टि हुन्छ - 'जो त्यो नट रङ्गमञ्चमा तथा समूहको बीचमा जनतालाई हेसाउँछ र रमाइलो पाछं—उ शरीरछाडी मृत्युपछि 'पहास' भन्ने देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ'—यो उसको मिथ्यादृष्टि हुन्छ । गामणि ! मिथ्यादृष्टिक पुरुषपुद्गलको बुद्धगतिहरूमध्ये कुनै एक गति हुन्छ भनी म भन्दछु—नरकयोनि वा तिरश्चीनयोनि ।”

यस्तो भन्नुहुँदा तालपुट नटगामणि आँखाबाट आँसु खसाल्दै रनथाले ।

-
१. यो 'पहास' भन्ने नरक कतै छुट्टै ठाउँमा छैन । यो नरक अबीचिकै एक भागमा नाचिरहेको जस्तो, गाइरहेको जस्तो गरी तथा नट-भेष धारण गरी भोग गरिरहेको हुन्छ । सं. नि. अ. क. III. पृ. १००: तालपुटमुत्तवण्णना, गामणिसंयुत्तं ।

“ ‘गामणि ! भैहात्यो यो कुरा छाडिदेऊ यो कुरा मसँग नसोध’ भनी भन्दा पनि म तिम्रीबाट मुक्तहुन सकिन ।”

“ भन्ते ! म यस कुराबाट रोएको होइन जो कि भगवान्‌ले यस्तो भन्नुभयो । अपि च भन्ते ! अधि अधिका नट आचार्य प्राचार्यहरूको — ‘जो त्यो नट रङ्गमञ्चमा तथा समूहको बीचमा सत्य र असत्यद्वारा जनतालाई हँसाउंछ र रमाइलो पाछै—उ शरीरछाडी मृत्युपछि ‘पहास’ देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ’ भन्ने कुराबाट म दीर्घकालसम्म छकिँएँ, ठगिँएँ तथा मोहित भएँ ।”

“ धन्यहो, भन्ते ! धन्यहो, भन्ते !! भन्ते जस्तै घोटेकोलाई उसानो पारिदिदा वा ढाकिएकोलाई उघारिदिदा वा बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाइदिदा भयवा अन्धकारमा तेलको बत्ती राखिदिदा—आँखा हुनेले रूप देखे ढैँ—भगवान्‌ले मलाई अनेक प्रकारले धर्म प्रकाश पारिदिनुभयो । भन्ते ! अब म भगवान्‌को शरणमा पर्छु, धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । भन्ते ! भगवान्‌को समक्ष मैले प्रन्नज्या पाऊँ र उपसम्पदा पनि पाऊँ ।”

त्यसपछि तालपुट नटगामणिले भगवान्‌ समक्ष प्रन्नज्या पाए र उपसम्पदा पनि । अनि प्रन्नजित भएको चिरकाल नबित्दै आधुमान् तालपुट अरहन्तहरूमध्येमा एक भए ।

१८. दशम गृहपति

प रि च य

यो दशम गृहपति अट्टकनागरवासी हुन्^१ । कुनै कामले एकदिन यिनी पाटलिपुत्रमा गएका थिए । जब यिनी त्यहाँ पुगे तब पाटलिपुत्रको कुक्कुटाराममा^२ गई आनन्द महास्थविरसँग भेट्न गए । किन्तु त्यहाँ आनन्द महास्थविरसँग भेट नभएपछि भिक्षुहरूसँग सोधदा वहाँ वैशालीको बेलुव गाउँमा हुनुहुन्छ भन्ने खबर सुनेपछि

१. पपं. सू. III. पृ. ८: अट्टकनागरसुत्तवण्णना; अं. नि. अ. क. II. पृ. ८६६: अट्टकनागरसुत्तवण्णना, एकादसकनिपात ।
२. पपं. सू. III. पृ. ८: र. मनो. र. पू. II. पृ. ८६६: अट्टकनागर-सुत्तवण्णनाले यो 'कुक्कुटाराम' कुक्कुटसेठले बनाएका हुन् भनी लेखेका छन् । कौशम्बीवासी कुक्कुट सेठले बनाएको भारामलाई पनि 'कुक्कुटाराम' भन्दछन् । अतः जो यो पाटलिपुत्रको 'कुक्कुटाराम' हो त्यो कुनचाहिँ कुक्कुट सेठले बनाएका हुन् भन्ने कुरा चाहिँ माथि लेखिएका कुराबाट राम्ररी स्पष्ट हुन सकेको छैन ।

उनी त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि उनले आनन्द महास्थविरसँग “भगवान्‌ले त्यस्तो कुनै एक धर्म बताउनु भएको छ के जसद्वारा विमुक्त हुन सकियोस् ?” भन्ने प्रश्न सोधे । अनि आनन्द महास्थविरले “छ” भनी भन्नुहुँदै एउटाको बदला एघार एघारवटा धर्मका कुराहरू बताइ-दिनु भयो । यो सुनेर प्रसन्न भएका दशम गृहपतिले आनन्द महास्थविर सहित भिक्षुहरूलाई भोजन गराई प्रत्येकलाई चीवर दानगरी आनन्द महास्थविरकोनिमित्त थोटा विहार पनि बनाइदिए भनी अगाडि अनुचित मूल सूत्रले उल्लेख गरेको छ ।

Dhamma Digital

x

x

x

मूल सूत्र—

१—आयुष्मान् आनन्दसंग प्रश्न

यस्तो मैले सुनें ? ।

एक समय आयुष्मान् आनन्द वैशाखीको बेलुव गाउँमा^२ बस्नुभएको थियो ।

त्यस समय अट्टकनागरवासी दशम^१ गृहपति (दसमो गृहपति) केही कामले पाटलिपुत्रमा आइपुगेका थिए । अनि अट्टकनागरवासी दशम गृहपति जहाँ कुक्कुटाराम हो^४ त्यहाँ एक

१. म. नि. II. पृ. १५: अट्टकनागरमुत्तं, अ. क. III. पृ. ८; अं. नि-११, पृ. ३८४: अनुस्सतिवग्गो, अ. अ. II. पृ. ८६६.
२. स्याममा: 'बेलुव गाउँ' ।
३. जाति गोत्रको हिसाबले र सारप्राप्त कुलको हिसाबले तथा गिन्तीमा दशौं हुने भएकोले 'दशम' भन्ने नाम रहन गएको हो । पपं. सू. III. पृ. ८: अट्टकनागरमुत्तवण्णना ।
४. पाटलिपुत्रवासी कुक्कुट सेठले बनाएको एक आराम । पपं. सू. III. पृ. ८.

भिक्षुकहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि ती भिक्षुलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका अट्टकनगरवासी दशम गृहपतिले ती भिक्षुसँग यस्तो भने —

“भन्ते ! अहिले आयुष्मान् आनन्द कहाँ हुनुहुन्छ ? हामी वहाँको दर्शन गर्न चाहन्छौं ।”

“गृहपति ! अहिले आयुष्मान् आनन्द वैशालीको बेलुव गाउँमा बस्दै हुनुहुन्छ ।”

अनि अट्टकनगरवासी दशम गृहपति पाटलिपुत्रमा त्यो काम सिध्याई जहाँ वैशालीको बेलुव गाउँ हो जहाँ आयुष्मान् आनन्द हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् आनन्दलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका अट्टकनगरवासी दशम गृहपतिले आयुष्मान् आनन्दसँग यस्तो भने —

“भन्ते आनन्द ! जान्नुभएका र देख्नुभएका वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले कुनै एक धर्म बताउनु भएको छ के ? तसमा भिक्षुहरू अप्रमत्तभई, आतप्त युक्तभई बिहार गर्दा अविमुक्त चित्त विमुक्त हुन्छ, अपरिक्षीण आस्रवहरू परिक्षीण हुन्छन् र अप्राप्त अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्तहुन्छ ?”

१. यो गाउँ वैशालीबाट दक्षिणतिर केही नजिकमै छ भनी पपं. सू.

III. ४. ८: अट्टकनागरसुत्तवण्णनाले लेखेको छ ।

“गृहपति ! जान्नुभएका र देख्नुभएका’ वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनुभएको एक धर्म छ – जसमा भिक्षुहरू अप्रमत्त-भई, आतप्त युक्तभई विहार गर्दा अविमुक्त चित्त पनि विमुक्त हुन्छ,

१. ‘जान्नुभएका र देख्नुभएका’ को स्पष्टिकरण निम्नप्रकार छन् –

समन्त्रिण पारमीहरू पुरागरी सबै क्लेशहरूलाई निर्मूल-पारी अनुत्तर सम्यक्सम्बोधिज्ञानलाई अभिसम्बोध गर्नुभएका वहाँ भगवान्ले ती ती सत्वहरूका आशय-अनुशयहरू जान्नुहुन्छ । त्यसैले ‘जान्नुभएका’ भनी भनिएको हो । हातमा राखेको अमलाको गेडालाई देख्ने ऊँ सबै ज्ञेयधर्महरूलाई देख्नसक्ने हुनाले ‘देख्नुभएका’ भनिएको हो ।

पूर्वेनिवासानुस्मृतिद्वारा जान्ने र दिव्यचक्षुद्वारा देख्ने; तीन विदद्या वा छ अभिज्ञाद्वारा जान्ने र सबै ठाउँहरूमा हेर्नसक्ने समन्तचक्षु भएका हुनाले देख्ने; सबै धर्महरूलाई प्रज्ञाद्वारा जान्नसक्ने भएकाले ‘जान्नुभएका’, सबै सत्वहरूका चक्षुहरूभन्दा उच्च र विशुद्ध तथा मांसचक्षु र दिव्यचक्षुद्वारा सबै कुराहरू हेर्नसक्ने भएकाले ‘देख्नुभएका’ भनिएको हो ।

आत्महित साधक समाधिपदस्थानद्वारा प्रतिवेधप्रज्ञाले जान्ने हुनाले ‘जान्नुभएका’ र परहित साधक करुणापदस्थानद्वारा देगना-प्रज्ञाले देख्नसक्ने भएका हुनाले ‘देख्नुभएका’ भनी भनिएको हो ।

पपं. सू. III. पृ. ८: अट्टकनागरसुत्तवण्णना ।

अपरिक्षीण आसन्नवहरू पनि परिक्षीण हुन्छन् र अप्राप्त अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्तहुन्छ ।”

“भन्ते आनन्द ! जान्नुभएका र देख्नुभएका वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनुभएको एक धर्म कुनचाहि हो त ? — जसमा भिक्षुहरू अप्रमत्तभई, आतप्त युक्तभई विहार गर्दा अविमुक्त चित्त पनि विमुक्त हुन्छ, अपरिक्षीण आसन्नवहरू पनि परिक्षीण हुन्छन् र अप्राप्त अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ?”

आयुष्मान् आनन्दको उत्तर

(१) “गृहपति ! यहाँ भिक्षु, कामबाट अलगभई, अकुशल धर्मबाट अलगभई, सवितर्क सविचार ध्यानजः (विवेकजः) प्रीतिसुख भएको प्रथमध्यान प्राप्तगरी बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ — ‘यो प्रथमध्यान पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो । जुन चीज अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो — त्यो अनित्य हो र निरोध धर्म हो’ भनी जान्दछ । अनि सो त्यसमा बसी’ आसन्नवहरू क्षय गर्छ । यवि आसन्नवहरू

-
१. यहाँ ‘त्यसमा बसी’ भनेको जुन अनित्यको सम्झना हो त्यही समयविपश्यना ध्यानमा बसी भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ८: अट्टकनागरसुत्तवण्णना ।

क्षय हुन्नन् भने—सोही धर्मरागद्वारा र सोही धर्म इच्छाद्वारा'—पञ्चि
अधोभागीय संयोजनहरू^२ क्षय गरी औपपातिक हुन्छ^३ र त्यही परि-
निर्वाण हुने हुन्छ तथा त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति !
यो पनि जान्नुभएका र देख्नुभएका वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनु
भएको एक धर्म हो—जसमा भिक्षुहरू अप्रमत्तभई, आतप्त युक्तभई
विहार गर्दा अविमुक्त चित्त पनि विमुक्त हुन्छ, अपरिधीण आत्मवहरू
पनि परिक्षीण हुन्छन् र अप्राप्त अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।

(२) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, वितर्कविचारलाई शान्तपारी,
अभ्यन्तर सम्प्रसादलाई एकाग्र गरी, वितर्कविचार रहित, समाधिजः
प्रीतिमुख भएको द्वितीयध्यान प्राप्तगरी बस्छ । अनि उ यस्तो विचार

१. यहाँ ‘धर्मराग र धर्मइच्छा’ भन्ने दुइपदहरूद्वारा समथ र विपश्यना
माथिको छन्दरागलाई भनिएको हो । समथ र विपश्यनाहरूमा
हुने सबैका सबै छन्दरागहरूलाई अन्तर्गर्न सकेमा अरहत् हुन सक्छ ।
सकेन भने अनागामी हुन सक्छ । समथ र विपश्यनामा छन्दराग
प्रहीण नभएकोले उ चतुर्थध्यान चेतनाद्वारा शुद्धावास ब्रह्मलोकमा
उत्पन्न हुन्छ । यस सूत्रमा समथ र विपश्यना धूरका कुराहरू
देखाइए ता पनि समथ धूर नै प्रधान हो भनी सम्झनुपर्छ । पं. सू.
III. पृ. ९: अट्टकनागरसुत्तवण्णना ।

२. ‘अधोभागीय संयोजनहरू’ भनेका के के हुन् भन्ने कुरा बु. प.
भा-१, पृ. ३२७ अथवा बु. गृ. भा-१, पृ. ३१७ को पादटिप्पणीमा
उल्लेख भएका छन् ।

३. ‘ब्रह्मलोकगामी हुन्छ’ भनिएको हो ।

गर्छ—‘यो द्वितीयध्यान पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेत्तित हो ।...अनि सो त्यसमा बसी आलवहरू क्षय गर्छ । यदि आलवहरू क्षय हुन्नन् भने—... त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका ...वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनुभएको एक धर्म हो—जसमा ... विहार गर्दा ...’ अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।

(३) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, प्रीतिलाई पनि त्यागी उपेक्षीभई, स्मृतिवान्, ज्ञानवान्भई—शरीरद्वारा सुखानुभव गर्छ—जसलाई आर्यहरू भन्दछन्—‘उपेक्षावान् स्मृतिवान् सुखपूर्वक बस्ने ।’ यस्तो तृतीयध्यान प्राप्तगरी बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ—‘यो तृतीय-ध्यान पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेत्तित हो ।... अनि सो त्यसमा बसी आलवहरू क्षय गर्छ । यदि आलवहरू क्षय हुन्नन् भने—...त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका...वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनुभएको एक धर्म हो—जसमा...विहार गर्दा... अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।

(४) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, सौमनस्य तथा दोमनस्यलाई पहिले नै अन्तगरी, सुख र दुःखलाई त्यागी, दुःख र सुख नभएको, स्मृति-उपेक्षा परिशुद्धभएको चतुर्थध्यान प्राप्तगरी बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ—‘यो चतुर्थध्यान पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेत्तित

-
१. यहाँका ठाउँ ठाउँका बाँकी कुराहरू माषि पृ. ३२७ र ३२८ को (१) मा उल्लेख भए बमोजि मिलाएर षट्न् ।

हो । ..अनि सो त्यसमा बसी आस्रवहरू क्षय गर्छ । यदि आस्रवहरू क्षय हुन्नन् भने — .. त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका...वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनुभएको एक धर्म हो — जसमा ..विहार गर्दा...अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।

(५) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, एकदिशामा मैत्रीसहगतचित्त फेलाई बस्छ तथा दुइदिशामा, तीनदिशामा, चारदिशामा मैत्रीसहगतचित्त फेलाई बस्छ । यसरी माथि, तल, बीच, सबैठाउँ, सबैतिर, सबैप्रकारले, सबै लोकमा मैत्रीसहगतचित्त, मैत्रीसहगत विपुलचित्त, मैत्रीसहगत अप्रमाणचित्त फेलाई अबेर र अद्वेषीभई बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ—‘यो मैत्रीचित्तविमुक्ति पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो—जुन चीज अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो—त्यो अनित्य हो र निरोध धर्म हो’ भनी जान्दछ । अनि सो त्यसमा बसी आस्रवहरू क्षय गर्छ । यदि आस्रवहरू क्षय हुन्नन् भने — ..त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका . वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनुभएको एक धर्म हो— जसमा...विहार गर्दा...अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।

(६) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, एकदिशामा करुणासहगतचित्त फेलाई...बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ—‘यो करुणाचित्तविमुक्ति पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो ।...अनि सो त्यसमा बसी आस्रवहरू क्षय गर्छ । यदि आस्रवहरू क्षय हुन्नन् भने—...त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका...वहाँ अरहत्

सम्यक्सम्बुद्धले बताउनुभएको एक धर्म हो—जसमा...विहार गर्दा...
अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।

(७) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, एकदिशामा मुद्रितासहगत-
चित्त फैलाई.. बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ—‘यो मुद्रिताचित्त-
विमुक्ति पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेति त हो ।.. अनि सो त्यसमा बसी
आत्त्वहरू क्षय गर्छ । यदि आत्त्वहरू क्षय हुन्नन् भने— . त्यसलोकबाट
यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका ..वहाँ अरहत्
सम्यक्सम्बुद्धले बताउनुभएको एक धर्म हो—जसमा... विहार गर्दा...
अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।

(८) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, एकदिशामा उपेक्षासहगतचित्त
फैलाई.. बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ—‘यो उपेक्षाचित्तविमुक्ति
पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेति त हो ।...अनि सो त्यसमा बसी आत्त्व-
हरू क्षय गर्छ । यदि आत्त्वहरू क्षय हुन्नन् भने—...त्यसलोकबाट यहाँ
नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका...वहाँ अरहत् सम्यक्-
सम्बुद्धले बताउनुभएको एक धर्म हो—जसमा...विहार गर्दा ..अनुत्तर
योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।

(९) ‘ गृहपति ! फेरि भिक्षु, सर्वतो रूपसंज्ञाहरूलाई अतिक्रमण
गरी, प्रतिघ (= मानसिकद्वेषभाव) संज्ञाहरूको अन्तगरी, नानात्वसंज्ञा-
हरूको मनन नगरी—‘अनन्त आकाश’ भनी आकाशानन्त्यायतन
(समाधि) लाई प्राप्तगरी बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ—‘यो
आकाशानन्त्यायतन (समाधि) पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेति त हो —

जुन चीज अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो - त्यो अनित्य हो र निरोध धर्म हो' भनी जान्दछ । अनि सो त्यसमा बसी आस्रवहरू क्षय गर्छ । यदि आस्रवहरू क्षय हुन्नन् भने—...त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका...वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनु-भएको एक धर्म हो—जसमा...विहार गर्दा...अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।

(१०) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, सर्वतो आकाशानन्त्यायतन (समाधि) लाई अतिक्रमण गरी, ‘अनन्त विज्ञान’ भनी विज्ञानन्त्यायतन (समाधि) लाई प्राप्तगरी बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ—‘यो विज्ञानन्त्यायतन (समाधि) पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो—जुन चीज अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो - त्यो अनित्य हो र निरोध धर्म हो’ भनी जान्दछ । अनि सो त्यसमा बसी आस्रवहरू क्षय गर्छ । यदि आस्रवहरू क्षय हुन्नन् भने—...त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका...वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनु-भएको एक धर्म हो—जसमा...विहार गर्दा...अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।

(११) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, सर्वतो विज्ञानन्त्यायतनलाई अतिक्रमण गरी ‘केही छैन’ भनी आकिञ्चन्यायतन (समाधि) लाई प्राप्तगरी बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ—‘यो आकिञ्चन्यायतन (समाधि) पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो—जुन चीज अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो—त्यो अनित्य हो र निरोध धर्म हो’ भनी जान्दछ ।

अनि सो त्यसमा बसी आस्रवहरू क्षय गर्छ । यदि आस्रवहरू क्षय हुन्नन् भने—सोही धर्मरागद्वारा, सोही धर्मइच्छाद्वारा—पाँच अधोभागीय संयोजनहरू क्षय गरी औपपातिक हुन्छ र त्यहीं परिनिर्वाण हुने हुन्छ तथा त्यस लोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका र देख्नुभएका वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनुभएको एक धर्म हो— जसमा भिक्षुहरू अप्रमत्तभई, आतप्त युक्तभई विहार गर्दा अविमुक्त चित्त पनि विमुक्त हुन्छ, अपरिक्षीण आस्रवहरू पनि परिक्षीण हुन्छन् र अप्राप्त अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।”

दशम गृहपतिको प्रसन्नता

यस्तो भन्नुहुँदा अट्टकनगरबासी दशम गृहपतिले आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो भने—

“भन्ते आनन्द ! जस्तै कुनै निधि खोज्ने पुरुषले एकै पटक एघारओटा निधीहरू पाउँछ—त्यस्तैगरी भन्ते ! मैले यौटा अमृतद्वारको खोजी गर्दा एकै पटक एघारओटा अमृतद्वारहरू भावनाकोनिमित्त पाएँ । भन्ते ! जस्तै एघारओटा देलाहरू भएको एक पुरुषको घर छ । अनि

१. ‘एकै पटक’ भनेको एकै प्रयोगद्वारा भनिएको हो । कसरी एकै प्रयोगद्वारा एघारओटा निधीहरू पायो भने ?—

यहाँ कुनै पुरुष जङ्गलमा निधी खोज्दै हिंड्छ । उसलाई देखेर कुनै हितैषीले उसँग कहाँ जाँदैछौ भनी सोध्छ । अनि उ

उसको घरमा आगोलाग्दा एउटै दैलोबाट पनि उ आफूलाई बचाउँन सक्छ—त्यस्तैगरी भन्ते ! यी एघारओटा अमृतद्वारहरूमध्ये एउटै अमृतद्वारबाट पनि आफूलाई मुक्तपार्न सक्नेछु । भन्ते ! यी अन्यतीर्थियहरू आचार्यकोनिमित्त आचार्य-धनहरू खोजी गर्छन् भने किन म आद्युष्मान् आनन्दको पूजा नगरुँ ?”

‘जीवनवृत्ति खोज्दै हिडिरहेको छु’ भनी भन्छ । अनि उसले — त्यसोभए सौम्य ! मसँग लागेर आऊ भनी साथमा लगी—‘यो ढुँगा पल्टाऊ’ भनी भन्छ । त्यो ढुँगा पल्टाउँदा उसले एघारओटा निधी कुम्भीहरू देख्छ । यसरी एउटै प्रयोगद्वारा एघारओटा निधीहरू भेट्टाएको हुन्छ । त्यस्तैगरी एउटै अमृतद्वारको खोजि गर्दा एकै प्रश्नबाट एघार एघारओटा अमृतद्वारहरू भेट्टाएँ भनी भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. १०: अट्टकनागरसुत्तवण्णना ।

१. अन्यतीर्थीयहरू आफ्नो आचार्यसँग शिल्पसिकी, शिल्पअध्ययनको अगाडि पछाडि तथा बीच बीचमा आफ्नो घरबाट धन लगी आचार्यलाई दिन्छन् । जसको घरमा धन छैन उनीहरूले ज्ञातिहरूसँग मागेर भएपनि दिन्छन् । त्यसरी नपाएमा भिक्षा मागेर भएपनि दिन्छन् । यी अनैर्याणिक बाहिरी शास्त्र पढ्नेहरूले त आफ्ना आचार्यलाई धन दिन्छन् भने मैले त यस्तो नैर्याणिक शासनमा अमृत पाउनसक्ने एघारओटा प्रतिपद् देशनामर्ने मेरा आचार्यलाई पूजा नगर्ने त प्रश्न नै उठ्दैन भनी भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. १०: अट्टकनागरसुत्तवण्णना ।

यति सोचेर अट्टकनगरवासी दशम गृहपतिले पाटलिपुत्र-
वासी र वैशालीवासी भिक्षुसङ्घहरू एकत्रित पारी प्रणीत खाद्य-
भोज्यहरू आफ्नै हातले सन्तपित र सम्पवारण गरे । प्रत्येक भिक्षुलाई
एक एकजोर कपडा ओढाए । आयुष्मान् आनन्दलाई चाँहि
त्री-चीवरहरू ओढाए । आयुष्मान् आनन्दकोनिमित्त पाँचशय
विहार^१ पनि बनाउन लगाए ।

-
१. 'पाँचशय विहार' भनी पाँचशय कार्षापण जाने एक पर्णशाला
बनाइदिए- भनिएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १०: अट्टकनागर-
सुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

१६. दारुकम्मिक गृहपति

प रि च य

दाउरा बेचेर जीविका गर्ने भएका हुनाले यिनलाई 'दारुकम्मिक' भनिएको हो भनी मनोरथपूर्णीले^१ उल्लेख गरेको छ । यिनले पांचशय भिक्षुहरूलाई भोजन गराउँदथे र यिनी ठान्दथे कि ती भिक्षुहरू अरहत्मार्गमा लाग्ने हुन् । यस सम्बन्धमा अगाडिको अनुदित मूल सूत्रमा बुद्धले दारुकम्मिक गृहपतिलाई—“तिमी जस्ता गृहस्थीले को अरहत्मार्गमा लागेका हुन् र को होइनन् भनी जान्नु गाह्रो छ” भनी अववाद गर्नुभएको छ । यो पनि भन्नुभएको छ कि—त्यस्तो सोचेर दानदिनुभन्दा 'सङ्घमा दानदिने छु' भनी सङ्घको नाममा दानदिएमा तिम्रोनिमित्त बढी कल्याणकर हुनेछ । व्यक्ति संघेर दानदिदा केही भएर ती व्यक्तिहरू पथभ्रष्ट भए भने दानदिनेको चित्तमा दुःख वा पश्चात्ताप हुनसक्छ । यही कुरालाई ध्यानमाराख्नुभई अगाडिको सूत्रमा

१. II. पृ. ६८७: दारुकम्मिकमुत्तवण्णना, छक्कनिपात ।

दारुक्कम्मिक गृहपति

[३३७]

भगवान्‌ले दारुक्कम्मिक गृहपति‌लाई—“गृहपति ! सङ्घमा दानदेऊ ।
सङ्घमा दानदिवा तिम्रो चित्त प्रसन्न हुनेछ” भनी भन्नुभएको हो ।

×

×

×

Dhamma.Digital

मूल सूत्र—

१—सङ्घमा दानदेऊ

यस्तो मैले सुनें^१ ।

एक समय भगवान् नातिक^२ स्थित गिञ्जकावसथमा बस्नु-
भएको थियो ।

अनि दारुकम्मिक (= दाउरे) गृहपति जहाँ भगवान्
हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक
छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका दारुकम्मिक गृहपतिसँग भगवान्ले
यस्तो भन्नुभयो—

“गृहपति ! के तिघ्रो कुलमा दानदिइन्छ ?”

“भन्ते ! मेरो कुलमा दानदिइन्छ । त्यो चाहिँ जो भिक्षु

१. अं. नि-६, पृ. १९: दारुकम्मिकमुत्तं, महावग्गो, अ. क. II.
पृ. ६८७.

२. सिंहल, स्याम ए रोमनमा: 'नादिक' ।

अरण्यविहारी हुन्, पिण्डचारी^१ हुन्, पंसुकूलिक^२ हुन्, अरहन्त हुन् अथवा अरहन्तमार्गमा लाग्ने हुन्—मन्ते ! त्यस्ता भिक्षुहरूलाई दान-विद्वन्छ ।”

“गृहपति ! तिम्रो जस्ता कामभोगी, पुत्रबारहरूसँग शयनगरी घरमा बस्ने, काशीको चन्दन सेवन गर्ने, मालागन्धलेपन धारण गर्ने तथा सुनचाँदी प्रयोग गर्ने गृहस्थीले — यी अरहन्तहरू हुन् वा यी अरहन्तमार्गमा प्रतिपन्न हुने हुन् भनी जान्नु गाह्रो छ ।

(१) “गृहपति ! आरण्यिक भिक्षु भने हुन्छ तर उ उद्धत (= चंचल), अहंकारी, चपल, मुखर, असंयतबोली बोल्ने, स्मृतिहीन, प्रज्ञाहीन, असमाहित, विभ्रान्तचित्त हुने तथा असंयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा निन्दनीय हुन्छ । गृहपति ! आरण्यिक भिक्षु पनि हुन्छ तर उ उद्धत हुन्न, अहंकारी हुन्न, चपल हुन्न, मुखर हुन्न, असंयतबोली बोल्ने हुन्न, स्मृतिवान् हुन्छ, प्रज्ञावान् हुन्छ, समाहित हुन्छ, एकाग्रचित्त भएको हुन्छ तथा संयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा प्रशंसनीय हुन्छ ।

१. भिक्षाटनद्वारा मात्र भोजन गर्ने र कसैको निम्तो स्वीकार नगर्ने भिक्षुलाई ‘पिण्डचारी’ भन्दछन् ।

२. कुनै पनि गृहस्थीहरूले बनाइदिएको चीवर नलगाई केवल यताउता पर्याकिरासेका अथवा मसानमा फालिरासेका कपडाका टुक्राहरू बटुली त्यसबाट चीवर मिल्न लगाउने भिक्षुलाई ‘पंसुकूलिक’ भन्दछन् ।

(२) “गृहपति ! गाउँमा बस्ने भिक्षु भने हुन्छ तर उ उद्धत, अहंकारी...तथा असंयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा निन्दनीय हुन्छ । गृहपति ! गाउँमा बस्ने भिक्षु पनि हुन्छ तर उ उद्धत हुन्छ,... तथा संयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा प्रशंसनीय हुन्छ ।

(३) “गृहपति ! पिण्डपातिक (= भिक्षाटन् मात्र गरी जीविका गर्ने) भिक्षु भने हुन्छ तर उ उद्धत,...तथा असंयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा निन्दनीय हुन्छ । गृहपति ! पिण्डपातिक भिक्षु पनि हुन्छ तर उ उद्धत हुन्छ,...तथा संयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा प्रशंसनीय हुन्छ ।

(४) “गृहपति ! निमन्त्रणा ग्रहण गर्ने भिक्षु भने हुन्छ तर उ उद्धत,...तथा असंयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा निन्दनीय हुन्छ । गृहपति ! निमन्त्रणा ग्रहण गर्ने भिक्षु पनि हुन्छ तर उ उद्धत हुन्छ,...तथा संयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा प्रशंसनीय हुन्छ ।

(५) “गृहपति ! पंसुकूलिक भिक्षु भने हुन्छ तर उ उद्धत,... तथा असंयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा निन्दनीय हुन्छ । गृहपति ! पंसुकूलिक भिक्षु पनि हुन्छ तर उ उद्धत हुन्छ,...तथा संयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा प्रशंसनीय हुन्छ ।

(६) “गृहपति ! गृहपति-चीवरधारी भिक्षु भने हुन्छ तर उ उद्धत, अहंकारी, चपल, मुखर, असंयतबोली बोल्ने, स्मृतिहीन, प्रज्ञाहीन, अतमाहित, विप्राप्तचित्त हुने तथा अतंथयी हुन्छ । यसरी उ यी कारण-

हृद्द्वारा निन्दनीय हुन्छ । गृहपति ! गृहपति-चीवरधारी भिक्षु पनि हुन्छ तर उ उद्धत हुन्न, अहंकारी हुन्न, चपल हुन्न, मुखर हुन्न, असंयतबोली बोल्ने हुन्न, स्मृतिमान् हुन्छ, प्रज्ञावान् हुन्छ, समाहित हुन्छ, एकाग्रचित्त भएको हुन्छ तथा संयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा प्रशंसनीय हुन्छ ।

“गृहपति ! सङ्गमा दानदेऊ । सङ्गमा दानदिदा तिम्रो चित्त प्रसन्न हुनेछ । अनि प्रसन्नचित्त हुने तिम्रो शरीरछाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुनेछौ ।”

“मन्ते ! अब म आजदेखि सङ्गमा दानदिनेछु ।”

१. यति भनेर दारुकम्मिक गृहपति आसनबाट उठी फर्केर गए । अनि केही समयपछि उनको घरमा भिक्षा ग्रहण गर्ने पाँचशय कुलूपग भिक्षुहरू चीवरछाडी गृहस्थी भएर गए । अनि “तिम्ना पाँचशय कुलूपग भिक्षुहरूले चीवर छाडेर गए” भनी उनलाई सुनाउँदा उनले — “यसमा मेरो के बिग्रिन्छ र !” भनी आफ्नो चित्तलाई कत्तिपनि खिन्न हुन दिएनन् र अप्रसन्नता पनि प्रकट गरेनन् । यसै कारणलाई देख्नुभई भगवान्ले उनलाई “सङ्गमा दानदिदा तिम्रो चित्त प्रसन्न हुनेछ” भनी सङ्गमा दानदिन प्रोत्साहित पार्नुभएको हो भनी मनो. र. पू. II. पृ. ६८७: दारुकम्मिकसुत्तवण्णना, छक्क-निपातवण्णना, छक्कवग्गले उल्लेख गरेको हो ।

२०. दीघजाणु कोलियपुत्र

प रि च य

दीघजाणु कोलियपुत्र (= दीर्घजानु कोलीयपुत्र), कोलिय जनपदका कक्करपत्त निगमवासी हुन् । एक समय जब भगवान् त्यस निगममा बसिरहुनु भएको थियो तब दीघजाणु कोलियपुत्र भगवान्कहाँ गई वहाँसँग उनले गृहस्थीहरूको इहलौकिक र पारलौकिक हित र सुख हुने सम्बन्धमा उपदेश गर्नकोनिमित्त प्रार्थना गरेका थिए । अनि भगवान्ले उनलाई चारसम्पदाको सम्बन्धमा उपदेश गर्नुभयो । जुन कुराको अनुवाद यहाँ अगाडि गरिदिएको छ । अरु कुरा त्यसैबाट प्रष्ट हुने छ ।

×

×

×

मूल सूत्र—

१-गृही सुख हुने उपदेश गर्नुहोस्

एक समय भगवान् कोलिय (जनपद) को कक्करपत्त' भन्ने कोलियहरूको निगममा बसिरहनु भएको थियो^१ ।

अनि दीघजाणु (= दीर्घजाणु = लामोखुट्टा) कोलियपुत्र जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका दीघजाणु कोलियपुत्रले भगवान्सँग यस्तो विन्तिगरे—

“भन्ते ! हामी गृही कामभोगी हौं जो केटाकेटीहरूको कंफ्टमा

१. कोलिय जनपदको यो 'कक्करपत्त' भन्ने निगम हाल लुम्बिनी अञ्चलको लुम्बिनीको नजिक भारतीय सिमानाको 'ककरहवा' हुनसक्छ भन्ने विचार भरतसिंह उपाध्यायले आफ्नो बु. भा. भू. पृ. ३११ मा उल्लेख गरेका छन् ।
२. अं. नि-८, पृ. ३७५: दीघजाणुसुत्तं, गोतमीवग्गो, अ. क. II. पृ. ७७८.

परी घरबारमा सुतेर बस्छौं र हामी काशीको चन्दन लगाउँछौं, माला-गन्धविलेपन धारण गर्छौं तथा सुनचाँदी सेवन गर्छौं । भन्ते ! भगवान्ले हामीलाई त्यस्तो धर्मोपदेश गर्नुहोस् जो हामीहरूकोनिमित्त यसै जीवनमा हित र यसै जीवनमा सुख तथा पारलौकिक हित र पारलौकिक सुख हुन सकोस् ।”

चारसम्पदा

इहलौकिकसुख—“व्यग्घपज्ज ! (= व्यग्रपथ्य) चार-कारणले कुलपुत्रको यसै जीवनमा हित र यसै जीवनमा सुख हुन्छ । कुन चार भने ?—(१) उट्टानसम्पदाद्वारा, (२) आरक्षासम्पदाद्वारा, (३) कल्याणमित्रताद्वारा र (४) समानजीविकाद्वारा ।

(१) “व्यग्घपज्ज ! उट्टानसम्पदा भनेको कस्तो हो ? व्यग्घपज्ज ! यहाँ कुलपुत्र जुन कामद्वारा जीविका गर्छ—चाहे त्यो कृषी कर्म होस्, ब्यापार होस्, गौपालन होस्, धनुषविदघा होस्, नोकरी होस्

-
१. ‘व्यग्घपज्ज’ (= व्यग्रपथ्य) भनिएको कोलियहरूको परम्परागत खान्दानी नाम हो । कोलियका पूर्वजहरू व्यग्रपथमा जन्मेका थिए । त्यसैले उनीहरूलाई ‘व्यग्घपज्ज’ भनिएको हो भनी मनो. र. पू. II. पृ. ७७८: दीघजाणुसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

अथवा कुनै शिल्पविद्यया होस्—त्यहाँ (त्यस काममा) चलाक हुन्छ, निरालसी हुन्छ, उपायकौशल्यताले युक्त विचार पुन्याई कामगर्ने र कामकाज गर्नमा र कामकाज संविधान गर्नमा सक्षम हुन्छ। ब्यग्घपज्ज ! यसैलाई 'उट्टानसम्पदा' भन्दछन् ।

(२) “ब्यग्घपज्ज ! आरक्षासम्पदा भनेको कस्तो हो ? ब्यग्घपज्ज ! यहाँ कुलपुत्रका भोगसम्पत्तिहरू हुन्छन् जो उट्टानत्रल-वीर्यद्वारा, बाहुवलद्वारा, पसिना बगाई धर्मपूर्वक कमाएका । ती भोगसम्पत्तिहरू गुप्तरूपले रक्षा गरेको हुन्छ—‘यी भोगसम्पत्तिहरू राजाले हरण गर्न नसकुन्, चोरले चोर्न नसकोस्, आगोले भस्म पार्न नसकोस्, पानीले बगाउन नसकोस् र अवांछनीय पुरुषको हातमा नपरोस्’ भनी गुप्तरूपले आरक्षा गरेको हुन्छ । ब्यग्घपज्ज ! यसैलाई ‘आरक्षासम्पदा’ भन्दछन् ।

(३) “ब्यग्घपज्ज ! कल्याणमित्रता भनेको कस्तो हो ? ब्यग्घपज्ज ! जुन गाउँ वा निगममा कुलपुत्र बस्दछ त्यस ठाउँमा जो गृहपति वा गृहपतिपुत्र तरुण वा वृद्ध, वृद्ध वा वृद्धस्वभावका, श्रद्धासम्पन्न, शीलसम्पन्न, त्यागसम्पन्न र प्रज्ञासम्पन्न हुन्छन् तिनीहरूसँग बस्छ कुरा गठं छलफल गठं र सत्संगत गठं । जसरी उनीहरू श्रद्धासम्पन्न भए त्यसरी नै आफू पनि सिक्छ, जसरी उनीहरू शीलसम्पन्न भए त्यसरी नै आफू पनि सिक्छ, जसरी उनीहरू त्यागसम्पन्न भए त्यसरी नै आफू पनि सिक्छ, जसरी उनीहरू प्रज्ञासम्पन्न भए त्यसरी नै आफू पनि सिक्छ र उनीहरू-

सँग बस्छ, कुरा गर्छ, छलफल गर्छ र सत्संगत गर्छ । व्यगघपज्ज ! यसैलाई 'कल्याणमित्रता' भन्दछन् ।

(४) “व्यगघपज्ज ! समजीविका भनेको कस्तो हो ? व्यगघपज्ज ! यहाँ कुलपुत्रले भोगसम्पत्तिको आयलाई पनि बुझी भोगसम्पत्तिको व्ययलाई पनि बुझी समानरूपले जीविका गर्छ—न अति धेरै न अति थोरै (खर्च गर्छ)—‘यसरी मेरो आय, व्ययभन्दा बढी हुनेछ न कि आयभन्दा व्यय बढी हुनेछ’ (भनी खर्च गर्छ) । व्यगघपज्ज ! जस्तै कुनै तुलाधर वा तुलाधर अन्तेबासिकले तुला समात्दा जान्दछ कि—‘यतिले यो कम छ वा यतिले यो बढी छ ।’ व्यगघपज्ज ! त्यस्तैगरी यहाँ कुलपुत्रले भोगसम्पत्तिको आयलाई पनि जानी भोगसम्पत्तिको व्ययलाई पनि जानी समानरूपले जीविका गर्छ—‘यसरी मेरो आय, व्ययभन्दा बढी हुनेछ न कि आयभन्दा व्यय बढी हुनेछ’ (भनी खर्च गर्छ) । व्यगघपज्ज ! यदि यो कुलपुत्रले कम आय भएर धेरै खर्चगरी जीविका गर्छ भने—उसलाई यस्तो भन्ने हुन्छन्—‘यो कुलपुत्रले उदुम्बर (= डुम्री) खाएर भोगसम्पत्ति खाँदै छ ।’ व्यगघपज्ज ! यदि यो कुलपुत्रले धेरै आय भएर पनि कष्टपूर्वक जीविका गर्छ भने—उसलाई यस्तो भन्ने हुन्छन्—‘यो कुलपुत्र बुढोहुन नपाउँदै मर्नेछ ।’ व्यगघपज्ज ! जब कुलपुत्रले भोगसम्पत्तिको आयलाई पनि बुझी भोगसम्पत्तिको व्ययलाई पनि बुझी—न अति धेरै न अति थोरै (खर्च गर्छ)—‘यसरी मेरो आय, व्ययभन्दा बढी हुनेछ न कि आयभन्दा व्यय बढी हुनेछ’ (भनी खर्च गर्छ) । व्यगघपज्ज ! यसैलाई ‘समजीविका’ भन्दछन् ।

विनाशका चार कारणहरू

“व्यगघपज्ज ! यसरी भोगसम्पत्तिद्वारा सुसम्पन्न हुनेका विनाशका कारणहरू (अपाय मुखानि) चारवटा हुन्छन्—(१) स्त्रीधूर्त, (२) सुराधूर्त, (३) अक्षधूर्त (= जुवाडी) र (४) पापमित्र (= खराब साथी) पापसहाय पापविश्वासी । व्यगघपज्ज ! जस्तै कुनै ठूलो तलाउका चारवटा आयमुखहरू (= पानी आउने मुहानहरू) र चारवटा अपायमुखहरू (= पानी जाने मुखहरू) हुन्छन् । अनि सो पुरुषले जो ती पानी आउने मुहानहरू हुन् तिनीहरू बन्दगर्छ र जो ती पानीजाने मुखहरू हुन् तिनीहरू खोलिदिन्छ र मुसलधारा पानी पनि पर्दैन । व्यगघपज्ज ! यस्तो अवस्थामा त्यो ठूलो तलाउको पानी सुकेर नै जाने सम्भावना हुन्छ बढेर आउने सम्भावना हुन्छ । व्यगघपज्ज ! यस्तैगरी भोगसम्पत्तिद्वारा सुसम्पन्न हुनेका चारवटा विनाशका कारणहरू हुन्छन्—स्त्रीधूर्त, सुराधूर्त, अक्षधूर्त र पापमित्र पापसहाय पापविश्वासी ।

“व्यगघपज्ज ! यसरी भोगसम्पत्तिद्वारा सुसम्पन्न हुनेका चारवटा आयमुखहरू (= अभिवृद्धिका कारणहरू) हुन्छन्—(१) स्त्रीधूर्त हुन्छ, (२) सुराधूर्त हुन्छ, (३) अक्षधूर्त हुन्छ र (४) कल्याणमित्र कल्याणसहाय कल्याणविश्वासी हुन्छ । व्यगघपज्ज ! जस्तै कुनै ठूलो तलाउका चारवटा आयमुखहरू (= पानी आउने मुहानहरू) र चारवटा अपायमुखहरू (= पानी जाने मुखहरू) हुन्छन् । अनि सो पुरुषले जो ती पानी आउने मुहानहरू हुन् तिनीहरू खोलिदिन्छ र जो ती पानीजाने

मुखहरू हुन् तिनीहरू बन्दगर्छ र मुसलधारा पानी पनि पर्दछ ।
 ब्यगघपज्ज ! यस्तो अवस्थामा त्यो ठूलो तलाउको पानी बढेर आउने नै
 सम्भावना हुन्छ र घटेरजाने सम्भावना हुन्न । ब्यगघपज्ज ! यस्तैगरीः
 भोगसम्पत्तिद्वारा सुसम्पन्न हुनेका चारवटा आयमुखहरू हुन्छन्— स्त्रीधूर्त
 हुन्न, सुराधूर्त हुन्न, अक्षधूर्त हुन्न र कल्याणमित्र कल्याणसहाय
 कल्याणविश्वासी हुन्छ । ब्यगघपज्ज ! यी चार कारणले गर्दा यसै
 जीवनमा कुलपुत्रको हित र सुख हुन्छ ।

✓ पारलौकिकसुख— “ब्यगघपज्ज ! चार कारणले गर्दा कुलपुत्रको
 पारलौकिक हित र पारलौकिक सुख हुन्छ । कुन चार भने ?—
 (१) श्रद्धासम्पदा, (२) शीलसम्पदा, (३) त्यागसम्पदा र (४)
 प्रज्ञासम्पदा ।

(१) “ब्यगघपज्ज ! श्रद्धासम्पदा भनेको कस्तो हो त ? ब्यगघ-
 पज्ज ! यहाँ कुलपुत्र श्रद्धावान् हुन्छ, तथागतको बोधिमा यसरी श्रद्धा
 राख्छ— ‘वहाँ भगवान् अरहन्त हुनुहुन्छ, सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, विदधा-
 चरणसम्पन्न हुनुहुन्छ, सुगत (= असल ठाउँमा पुगनुभएको) हुनुहुन्छ,
 लोकविद् हुनुहुन्छ, अनुत्तर हुनुहुन्छ, पुरुषदम्य सारथी हुनुहुन्छ, देवमनुष्य-
 हरूका शास्ता हुनुहुन्छ तथा बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ ।’ ब्यगघपज्ज !
 यसैलाई ‘श्रद्धासम्पदा’ भन्दछन् ।

(२) “ब्यगघपज्ज ! शीलसम्पदा भनेको कस्तो हो त ? ब्यगघ-
 पज्ज ! यहाँ कुलपुत्र (१) प्राणीघातबाट अलग रहन्छ, (२) अविभ्रा-
 वानबाट (= चोरीबाट) अलग रहन्छ, (३) काममिथ्याचारबाट अलग

रहन्छ, (४) मृषावादबाट अलग रहन्छ र (५) सुरामेरयमदघ प्रमाद-स्थानबाट अलग रहन्छ । व्यगघपज्ज ! यसैलाई 'शीलसम्पदा' भन्दछन् ।

(३) “व्यगघपज्ज ! त्यागसम्पदा भनेको कस्तो हो त ? व्यगघ-पज्ज ! यहाँ कुलपुत्र निर्लोभी भएर, त्यागी भएर, शुद्धहातले दानकार्यमा अग्रसर भएर, याचकपात्र भएर तथा दानसंविभाजनमा रत भएर घरमा बस्छ । व्यगघपज्ज ! यसैलाई 'त्यागसम्पदा' भन्दछन् ।

(४) “व्यगघपज्ज ! प्रज्ञासम्पदा भनेको कस्तो हो त ? व्यगघ-पज्ज ! यहाँ कुलपुत्र प्रज्ञावान् हुन्छ, उदयास्तगामिनी प्रज्ञाले सुसम्पन्न हुन्छ तथा आर्यनिर्वेधिक सम्यक् दुःखक्षयगामिनी प्रज्ञाले सम्पन्न हुन्छ । व्यगघपज्ज ! यसैलाई 'प्रज्ञासम्पदा' भन्दछन् । व्यगघपज्ज ! यी चार कारणले कुलपुत्रको पारलौकिक हित र पारलौकिक सुख हुन्छ ।

(यति भन्नुभएपछि पुनः निम्नगाथाहरू भन्नुभयो)

१. “उट्टाता कम्मघेय्येसु, अप्पमत्तो विधानवा ।
समं कप्पेति जीविकं^१, सम्भतं अनुरक्खति ॥
२. “सद्धो सीलेन सम्पन्नो, वदञ्जू वीतमच्छरो ।
निच्चं मग्गं विसोधेति, सोत्थानं सम्परायिकं ॥

---

१. स्याममा: 'जीवित' ।

[३५०]

बुद्धकालीन गृहस्थीहरू

३. “इच्छेते अट्ट धम्मा च, सद्धस्स घरमेसिनो ।
अक्खाता सच्चनामेन, उभयत्थ सुखावहा ॥
४. “दिट्ठधम्महितत्थाय, सम्परायसुखाय च ।
एवमेतं गहट्टानं, चागो पुञ्जं पवड्ढती’ति ॥”

अर्थ—

१—“कामकाजमा वीर्यवान् हुने, अप्रमादी, व्यवधानसम्पन्न गर्ने, समानरूपले जीविका गर्ने र प्राप्त धनको रक्षा गर्ने;

२—“श्रद्धावान्, शीलसम्पन्न, भनेको कुरा बुझ्ने, मात्सर्य रहित र हरबखत मार्ग शोधनगरी पारलौकिक-हितकोनिमित्त काम गर्ने;

३—“यसरी श्रद्धापूर्वक घरमा बस्ने गृहस्थीलाई सत्यको नाममा भनिएका यी आठ गुणधर्महरूद्वारा उभयार्थ सुखावह हुन्छ ।

४—“यसरी गृहस्थीकोनिमित्त त्यागले पुण्य बढ्छ र इहलोकको-
निमित्त हित र परलोककोनिमित्त सुख पनि हुन्छ ।”

२१. दीघावु उपासक

प र ि च य

यो दीघावु (= दीर्घायु) उपासक राजगृह्वासी जोतिक गृहपतिका पुत्र हुन् । यो उपासक अनागामी थिए ।

एकदिन यिनी बिरामी भएको वेलामा यिनले आफ्ना पिता जोतिकलाई पठाई भगवान्लाई बोलाउन पठाएका थिए । अनि दीघावु उपासकको घरमा आउनुभएका बुद्ध भगवान्ले उनलाई चारवटा स्त्रीतापत्ति-अङ्गका कुराहरू र छवटा विदचालामी धर्महरूको उपदेश दिनुभयो । भगवान् फर्केर जानुभएपछि दीघावु उपासक मृत्युभई जुन लोकमा उत्पन्न हुँदा पुनः यहाँ फर्केर आउन नपर्ने हो सो ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए । यसबाट उनी अनागामी फलमा पुगेको कुरा प्रष्ट देखिन्छ । अरू कुराहरू अगाडि अनुदित मूल सूत्रबाट प्रष्ट भएका छन् ।

केही दीघावु नामहरू

(१) दीघावु (कुमार) — यी दीघावु कुमार कोशल देशका दीघिति भन्ने राजाका छोरा हुन् । काशीका राजा ब्रह्मदत्तले यिनका आमाबाबुहरूलाई मारेका मात्र होइनन् सर्वस्व पनि लिएका थिए । पछि यी राजकुमार काशीराजा ब्रह्मदत्तकै अति विश्वासी सेवक बन्नपुगे । एकदिन काशीराजासँग आफ्ना आमाबाबुहरू मारेको बदलालिने राम्रो मौका पाएर पनि यिनले आफ्ना बाबुले आखिर अवस्थामा “पुत्र ! तिमिले टाढा पनि नहेर नगिच पनि नहेर । वरले वरभाव शान्तहुन सक्दैन बरु अवैर-भावले मात्र वरभाव शान्तहुन सक्छ” भनी दिएको अतिबुद्धि-लाई अनुस्मरणगरी मारेनन् । यो जातकका कुरा भगवान् बुद्धले कौशम्बीमा विवाद भएका भिक्षुहरूलाई सम्झाउने शिलशिलामा बताउनु भएको हो । महा. व. पा. पृ. ३७३: दीघावुवत्थु, कोसम्बकखन्धकं र जा. अ. क. III. पृ. १४७: दीघितिकोसल-जातकं, नं. ३७१.

(२) दीघावु (बालक) — दीघलम्बकवासी बुद्ध व्यक्तिहरू प्रव्रजित भई अठ्ठातीस वर्षसम्म बसिसकेपछि तीमध्ये एकजना— ‘कुलपरम्परा नाश हुनेछ’ भन्ने सोचेर पुनः घर-गृहस्थी गरी बस्यो । अनि त्यसको एक पुत्र जन्म्यो । जसको नाम ‘दीघावु’ अथवा ‘दीघायु’ थियो । यस सम्बन्धी विस्तृत कुराहरू धम्म.प.अ.

बाबल उठी आकाश ढाक्यो । त्यसपछि गाईहरू बुहाउन लगाई, बाछ्याहरू राख्ने ठाउँमा बाछ्याहरू बाँध्नलगाई गाईहरूको चारैतिर घुर्वा आउने गरी गुइँठाको आगो बाल्न लगाई सबै परिजनहरूलाई खुवाउन लगाई सबै कामहरू सिध्याउन लगाई ठाउँ ठाउँमा बत्तीहरू बाल्न लगाई त्यसपछि दूधसँग भातखाई महाशयनमा आफ्नो श्रीसम्पत्ति हेरेर सन्तुष्ट भई खाट्मा लेटी पश्चिमदिशातिर मेघ गर्जेको आवाज सुन्दै अगाडि अनुदित मूल सूत्रको पहिलो गाथा उदानको रूपमा गाउँदै उनले “पक्कोदनो दुद्धस्त्रीरोहमस्मि” भनी भने^१ ।

यसरी सन्तुष्ट भएका धनियले गाइरहेको यो गाथाको आवाज जेतबनाराममा बसिरहनु भएका बुद्ध भगवान्छे आफ्नो दिव्य-श्रोतद्वारा सुन्नुभई दिव्य चक्षुद्वारा हेर्नुहुँदा उनको उद्धार हुने कुरा देख्नुभई वहाँ उतनाघरीमै आकाशमार्गद्वारा ७०० योजन बाटोकाटी तुरन्तै धनियको घरमाथि आइपुगनुभयो । अनि वहाँले पनि उनलाई प्रति-गाथाहरू सुनाउनुभयो भनी सुत्तनिपातट्टकथाले^२ उल्लेख गरेको छ ।

उपवेशको अन्तमा धनिय गोप र उनकी भार्या—बुवैजना प्रव्रजित भए । त्यसपछि भगवान् पनि जेतबनाराममा फर्केर जानु-भयो । उनीहरू बुवैजनाले अन्तमा अरहत्फल साक्षात्कार गरे भन्ने कुरा पनि उक्त अट्टकथामै^३ उल्लेख भएको छ ।

१. सुत्त. नि. अ. क. पृ. १८: धनियसुत्तवण्णना, उरगवग्गो ।

२. पृ. २०: धनियसुत्तवण्णना ।

३. सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१: धनियसुत्तवण्णना, उरगवग्गो ।

अरू कुराहरू अगाडि अनुदित सूत्रको सम्बन्धित ठाउँहरूमा लेखिदिएका पादटिप्पणीहरूबाट प्रष्टहुने नै छन् ।

x

x

x

केही धनिय नामहरू

- (१) धनिय (भिक्षु) — यी ती भिक्षु हुन् जसले बिम्बिसार राजाले नदिएका काठहरू 'राजाले दिए' भनी काठगोदामबाट काठहरू लगी आफनो कुटी बनाएका थिए । (बु. रा. भा-१, पृ. ७६: काठको कुटी) ।

थेरगाथटुकथानुसार यिनी उही कुम्भकार हुन् जसको शालामा — तक्षशिलावासी पुष्कुसाती — राजा बिम्बिसार राजाको बुद्धगुण युक्त पत्र पाएर प्रव्रजितभई बुद्धको दर्शनार्थ राजगृहमा आई बसेका थिए । बुद्ध पनि यिनको कल्याण गर्नको-निमित्त श्रावस्तीबाट आउनुभई उही कुम्भकारको शालामा उनीसँगै बास बस्नुभएको थियो । (हेनू — बु. रा. भा-१, पृ. २३ अथवा म. नि. III. पृ. ३२२: धातुविभङ्गमुत्तं अथवा यसको अर्थकथा पपं. सू. IV. पृ. १८१ मा) । अनि भगवान्को छ धातुविभङ्गको उपदेश सुनी उनी कृतकृत्य भएका थिए । यो कुरा सुनेर धनिय कुम्भकार अति प्रभावित भई बुद्ध-शासनमा

प्रव्रजित भएका थिए र पछि उनले अरहत्त्व पनि साक्षात्कार गरेका थिए भनी उक्त थेरगाथद्वकथामै उल्लेख भएको पाइन्छ । थेर. गा. अ. क. I. पृ. ३४७: धनियत्थेरस्सगाथावण्णना । यी कुम्भकारको नाम 'धनिय' थियो र कुम्भकारको पुत्र भएको हुनाले 'धनिय कुम्भकारपुत्र' भनिएको हो भनी सम. पा. I. पृ. २८१: बुतियषाराजिकाले लेखेको छ ।

- (२) धनिय (गोप) — यी धनिय गोप विदेह देशको पर्वतराष्ट्रको धर्मकोण्ड नगरवासी हुन् । यिनकै कुराहरू यहाँ अगाडि लेखिबिएको छ ।
- (३) धनिय (सुत्त) — यो सूत्रमा धनिय गोप र बृद्धको बीचमा कुराकानी भएका कुराहरू छन् । यसै सूत्रको अनुवाद यहाँ अगाडि प्रस्तुत गरेको छु । सुत्त. नि. पा. पृ. २७१: उरगवग्गो, अ. क. पृ. १८.

×

×

×

मूल सूत्र—

१-बुद्धसँग धनियको वार्तालाप

धनिय गोप'—

१. “पक्कोदनो दुद्धखीरोहमस्मि, (इति धनियो गोपो)
 अनुतीरे महिया समानवासो ।
 छन्ना कुटिआहितो गिनि,
 अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

-
१. ‘धनिय’ भनेको उनको नाम हो । किन धनिय भनिएको हो भने ?
 — धनी भएकोले ‘धनिय’ भनिएको हो ।

साधारणतया यो लोकमा यी धनहरूलाई धन भन्दछन् ।
 जस्तै—

(१) दानशीलादि पुण्यकार्यलाई 'अनुगामिकधन' (२) घरखेत आदिलाई 'स्थावरधन' (३) गाईघोडा आदिलाई 'जङ्गम-धन' (४) सुनचाँदी आदिलाई 'संहारिमधन' र (५) शिल्पशास्त्र आदिलाई 'अङ्गसमधन' भन्दछन् ।

यी बाहेक पञ्चगोरस पैदागरी लोकको बहूपकार हुने धनलाई 'गोधन' भन्दछन् । त्यसैले 'नत्थि गो समितं धनं' अर्थात्— 'गौपालन जस्तो धन अरू छैन' भनिएको हो । यस्ता गोधनले सुसम्पन्न भएका हुनाले यिनलाई 'धनिय' भनिएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. १९: धनियसुत्तवण्णना, उरगवग्गले उल्लेख गरेको छ ।

पालिसाहित्य अनुसार जसले स्वयं आफ्नै गाईहरू आफैले पालन गर्छ उसलाई 'गोप' र जसले अर्काका गाईहरू पालन गर्छ अथवा गाई हेर्ने काम गर्छ उसलाई 'गोपाल' वा 'गोपालक' भन्दछन् । यी धनियले चाँहि आफ्नै गाईहरू आफैले पालिरहेका थिए । त्यसैले यिनलाई 'गोपाल' वा 'गोपालक' नभनी 'गोप' मात्र भनिएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. १९: धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । त्यसैले सूत्रमा 'धनिय गोप' भनिएको हो ।

२. सुत्त. नि. पृ. २७१: धनियसुत्तं, अ. क. पृ. १८: उरगवग्गो ।

अर्थ—

१—“भात पाकिसकेको छ, दुध बुहि सकेकोछु, महीनदीको तीरमा^१ समान परिजनहरूसँग बसेकोछु, कुटीहरू ढाकिएका छन्^२, आगो बालिसकेकोछु^३, अतः हे देव ! (वर्षादेव !) यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग वर्ष^४ ।”

-
१. महामही भन्ने नदीको किनारमा । सुत्त. नि. अ. क. पृ. १९.
२. बस्ने घरहरू र गोठहरूमा पानीले नभिज्नेगरी छाना हालेको छु भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. १९.
३. यहाँ आगो भनी — (१) परिक्षेप-आगो, (२) धुवाँ आउने आगो र (३) दाउराको आगोलाई ‘आगो’ भनिएको हो । यी तीनै प्रकारका आगो बालिसकेको छु भनिएको हो । यसबाट भालु मृगादि आउलान् भनी रोकेको हो भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ ।
- घरको चारैतिर बालेको आगो ‘परिक्षेप-आगो’ हो । गोठभित्र बालेको गुइँठाको आगो ‘धुवाँ आउने आगो’ हो र आफू बस्ने ठाउँमा र मानिसहरू बस्ने ठाउँमा बालेको आगो ‘दाउराको आगो’ हो । घरको चारैतिर बालेको आगोबाट हिंसक पशुहरू रोकिन्छन्, गुइँठाको धुवाँबाट गाईहरूलाई कीटपतङ्गहरूले टोक्न सक्दैनन् र दाउराको आगोबाट मानिसहरूलाई जाडो हुन्न । सुत्त. नि. अ. क. पृ. १९: धनियसुत्तवण्णना ।
४. उपरोक्ताकारले सबै सुरक्षित देखेपछि उनले ‘हे देव ! चाहन्छौ भने अब खूबसँग पानी वर्ष’ भनी भनेका हुन् । सुत्त. नि. अ. क. पृ. २०: धनियसुत्तवण्णना ।

बुद्ध—

२. “अक्कोधनो विगतखिलोहमस्मि, (इति भगवा)
 अनुतीरे महियेकरत्तिवासो ।
 विवटा कुटि निब्बुतो गिनि,
 अथ चे पत्थयसी पवस्स देव^३ ॥”

अर्थ—

२-“म अक्कोधी छु^२, म चित्तखिलबाट^१ मुक्त छु, एकरातको-
 निमित्त म महीनदीको तीरमा बसेको छु^३, मेरो कुटी विवृत्त छु^४, मेरो
 आगो निभिसकेको छु^५, अतः हे देव ! यदि चाहन्छी भने अब खूबसँग
 वर्ष ।”

Dhamma.Digital

१. धनिय गोपले उपरोक्त उदान गाथा (नं. १) सन्तुष्टभई वल्लघानमा लेटिरहेँदा गाएका थिए । अनि जेतवन विहारमा बसिरहनु भएका बुद्ध भगवान्ले अमानुषीय दिव्यश्रोतद्वारा यो गाथा सुन्नुभयो । अनि बुद्धचक्षुद्वारा लोकमा हेर्नुहुँदा वहाँले धनिय गोप र उनकी पत्नी दुवैजनाको उपनिश्रय-सम्पत्ति देख्नुभयो । “यदि त्यहाँ गएर मैले धर्मोपदेश गरेको खण्डमा उनीहरू दुवैजना प्रव्रजितभई अरहत् हुनेछन् । नगएको खण्डमा भोली बाढी आएर उनीहरूको विनाश हुनेछ” भन्ने कुरा पनि वहाँले आफ्नो बुद्धचक्षुद्वारा देख्नुभयो । अनि उतनाघरीमै वहाँ श्रावस्तीबाट सातशय (७००) योजनको

बाटो आकाशमार्गद्वारा तुरन्त गई धनिय गोपको कुटीको माथितिर आकाशमा उभिरहनुभयो । धनियले उक्त उदान-गाथा (नं. १) बार बार गाउँदै थिए । भगवान् त्यहाँ पुगिसकेपछि पनि गाउन छाडेका थिएनन् । यो सुनेर भगवान्ले “यत्तिकैमा सन्तुष्ट वा विष्वस्त हुइन्न, बल्कि यसरी सन्तुष्ट हुइन्छ” भन्ने कुरा दशाउँदै यो प्रतिगाथा भन्नुभएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २८: धनिय-सुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. स्वभावतः क्रोध नहुनेलाई यहाँ ‘अक्रोधी’ भनिएको हो । ‘दश आघातवस्तु’ द्वारा मनमा आघातभई क्रोध उत्पन्न हुन्छ । जस्तै—
- (१) ‘मेरो अनर्थकोनिमित्त काम गन्यो’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । (२) ‘मेरो अनर्थकोनिमित्त काम गर्दछ’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । (३) ‘मेरो अनर्थकोनिमित्त काम गर्नेछ’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । (४) ‘मेरो प्रियमनाप हुनेलाई अनर्थ गन्यो’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । (५) ‘मेरो प्रियमनाप हुनेलाई अनर्थ गर्दछ’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । (६) ‘मेरो प्रियमनाप हुनेलाई अनर्थ गर्नेछ’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । (७) ‘मेरो अप्रिय अमनाप हुनेलाई हितगन्यो’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । (८) ‘मेरो अप्रिय अमनाप हुनेलाई हित गर्दछ’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । (९) ‘मेरो अप्रिय अमनाप हुनेलाई हित गर्नेछ’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । यसको अलावा (१०) कुनै खास कारणविना पनि कोप गर्छ (अट्टाने च कुप्पति) । (अं. नि-१०, पृ. २१९: आघातवत्थुसुत्तं, आक.ह्ववगो)

क. पृ. ३२८: दीघावुकुमारस्सवत्थु, सहस्सवर्गमा उल्लेख भएका पाइन्छन् ।

- (३) दीघावु (कुमार)—यिनी अरिन्दक भन्ने राजाका पुत्र हुन् । हेर, जा. अ. क. VI. पृ. १२४, १२७: सोणकजातकं, नं. ५२९, यी दीघावुकुमार राहुल र अरिन्दक राजा स्वयं बुद्ध हुनुहुन्थ्यो ।
- (४) दीघावु (कुमार)—यी दीघावु कुमार महाजनक राजाकी शीवली भन्ने महिषीका पुत्र हुन् । यी दीघावु कुमार राहुल थिए, शीवली महारानी राहुलमाता थिइन् र महाजनक राजा स्वयं बुद्ध हुनुहुन्थ्यो । जा. अ. क. VII. पृ. ३६ र ५७: महाजनकजातकं, नं. ५३९.
- (५) दीघावु (उपासक)—यिनी राजगृहवासी जोतिक भन्ने गृहपतिका छोरा हुन् । यिनी अनागामी थिए । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।
- (६) दीघावु (उपासकमुत्तं)—यो सूत्र संयुत्तनिकायको सोतापत्ति-संयुत्तमा छ । यस सूत्रमा दीघावु उपासक बिरामी हुँदा उनले बुद्धलाई बोलाउन पठाएका कुराहरू छन् । सं. नि. IV. पृ. २९२: सोतापत्तिसंयुत्तं ।

×

×

×

मूल सूत्र—

१-बिरामी दीघावु उपासक

एक समय भगवान् राजगृह स्थित वेणुवनको कलन्दक-
निवापमा बस्नुभएको थियो^१ ।

त्यस समय दीघावु (=दीर्घायु) उपासक बिरामी थिए—
दुःखीभई अति असक्त थिए । अनि दीघावु उपासकले पिता जोतिक
गृहपतिलाई आमन्त्रण गरे—

“हे गृहपति ! तपाइ यता आउनुहोस् । तपाइ जहाँ भगवान्
हुनुहुन्छ त्यहाँ जानुहोस् । त्यहाँ गएर मेरो वचनले भगवान्को चरण-
कमलमा शीरले ढोगी यस्तो भन्नुहोस्—‘भन्ते ! दीघावु उपासक
बिरामी छ—दुःखीभई अति असक्त छ । उ भगवान्को चरणकमलमा
शीरले ढोग्दछ ।’ यस्तो पनि भन्नुहोस्—‘भन्ते ! अनुकम्पापूर्वक भगवान्

---

१. सं. नि. IV. पृ. २९२: दीघावुउपासकसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं, अ. क.

जहाँ दीघावु उपासकको निवासस्थान हो त्यहाँ जानुभए बेश हुने थियो' ।”

“तात ! हुन्छ” भनी दीघावु उपासकलाई प्रत्युत्तरबिई जोतिक गृहपति जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका जोतिक गृहपतिले भगवान्लाई यस्तो भने —

“भन्ते ! दीघावु उपासक बिरामी छन्—दुःखीभई अति असक्त छन् । उनी भगवान्को चरणकमलमा शीरले ढोक्छन् । यस्तो पनि भन्दछन् —‘भन्ते ! अनुकम्पापूर्वक भगवान् जहाँ दीघावु उपासकको निवासस्थान हो त्यहाँ जानुभए बेशहुने थियो’ ।”

तृष्णीभावद्वारा भगवान्ले स्वीकार गर्नुभयो ।

अनि भगवान् चीबर पहिरी पात्र-चीबर ग्रहण गरी जहाँ दीघावु उपासकको निवासस्थान हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि बिच्छ्याइ राखेको आसनमा बस्नुभयो । बस्नुभएका भगवान्ले दीघावु उपासकलाई यस्तो भन्नुभयो—

“दीघावु ! तिमिलाई क्षमनीय र यापनीय छ ? दुःखवेदन घटेको छ कि बढेको छ ? घटेर अन्त भएको देखिन्छ कि बढेको देखिन्छ त ?”

“भन्ते ! मलाई क्षमनीय र यापनीय छैन । धेरै दुःखवेदन बढेको देखिन्छ, घटेको देखिन्न । बढेको न देखिन्छ घटेको देखिन्न ।”

‘दीघावु ! त्यसोभए तिमिले यस्तो सिक्नुपछं— ‘वहाँ भगवान् अरहत्, सम्यक्सम्बुद्ध, विद्याचरण सम्पन्न, सुगत, लोकविद्, अनुत्तर पुरुषदम्यसारथी, देवमनुष्यहरूका शास्ता, बुद्ध तथा भगवान् हुनुहुन्छ’ भनी बुद्ध प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले (अवेच्चप्पसादेन) सम्पन्न हुनेछु । ‘भगवान्को धर्म सु-आख्यात छ, सांद्ष्टिक छ, अकालिक छ, ‘आऊ हेर’ भन्न योग्य छ, निर्वाण नजिक पुऱ्याउने छ तथा विज्ञहरूले प्रत्यक्ष अनुभव गर्नसक्ने छ’ भनी धर्म प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न हुनेछु । ‘भगवान्को श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ, भगवान्को श्रावकसङ्घ ऋजुप्रतिपन्न छ, भगवान्को श्रावकसङ्घ न्याय प्रतिपन्न छ, भगवान्को श्रावकसङ्घ सामीचि प्रतिपन्न छ । जो चार जोर वा आठ पुरुष पुद्गल छन् । यी नै भगवान्का श्रावकसङ्घ हुन् जो आह्वान गर्न योग्य छन्, पाहुना गर्न योग्य छन्, दक्षिणादिन योग्य छन्, बुद्धहात जोर्न योग्य छन् र लोकवासोहरूको अनुपम पुण्यक्षेत्र छन्’ भनी सङ्घ प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न हुनेछु । ‘अलण्ड, अछिद्र, निर्वागी, क्रमसहित, स्वातन्त्र्य, विज्ञप्रशंसित, दृष्टिद्वारा अपरामर्शित तथा समाधिसंवर्तनिक आर्यकान्त शीलले सम्पन्न हुनेछु ।’ दीघावु ! यसरी तिमिले सिक्नुपछं ।”

“भन्ते ! जो यी चारवटा स्रोतापत्ति अङ्गहरूका बारेमा भगवान्ले देशना गर्नुभयो - ती धर्महरू ममा विदद्यमान छन् र ती धर्महरू म देखेछु । भन्ते ! ‘वहाँ भगवान् अरहत्, .. तथा भगवान् हुनुहुन्छ’ भनी म बुद्ध प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले (अवेच्चप्पसादेन) सम्पन्न छु । ‘भगवान्को धर्म सु-आख्यात छ, ..तथा विज्ञहरूले प्रत्यक्ष अनुभव गर्नसक्ने छ’ भनी म धर्म प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न छु ।

‘भगवान्को श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ, अनुपम पुण्यक्षेत्र छन्’ भनी म सङ्घ प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न छु । म अखण्ड, अछिद्र, ... आर्यकान्त शीलले सम्पन्न छु ।”

“दीघावु ! यदि त्यसो हो भने यी चारवटा स्रोतापत्ति अङ्ग-हरूमा प्रतिष्ठित भई तिमिले छवटा विदचालाभी धर्महरूको उत्तरोत्तर भाविता गर । दीघावु ! यहाँ सबै संस्कारहरूमा अनित्यसंज्ञीभई विहार गर, अनित्यमा दुःखसंज्ञीभई विहार गर, दुःखमा अनात्मसंज्ञीभई, प्रहाण-संज्ञीभई, विरागसंज्ञीभई तथा निरोधसंज्ञीभई विहार गर । दीघावु ! यसरी तिमिले सिक्नुपर्छ ।”

“भन्ते ! जुन छवटा विदचालाभी धर्महरू भगवान्ले देगना गर्नुभयो — तो धर्महरू ममा विदचमान् छन् र ती धर्महरू म देखेदछु । भन्ते ! म सबै संस्कारहरूमा अनित्यानुपश्यीभई विहार गर्छु, अनित्यमा दुःखसंज्ञीभई विहार गर्छु, दुःखमा अनात्मसंज्ञीभई, प्रहाणसंज्ञीभई, विरागसंज्ञीभई तथा निरोधसंज्ञीभई विहार गर्छु । भन्ते ! बरु मलाई यस्तो लाग्छ कि—मेरो मृत्युपछि यी जौतिक गृहपति दुःखमा नपर्नु ।”

“तात दीघावु ! तिमिले यस्तो मनमा राख्नु पर्दैन । तात दीघावु ! जुन कुरा भगवान्ले तिमिलाई भन्नुभयो उही कुरा तिमिले मनमा राख ।”

अनि दीघावु उपासकलाई यी कुराहरूद्वारा अववाद (= भक्ति बुद्धि) गर्नुभई भगवान् भासनबाट उठी फर्केर जानुभयो । अनि भगवान्

जानुभएको केहीछिनपछि दीघावु उपासकको मृत्युभयो । अनि केही भिक्षुहरू जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका ती भिक्षुहरूले भगवान्सँग यस्तो भने—“भन्ते ! दीघावु भन्ने उपासकलाई भगवान्ले जुन संक्षेपरूपले अववाद गर्नुभयो—उनको मृत्युभयो । उनको के गति र के अभिसम्पराय होला ?”

“भिक्षुहो ! दीघावु उपासक पण्डित थिए, धर्मानुधर्म प्रतिपन्न थिए र धर्मको कारणमा मलाई कष्ट दिएनन् । भिक्षुहो ! दीघावु उपासक पाँचै अधोभागीय संयोजनहरू^१ परिक्षीण गरी औपपातिकभई^२, उहाँ परिनिर्वाण हुने^३ तथा त्यसलोकबाट पुनः यहाँ नफर्कने भएका छन् ।”

Dhamma Digital

-
१. कस्तालाई अधोभागीय संयोजनहरू भन्दछन् भन्ने बारेमा बु. गृ. भा-१, पृ. २७० र बु. प. भा-१, पृ. ३२७ को पादटिप्पणीमा हेर्नु ।
  २. कस्तालाई ‘औपपातिक’ भनिएको हो भन्ने बारेमा बु. गृ. भा-१, पृ. २७० र बु. प. भा-१, पृ. ३२७ मा हेर्नु ।
  ३. ‘उहाँ परिनिर्वाण हुने’ भनेको कस्तो हो भन्ने बारेमा पनि बु. गृ. भा-१, पृ. २७०, २७४ र बु. प. भा-१, पृ. ३२७ मा हेर्नु ।

२२. धनिय गोप

प रि च य

कश्यप भगवान्को शासन प्रदिप्त भइरहेको बेला मा यी धनिय गोपले बीसहजार वर्षसम्म दिनदिनै बीसजना भिक्षुसङ्घलाई सलाक-भोजन दानदिएका थिए । अनि त्यहाँबाट च्युतभई देवलोकमा उत्पन्नभई देवलोकमै एक बुद्धको समयसम्म बसे । हालका बुद्धको समयमा—बिदेह देशको बीच भागमा रहेको पर्वतराष्ट्र (पम्बतरट्ट) को धर्मकोण्ड (धम्मकोण्डो) भन्ने नगरमा एक सेठको कुलमा जन्मी गाईहरूको बथानको मालिक भई जीविका गर्नथाले । उनका तीसहजार जति गाईहरू थिए । तीमध्ये सत्ताइसहजार जति गाईहरूको दूध दुहिन्थ्यो ।

गाई पाल्नेहरू सधैं एक ठाउँमा बस्दैनन् । वर्षको चारमहीनासम्म एक थलोमा बस्छन् र बाँकी आठमहीना जहाँ जहाँ घाँस र पानीको सुविधा हुन्छ त्यहाँ बस्छन् । चाहे त्यो नदीको तीरमा होस् चाहे झलाउको किनारमा होस् । यी धनिय पनि एक वर्षादको समयमा

आफू बसेको ठाउँबाट निस्की—महामही नदी बुइभाग भई एउटाको नाम 'कालमही' र अर्कोको नाम 'महामही' भई बगेर गई अन्तमा फेरि यी दुवै नदीहरू एक ठाउँमा मिली समुद्रमा पुग्दथे । यी बुइवटा नदीहरूको बीचमा परेको भूमिभाग 'अन्तरद्वीप' बनेको थियो—त्यस ठाउँमा गई गाईहरूकोनिमित्त गोठहरू र आफू बस्नकोनिमित्त घरहरू बनाई त्यहाँ बसे । उनका सातवटा छोराहरू, सातवटी छोरीहरू, सातवटी बुहारीहरू र अनेक कामदारहरू थिए ।

गाई पाल्नेहरू पानीपने अवस्थालाई जान्नसक्छन् । जब चराहरू आफ्ना गुँडहरू रुखका टुप्पामा बनाउन थाल्छन्, जब गँगटाहरू पानी नगिचका द्वारहरू बन्दगरी थलसमीपका द्वारहरूबाट हिड्न थाल्छन्—तब राम्ररी पानी पर्छ भनी जान्दछन् । जब चराहरू आफ्ना गुँडहरू तल्लो भागमा अर्थात् पानीनजिक (उदकविट्टे) बनाउन थाल्छन्, जब गँगटाहरू थल नगिचका द्वारहरू थुनी पानी नगिचका द्वारहरूबाट हिड्न-थाल्छन् तब पानी पर्ने भनी जान्दछन् ।

एकदिन यी घनियले पानीपने लक्षणहरूलाई ध्यानमाराखी वर्षाद् समय नगिच आइपुगेपछि यिनी अन्तरद्वीपबाट उठेर गई महामही नदीको पारी तीरमा गई—सातहप्तासम्म पानीपरे पनि बाढी आउन नसक्ने ठाउँ हेरेर त्यहाँ घरहरू बनाई चारैतिर घेरालगाई गोठहरू बनाई बसे । अनि दाउरा र घाँसहरूको व्यवस्था मिलाइसकेपछि, सबै पुत्रदारहरू र कामदार पुरुषहरू एक ठाउँमा बसिसकेपछि अनेक प्रकारका खाद्य-भोज्यहरूको बन्दोबस्त पनि समयमै गरे । अनि चारैदिशाबाट

उपरोक्त कारणहरूमध्ये कुनै एक कारणद्वारा मनमा आघात उत्पन्न गरी त्यस कारणबाट कुनै पुरुषलाई अत्यन्त थोरै रिस (= क्रोध) उठ्दा पनि उसको हृदय पोल्छ र केहिछिनपछि शान्त हुन्छ । यसभन्दा बढता रिस उठ्दा मुख विकृत पाछ । यसभन्दा पनि धेरै रिस उठ्दा गालिगर्नकोनिमित्त बंगरा किट्न थाल्छ । थोभन्दा पनि बढता रिस उठ्दा गालिगर्छ । त्योभन्दा पनि बढता रिस उठ्दा दण्ड वा शस्त्रको खोजी गर्छ । त्योभन्दा पनि बढता रिस उठ्दा दण्ड वा शस्त्र हातमा लिन्छ । त्योभन्दा पनि बढी रिस उठ्दा दण्डादि हातमा लिई पिट्नकोनिमित्त दगुन थाल्छ । त्योभन्दा पनि बढता रिस उठ्दा एक वा दुइ प्रहार गर्छ । त्योभन्दा पनि धेरै रिस उठ्नेले आफ्नै ज्ञातिबन्धुहरूलाई पनि मार्छ । अनि त्यस कामबाट चिन्तितभई त्योभन्दा पनि बढता रिसले गर्दा कुनै कुनैले आफूलाई नै मार्छन् । यसरी रिसको पराकाष्ठा यहाँसम्म पुग्छ । यस्तो क्रोधलाई तथागतले बोधिमण्डपमै जरोसमेत उखेली विनाश गरिसक्नुभएको छ । त्यसैले तथागत 'अक्रोधी' हुनुहुन्छ र वहाँले 'म अक्रोधी छु' भनी भन्नुभएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २०: धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

३. 'चित्तखिल' भनेको चित्तको कठोरपन अर्थात् अपरिशुद्धता तथा कसर सहितको चित्तलाई भनिएको हो । (बिभं. अ. क. पृ. ५१०: खुद्कविमङ्गो) ।

जस्तै कसर भएको तथा सारो भूमिभागमा चार महीना-सम्म पानीपरे तापनि त्यसमा बिउ उम्रिनदैन । त्यस्तैगरी कठोरपन

भएको, अपरिशुद्ध तथा कसर सहित भएको चित्तमा जतिसुकै सद्धर्म श्रवणादि कुशल हेतुरूपी पानीपरे तापनि कुनै कुशलरूपी बिज उम्रन सक्दैन । यस्ता कारणहरूलाई भगवान्‌ले बोधिमण्डपमै निरुद्ध गरिसक्नु भएको छ । त्यसैले भगवान्‌ले 'म चित्तखिलबाट मुक्त छु' भनी भन्नुभएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २८-२९: धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको हो । राग, द्वेष र मोहलाई पनि 'चित्तखिल' भन्दछन् भन्ने कुरा सं. नि. IV. पृ. ५५: खिलमुत्तं, मगसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ । यस सम्बन्धमा बु. प. भा-१, पृ. २४९ को पादटिप्पणीमा पनि हेर्नु ।

४. जसरी त्यहाँ धनिय गोप वर्षाद्को चार महीनाकोनिमित्त नित्यवास गरेका छन् त्यसरी भगवान् त्यहाँ नित्य बस्नुभएको होइन । भगवान् त केवल उनको हितकामना गरी एकरात मात्रको लागि त्यहाँ आउनु भएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. २९: धनियसुत्त-वण्णना ।
५. यहाँ 'कुटी' भनी यसै आत्मभावलाई भनिएको हो । अर्थात् यो शरीरलाई भनिएको हो । यस आत्मभावलाई ठाउँ हेरिक्न कहीं 'काय' भनी, कहीं 'गुफा' भनी, कहीं 'देह भनी' कहीं 'सन्देह' भनी, कहीं 'नौका' भनी, कहीं 'रथ' भनी, कहीं 'ध्वजा' भनी, कहीं 'बस्मिक' (= धमिराको गोलो) भनी, कहीं 'कुटी' र कहीं 'कुटिका' भनी भनिएको छ । यहाँ चाहिँ-- काठ आदिद्वारा बनाइएको घर जस्तै हाड आदिद्वारा बनेको यस आत्मभावलाई 'कुटी' भनिएको हो । त्यसैले भनिएको हो—

“आवुसो ! जस्तै काठ, डोरी, माटो र तृण आदिले घेरिएको आकाशलाई व्यवहारमा ‘घर’ भनी भन्दछन् त्यस्तैगरी आवुसो ! हाड, नसा, मासु र छाला आदिले मोरिएको यस आत्म-भावलाई ‘शरीर’ भनी भन्दछन् ।” (म. नि. I. पृ. २४०: महा-हत्थिपदोपमसुत्तं) ।

बाँदर जस्तो चित्त बस्ने भएकोले पनि यस आत्मभावलाई ‘कुटी’ भनिएको हो । त्यसैले भनिएको हो—

“अट्टिकङ्कलकुटी चेसा मक्कटावसथो इति,
मक्कटो पञ्चद्वाराय कुटिकाय पसक्किया ।
द्वारेण अनुपरियाति घट्टयन्तो पुनप्पुन’न्ति ॥”

Dhamma.Digital

अर्थ—

“बाँदररूपी चित्त बस्ने हाड आदिहरूले बनाइएको यो कुटी हो । यस कुटीकाको पञ्चद्वारहरूबाट बाँदररूपी चित्त भित्र-बाहिर पस्छ । बार बार द्वारहरू उघाउँ बाँदररूपी चित्त चारैतिर घुम्छ ।”

तृष्णा, मान, तथा दृष्टिरूपी ढकनीद्वारा सत्वहरूलाई ढाकिराखेको हुँदा त्यसमा रागादि क्लेशरूपी पानी बार बार पर्छ । त्यसैले भनिएको हो—

“छन्नमतवस्सति विवटं नातिवस्सति ।
तस्मा छन्नं विवरेष एवं तं नातिवस्सती”ति ॥”

अर्थ—

“ढाक्यो भनेर फुन् पानी पर्छ, नढाकेमा पानी पर्दैन ।
त्यसैले ढाकेकोलाई उघार अनि पानीपर्ने छैन ।”

यो गाथा त्रिपिटकमा दुइ ठाउँमा उल्लेख भएको पाइन्छ । खन्धकमा (चुल्ल. व. पा. पृ. ३५७: पातिमोक्खट्टपन-
कखन्धकं) र थेरगाथामा (थेर. गा. पा. पृ. ३०७: सिरिमण्डत्येर-
गाथा) ।

यहाँ ‘ढाकेको’ भनी आफ्नो आपत्ति दोष ढाक्नेलाई
भनिएको हो । भएको आपत्ति दोष प्रकट नगरी ढाक्नाले पुनः पुनः
पानीपर्ने छैन पुनः पुनः अरु आपत्ति दोषहरू पनि बढ्दै जान्छन् ।
आपत्ति दोषलाई नढाकी विवृत्त गरेको खण्डमा यो आत्मभावरूपी
कुटीमा आपत्ति दोषरूपी पानीपर्ने छैन ।

त्यस्ता आपत्तिरूपी ढकनी र क्लेशरूपी ढकनी यो शरीर-
रूपी कुटीमा नभएका हुनाले ‘भैरो कुटी विवृत्त छ’ भनी सूत्रमा
उल्लेख भएको हो । उक्त प्रकारका ढकनीहरूलाई तथागतले
बोधिमण्डपमै ध्वस्त पारिसक्नु भएको छ र विवृत्त पारिसक्नु

धनिय गोप —

३. “अन्धकमकसा न विज्जरे, (इति धनियो गोपो)
 कच्छे रूहतिणे चरन्ति गावो ।
 वुट्ठि पि संहय्यमागतं,
 अथ चे पत्थयसी पवस्सदेव^१ ॥”

- भएको छ । त्यसैले ‘मेरो कुटी विवृत्त छ’ भनी भनिएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २१: धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
६. ‘मेरो आगो निभिसकेको छ’ भनी— राग, द्वेष, मोह, जाति, जरा, मरण, शोक, परिदेव, दुःख, दौर्मनस्य तथा उपायास आदि एघार-वटा आगाहरू (सं. नि. III. पृ. १८: आदित्तसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं; विमत्तिविनोदनीटीका पृ. १२१) निभिसकेका छन् भनी भनिएको हो । यी आगाहरू बोधिमण्डपमै आर्यभारंगरूपी पानीको सिञ्चनद्वारा निभिसकेका थिए । त्यसैले सूत्रमा ‘मेरो आगो निभिसकेको छ’ भनी उल्लेख भएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २१: धनियसुत्त-वण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
१. उपरोक्त प्रति गाथा (नं. २) का कुराहरू सुनेर ‘यो गाथा भन्ने को हो ?’ भनी नसोधी भनेका कुराहरू ठीकै हो भन्ने लागेर फेरि पनि त्यस्तै सार्थक कुरा सुन्ने इच्छागरी धनिय गोपले यो गाथा भनेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २२: धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

अर्थ—

३—“यहाँ कौना ङिगा र लामखुट्टेहरू छैनन्, कछाडमा उम्रेका घाँसहरूमा गाईहरू चर्दछन्, आएको पानीलाई सहनसक्छन् अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग वर्ष ।”

बुद्ध—

४. “बद्धा^१ हि^२ भिसी सुसङ्घता, (इति भगवा)
तिण्णो पारगतो विनेय्य ओघं ।
अत्थो भिसिया न विज्जति,
अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

अर्थ—

४—“रात्ररी तरणी बनाई मोघहरू^३ (= बाढीहरू) लाई पारगरी रात्ररी म पारतरि सकेकोछु । अब मलाई तरणीको खाँचो छैन । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग वर्ष ।”

१-१. बर्मीमा: ‘बद्धासि’; स्याममा: ‘भद्धासि’ ।

२. केलाई ‘ओघ’ भन्दछन् भन्ने कुरा बुद्धकोनिमित्त बु. प. भा-१,
पृ. ३९९: बाढी सम्बन्धी प्रश्नमा हेर्नु ।

धनिय गोप—

५. “गोपी मम अस्सवा अलोला, (इति धनियो गोपो)
दीघरत्तं संवासिया मनापा ।
तस्सा न सुणामि किञ्चि पापं,
अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

अर्थ —

५—‘मेरी गोपिनी आज्ञाकारिणी तथा निर्लोभिनीछे । दीर्घ-
कालदेखि उ मसँग बस्छे । उ पतिभक्तिनी तथा प्रियंकरीछे । उसको
बारेमा मैले कुनै खराब कुरा सुनेको छैन । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ
मने अब खूबसँग बर्ष ।”

Dhamma.Digital

बुद्ध —

६. “चित्तं मम अस्सवं विमुत्तं, (इति भगवा)
दीघरत्तं परिभावितं सुदन्तं ।
पापं पन मे न विज्जति,
अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

---

१. आइमाईहरू प्रायः गरी—(१) आहार-लालची, (२) अलङ्कार-

लालची, (३) पुरुष-लालची, (४) धन-लालची तथा (५) पाद-लालची हुन्छन् । आहार-लालचताको कारणले गर्दा बासी आहार पनि हातमा लागेको पनि चाटेर खान्छन् । दोब्बर मोल तिरेर सुरा पनि पिउँछन् । अलङ्कार-लालचताको कारणले गर्दा अरू कुनै अलङ्कार नपाएमा तेलमा पानी मिसाएर भएपनि मुखमा लगाउँछन् । पुरुष-लालचताको कारणले गर्दा त्यस्तै अवस्थामा आफ्नै पुत्रसँग पनि मैथुन गर्ने इच्छा गर्छन् । धन-लालचताको कारणले गर्दा 'हंसराजलाई लिएर सुवर्ण गुमाउँछ' भने जस्तै गुमाउँछन् । पाद-लालचताको कारणले गर्दा बगैँचा र जङ्गलमा घुम्ने स्वभावले गर्दा सबै धनहरू गुमाउँछन् भने जस्तै गुमाउँछन् ।

यहाँ चाहिँ धनियले आफ्नी गोपिनीमा त्यस्ता कुनै पनि लालचपन छैनन् भन्ने कुरा दर्शाउँदै 'निर्लोभनीछे' भनी भनेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २४: धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. कुमारी कालदेखि उ मसँग बस्छे र उसले परपुरुष भनेको चिनेकै छैन र मसँग सन्तोषभई बसिरहेकीछे भनी 'दीर्घकालदेखि उ मसँग बस्छे' भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. २४.

अर्थ—

६—“मेरो चित्त बशीभूत छ र बिमुक्त छ’ । दीर्घकालदेखि परिभावित छ र सुवान्त छ । ममा कुनै पाप छैन^२ । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग बर्ष ।”

धनिय गोप—

७. “अस्तवेतनभतोहस्मि^३, (इति धनियो गोपो)

पुत्ता च मे समानिया अरोगा ।
तेसं न सुणामि किञ्चि पापं,
अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

१. जब धनियले आफ्नी गोपिनी आफ्नो वशमा छे र उ आज्ञाकारिणी पनि छे भनी सन्तुष्टमानेर गाथा गाए तब भगवान्‌ले उनलाई अववाद गरी सम्झाउँदै यसो भन्नुभयो—

हे धनिय ! तिमी आफ्नी गोपिनी आफ्नो वशमा छे र उ आज्ञाकारिणी पनि छे भनी सन्तुष्ट हुन्छौ । उ तिम्रो वशमा हुन पनि सक्छे नहुन पनि । किनभने ?—अर्काको चित्तको कुरा बाह्यपाउन गाह्रो हुन्छ । विशेषगरी आइमाईहरूको चित्त जान्नु गाह्रो छ । आइमाईलाई गर्भदेखि लिएर आरक्षा गरे तापनि रक्षागर्नु गाह्रो पर्छ । यसरी रक्षागर्न गाह्रो हुने हुँदा खासगरी

तिमीजस्ताले त्यस्तालाई लालच रहित स्त्री भनी, दीर्घकालदेखि आफूसँग बसेकी छे र प्रियंकर पनि छे भनी अथवा निष्पापिनी छे भनी जान्न गाह्रो छ । तर मेरो चित्त चाहिं बशीभूत छ । तिम्री गोपिनी भने तिम्रो वशमा छैन ।

दीपङ्कर बुद्धको पालादेखि दानशीलादि गुणहरू मैले भाविता गरेको हुँदा 'दीर्घकालदेखि साथमा छ' भनी मैले भन्न योग्य छ । तर तिम्री गोपिनी छैन । त्यो चित्तलाई उत्तम दमनद्वारा दमन गरेको हुनाले 'सुदान्त' भनिएको हो । सुदान्त भएको कारणले गर्दा नै छवटा द्वारहरूको विषयमा नबरी आफ्नै विषयमा पर्ने हुनाले प्रियंकर पनि हो । तिम्री गोपिनी भने होइन ।

२. जस्तै धनियले गोपिनीको बारेमा कुनै खराब कुरा सुनेको छैन भनी भने त्यस्तैगरी भगवान्ले पनि आफूमा कुनै पाप नभएका कुरा बताउनु भएको हो ।

अहिले सर्वज्ञबुद्ध भएर मात्र यो पाप नभएको होइन अपितु उनन्तीस वर्षसम्म सरागीभई घरमा बस्दा पनि थिएन भन्ने कुरा पनि बुझ्नुपर्छ । आगारिय भएको वेलामा पनि आगारिय अनुरूप कुनै विज्ञहरूले निन्दागर्न सक्ने कुनै कायदुश्चरित वा वचन दुश्चरित वा मनःदुश्चरित थिएन । मारले पनि दोष खोज्ने

विचारले बुद्ध हुनुभन्दा अगाडि ६ वर्षसम्म र बुद्ध भैसकेपछि १ वर्ष गरी जम्मा ७ वर्षसम्म वहाँको पीछा गरेको थियो । तैपनि उसले वहाँको कुनै दोष भेट्टाउन नसकी पछि आफैँ विरक्तभई यो गाथा भनेको हो —

“सत्तवस्सानि भगवन्तं अनुबन्धि पदापदं ।
भोतारं नाधिगच्छिस्सं सम्बुद्धस्स सतीमतो’ति ॥”

अर्थ—

“सातवर्षसम्म मैले भगवान्को पीछा गरें । तर स्मृतिमान् सम्बुद्धमा मैले कुनै पनि दोष देख्न सकिन ।”

बुद्ध भइसक्नु भएपछि वहाँको आचारविचारको परीक्षा गर्नकोनिमित्त ब्रह्मायु ब्राह्मणका शिष्य उत्तर माणवले सातमहीनासम्म लगातार वहाँको परीक्षा गर्दा पनि वहाँको केही दोष नदेखेपछि भगवान्को कायिक र वाचिक अभिसमाचारमा कुनै त्रुटिछैन भनी फर्केर गए । (हेर बु. ब्रा. भा-१, पृ. १६६: ब्रह्मायु ब्राह्मण) ।

त्यसैले अङ्गुत्तरनिकायमा यस्तो उल्लेख भएको हो—

“भिक्षुहो ! चार ठाउँहरूमा तथागतले रक्षा गर्नुपर्ने कारण हुन्न । कुन चार भने ?—(१) भिक्षुहो ! तथागतको कायसमाचार परिशुद्ध छ । तथागतको कायदुश्चरित छैन । ‘यो

अरूले थाहा नपाउन्' भनी रक्षा गर्नुपर्ने कुनै कारण छैन ।
 (२) भिक्षुहो ! तथागतको वचीसमाचार परिशुद्ध छ । तथागतको वचीदुश्चरित छैन । 'यो अरूले थाहा नपाउन्' भनी रक्षा गर्नुपर्ने कुनै कारण छैन । (३) भिक्षुहो ! तथागतको मनः समाचार परिशुद्ध छ । तथागतको मनः दुश्चरित छैन । 'यो अरूले थाहा नपाउन्' भनी रक्षा गर्नुपर्ने कुनै कारण छैन । (४) भिक्षुहो ! तथागतको आजीविका परिशुद्ध छ । तथागतको मिथ्याजीविका छैन । 'यो अरूले थाहा नपाउन्' भनी रक्षा गर्नुपर्ने कुनै कारण छैन ।" (अं. नि-७, पृ. २१६; अरक्खेय्यसुत्तं, अब्याकतवग्गो) ।

यसरी तथागत भइसकेर मात्र होइन तथागत हुनुभन्दा अगाडि पनि तथागतको चर्यामा कुनै खराबी नभएकोले 'ममा कुनै पाप छैन' भनी भनिएको हो । साँच्चै भन्ने हो भने मेरो मनको बारेमा कुनै खराबी सुन्न पाइनेछैन । न कि तिम्री गोपनीको बारेमा । मैले भनेको यस गुणद्वारा सन्तुष्टछौ भने 'खूबसँग वर्ष' भनी मैले भन्नु उचित छ । यो कुरा सुनेर योभन्दा पनि बढी सुभाषित-रस पिउने इच्छागरी धनियले आफू स्वाधीन भएको कुरो प्रकाश पार्दै अगाडिको गाथा (नं. ७) भनेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २५: धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

३. स्याममा: 'अत्तवेत्तनभतोहमस्मि' ।

अर्थ—

७—“म आफ्नै नोकरी गर्छु । मेरा पुत्रपुत्रीहरू पनि साथमै छन् र उनीहरू निरोगी पनि छन् । उनीहरूको बारेमा मैले कुनै खराब कुरा सुनेको छैन । हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग बर्ष ।”

बुद्ध—

८. “नाहं भतकोस्मि कस्सचि, (इति भगवा)
निब्बिद्धेन चरामि सब्बलोके ।
अत्थो भतिया न विज्जति,
अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

अर्थ—

८—“न म कसैको नोकर हुँ । विनिर्मुक्त भएर म सबै लोकमा विचरण गर्दछु । मलाई नोकरीको आवश्यकता पनि छैन । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग बर्ष ।”

-
१. यहाँ ‘निरोगी’ भनी ती सबै छोरा र छोरीहरू आ-आफ्ना बाहुबल-द्वारा काम गरेर खान सक्छन् भनी भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. २५-२६.
  २. उनीहरू चोर हुन्, परदार सेवन गर्ने हुन् तथा दुःशीली हुन् भन्ने आदि कुनै पनि खराब कुरा सुनेको छैन भनी भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. २६.

३. धनियले माथिल्लो गाथा (नं. ७) भनेपछि भगवान्‌ले पनि अघि जस्तै अववाद गर्नुहुँदै यस्तो भन्नुभयो—

तिमी चाहिँ आफू स्वाधीन छु भनी सन्तुष्ट हुन्छौ ।
परमार्थको रूपमा भन्ने हो भने आफ्नो कामगरी खाने पनि दाश नै हो । किनकि तृष्णाको दाश भएकोले । ‘नोकर’ भन्ने वादले पनि मुक्तहुन सकिन्न । त्यसैले—“यो लोक अपरिपूर्ण छ, अतृप्त छ, तृष्णाको दाश छ...” भनी भनिएको हो । (म. नि. II. पृ. २९३: रट्टपालसुत्तं । यसको अनुवाद बु. रा. भा-१, पृ. ४५५ मा छ) ।

परमार्थको रूपमा न म कसैको दाशहुँ । म चाहिँ आफ्नो वा अर्काको नोकर होइन । किनकि म विनिर्मुक्त भएर सबै लोकमा विचरण गर्दछु । दीपङ्कर बुद्धको पालादेखि बोधिज्ञान नपाएसम्म म सर्वज्ञज्ञानको नोकर थिएँ । सर्वज्ञज्ञान प्राप्त भएपछि विमुक्त भएका राजकर्मचारी जस्तै म पनि भएँ । सोही विनिर्मुक्त सर्वज्ञ-भावद्वारा लोकोत्तर समाधिसुखद्वारा जीविका गर्दछु । अब मेरो उत्तरोत्तर गर्नुपर्ने कर्मको संचय पनि नभएकोले तथा प्रतिसन्धि रहित नहुनेले छैँ नोकरी गरी ज्याला कमाउनु पर्ने पनि नभएकोले नोकरीको आवश्यकता पनि छैन भनिएको हो । यो सुनेर पनि धनिय अतृप्तभई उत्तरोत्तर सुभाषित सुग्ने इच्छागरी अगाडिको गाथा भनेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २६: धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

धनिय गोप—

९. “अत्थि वसा अत्थि धेनुपा, (इति धनियो गोपो)
गोधरणियो पवेणियो पि अत्थि ।
उसभो पि गवम्पतीघ^१ अत्थि
अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

अर्थ—

९—“मेरो ठूलो गोरु छ, कोरली गाई छ, गर्भिणी गाई पनि छ, तन्नेरी गाई पनि छ र गवम्पति वृषभ पनि छ । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग बर्ष ।”

बुद्ध—

१०. “नत्थि वसा नत्थि धेनुपा, (इति भगवा)
गोधरणियो पवेणियो पि नत्थि ।
उसभो पि गवम्पतीघ नत्थि,
अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

अर्थ—

१०—“मेरो ठूलो गोरु पनि छैन, कोरली गाई पनि छैन, गर्भिणी गाई पनि छैन, तन्नेरी गाई पनि छैन र गवम्पति वृषभ पनि छैन । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग बर्ष ।”

---

१. स्याम र रोमनमा: ‘गवम्पती च’ ।

धनिय गोप—

११. “खीला^१ निखाता असम्पवेदी^२, (इति धनियो गोपो)

दामा मुञ्जमया नवा सुसण्ठाना ।
न हि सक्खिन्ति धेनुपा पि छेतुं,
अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

अर्थ—

११—“डोरी बाँध्ने किलाहरू नचल्ने गरी गाडिएका छन्, तृणको नयाँ डोरी राम्ररी बाटिएको छ, तरुण बाछ्छाहरूले चुँडाल्न पनि सक्दैनन् । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग बर्ष ।”

बुद्ध—

१२. “उसभोरिव छेत्वा^३ बन्धनानि, (इति भगवा)

नामो पूतिलतं व दालयित्वा ।
नाहं पुनुपेस्सं गब्भसेय्यं,
अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

-
१. बर्मीमा: ‘खिला’ ।
  २. स्याममा: ‘असम्पवेदी’ ।
  ३. रोमनमा: ‘छेत्त्व’ ।

अर्थ—

१२—“वृषभले बन्धनलाई चुँडाले जस्तै र हात्तीले कुहिएको लतालाई चुँडाले जस्तै—म फेरि गर्भवासमा आउने छैन^१ । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग बर्ष ।”

(सङ्गीतिकारहरू—)

१३. “निन्नं च थलं च पूरयन्तो,
महामेघो पवसि^२ तावदेव ।
सुत्वा देवस्स वस्सतो,
इममत्थं धनियो अभासथ ॥”

१. धनिय ! तिमी बन्धनद्वारा सन्तुष्ट हुन्छौ । म चाहिँ बन्धनहरूबाट विरक्तिई महाबल सम्पन्न महावृषभले बन्धन चुँडाले जस्तै—पाँच उर्ध्वभागीय संयोजनहरूलाई चतुर्थ आर्यमार्गरूपी वीर्यद्वारा छेदन गरी हात्तीले कुहिएको लतालाई चुँडाले ऊँ पाँच अघोभागीय संयोजनहरूलाई तल्ला तीन मार्गद्वारा छेदन गरी बसेको छु । फेरि मेरो गर्भवास पनि छैन । सो म जातिदुःखादि सबै दुःखहरूबाट परिमुक्तभई शोभायमान भएको छु । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग बर्ष भनी भन्दछु । यदि तिमी पनि म जस्तै भन्न चाहन्छौ भने—यी बन्धनहरूलाई छेदन गर ।

यहाँ ‘बन्धन’ भनेको समुदय सत्य हो । ‘गर्भशय्या’ भनेको दुःख सत्य हो । ‘आउने छैन’ भनेको अनुपादिशेष निर्वाण हो ।

‘छेदन’ भनेको सजपादिश्लेष निर्वाणद्वारा निरोधसत्य हो । जसद्वारा छेदन गरिन्छ त्यो मार्गसत्य हो ।

यसरी चतुसत्य प्रकाशपारिएको गाथाका कुराहरू सुनेर आखिरमा धनिय, उनकी भार्या र दुइ छोरीहरू समेत गरी— चारजनाले स्रोतापत्तिफल साक्षात्कार गरे ।

अनि उत्कृष्ट प्रसन्नताद्वारा (अवेच्च पसादयोगेन) तथागत प्रति जरो हालेको जस्तै श्रद्धा भएका धनिय गोपले प्रज्ञाचक्षुद्वारा भगवान्को धर्मकायलाई देखेर धर्मद्वारा प्रेरित भएको हृदयले यस्तो सोचे—“बन्धनहरू छेदन गरें । मेरो पुनः गर्भशय्या छैन । अवीचि-देखि लिएर भवाग्रसम्मका प्राणीहरूमध्ये भगवान् बाहेक अरू कसले यसरी सिहनाद गर्न सक्ला र ! मेरा शास्ता आइपुग्नु भयो कि क्याहो ?”

भगवान्ले पनि आफ्नो शरीरबाट छवर्ण रश्मीहरू निकाली ‘हेर, अब जति चाहन्छौ हेर’ भन्ने जस्तो गरी धनियको घरतिर रश्मी फैलाउनु भयो । अनि घरभित्र पसेको चन्द्रसूर्यको रश्मी जस्तै सहस्रमुखी ज्वाला सर्वत्र घरभित्र देखेर धनियको मनमा—“भगवान् आउनु भयो” भन्ने लाग्यो । यसै बीच पानी पनि खूबसँग पन्यो । त्यसैले सङ्गीतिकारहरूले अगाडि (गा. नं. १३) यस्तो उल्लेख गरेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २७-२८: धनियमुत्तवण्णना, उरगवग्गले उल्लेख गरेको छ ।

२. स्वाम र रोमनमा: ‘पावस्सि’ ।

अर्थ —

१३—“त्यसैवखत अग्लो र होचो सबै ठाउँहरूमा पानी भरिने गरी खूबसँग महामेघ वर्षनथाल्यो । अनि वर्षादको आवाज सुनी धनियले यो कुरा भने ।”

धनिय गोप—

१४. “लाभा^२ वत नो अनप्पका,
ये मयं भगवन्तं अहसाम ।
सरणं तं उपेम चक्खुमा,
सत्था नो होहि तुवं^३ महामुनि ॥

१५. “गोपी च अहं च अस्सवा,
ब्रह्मचरियं सुगते चरामसे ।
जातिमरणस्स पारगू^४,
दुक्खस्सन्तकरा भवामसे ॥”

१. धनियको मनमा श्रद्धा उत्पन्नहुनु, तथागतले रश्मी फैलाउनु तथा सूर्यको उदय हुनु—यस्तो अवस्थामा खूबसँग पानी परेको आवाज सुनेर धनिय बहुत हर्षित भए । यही हर्षको भाव प्रकट गर्दै अगाडि उनले ‘लाभावत नो...’ भन्ने गाथाहरू भनेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २८: धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको हो ।

२. सिंहलमा: ‘लाभो’ ।

३. स्याममा छैन ।

४. सिंहल, स्याम र रोमनमा: ‘पारगा’ ।

अर्थ—

१४—“हामीहरूकोनिमित्त ठूलो लाभ हो^१ । जो कि हामीहरूले भगवान्लाई देखायो । हे चक्षुमान्^२ ! हामी तपाइको शरणमा पर्दछौं^३ । तपाइ महामुनि हामीहरूको शास्ता (=गुरु) हुनुहोस् ।

१. जब स-पुत्रदार धनियले आर्यमार्ग प्रतिवेधद्वारा लोकोत्तर-चक्षुले भगवान्को घर्मकायलाई देखे । जब लौकिक चक्षुद्वारा वहाँको रूपकायलाई पनि देखे तब उनको मनमा अपार प्रीति उत्पन्न भएको थियो । यसै भावनालाई व्यक्त गर्दै ‘हामीहरूकोनिमित्त ठूलो लाभ हो...’ भनी भनेका हुन् । सुत्त. नि. अ. क. पृ. २८: धनियसुत्त-वण्णना ।
२. (१) प्रकृतिचक्षु, (२) दिव्यचक्षु, (३) प्रज्ञाचक्षु, (४) समन्त-चक्षु र (५) बुद्धचक्षु गरी पञ्चचक्षुले युक्त हुनुभएका हुनाले ‘चक्षुमान्’ भनी बुद्धलाई भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. २८: धनियसुत्तवण्णना ।

संयुत्तनिकायट्टकथा अनुसार—‘चक्षु’ दुइप्रकारका छन्—
 (१) ज्ञानचक्षु र (२) मांसचक्षु । यीमध्ये ज्ञानचक्षु पांचप्रकारका छन्—(१) बुद्धचक्षु, (२) घर्मचक्षु, (३) समन्तचक्षु, (४) दिव्यचक्षु र (५) प्रज्ञाचक्षु । (सं. नि. अ. क. III. पृ. १: अज्जत्तानिच्चसुत्तवण्णना, अनिच्चवगो) ।

३. ‘शरणमा पर्दछौं’ भनी हुनत यहाँ मार्ग प्रतिवेधद्वारा नै शरणा-

१५—“गोपिनी र म तपाइको आज्ञाकारीभई सुगतको शासनमा ब्रह्मचर्य^१ पालन गर्नेछौं^२ । अनि जन्ममरणलाई पारगरी बुःखहरूको अन्त पनि गर्नेछौं^३ ।”

गमनको काम पूर्ण भैसकेको छ र निश्चितरूपले शरणमा पुगिसकेका छन् । सोही कारणलाई वचनद्वारा पनि अर्पित गरेको कुरा प्रकाश पार्दै ‘शरणमा पर्दछौं’ भनी भनिएको हो । अथवा स्रोतापन्न मार्गको माध्यमद्वारा अचल शरणमा पुगि नै सकेका छन् र यसै कुरा अर्कालाई पनि जनाउने उद्देश्यले र प्रणिपत्यकोरूपमा वचनले पनि ‘शरणमा पर्दछौं’ भनी बताएका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २८: धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

१. ‘सुगतको शासनमा ब्रह्मचर्य पालन गर्नेछौं’ भनी सुगत हुनुभएका बुद्धको धर्ममा श्रमण-धर्म सहित आर्यमार्गरूपी ब्रह्मचर्य पनि पालन गर्नेछौं भनी भनिएको हो ।

‘सुगत’ भनी—दुइवटा अन्तहरूमा नगई राम्ररी गमन गर्ने भएको हुनाले र शोभायमान भएको आर्यमार्ग गमनद्वारा सुसम्पन्न हुनुभएका हुनाले तथा सुन्दर मानिएको निर्वाणमा पुग्नु-

भएका हुनाले—बुद्ध भगवान्लाई 'सुगत' भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. २९: धनियसुत्तवण्णना ।

'ब्रह्मचर्य' को अर्थ विभिन्नप्रकारका छन् । जस्तै—
(१) मैथुन विरति ब्रह्मचर्य, (२) मार्ग ब्रह्मचर्य, (३) श्रमणधर्म ब्रह्मचर्य, (४) शासन ब्रह्मचर्य र (५) स्वदारसन्तुष्टि ब्रह्मचर्य ।

यीमध्ये— (१) जुन ठाउँमा "ब्रह्मचारी आराचारी..." भनी उल्लेख भएको छ त्यस्तो ठाउँमा 'मैथुन विरति ब्रह्मचर्य' लाई 'ब्रह्मचर्य' भनिएको हो । (अं. नि-३, पृ. १९३: उपोसथसुत्तं, महावग्गो) ।

(२) "इदं खो पन मे, पञ्चसिख, ब्रह्मचरियं एकन्तनि-
ब्विदाय..." भनी उल्लेख भएको ठाउँमा 'ब्रह्मचर्य' को अर्थ 'आर्यमार्ग' हो । (दी. नि. II. पृ. १८७: महागोविन्दसुत्तं) ।

(३) "अभिजानामि खो पनाहं, सारिपुत्त, चतुरङ्ग-
समन्नागतं ब्रह्मचरियं चरितं..." भनी उल्लेख भएको ठाउँमा 'ब्रह्मचर्य' को अर्थ 'श्रमणधर्म' हो । (म. नि. I. पृ. १०९: महा-
सीहनादसुत्तं) ।

(४) "एतरहि भन्ते, भगवतो ब्रह्मचरियं इद्धं च फीतं
च..." भनी उल्लेख भएको ठाउँमा 'ब्रह्मचर्य' को अर्थ 'बुद्धशासन'
हो । (अं. नि-८, पृ. ३९९: भूमिचालसुत्तं, भूमिचालवग्गो) ।

(५) “मयञ्च भरियं नातिक्कमाम,
अम्हे च भरिया नातिक्कमन्ति ।
अञ्जत्र ताहि ब्रह्मचरियं चराम,
तस्मा हि अम्हं दहरा न मीयरे ॥” भनी उल्लेख

भएको ठाउँमा ‘ब्रह्मचर्य’ को अर्थ ‘स्वदारसन्तुष्टि’ हो । (जा. पा. I. पृ. २०६-०७ महाघम्मपालजातकं; अ. क. IV. पृ. ८३, नं. ४४७) ।

यस सूत्रमा चाहि ‘ब्रह्मचर्य’ भनी—श्रमण धर्मसहित मार्गब्रह्मचर्यलाई भनिएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २९; धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । (ब्रह्मचर्यको विभिन्न अर्थ-सम्बन्धी कुरा बु. ब्रा. भा-२, पृ. ९३; को पादटिप्पणीमा पनि हेर्नु) ।

२. ‘पालन गर्नेछौं’ भन्ने वचनद्वारा भगवान्सँग ‘प्रब्रज्या पाऊं’ भनी मागेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २९ ले उल्लेख गरेको छ ।
३. ‘अन्त पनि गर्ने छौं’ भनी प्रब्रज्याको उद्देश्य प्रकाशपाद—प्रव्रजित भएर ‘जन्म मरणलाई पारगरी दुःखहरूको अन्त गर्नेछौं’ भनी भनिएको हो ।

यति भनेर धनिय र उनकी पत्नी—दुवैजनाले भगवान्-लाई वन्दना गरी—“भगवान् ! हामीलाई प्रब्रज्या दिनुहोस्” भनी प्रार्थना पनि गरे भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २९; धनियसुत्त-वण्णनाले लेखेको छ ।

(मार—)

१६. “नन्दति पुत्तेहि पुत्तिमा, (इति मारो पापिमा)
 गोमा^१ गोहि तथेव नन्दति ।
 उपधी हि नरस्स नन्दना,
 न हि सो नन्दति यो निरूपधि^२ ॥”

अर्थ—

१६—“पुत्रहरू हुने पुत्रहरूसँग आनन्दित हुन्छन्, त्यस्तैगरी गाई-
 हरू हुने गाईहरूसँग आनन्दित हुन्छन् । उपधी (=कामविषयावि बन्धन)
 नै नरहरूकोनिमित्त आनन्दको कारण हो । जसको उपधी हुन्न उ
 आनन्दित हुन सक्दैन^३ ।”

Dhamma.Digital

-
१. सिंहल र रोमनमा: 'गोमिको'; स्याममा: 'गोपिको' ।
  २. सिंहलमा: 'निरूपधी' ।
  ३. धनिय र उनकी पत्नीले बुद्धलाई बन्दना गरी प्रव्रज्या मागिरहेको देखेर पापीमार आई—“यिनीहरू मेरो बन्धनबाट मुक्त हुन चाहन्छन्; अतः यिनीहरूलाई बाधा पुऱ्याइदिनु पऱ्यो” भन्ने सोची घरगृहस्थीको प्रशंसा गर्दै मारले यो गाथा भनेको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २९: धनियसुत्तवण्णनाले लेखेको छ ।

बुद्ध—

१७. “सोचति पुत्तेहि पुत्तिमा, (इति भगवा)
गोमा गोहि तथेव सोचति ।
उपधी हि नरस्स सोचना,
न हि सो सोचति यो निरूपधी’ति ॥”

अर्थ—

१७—“पुत्रहरू हुने पुत्रहरूको कारणमा शोकगर्छ, गाईहरू हुने गाईहरूको कारणमा शोक गर्छ । उपधी (—कामविषयादि बन्धन) नै शोकको कारण हो । जसको उपधी हुन्न उ शोक गर्दैन ।”

१. जब पापीमारले उक्त गाथा (नं. १६) भन्यो तब भगवान्ले “यो पापीमार यिनीहरूको बिघ्नगर्नकोनिमित्त आयो” भनी जान्नुभई फलले फललाई हान्ने ऊँ उसले भनेको कुरा अनुरूप आफूले पनि मार-वादलाई खण्डन गरी ‘उपधी’ शोककै कारण हुन्छ र ‘निरूपधी’ नै शान्तिको कारण हुन्छ भन्नुहुँदै यो गाथा भन्नुभएको हो ।

यस गाथामा अरहत्का कुराहरू प्रकाश पारिएका छन् । जबसम्म क्लेशहरू हुन्छन् तबसम्म उपधीको कारणद्वारा शोकसन्ताप

र दुःख नै हुन्छ । जब सबै क्लेशहरू निरुद्ध हुन्छन् तब सबै प्रकारका शोकसन्ताप र दुःखहरू शान्त हुन्छन् ।

उपदेशको अन्तमा धनिय र उनकी भार्या—दुवैजना प्रव्रजित भए । यसपछि भगवान् पनि आकाशमार्गद्वारा जेतवनमै फर्केर जानुभयो । प्रव्रजित भैसकेपछि उनीहरू दुवैले अरहत्त्व साक्षात्कार गरे र उनीहरू बस्ने ठाउँमा गोपालकहरूले विहार बनाइदिए र आजसम्म पनि सो स्थान 'गोकुलङ्कविहार' को नामले प्रसिद्ध छ भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३९: धनियसुत्तवण्णता, उरग-वगले उल्लेख गरेको छ ।

२३. धम्मदिन्न उपासक

प र च य

धम्मदिन्न (= धर्मदिन्न) उपासक बुद्ध प्रति उत्कृष्ट श्रद्धाहुने उपासकहरूमध्येका एक हुन् । यिनी वाराणशीवासी हुनसक्छन् । जब भगवान् वाराणशीको भृषिपतनको मृगदायमा बसिरहुनु भएको थियो तब भगवान्कहाँ गई यिनले आफूलाई उपदेश गर्ने अनुरोध गरेका थिए । भगवान्ले यिनलाई खोतापत्तिका चार अङ्गहरूको बारेमा उपदेश सुनाउनु भएपछि धम्मदिन्न उपासकले ती अङ्गहरू आफू र आफ्नो परिषद्मा विदग्धमान भएको कुरा प्रकट गरेका थिए । यो सुनेर भगवान्ले उनीहरूको प्रशंसा गर्नुभएको कुरा यहाँ अगाडि अनुदित मूल सूत्रबाट प्रष्टभएको छ ।

यो धम्मदिन्न उपासकका पाँचशय उपासकहरूको एक परिषद् पनि थियो । संयुक्तनिकायट्ठकथानुसार बुद्धको पालामा यो उपासकको जस्तै पाँच पाँचशय उपासकहरूको परिषद् हुने अरू पनि ६ व्यक्तिहरू

[३९६]

बुद्धकालीन गृहस्थीहरू

थिए । जुन कुरा अगाडिको मूल सूत्रको पावटिप्पणीमा उल्लेख गरि-
दिएको छ ।

Dhamma Digital

x

x

x

मूल सूत्र—

१-हामीलाई उपदेश गर्नुहोस्

एक समय भगवान् वाराणशीको ऋषिपतन मृगदायमा बस्नुभएको थियो^१ ।

अनि धम्मदिन्न (= धर्मदिन्न) उपासक^२ पाँचशय उपासक-हरूका साथ जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्-

१. सं. नि. IV. पृ. ३४८: धम्मदिन्नसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. २२३.

२. यी धम्मदिन्न उपासक पाँचशय उपासक परिवारहरू हुने मध्येका एक हुन् । बुद्धको समयमा (१) धम्मदिन्न उपासक, (२) विशाख उपासक, (३) उग्ग गृहपति, (४) चित्र गृहपति, (५) हस्तक आलवक, (६) चुल्लअनाथपिण्डिक र (७) महाअनाथपिण्डिक— यी सातजनाका पाँच पाँचशय उपासक परिवारहरू थिए भनी सार. प. III. पृ. २२३: धम्मदिन्नसुत्तवण्णना, सोत्तापत्तिसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ ।

साईं अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका धम्मदिङ्ग
उपासकले भगवान्‌सँग यस्तो भने —

“भन्ते ! भगवान्‌ले हामीहरूलाई अववाद गर्नुहोस् । भन्ते !
भगवान्‌ले हामीहरूलाई अनुशासन गर्नुहोस् । जो हामीहरूकोनिमित्त
वीर्यकालिक हित र सुख हुनेछ ।”

“धम्मदिङ्ग ! त्यसोभए तिम्रोहूले यस्तो सिक्नुपर्छ—‘जो ती
तथागतभाषित गम्भीर’ तथा गम्भीर अर्थ भएका^१, लोकोत्तर^२ शून्य-
प्रतिसंयुक्त भएका^३ सूत्रहरू हुन् तिम्रोहू समय समयमा प्राप्तगरी
विहार गर्नेछौं ।’ धम्मदिङ्ग ! यसरी नै तिम्रोहूले सिक्नुपर्छ^४ ।”

१. सल्लसुत्तं (सुत्त. नि. पा. पृ. ३६०) आदिमा ऊँ धर्मगम्भीर भएको ।
सार. प. III. पृ. २२३: धम्मदिङ्गसुत्तवर्णना ।
२. चेतनासुत्तं (सं. नि. II. पृ. ५६, ५७, ४४१, ४४५; अं. नि-११,
पृ. ३५८) आदिमा जस्तै अर्थगम्भीर भएको । सार. प. III. पृ.
२२३: धम्मदिङ्गसुत्तवर्णना ।
३. लोकोत्तर अर्थ प्रकाशपार्ने । सार. प. III. पृ. २२३: धम्मदिङ्ग-
सुत्तवर्णना ।
४. खज्जसुत्तं (सं. नि. II. पृ. ३१२: खन्धसंयुत्तं) आदिमा जस्तै
सत्त्वद्वारा शून्य देखाइएका सूत्रहरू । सार. प. III. पृ. २२४: धम्म-
दिङ्गसुत्तवर्णना ।
५. अतः तिम्रोहूले चन्द्रोपमा प्रतिपदा (सं. नि. II. पृ. १६५:

“भन्ते ! केटाकेटीहरूको कंठमा परेर घरबारमा बसेर सुत्ने, काशीको चन्दन लगाउने, मालागन्धबिलेपन धारण गर्ने तथा सुनचाँदी ग्रहण गर्ने हामीलाई यो सजिलो छैन कि—जो ती तथागतभाषित गम्भीर तथा गम्भीर अर्थ भएका र लोकोत्तर शून्यप्रतिसंयुक्त भएका सूत्रहरू समय समयमा प्राप्तगरी विहार गरौं । भन्ते ! पाँचवटा शिक्षापदहरूमा बस्ने हामीहरूलाई योभन्दा माथिल्लो धर्मोपदेश भगवान्ले गर्नुहोस् ।”

“धम्मदिन्न ! त्यसोभए—‘वहाँ भगवान् अरहन्त हुनुहुन्छ, ...’^१ तथा बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ’ भनी उत्कृष्ट प्रसन्नताले (भवेच्चप्पसावेन) युक्त हुनेछौं भनी; ‘भगवान्को धर्म सु-आख्यात छ, ...’^२ तथा विज्ञपुरुष-द्वारा बोधनीय छ’ भनी उत्कृष्ट प्रसन्नताले युक्त हुनेछौं भनी; ‘भगवान्को

चन्द्रपमसुत्तं, कस्सपसंयुत्तंमा उल्लेख भए जस्तै), रथविनीत प्रतिपदा (म. नि. I. पृ. १९२: रथविनीतसुत्तंमा उल्लेख भए जस्तै), मौन प्रतिपदा (अं. नि-३, पृ. २४५: मोनेय्यसुत्तंमा उल्लेख भए जस्तै), महाआर्यवंश (अं. नि-४, पृ. ३०: अरियवंससुत्तंमा उल्लेख भए जस्तै) प्रतिपदाहरू पूरा गर्नुपर्छ भनी भनिएको हो । सार. प. III. पृ. २२४: धम्मदिन्नसुत्तवण्णना, सोतापत्तिसंयुत्तं ।

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ३५६ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।
२. यहाँका बाँकी कुराहरू पनि माथि पृ. ३५६ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

भावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ, ...' र लोकवासीकानिमित्त पुण्यक्षेत्र समान छ' भनी उत्कृष्ट प्रसन्नताले युक्त हुनेछौं भनी तथा 'जुन शील—अखण्ड, अछिद्र, बाग रहित, कमसहित, स्वाधीन, विज्ञप्रशंसित, अपरामर्शित तथा समाधिसंवर्तनिक छ त्यस्ता आर्यकान्त शीलले सुसम्पन्न हुनेछौं' भनी सिक्नुपर्छ । धम्मविद्म ! यसरी नै सिक्नुपर्छ ।”

“भन्ते ! भगवान्‌ले जुन चारवटा स्रोतापत्तिका अङ्गहरू प्रकाश पार्नुभयो ती धर्महरू (= अङ्गहरू) हामीमा विवधमान छन् र हामी पनि ती धर्महरूलाई देखेदछौं । भन्ते ! (किनभने) 'बहाँ भगवान् अरहन्त हुनुहुन्छ, ...तथा बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ' भनी हामीहरू उत्कृष्ट प्रसन्नताले युक्तछौं; 'भगवान्‌को धर्म सु-आह्वयत छ...तथा विज्ञपुरुषद्वारा बोधनीय छ' भनी हामीहरू उत्कृष्ट प्रसन्नताले युक्तछौं; 'भगवान्‌को श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ, ...र लोकवासीकानिमित्त पुण्यक्षेत्र समान छ' भनी हामीहरू उत्कृष्ट प्रसन्नताले युक्तछौं तथा 'जुन शील अखण्ड, अछिद्र, ...तथा समाधिसंवर्तनिक छ त्यस्ता आर्यकान्त शीलले पनि हामी सुसम्पन्नछौं ।”

“धम्मदिद्म ! तिमोहरूको लागि लाभहो, धम्मविद्म ! तिमोहरूको लागि सुलाभ हो जो कि तिमोहरूले स्रोतापत्तिफलको व्याकरण (= प्रकाश) गर्नु ।”

-
१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ३५६ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

२४. धम्मिक उपासक

प रि च य

लोकनाथ बुद्ध भगवान् छंदा नं श्रावस्तीवासी धम्मिक (= धार्मिक) भन्ने एक उपासक थिए । नाम अनुसार उनको प्रतिपत्ति पनि धार्मिक नै थियो । नाम अनुसार काम र काम अनुसार उनको नाम थियो । उनी शरणसम्पन्न, शीलसम्पन्न, बहुश्रुत तथा त्रिपिटकधारी अनागामी थिए । उनी अभिज्ञा^१लाभी तथा आकाशचारी थिए । शंक्षभूमिमै बसेर उनले प्रतिसम्भिदाज्ञान प्राप्त गरेका थिए^२ । उनका पांचशय उपासक परिषद्हरूमा पनि त्यस्तै गुणहरू थिए भनी सुत्त-निपातट्टकथाले^३ उल्लेख गरेको छ ।

१. 'अभिज्ञा' भनी—ऋद्धिविधज्ञान, दिव्यश्रोतज्ञान, परचित्तज्ञान, पूर्वानुस्मरणज्ञान, दिव्यचक्षुज्ञान र आस्रवक्षयज्ञानहरूलाई— भन्दछन् । दी. नि. III. पृ. २२१: सङ्गीतिमुत्तं अथवा हेर बु. प. भा-१, पृ. ५९२: वत्सगोत्रपरिव्राजक ।
२. हेर माथि पृ. ६९ को पादटिप्पणीमा (उपालि गृहपति) ।
३. पृ. ३१६: धम्मिकसुत्तवण्णना, चूलवग्गो ।

एक उपोसथको दिनमा उपोसथिकभई एकान्तमा ध्यानगरी रहेको बेलामा मध्ययामको अन्ततिर उनको मनमा यस्तो परिवर्तकना उठ्यो—“भगवान्‌कहाँ गएर गृहस्थीहरूका प्रतिपत्ति र प्रव्रजितहरूका प्रतिपत्तिका कुराहरू सोध्नुप्यो।” (यो परिवर्तकनाका कारणहरू यहाँ अगाडि अनुदित सूत्रको पादटिप्पणीमा लेखिदिएको छ।) अनि पाँचशय उपासकहरूद्वारा परिवृत्तभई भगवान्‌कहाँ गई उपरोक्त कुराहरू सोध्दै अगाडि अनुदित सूत्रमा भगवान्‌संग यस्तो सोधे—

“पुच्छामि तं गोतम भूरिपठ्व...” आदि।

भगवान्‌ले पनि गाथाद्वारा उत्तर दिनुभयो।

अरू कुराहरू अगाडिको मूल सूत्रबाटै प्रष्ट हुनेछन्।

x

x

x

केही धम्मिक नामहरू

- (१) धम्मिक (थेर)—यिनी श्रावस्तीवासी एक उपासक थिए। जो धर्मतापूर्वक जीविका गर्दथे। एकदिन प्रव्रजित हुने इच्छागरी उनले यो कुरा आफ्नी भार्यालाई भने। भार्याले—“पेटको बालक नजन्मेसम्म पर्खनुहोस्” भनी भनिन्। बालक जन्मेपछि फेरि उपासकले भार्यालाई उही कुरा भने। भार्याले “बालक

ठूलो नभएसम्म पखनुहोस्” भनी भनिन् । त्यसपछि यी उपासक भिक्षु भएर विपश्यना ध्यानहरू गरी चाडैने जसकोनिमित्त कुलपुत्रहरू प्रव्रजित हुन्छन् - त्यो परमार्थ पूरागरे । अनि एकदिन यी धम्मिक स्थविर आफ्नो घरमा गई पुत्रलाई उपदेश गरे । उनी प्रव्रजित भए । पछिगएर घरकी स्त्री पनि प्रव्रजिता भइन् । सबैले अरहत्व प्राप्तगरे । धम्म. प. अ. क. पृ. २९५ः धम्मिकत्थेरवत्थु, पण्डितवगो ।

- (२) धम्मिक (थेर) — यिनी कोशल देशको एक ब्राह्मणकुलमा जन्मेका थिए । यिनको नाम ‘धम्मिक’ थियो । जेतवन महाविहार ढानविएको घटनाबाट प्रभावितभई बुद्धशासनमा प्रव्रजितभई एक गाउँको आवासमा बस्दथे । तर यिनले आगन्तुक भिक्षुहरू आएको सहन सक्दैनथे र यिनको कटुवचनको कारणले गर्दा त्यस आवासमा कुनै पनि भिक्षुहरू टिक्दैनथे र आवास छाडेर जान्थे । अनि त्यहाँका उपासकहरूले यो कुरा बुद्धलाई सुनाए । अनि बुद्ध भगवान्ले उनलाई बोलाउन पठाई—“यी भिक्षु अहिले मात्र यस्ता होइनन् अघि अघि पनि यस्तै थिए” भनी रुखधम्म जातक^१ का कुराहरू बताउनु भई—“धम्मोहवे

१. यहाँ उल्लेख भएको ‘रुखधम्मजातक’ र जा. अ. क. I. पृ. २४०, नं. ७४ मा उल्लेख भएको ‘रुखधम्मजातक’ का कुराहरू मिल्दैनन् । जातकट्टकथा I. पृ. २४० मा लेखेका रुखधम्मजातकका कुराहरू कपिलवस्तुमा पानीको कारणमा ढगडागर्ने शाक्यहरूलाई सम्झाउने उद्देश्यले बताउनु भएको हो ।

रखति धम्मचारी...।” भन्ने गाथाहरूद्वारा अर्ति विनुभयो ।
 थेर. गा. अ. क. I. पृ. ३९७: धम्मिकत्थेरस्स गाथावण्णना,
 चतुक्कनिपात ।

- (३) धम्मिक (आयुष्मान्)—यो आयुष्मान् धम्मिक त्यसवखत
 जातिभूमिको^१ एक आवासमा बसिरहेका थिए । जुनवखत
 भगवान् बुद्ध राजगृहको गृद्धकूट पर्वतमा हुनुहुन्थ्यो । जाति-
 भूमिमा त्यसवखत जम्मा सातवटा आवासहरू थिए । यी
 आयुष्मान् धम्मिक आगन्तुक भिक्षुहरूलाई सहन सक्दैनथे र

१. थेर. गा. पा. पृ. २९०: धम्मिकत्थेरगाथा, तिकनिपातो ।
२. 'जातिभूमि' भनेको साधारणतया विचार गर्दा जन्मेको स्थानलाई
 'जातिभूमि' भनिएको हो भन्ने कुरा बुझिन्छ । तर पपञ्चसूदनीले
 दिएको अर्थलाई हेर्दा यसको खास अर्थ भिन्नै छ । त्यस अनुसार—
 सबै मानिसहरू जन्मेको ठाउँलाई 'जातिभूमि' भनिदैन । अतः
 जसको जन्महुने दिनमा सारा दशहजार लोकधातु नन्दनवन जस्तै
 रमणीयभई जात्यान्धहरूले रूप देख्छन् भूकम्प हुन्छ र अनेक
 प्रकारका प्रातिहार्यहरू देखापर्छन्—त्यस्ता सर्वज्ञ बोधिसत्व जन्मेको
 स्थल शाक्यजनपदको कपिलवस्तु भूमिभागलाई 'जातिभूमि'
 भनिएको हो । अतः यसबाट यो प्रष्ट बुझिन्छ कि 'जातिभूमि'
 भनेको कपिलवस्तुलाई नै भनिएको हो । पपं. सू. II. पृ. १११-१२:
 रथविनीतमुत्तवण्णना ।

यिनका कटुवाक्य आविको कारणद्वारा कुनै पनि आगन्तुक भिक्षुहरू आयुष्मान् धम्मिक भएको आवासबाट निस्केर जान्थे । यस कारणबाट अप्रसन्न भएका दाताहरूले आयुष्मान् धम्मिकलाई सात सात पटकसम्म सातैघटा आवासहरूबाट निकाली दिए । अन्तमा आयुष्मान् धम्मिक राजगृहको गृद्धकूट पर्वतमा बसिरहनु भएका बुद्धकहाँ जाँदा बुद्ध भगवान्ले उनलाई अनेक अतीतका कुराहरू सुनाई सम्झाउनु भएको थियो । जुन कुराहरू विस्मृतरूपले अं. नि-६, पृ. ७८: धम्मिकसुत्त, धम्मिकवग्गोमा उल्लेख भएका छन् ।

- (४) धम्मिक (उपासक) — श्रावस्तीमा पाँचशय धम्मिक (= धामिक) नामका उपासकहरू थिए । तिनीहरूमध्येमा नायक हुने धम्मिक उपासकका सातजना छोराहरू र सातघटी छोरीहरू थिए । उनीहरू सबैले सलाक-यागु, सलाक-भोजन, पाक्षिक-भोजन, नवचन्द्रमा-भोजन र वर्षावासिक-भोजनहरू दानदिन्थे । यसरी पुत्र पुत्री भार्या तथा आफू सहित गरी सबैले सोह्रघटा यागु आवि भोजन प्रदान गर्थे । यसरी यी उपासक शीलवान्भई दानकार्यमा रत रहन्थे ।

एकदिन यी धम्मिक उपासक बिरामी हुँदा यिनले भगवान्कहाँ “आठजना वा सोह्रजना भिक्षुहरू पठाउनुहोस्” भनी खबर पठाए । शास्ताले भिक्षुहरू पठाउनुभयो । उनीहरू आई उपासकसँग—“कुनचाहिं सूत्र सुन्न चाहन्छौ ?” भनी

सोधवा उपासकले—“सबं बुद्धहरूले नछाडेका सतिपट्टानसूत्र सुन्न चाहन्छु” भनी भनेपछि भिक्षुहरूले सतिपट्टानसूत्र सुनाउन-
 थाल्नुभयो । यसं बीच—छ देवलोकहरूबाट छवटा रथहरू
 ल्याई आकाशमा बसी “हाम्रो रथमा आउनुहोस्, हाम्रो रथमा
 आउनुहोस्” भनी कराइरहेको आवाज सुनी “धर्मकथामा बाधा
 हुँदछ” भन्ने सोचेर उपासकले उनीहरूलाई “नकराऊ, नकराऊ”
 भनी भने । तर सूत्र सुनाइरहनु भएका भिक्षुहरूले “मरण देखेर
 नडराउने प्राणीहरू कुनै छैनन्” भन्ने सोचेर वहाँहरू आसनबाट
 उठी फर्कै जानुभयो । उनका जहानहरू पनि हनथाले । मृत्यु-
 पछि धम्मिक उपासक तुषितलोकमा उत्पन्न भए । यसं कुराको
 कारणमा भगवान्‌ले भिक्षुहरूलाई “इधमोवति पेच्चमोदति...!”
 भन्ने गाथा सुनाउनु भएको थियो । धम्म. प. अ. क. पृ. ६४:
 धम्मिकउपासकवत्थ, यमकवग्गो ।

(५) धम्मिक (उपासक)—यिनी पनि श्रावस्तीवासी हुन् । यिनी
 अनागामी थिए । यिनका पाँचशय उपासक परिषद्‌हरू थिए र
 यिनीहरूमा पनि धम्मिक उपासकमा जस्तै गुणहरू थिए । यिनकै
 कुरा यहाँ उल्लेख गरिदिएको छ ।

(६) धम्मिक—यो धम्मिक पियवस्सी (= प्रियवशी) बुद्धका एक
 उपस्थाक थिए । बु. वं. पा. पृ. ३२५: पियवस्सीबुद्धवंसो ।

१. धम्म. प. पा. गा. नं. १६: यमकवग्गो ।

५७) धम्मिक (स्याल) — अतीत समयमा एकवखत हाफ्रा बोधिसत्व मुसाको योनिमा जन्मनु भएको थियो । वहाँका अनेक मुसा परिवारहरू थिए । त्यसवखत यताउता घुम्दाघुम्दै एउटा स्यालले ती मुसाको बथान देख्यो र 'यो मुसाहरूलाई छकाई मुसा खानुपन्थो' भन्ने सोची मुसाहरू बस्ने ठाउँको नगिचमा गई पूर्वतिर हेरी मुख पाई एउटा खुट्टालेमात्र भुइमा टेकी उभिरह्यो । अनि गोचर खोज्दै गइरहेका बोधिसत्वले उसलाई देखेर — "कुनै शीलवान् होला" भन्ने ठानी उसकहाँ गई— "भन्ते ! तपाइको नाम के हो ?" भनी सोध्नुभयो । उसले "मेरो नाम धम्मिक (= धामिक) हो" भनी भन्यो । "किन तपाइ चारखुट्टाले भुइमा नटेकी एउटै खुट्टाले मात्र टेकी बस्नु भएको नि ?" भनी सोध्नुहुँदा "मैले चार खुट्टाले टेकेको खण्डमा यो पृथ्वीले बोक्न सक्दैन" भनी भन्यो । अनि फेरि "तपाइ किन मुख पाई बस्नु भएको नि ?" भनी सोध्नुहुँदा "म हावा बाहेक अरु केही खान्न । त्यसैले मुख पाई बसिरहेको हुँ" भनी भन्यो । फेरि बोधिसत्वले "तापाइ किन पूर्वतिर हेरिरहनु भएको त ?" भनी सोध्नुहुँदा "सूर्यलाई नमस्कार गरी बसिरहेको" भनी भन्यो । उसको कुरामाथि विश्वास गरी बोधिसत्व त्यहाँदेखि दिनको बुइपटक उसको उपस्थानकोनिमित्त आपना बथानहरूका साथ जानथाल्नुभयो । अनि उपस्थानमा आएका मुसाहरू फर्केर जाने बेलामा सबभन्दा पछिल्लो मुसा समाती उसले खान्थ्यो । जब बोधिसत्वले आफ्नो बथान कम भएको देख्नुभयो तब स्यालमाथि

भाशंका गरी परीक्षा गर्दा स्यालको बानी बाहापाउनु भयो ।
जा. भ. क. I. पृ. ३४९: बिलारजातकं, नं. १२८.

- (८) धम्मिक (वग्गो)—यो वर्ग अङ्गुत्तरनिकाय, छक्कनिपातको
पृ. ५९ मा उल्लेख भएको छ ।
- (९) धम्मिक (सुत्तं)—यो सूत्र अङ्गुत्तरनिकायको छक्कनिपात
पृ. ७८: मा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रमा आयुष्मान् धम्मिक
(३) को सम्बन्धमा विस्तृत कुराहरू छन् ।
- (१०) धम्मिक (सुत्तं)—यो सूत्रमा श्रावस्तीवासी अनागामी धम्मिक
उपासक (५) का कुराहरू समुल्लेख भएका छन् । जसको
अनुवाद यहाँ अगाडि गरिदिएको छ । सुत्त. नि. पा. पृ. ३२३:
चूलवग्गो, भ. क. पृ. ३१६.

×

×

×

मूल सूत्र—

१-गृही प्रतिपत्ति

यस्तो मेले सुत्ते^१ ।

एक समय भगवान् श्रावस्ती स्थित अनाथपिण्डिकको जेतवनाराममा बस्नुभएको थियो । अनि धम्मिक (= धार्मिक) उपासक पाँचशय उपासकहरूका साथ जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका धम्मिक उपासकले भगवान्लाई गाथाद्वारा भने—

१. “पुच्छामि तं गोतम भूरिपञ्च,
कथङ्करो सावको साधु होति ।
यो वा अगारा अनगारमेति”,
अगारिनो वा पनुपासकासे ॥

१. सुत्त. नि. पृ. ३२३: धम्मिकसुत्तं, चूलवग्गो; अ. क. पृ. ३१६.

२. सिंहलमा: 'अनगारिमेति' ।

२. “तुवञ्चिह लोकस्स सदेवकस्स,
गतिं पजानासि परायणं च ।
न चत्थि^१ तुल्यो निपुणत्थदस्सी,
तुवञ्चिह बुद्धं पवरं वदन्ति ॥
३. “सब्बं तुवं ज्ञाणमवेच्च धम्मं,
पकासेसि सत्ते अनुकम्पमानो ।
विवट्टच्छदोसि समन्तचक्खु,
विरोचसि विमलो सब्बलोके ॥
४. “आगच्छि^२ ते सन्तिके नागराजा,
एरावणो नाम जिनो ति सुत्वा ।
सो पि तया मन्तयित्वाज्जग्गमा,
साधू ति सुत्वान पतीतरूपो ॥
५. “राजा पि तं वेस्सवणो कुवेरो,
उपेति धम्मं परिपुच्छमानो ।
तस्सा^३पि त्वं पुच्छितो ब्रूसि^४ धीर^५,
सो चा पि सुत्वान पतीतरूपो ॥

१. स्याम र रोमनमा: 'तत्थि' ।

२. स्याम र रोमनमा: 'अगच्छि' ।

३-३. स्याममा: 'ब्रवीसि' ।

६. “ये केचिमे तित्थिया वादसीला,
आजीवका^१ वा यदि वा निगण्ठा^२ ।
पञ्जाय तं नातिरन्ति सब्बे,
ठितो वजन्तं विय सीघर्गामि ॥
७. “ये केचिमे ब्राह्मणा वादसीला,
बुद्धा^३ चा^३ पि ब्राह्मणा सन्ति केचि ।
सब्बे तयि^४ अत्थबद्धा भवन्ति,
यो चा^५ पि अञ्जे^६ वादिनो मञ्जमानो ॥
८. “अयञ्चिह धम्मो निपुणो सुखो च^७,
यायं तया भगवा सुप्पवुत्तो ।

-
१. सिंहल र रोमनमा: ‘आजीविका’ ।
२. स्याममा: ‘निगन्था’ ।
३-३. स्याममा: ‘बुड्ढा वा’ ।
४. सिंहल, स्याम र रोमनमा: ‘तयी’ ।
५. रोमनमा: ‘वा’ ।
६. सिंहलमा: ‘चञ्जे’; रोमनमा: ‘चञ्जे’ ।
७. सिंहलमा: ‘व’ ।

तमेव सब्बे^१ पि सुस्सुसमाना^१,
तं^२ नो वद पुच्छितो बुद्धसेट्ठ ॥

९. “सब्बे पि मे^३ भिक्खवो सन्निसिन्ना,
उपासका चा पि तथेव^४ सोतुं ।
सुणन्तु धम्मं विमलेनानु बुद्धं,
सुभासितं वासवस्सेव देवा ॥”

अर्थ—

१—“महाप्रजावान् गौतम ! तपाइसंग म सोधनचाहन्छु कि—
घरबार त्यागी अनगरिय हुने श्रावक र घरबारमै बसी उपासक हुने
श्रावक—यी दुवै श्रावकहरू कसरी असल हुन्छन्^५ ?

१-१. स्याममा: ‘ममं सुस्सुमाना’; सिहलमा: ‘सुस्सूयमाना’ ।

२. रोमनमा: ‘त्वं’ ।

३. रोमनमा: ‘सब्बेचिमे’ ।

४. स्याममा: ‘तथेव’ ।

५. भनाइको मतलब—कुन किसिमको आचरण गर्ने गृहस्थी-श्रावक
र त्यागी-श्रावकलाई—असल भनिन्छ भनी सोधिएको हो । सुत्त-
नि. अ. क. पृ. ३१६: धम्मिकसुत्तवण्णना, चूलवग्गो ।

२—“देवसहित लोकवासीहरूको गति^१ र सम्पराय^२ तपाइ जान्नुहुन्छ । तपाइ जस्ता निपुण अर्थदर्शी अरू छैनन् । (लोकवासीहरू) तपाइ बुझलाई सर्वश्रेष्ठ भन्दछन् ।

३—“बिशिष्ट प्रज्ञाद्वारा सबै धर्महरू जानी सत्वहरू प्रति अनुकम्पा राख्नुभई तपाइले धर्मप्रकाश पार्नुभएको छ^३ । तपाइमा राग,

१. यहाँ ‘पञ्चगति’ लाई ‘गति’ भनिएको हो । पञ्चगति भनेका यी हुन्— (१) नरकगति, (२) तिरश्चीनगति, (३) प्रेतगति, (४) मनुष्यगति र (५) देवगति । (म. नि. I. पृ. १०४: महासीहनाद-सुत्तं; दी. नि. III. पृ. १८२: सङ्गीतिसुत्तं) । सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१६: धम्मिकसुत्तवण्णना ।
२. गतिहरूबाट मुक्त भएकोलाई यहाँ ‘सम्पराय’ भनिएको हो । अर्थात् ‘परिनिर्वाण’ लाई ‘सम्पराय’ भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१६: धम्मिकसुत्तवण्णना ।
३. यहाँ ‘धर्म प्रकाश पार्नु भएको छ’ भनी -- जे जति ज्ञेयधर्महरू छन् ती सबै जान्नुभई ज-जसलाई ज-जस्तो धर्मोपदेश गर्दा उनीहरूको उद्धार हुने हो त्यस्तो धर्म कुनै पनि गुरुमुष्टि आफूमा नराखी— बताउनु भएको छ भनी भनिएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१६: धम्मिकसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । विशेषगरी यहाँ जुन देवताहरूलाई धर्मोपदेश गर्नुभएको थियो ती देवताहरूको कीर्तन गरी भगवान्को प्रशंसा गरी अगाडिका दुइवटा गाथाहरू भनेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१६: ले उल्लेख गरेको छ ।

द्वेष र मोहरूपी पदा हटिसकेको छ । तपाइले सबै ठाउँहरूलाई देखनसक्नु हुन्छ र तपाइ निर्मलभई सबै लोकमा चम्किनु भएको छ ।

४—“तपाइ ‘जिन’ हुनुहुन्छ भन्ने सुनेर ऐरावण भन्ने नागराजा^१ तपाइकहाँ आए । तपाइसँग छलफल गरी तथा तपाइको धर्मोपदेश सुनी ‘साधु ! साधु !!’ भनी प्रशंसागरी उनी फर्केर गए ।

५—“राजा वैश्रवण (वेस्सवणो) कुवेर^२ पनि धर्मसम्बन्धी प्रश्नहरू सोध्नकोनिमित्त तपाइकहाँ आएका थिए । उनलाई पनि तपाइले उनले सोधेका कुराहरू बताउनुभयो र तपाइको (धर्म) सुनेर प्रसन्नभई उनी फर्केर गए ।

१. यहाँ ‘ऐरावण भन्ने नागराजा’ भनी—एक देवपुत्रलाई भनिएको हो ।

यी ऐरावण (ऐरावण) भन्ने देवपुत्र ‘कामरूपी’ भन्ने दिव्यविमानमा बस्दछन् । जब शक्रदेवेन्द्र उदधान-क्रीडा गर्नको-निमित्त जान चाहन्छन् तब यी देवपुत्रले एकशय पचास (१५०) योजन प्रमाणको शरीर अभिनिर्माण गरी तेत्तीसवटा (३३) शीरहरू पनि अभिनिर्माण गर्छन् । यसरी अभिनिर्मित हात्तीलाई ‘ऐरावण’ भनी भन्दछन् । उसको एक एक शीरमा दुइ दुइवटा दाह्राहरू हुन्छन् । एक एकवटा दाह्रामा सात सातवटा पोखरीहरू हुन्छन् । एक एक पोखरीमा सात सातवटा पद्मिनी र यौटा पद्मिनीमा सात सातवटा फूलहरू हुन्छन् । एक एकवटा फूलमा सात सातवटा पातहरू हुन्छन् र प्रत्येक पातमा सात सातवटी अप्सराहरू नाच्छन् । यिनीहरूलाई ‘पद्म-अप्सरा’ भन्दछन् ।

उपरोक्त तेत्तीसवटा शीरहरूको बीचमा तेत्तीस (३३) योजन भएको 'सुदर्शन-शीर' (सुदस्सनकुम्भो) हुन्छ । त्यसमाथि योजन प्रमाणको मणिमय आसन राखिन्छ र त्यसमाथि तीन योजन अग्लो भएको पुष्पमण्डप बिच्छ्याइएको हुन्छ । अनि त्यसमा बसी अप्सरासङ्घद्वारा परिवृतभई शक्रदेवेन्द्रले दिव्यसम्पत्तिको अनुभव गर्छन् । उदद्यानक्रीडा गरी फर्केपछि सो रूप लोपगरी फेरि अधिकै जस्तै देवपुत्र नै बन्दछन् । यसै कुरालाई लक्षगरी सूत्रमा 'तपाइलाई 'जिन' हुनुहुन्छ भन्ने सुनेर ऐरावण भन्ने नागराजा तपाइकहाँ आए' भनी भनिएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१६-१७: धम्मिक-सुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. रञ्जित हुने भएकोले 'राजा', 'विसाणा' भन्ने राजधानीमा राजगर्ने भएकोले 'वैश्रवण' तथा अधिको नाम अनुसार 'कुवेर' भनिएको हो भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ । त्यसैले सूत्रमा 'राजा वैश्रवण कुवेर' भनी उल्लेख भएको हो ।

अघि उनी 'कुवेर' नामले एक ब्राह्मण महाशाल कुलमा जन्मेका थिए । दानपुण्यहरूको प्रभावद्वारा पछि उनी 'विसाणा' भन्ने राजधानीको अधिपतिभई उत्पन्न भए । त्यसैले उनलाई 'कुवेर' पनि भनिएको हो । आटानाटिय सूत्रमा पनि यसरी उल्लेख भएको छ—“मारिष ! कुवेर महाराजाको 'विसाणा' भन्ने राजधानी छ । त्यसैले कुवेर महाराजालाई 'वैश्रवण' भनी भनिएको हो ।” (दी. नि. III. पृ. १५४: आटानाटियसुत्तं) ।

यहाँ यस्तो लाग्नसक्छ कि—किन बढी टाढा भएको त्रयस्त्रिंश भवनमा बस्ने ऐरावण प्रथमतः आए र किन वैश्रवण उनीभन्दा पछि आए ?

अनि किन एकै नगरमा बस्ने यी धम्मिक उपासक सबै-भन्दा पछि आए ? कसरी यिनले उनीहरू आएका कुरा थाहापाए ? जहाँ कि उनले सूत्रमा उनीहरू आएका कुराहरू बताउँछन् ! यहाँ यस्तो भनिन्छ—

त्यसदिन वैश्रवण राजा अनेक सहस्र मूगाको आसन भएको बाह्र योजनिक नारी वाहनमा बसी मूगाको शस्त्र उठाई दशहजार यक्षहरूद्वारा परिवृत्तभई 'भगवान्सँग प्रश्न सोध्नेछु' भनी आकाशमा बस्ने विमानहरू लिई गइरहेको वेलामा—बेलुकण्ठक नगरवासी नन्दमाताको घरमाथि पुगे । ती उपासिकाको यस्तो महानुभाव थियो—परिशुद्ध शील, सँधै विकालभोजन विरता, त्रिपिटक धारिणी र अनागामी फलमा प्रतिष्ठिता । उनी त्यस समय हावाखानको लागि ऊँचाल उचारी शीतल ठाउँमा उभिई 'अट्टकपारायणवर्ग' का सूत्रहरू (सुत्त. नि. पृ. ४१९) ले प्रतिमण्डित, पदव्यञ्जनहरूले युक्त (गाथाहरू) मधुर स्वरले गाइरहेकी थिइन् । वैश्रवणले त्यहाँ वाहन रोकी "मगध राज्यको पाषाणक चैत्यमा विहार गरिरहनुभएका भगवान्ले सोह्र ब्राह्मण परिचारकहरूलाई यस्तो भन्दुभयो" (सुत्त. नि. पृ. ४३८: पारायनत्थुतिगाथा) भन्ने निगमनसम्मका कुरा सुनी वर्गको अन्तमा—सुवर्णभेरीको आवाज

जस्तै भएकीको कण्ठलाई सुनेर—“साधु ! साधु !! भगिनी”
(=दिदी) भनी प्रशंसा गरे । अनि उनले (=नन्दमाताले)
“यहाँ को हुनुहुन्छ ?” भनी सोधिन् ।

“भगिनी ! (=दिदी) म वैश्रवण हुँ ।”

यी उपासिका पहिले स्रोतापन्ना भएकी थिइन् र
वैश्रवण पछि स्रोतापन्न भएका थिए । यही कारणलाई मनमा राखी
वैश्रवणले उनलाई भगिनीवादले सम्बोधन गरेका हुन् ।

अनि उपासिकाले “हे भद्रमुखी भाई ! अबेर भइसक्यो,
अब जस्तो उचित सम्झ्छौ गर” भनी भन्दा “हे भगिनी ! म
तिमी प्रति सारै प्रसन्न छु । अतः प्रसन्नाकार जनाउनकोनिमित्त म
केही काम गर्न चाहन्छु” भनी भने ।

“हे भद्रमुखी ! त्यसोभए मेरो खेतमा पाकेका धानहरू
कामदारहरूले ल्याउन सक्दैनन् तिमिले तिम्रो परिषद्लाई आज्ञा
देऊ ।”

“हुन्छ” भनी उनले यक्षहरूलाई आज्ञादिए । उनीहरूले
धान ल्याई सडि बाह्रशय भकारीहरू भरिदिए । त्यहाँदेखि भकारी-
हरू कम भएनन् । “नन्दमाताको भकारी जस्तै” भन्ने उक्ति लोकमा
चलनघाल्यो । भकारीहरू भरेर वैश्रवण राजा भगवान्कहाँ गए ।
भगवान्ले “तिमी कुबेलामा आयौ” भनी भन्नुभएपछि उनले
“हो, भगवान्” भनी घटेका कुराहरू जम्मै भगवान्लाई सुनाए ।

यिनै कारणले गर्दा नगिचको चातुर्महाराजिकमा बस्ने भएर पनि वैश्रवण राजा भगवान्कहाँ पछि पुगेका हुन् ।

ऐरावणको चाहिँ बीचबाटामा कुनै काम नपरेको हुनाले उनी चाँडै पुगेका हुन् ।

यी धम्मिक उपासक अनागामी थिए । प्रकृति स्वभावले नै यिनी एकाहारी थिए । तैपनि त्यसदिन उपोसथको दिन भएकोले उपोसथ अष्टाङ्गशील अधिष्ठान गरी संध्यासमयमा शुद्ध तथा असल लुगा लगाई पाँचशय उपासकहरूद्वारा परिवृत्तभई जेतवनाराममा गई धर्मोपदेश सुनी आफ्नो घरमा फर्केर आई ती उपासकहरूलाई उपोसथशील तथा शरणागमन सम्बन्धी गुण युक्त उपदेशहरू सुनाई उनीहरूलाई बिदा दिए । ती प्रत्येक उपासककोनिमित्त अलग अलग कोठामा मुट्टीहात उँचाइ भएका खाटहरू पनि उनकै घरमा बिच्छ्याइ राखेका थिए । उनीहरू आ-आफना कोठामा गई समापत्तिमा बसे । उपासक पनि त्यसरी नै बसे ।

त्यस समय श्रावस्तीमा एकलाख सन्ताउन्नहजार (१,५७,०००) कुलहरू बस्दथे । यहाँ बस्ने मानिसहरूको संख्या अठारकोटी (१८,००,००,०००) थियो । अतः प्रथम यात्रामा हात्ती, घोडा, मानिस तथा भेरी आदिको आवाज श्रावस्ती महासमुद्रको आवाज जस्तै हुन्थ्यो । मध्ययाम बितिसकेपछि त्यो आवाज साम्यहुन्थ्यो । अनि उपासक समापत्तिबाट उठी आफ्नो

गुणानुस्मरण गर्दै—जुन कारणले म मार्गसुख र फलसुखको अनुभव गरिरहेको छु—यो कसको कारणले प्राप्त भएको हो ? भनी विचारगरी हेर्दा ‘भगवान्कै कारणले हो’ भन्ने लागेर भगवान् प्रति अति प्रसन्नभई ‘अहिले भगवान् कुन ध्यानमा बसिरहेनु भएको रहेछ ?’ भनी आवर्जनगरी हेर्दा—दिव्यचक्षुद्वारा उनले ऐरावण र वैश्रवणहरूलाई देखेर फेरि दिव्यश्रोतघातुद्वारा उनीहरूलाई दिइरहेनु भएको धर्मोपदेश पनि सुने । अनि परचित्तज्ञानद्वारा उनीहरूको चित्त प्रसन्न भएको कुरा पनि जाने । अनि “म पनि भगवान्कहाँ गई उपासक र प्रव्रजित—दुवैको हितको प्रतिपत्ति सम्बन्धी कुरा सोध्नुपन्यो” भनी वितर्कना गरी भगवान्कहाँ प्रश्नहरू सोध्न गए ।

त्यसैले एकै नगरमा बस्ने भएर पनि उनी पछि आइपुगे र यसरी उनले ऐरावण र वैश्रवणहरू आएका कुरा पनि जानेका हुन् । त्यसैले सूत्रमा ‘तपाइ ‘जिन’ हुनुहुन्छ भन्ने सुनेर... उनी फर्केर गए’ भनी उल्लेख भएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१७-१९: धम्मिकसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको हो ।

त्यसपछि बुद्धशासनभन्दा बाहिरका लोकसम्मत श्रमण ब्राह्मणहरूभन्दा पनि भगवान् उत्तम हुनुहुन्छ भनी प्रशंसा गर्दै अगाडिका दुइ गाथाहरू (नं. ६ र ७) भनेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१९: ले उल्लेख गरेको छ ।

६—“जो ती वावशील तीर्थीयहरू’ हुन्, जो ती वावशील आजीवक र निगण्ठहरू हुन्—उनीहरू र अरू सबैले—उभिइरहनेले छिटो छिटो हिड्नेलाई भेट्टाउन नसक्ने कं तपाइको प्रजालाई भेट्टाउन सक्दैनन् ।

७—“जो ती बादशील वृद्ध ब्राह्मणहरू छन्^२, जो ती अरू पनि ब्राह्मणहरू छन्—ती सबै तपाइसंगै कुरा सोध्नकोनिमित्त प्रतिबद्ध छन् र यिनीहरू बाहेक अरू पनि^३ जो वादी ठान्नेहरू हुन् तिनीहरू पनि ।

१. “हामी सम्यक् प्रतिपन्न छौं, अरू मिथ्या प्रतिपन्न छन्” भनी वचनतीरले प्रहार गर्दै हिडिरहने नन्दवत्स, कृशसांकृत्य र मक्खली-गोशाल आदि वादीहरूले निर्माण गरेका धर्महरूमा प्रव्रजित भएका पूरणकश्यपादि ६ शास्ताहरूलाई लक्षगरी यहाँ ‘तीर्थीयहरू’ भनी भनिएको हो । ‘निगण्ठ’ भनी निगण्ठ-नाटपुत्रलाई भनिएको हो । ‘अरू सबै’ भनी उनीहरूका शिष्यहरू तथा अनुयायीहरूलाई भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१९: धम्मिकसुत्तवण्णता ।
२. चङ्की, तारुक्ष, पुष्करसाती तथा जाणुस्सोणि आदि ब्राह्मणहरूलाई ध्यानमा राखी यहाँ ‘वृद्ध ब्राह्मणहरू’ भनी भनिएको हो । ‘अरू पनि’ भन्नाले अस्सलायन, वाशिष्ठ, अम्बव्ठ र उत्तर माणवादि-हरूलाई दर्शाइएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१९: धम्मिक-सुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
३. यहाँ ‘अरू पनि’ भन्नाले ब्राह्मण बाहेक क्षत्री, ब्रह्मा, देवगणादिलाई समेत भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१९.

८—“यो धर्म” निपुण तथा सुखावह छ । जसको देशना तपाइ भगवान्‌ले रात्ररी गर्नुभएको छ । सोही धर्म हामी सबै सुन्नचाहन्छौं । बुद्ध श्रेष्ठ ! हामी सोध्दछौं, तपाइले बताउनुहोस् ।

९—“धर्म सुन्नकोनिमित्त बसिरहेका सबै भिक्षु र उपासकहरूले^१ निर्मल हुनुभएका बुद्धले अवबोध गरेका धर्मलाई— इन्द्रको सुभाषितलाई देवताहरूले सुने कै—सुन्नुहोस् ।”

१. यहाँ सप्तत्रिंश बोधिपक्षीय धर्मलाई ‘धर्म’ भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१९: धम्मिकसुत्तवण्णना ।

सप्तत्रिंश बोधिपक्षीय धर्म भनेका यी हुन्—

- (१) चार सतिपट्टान (= चारवटा स्मृतिप्रस्थान),
- (२) चार सम्मप्पधान (= चारवटा सम्यक्प्रधान),
- (३) चार इड्ढिपाद (= चारवटा ऋद्धिपाद),
- (४) पाँच इन्द्रिय (= पाँचवटा इन्द्रियहरू),
- (५) पाँच बल (= पाँचवटा बल),
- (६) सात बोज्जङ्ग (= सातवटा बोध्यङ्गहरू) र
- (७) आठ मग्गङ्ग (= आठवटा मार्गाङ्गहरू) ।

(अभि. ध. सं. परिच्छेद-७; पटि. म. अ. क. पृ. ४०१: महावग्गो, गतिकथावण्णना) ।

२. त्यसवखत त्यहाँ भेलाभई बसिरहेका पाँचशय भिक्षुहरू र आफ्ना परिवारहरूका साथ अरू पनि उपस्थित उपासकहरूलाई औल्याउँदै ‘सबै भिक्षु र उपासकहरू’ भनी भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१९: धम्मिकसुत्तवण्णना ।

बुद्ध—

१०. “सुणाथ मे भिक्खवो सावयामि वो,
धम्मं धृतं तं च चराथ^१ सब्बे ।
इरियापथं पब्बजितानुलोमिकं,
सेवेथ नं अत्थदसो^२ मुतीमा^३ ॥
११. “नो^४ वे विकाले विचरेय्य भिक्खु,
गामे^५ च पिण्डाय^६ चरेय्य काले ।
अकाल चारिं हि सजन्ति सङ्गा,
तस्मा विकाले न चरन्ति बुद्धा ॥
१२. ‘रूपा च सद्दा च रसा च गन्धा,
फस्सा च ये सम्मदयन्ति सत्ते ।
एतेसु धम्मेसु विनेय्य छन्दं,
कालेन सो पविसे पातरासं ॥

-
१. सिंहल र रोमनमा: ‘धराथ’ ।
२-२. सिंहलमा: ‘अत्थदस्सी मुतिमा’; स्याममा: ‘अत्थदस्सी मतिमा’;
रोमनमा: ‘अत्थदस्सी मुतीमा’ ।
३. सिंहल र रोमनमा: ‘न’ ।
४. सिंहल र रोमनमा: ‘गामं’ ।

१३. “पिण्डं च भिक्खु समयेन लद्धा,
 एको पटिककम्म रहो निसीदे ।
 अज्जत्त चिन्ती न मनो बहिद्धा,
 निच्छारये सङ्गहित्तभावो^१ ॥
१४. “सचे पि सो सल्लपे सावकेन,
 अञ्जेन वा केनचि भिक्खुना वा ।
 धम्मं पणीतं तमुदाहरेय्य,
 न पेसुणं नो पि परुपवादं ॥
१५. “वादञ्छि एके पटिसेनियन्ति,
 न ते पसंसाम परित्तपञ्जे ।
 ततो ततो ने पसजन्ति^२ सङ्गा,
 चित्तञ्छि ते तत्थ गमेन्ति दूरे ॥
१६. “पिण्डं विहारं सयनासनं च,
 आपं च सङ्घाटिरजूपवाहनं ।
 सुत्वान धम्मं सुगतेन देसितं,
 सङ्घाय सेवे वरपञ्जसावको ॥

१. सिंहल र रोमनमा: ‘सङ्गहीतत्तभावो’ ।

२. नालन्दा पालिमा: ‘नेव सजन्ति’ ।

१७. “तस्मा हि पिण्डे सयनासने च,
आपे च सङ्घाटिरजूपवाहने ।
एतेसु धम्मेसु अनूपलित्तो,
भिक्षु यथा पोक्खरे वारिविन्दु ॥
१८. “गहट्टवत्तं पन वो वदामि,
यथाकरो सावको साधु होति ।
न हेस^१ लब्भा सपरिग्गहेन,
फस्सेतु^२ यो केवलो भिक्षुधम्मो ॥
१९. “पाणं न हने^३ न च घातयेय्य,
न चानुजञ्जा हनतं परेसं ।
सब्बेसु भूतेसु निधाय दण्डं,
ये थावरा ये च तसन्ति^४ लोके ॥
२०. “ततो अदिन्नं परिवज्जयेय्य,
किञ्चि क्वचि सावको बुज्जमानो ।
न हारये हरतं नानुजञ्जा,
सब्बं अदिन्नं परिवज्जयेय्य ॥

-
१. सिंहल र रोमनमा: 'हेसो' ।
२. स्याम र रोमनमा: 'फस्सेतु' ।
३. सिंहलमा: 'हाने' ।
४. बर्मामा: 'तसा सन्ति' ।

२१. “अब्रह्मचरियं परिवज्जयेय्य,
अङ्गारकामुं जलितं व विञ्जू ।
असम्भुणन्तो पन ब्रह्मचरियं,
परस्स दारं न अतिक्कमेय्य ॥
२२. “सभग्गतो वा परिसग्गतो वा,
एकस्स वेको^१ न मुसा भणेत्य ।
न भाणये भणतं नानुजञ्जा,
सब्बं अभूतं परिवज्जयेय्य ॥
२३. “मज्जं च पानं न समाचरेय्य,
धम्मं इमं^२ रोचये यो गहट्ठो ।
न पायये पिवत्तं^३ नानुजञ्जा,
उम्मादनन्तं इति नं विदित्वा ॥
२४. “मदा हि पापानि करोन्ति बाला,
कारेन्ति^४ चञ्जे पि जने पमत्ते ।
एतं अपुञ्जायतनं विवज्जये,
उम्मादनं मोहनं बालकन्तं ॥

-
१. सिंहल, स्याम र रोमनमा: 'वेको' ।
२. स्याममा: 'इदं' ।
३. स्याममा: 'पिवित्तं'; रोमनमा: 'पिपत्तं' ।
४. सिंहल र रोमनमा: 'करोन्ति' ।

२५. “पाषं न हने न चादिन्नमादिये,
मुसा न भासे न च मज्जपो सिया ।
अन्नह्यचरिया विरमेय्य मेथुना,
रत्ति न भुञ्जेय्य विकाल भोजनं ॥
२६. “मालं न धारे न च गन्धमाचरे,
मञ्चे छमायं व सयेथ सन्थते ।
एतं हि अट्टङ्गिकमाहुपोसथं,
बुद्धेन दुक्खन्तगुना पकासितं ॥
२७. “ततो च पक्खस्सुपवस्सुपोसथं,
चातुर्दसि पञ्चदसि च अट्टमि ।
पाटिहारियपक्खं^१ च पसन्नमानसो,
अट्टङ्गपेतं सुसमत्तरूपं ॥
२८. “ततो च पाते उपवुत्थुपोसथो^२,
अग्नेन पानेन च भिक्खुसङ्घं ।
पसन्नचित्तो अनुमोदमानो,
मथारहं संविभजेथ विञ्जू ॥

१. स्याममाः ‘पाटिहारिकपक्खं’; रोमनमाः ‘पटिहारकपक्खं’ ।

२. स्याममाः ‘उपवुत्थुपोसथो’ ।

२९. “धम्मेन मातापितरो भरेय्य,
पयोजये धम्मिकं सो वणिज्जं ।
एतं गिही वत्तयमप्पमत्तो,
सयम्पभे नाम उपेति देवे’ति ॥”

अथ—

१०—“भिक्षुहो ! मेरो कुरा सुन, म सुनाउँछु, तिमीहरू सबैले धुतधर्मलाई^२ पालन गर । अर्थवर्षा तथा बुद्धिमानीभई प्रव्रजितहरूको अनुरूप ईर्ष्यापथ सेवन गर ।

११—“भिक्षुहो ! विकालमा (= असमयमा) विचरण नगर^३ । समयमै भिक्षाटनकोनिमित्त गाउँमा जाऊ । असमयमा विचरण गर्नेहरूको (चित्त) रागबन्धनले बाँध्छ । त्यसैले बुद्धिमानी पुरुषहरू विकालमा विचरण गर्दैनन् ।

१. प्रथमतः अनगारिय प्रतिपद् प्रकाशपार्ने विचार गरी भगवान्‌ले भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नुहुँदै—‘भिक्षुहो !’ भनी भन्नुभएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३२०: धम्मिकसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. यहाँ ‘धुतधर्म’ भनी क्लेशहरूलाई छेदन गर्ने धर्मलाई ‘धुतधर्म’ भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३२०.

३. यस उपदेशको समयसम्म ‘विकाल समयमा भोजन गर्न नहुने शिक्षापद’ बनिसकेको थिएन । यहाँ चाहिँ केवल उपदेशको रूपमा

(सकालमा भिक्षा जानेले पनि यतरी सिक्नुपर्छ भन्नुहुँदं -)

१२-“जुन ती रूप, शब्द, गन्ध, रस तथा स्पर्शहरूले सत्वहरूलाई मद-प्रमत्त पार्दछ—त्यसमाथि हुने छन्दरागलाई हटाऊ र प्रातःकालिक भोजनकोनिमित्त (समयमै भिक्षाटनकोनिमित्त) निस्क ।

१३-“अनि समयमै लाभ भएको भिक्षा लिएर फर्की एक्लै एकान्तमा बसी मनलाई बाहिर जान नदिई अध्यात्म चिन्तन तथा एकाग्र चित्त गरी बस ।

१४-“यदि उसले कुनै श्रावकसँग वा अरू कुनै भिक्षुसँग कुरा गर्छ भने प्रणीत धर्मका कुराहरू गरोस् र पैशुन्य वा परनिन्दाको कुरा नगरोस् ।

१५-“यहाँ केही वाद गर्छन्; म त्यस्ता अल्पप्रज्ञा हुनेको प्रशंसा गर्दिन । किनकि त्यसकारणद्वारा बन्धन नै बढ्छ । अनि उनीहरूको चित्त (समयविषयनाबाट) टाढा पुग्छ ।

मात्रे 'विकाल' भनिएको हो । विकालमा भिक्षाटन जाँदा हुनसक्ने दोष देखाउनु हुँदैन पृथग्जनलाई यस्तो सम्झाउनु भएको हो । आर्यहरू चाहिँ मार्गफलमा पुग्नेबित्तिकै स्वभावतः नै विकाल भोजनबाट विरत रहन्छन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३२०: धम्मिकसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

१. यहाँ 'श्रावक' भनी कुनै अन्य धर्मावलम्बी साधुसन्तहरूलाई भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३२०.

१६—“सुगतले सुदेशित धर्मलाई सुनेर श्रेष्ठ प्रज्ञाहुने भावकले विण्ड (= भिक्षा भोजन), शयनासन विहार, पानी तथा सङ्घाटी धुने आदि कामहरूमा विचार पुऱ्याई गर्नु ।”

१. यहाँ ‘विचार पुऱ्याई’ भनी—चतुप्रत्ययहरू सेवन गर्दा भिक्षुहरूले जुन प्रत्यवेक्षणा गर्नुपर्ने हो त्यो गरेर भनी भनिएको हो । चीवर सेवन गर्दा भिक्षुले—‘शीतल हटाउनकोनिमित्त, गरम हटाउनकोनिमित्त, कीटपतङ्गादि हटाउनकोनिमित्त र खासगरी लज्जा ढाक्नकोनिमित्त यो चीवर सेवन गर्छु’ भन्ने सम्झेर चीवर सेवन गर्छ । भोजन सेवन गर्दा—‘न क्रीडाकोनिमित्त, न बलवान् हुनकोनिमित्त र न सुन्दर बन्नकोनिमित्त, ... बल्कि निरवदयरूपले जीवन यापन गर्नकोनिमित्त’ भन्ने सम्झेर भिक्षा भोजन गर्छ । शयनासन सेवन गर्दा—‘केवल शीतबाट बचनकोनिमित्त, गरमबाट बचनकोनिमित्त, कीटपतङ्गबाट बचनकोनिमित्त र ऋतुको कारणमा हुने बाधा हटाउनकोनिमित्त’ भन्ने सम्झेर शयनासन सेवन गर्छ । ग्लान-प्रत्यय औषधी सेवन गर्दा—‘केवल रोग व्याधी दूर गरी स्वास्थ्य ठीक राखनकोनिमित्त’ भन्ने सम्झेर ग्लानप्रत्यय औषधी सेवन गर्छ । (म. नि. I. पृ. १४-१५: सन्वासवसुत्तं) सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३२१: धम्मिकसुत्तवर्णना ।

१७—“अतः पिण्ड, शयनासन, पानी र सञ्जाटी^१ धुने आदि कामहरूमा भिक्षु कमलपत्रको पानी जस्तै भई बस्न सक्नुपर्छ ।

(भिक्षुहरूको प्रतिपदको कुरा पछि आगारिय प्रतिपद बताउनु-
हुँदैं भगवान्‌ले यस्तो भन्नुभयो —)

१८—“जुन भिक्षुधर्म मात्र मैले बताएँ त्यो सपरिघाही हुनेले पाउन सक्दैन । अतः तिम्रोहरूलाई गृहस्थी-धर्म बताउँछु । जुन पालन गर्दा असल (गृहस्थी) श्रावक हुनेछो ।

१९—“संसारमा जति स्थावर र जङ्गमहरू छन् ती सबै प्राणीहरू प्रतिको दण्डलाई त्यागी प्रतिहिंसा (= पीडा) नगर्नु, प्राणीघात नगर्नु, प्राणीघात नगराउनु र गर्नेलाई पनि अनुमति नदिनु ।

२०—“त्यसपछि अर्काको भनी जान्ने श्रावकले कसैका कहीं राखेका वस्तुहरू चोरी गरेर नलिन, चोरी नगराउनु र चोरी गर्नेलाई अनुमति पनि नदिनु । सबै प्रकारका चोरीकामहरूलाई त्याग्नु ।

२१—“विज्ञानले खाडलमा बलेको गोलको आगोलाई त्याग्ने कुं
अब्रह्मचर्यलाई त्याग्नु । यदि ब्रह्मचर्य पालन गर्न सक्दैन भने बनि परवार
सेवन नगर्नु ।

१. यहाँ ‘पिण्ड, शयनासन, पानी र सञ्जाटी’ भन्नाले—भोजन, शयनासन, ग्लानप्रत्यय तथा चीवर आदि चतुप्रत्ययलाई भनिएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३२१; धम्मिकसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२२—“समाको बीचमा वा परिषद्को बीचमा अथवा एकले अर्कालाई फूटो नबोल्नु । फूटो बोल्न पनि नलगाउनु र फूटो बोल्नको-
निमित्त अनुमति पनि नदिनु । सबै प्रकारका फूटलाई त्याग्नु ।

२३—“मदघपानको परिणाम उन्मत्त हो भनी जानेर मदघपान-
त्याग्न चाहने गृहस्थीले मदघपान सेवन नगर्नु, मदघपान सेवन नगराउनु
र सेवन गर्नेलाई पनि अनुमति नदिनु ।

२४—“मदको कारणले गर्दा मूर्खहरू पाप गर्छन् र अरू प्रमादी-
हरूले पनि । यस्तो अपुण्यस्थललाई त्याग्नु । उन्मादक र मोहकलाई
मूर्खहरू मात्र रुचाउँछन् ।

(यसपछि उपोसथ शीलको कुरा बताउनुहुँदैन यस्तो भन्नुभयो—)

२५—“प्राणीघात नगर्नु, चोरी नगर्नु, फूटो नबोल्नु, मदघपान
नगर्नु, मैथुन अब्रह्मचर्यलाई त्याग्नु, रातमा^१ विकाल भोजन नगर्नु ।

२६—“माला नलगाउनु, सुगन्ध नलगाउनु, खाट वा भुईँमा
मात्र (बिछ्यौना) बछ्याएर सुत्नु । यसैलाई अष्टाङ्गिक उपोसथ

१. यहाँ ‘रात’ भन्नाले रातमा मात्र नखानू भनिएको होइन । दिनमा
पनि समय बितिसकेपछि नखानू भनिएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क.
पृ. ३२२: धम्मिकसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

(शील) भन्दछन् । जसलाई दुःखको अन्तमा पुग्नुभएका बुद्धले प्रकाश-पार्नु भएको छ ।

(त्यसपछि उपोसथ शील पालन गर्ने समय बताउनुहुँदै यस्तो भन्नुभयो —)

२७—“अनि पक्षको चतुर्दशी, पञ्चदशी (=पूर्णिमा) र अष्टमीमा उपोसथ (शील) पालन गर्नु । त्यस्तैगरी पाटिहारिय पक्षमा^१ पनि । अनि प्रसन्न मन गरी अष्टाङ्गयुक्त उपोसथ (शील) सुसम्पन्न गर्नु ।

२८—“यसरी उपोसथ बस्ने बुद्धिमानोले बिहानपख अन्न तथा पानद्वारा प्रसन्नचित्त गरी यथाशक्य भिक्षुसङ्घलाई दानदिनु अर्थात् भोजन गराउनु ।

२९—“अनि धर्मतापूर्वक आमा-बाबुहरूको भरणपोषण गर्नु र धार्मिक व्यापार गर्नु^२ । जो गृहस्थी (यहाँ उल्लेख भएका) व्रतहरू पालन गर्छ उ ‘स्वयंप्रभा’ भन्ने कामावचर देवलोकमा उत्पन्न हुन्छ ।”

१. वर्षावास बस्नुभन्दा अघिल्लो आषाढ महीना, वर्षावास भित्रका तीन महीना र वर्षावास पछिको कार्तिक महीना समेत गरी जम्मा पाँच महीनालाई यहाँ ‘पाटिहारियपक्ष’ भनिएको हो । कसैले — ‘आषाढ, कार्तिक तथा फागुन’ महीनाहरूलाई ‘पाटिहारियपक्ष’ भनेका छन् । सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३२३.

२. (१) शस्त्र-ब्यापार, (२) सत्व-ब्यापार, (३) मांस-ब्यापार, (४) मदिरा-ब्यापार र (५) विष-ब्यापार (अं. नि-५, पृ. ४५४: वणिज्जमुत्तं, उपासकवग्गो) लाई छाडी अरू ब्यापारलाई 'धार्मिक ब्यापार' भनिएको हो । ब्यापार शब्दले कृषी गौपालनलाई पनि लिइएको छ भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३२३: धम्मिकमुत्तवण्णना, चूलवग्गले उल्लेख गरेको छ ।

२५. नन्दिय शाक्य

प रि च य

नन्दिय शाक्यको बारेमा उपलब्ध भएका अगाडि अनुदित तीनवटा सूत्रहरूको अध्ययनपछि यो स्पष्ट हुन्छ कि यी नन्दिय शाक्य कपिलवस्तुवासी हुन् । तर मूल सूत्र र अट्टकथाहरूमा यिनी कसका छोरा हुन् भन्ने सम्बन्धमा भने कतै कुनै कुराको उल्लेख भएको पाइँदैन । जे होस् यिनी एक शाक्यपुत्र थिए ।

भगवान् बुद्ध कपिलवस्तुको न्यम्रोधाराममा बसिरहनु भएको वेलामा वहाँकहाँ गई यिनले पहिलेपल्ट “जोसँग चार त्र्योतापत्ति-अङ्गहरू हुन्छन् उसैलाई प्रमादविहारी भन्छन् के ?” भन्ने प्रश्न सोधेका थिए । दोश्रो पटक भेटहुँदा भगवान्ले यिनलाई “चार कारणहरूले युक्त हुने पुरुष त्र्योतापन्न हुन्छ” भन्ने कुरा सुनाउनु भएको थियो । जब भगवान् वर्षावास गर्नकोनिमित्त कपिलवस्तुबाट श्रावस्तीमा जानुभयो तब श्रावस्तीमा गई आफ्नो कामकाज गरी त्बहीं तीनसहीना बिताई यिनले बुद्धसँग सत्संगत पनि गरेका थिए । यस बीचमा एकदिन यिनले भगवान्सँग “नानाविषयमा मनलगाई बस्ने हामीहरूले कुन विषयमा

मनलगाई बस्नु बढिया होला ?” भनेर गरेका प्रश्नको उत्तरमा भगवान्ले यिनलाई ६ विषयहरूमा मनलगाई ५ विषयको अनुस्मरण गरेर बस्ने अतिउपदेश दिनुभएको थियो । जुन कुराहरू यहाँ अगाडि अनुदित सूत्रहरूमा प्रष्ट भएका छन् ।

×

×

×

भिन्नाभिन्ने नन्दिय नामहरू

(१) नन्दिय (स्थविर)—यी स्थविर कपिलवस्तु नगरको एक शाक्यकुलमा जन्मेका थिए । यिनी जन्मिदा आमा-बाबुहरू नन्दित भएको हुनाले यिनको नाम नै ‘नन्दिय’ रहन गएको हो भनी थेर. गा. अ. क. I. पृ. ८२: नन्दियत्थेरस्त गाथावण्णनाले उल्लेख गरेको छ । बैशमा पुगेपछि कपिलवस्तुका अनुरुद्धादि शाक्यहरू प्रव्रजित भएको देखेर यिनी पनि प्रव्रजित भएका थिए र पछि यिनले अरहत्व पनि प्राप्त गरे भनी उक्त वण्णनामा नै उल्लेख भएको छ ।

एक समय यी स्थविर आयुष्मान् अनुरुद्ध र आयुष्मान् किम्बल्लहरूसँग पाचिनवंसदायमा बसिरहेका कुरा म. नि. III. पृ. २२३: उपक्किलेसमुत्तमा, म. नि. I. पृ. २५६: चूलगोसिङ्ग-सुत्तमा, महा. व. पा. पृ. ३८१: पाचीनवंसदाय गमनकथा,

कोसम्बकदण्डधमा तथा म. नि. II. पृ. १४८: नलकपानसुत्तमा पनि पाइन्छ ।

(२) नन्दिय—यिनी वाराणशीवासी एक श्रद्धासम्पन्न कुलगृहका एक पुत्र हुन् । यिनी पनि उनका आमा-बाबुहरू जस्तै श्रद्धावान् थिए । यिनलाई अपना आमा-बाबुहरूले मामाकी छोरी रेवती भन्ने कन्यासँग विवाह गरिदिएका थिए । यिनले चारवटा कोठाहरूले युक्त भएका चारवटा शाला बनाई बुद्धसहित भिक्षु-सङ्घलाई दानदिएका थिए । पछि यिनी त्रयस्त्रिंश दिव्यलोकमा उत्पन्न भए । धम्म. प. अ. क. पृ. ४७७: नन्दियस्सवत्थु, पियवग्गो—१६, यसै सन्दर्भमा भगवान्ले 'चिरप्पवासि पुरिसं...' भन्ने धम्मपदको गाथा देशना गर्नुभएको थियो । यी नन्दियका कुरा विमा. व. अ. क. पृ. १७६: रेवतीविमानमा र पेत. व. अ. क. पृ. १८४: रेवतीपेतवत्थुमा पनि उल्लेख भएको पाइन्छ ।

(३) नन्दिय (परिव्राजक)—यिनी उही परिव्राजक हुन् जसले श्रावस्तीमा बसिरहुनु भएका भगवान्कहाँ गई वहाँसँग कति अङ्गहरूको भाविता गर्दा निर्वाणगामी हुन सकिन्छ ? भन्ने प्रश्न सोधेका थिए । सं. नि. IV. पृ. ११: नन्दियसुत्तं, मगसंयुत्तं ।

(४) नन्दिय (राजा)—यिनी १६ कल्प अघिका एक राजा हुन् । जो पछि बुद्धको पालामा तिलमुट्टिदायकत्थेर भए । अप. दा. पा. I. पृ. २८५: तिलमुट्टिदायकत्थेर अपदानं ।

- (५) नन्दिय (शाक्य) — यिनकै कुरा यहाँ अगाडि लेखिविएको छु । यिनी कपिलवस्तुवासी हुन् । भगवान् कपिलवस्तुमा छँदा यिनले वहाँसँग प्रश्नहरू सोधेका थिए र पछि वर्षावासकोनिमित्त भगवान् कपिलवस्तुबाट श्रावस्तीमा जानुभएपछि श्रावस्तीमै गई यिनले पनि वर्षावास बिताएका थिए ।
- (६) नन्दिय (बाँदर) — यिनी बोधिसत्त्व बाँदर थिए । एक समय बोधिसत्त्व नन्दिय भन्ने बाँदर भई जन्मेका थिए । उनको भाइ बाँदरको नाम चुल्लनन्दिय थियो । यिनीहरूका ८० हजार बाँदर परिषद् थियो । यिनीहरूकी आमा बाँदरनी अन्धी थिई । पछिगएर आफ्नो जमातलाई छाडेर आफ्नी अन्धी आमाको हेरचाह गरी बस्नथाले । त्यसवखत एक दुष्ट ब्याधा ब्राह्मणले यिनीहरू सबैलाई मारिदियो । यो जातकका कुरा वेणुवनमा बसिरहुनु भएका भगवान् बुद्धले देवदत्तको क्रूरताको बारेमा भिक्षुहरूको बीचमा भइरहेको कुराको सन्दर्भमा बताउनु भएको हो । जा. अ. क. I-II. पृ. ५१२; चूलनन्दियजातकं, नं. २२२; हेर बु. ज्ञा. भा-३, पृ. ९ मा पनि ।
- (७) नन्दिय (मृग) — यी नन्दिय मृग बोधिसत्त्व थिए । अतीत समयमा बोधिसत्त्व मृगयोनीमा जन्मेका थिए र उनको नाम 'नन्दिय' थियो । त्यस समय बोधिसत्त्व नन्दिय मृग राजाले आफ्ना आमा-बाबुहरूको भरणपोषण गर्दथे र धेरै मृगहरूको-निमित्त अभयदान प्राप्त गराइदिएका थिए । यी नन्दिय मृग-

राजाको कथा जा. अ. क. III. पृ. १९०: नन्दिदयमिगराज-जातकमा उल्लेख भएको पाइन्छ । जा. नं. ३८५ । यो जातकको कुरा जेतवनमा बसिरहनु भएका भगवान् बुद्धले मातृपोषक एक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

(८) नन्दिदय (सुत्तं)—यो त्यो सूत्र हो जुन सूत्रमा श्रावस्तीमा बसिरहनु भएका भगवान्सँग नन्दिदय परिभ्राजकले “कति धर्महरूको भाविता गन्यो भने निर्वाणगामी हुनसकिन्छ ?” भन्ने प्रश्न सोधेका कुराहरू छन् । सं. नि. IV. पृ. ११: नन्दिदयसुत्तं, मग्गसंयुत्तं ।

(९) नन्दिदय (सक्कसुत्तं)—यो त्यो सूत्र हो जुन सूत्रमा कपिल-वस्तुको न्यग्रोधाराममा बसिरहनु भएका भगवान्सँग नन्दिदय शाक्यले “भन्ते ! जोसँग स्रोतापत्ति अङ्गहरू हुन्नन् उसैलाई प्रमादविहारी भन्दछन् के ?” भन्ने प्रश्न सोधेका कुराहरू छन् । सं. नि. IV. पृ. ३३९: नन्दिदयसक्कसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं । यस सूत्रको अनुवाद यहाँ अगाडि गरिदिएको छ ।

(१०) नन्दिदय (सुत्तं)—यो त्यो सूत्र हो जुन सूत्रमा कपिलवस्तुको न्यग्रोधाराममा बसिरहनु भएका भगवान्ले नन्दिदय शाक्यलाई “चार अङ्गले युक्त हुने पुरुष स्रोतापन्न हुन्छ” भन्ने कुराको उपदेश गर्नुभएको छ । सं. नि. IV. पृ. ३४५: नन्दिदयसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं । यसको अनुवाद पनि यहाँ अगाडि गरिदिएको छ ।

- (११) नन्दिय (मुत्तं)—यो त्यो सूत्र हो जुन सूत्रमा नन्दिय शाक्यले श्रावस्तीमा वर्षावास गरिरहनु भएका भगवान्सँग “विविधाकारले बस्ने हामीहरूले कुन प्रकारले जीवन बिताउनु बढिया होला ?” भन्ने प्रश्न सोधेका कुराहरू छन् । यसको अनुवाद पनि यहाँ अगाडि गरिदिएको छ । अं. नि-११, पृ. ३७७: नन्दियमुत्तं, अनुस्सतिवग्गो ।
- (१२) नन्दिय (मिगजातकं)—यो त्यो जातक हो जसमा नन्दिय मृगराजाले आफ्ना आमा-बाबुहरूको भरणपोषण गरेको र अनेक मृगहरूकोनिमित्त अभय प्राप्त गराइदिएका कुराहरू छन् । जा. अ. अ. III. पृ. १९०: नन्दियमिगजातकं, नं. ३८५.

×

×

×

मूल सूत्र—

१—प्रमाद तथा अप्रमाद विहारी

एक समय भगवान् शाक्य (जनपद) को कपिलवस्तु स्थित न्यप्रोधाराममा (निग्रोधारामे) बस्नु भएको थियो^१ । अनि नन्दिय शाक्य जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका नन्दिय शाक्यले भगवान्सँग यस्तो भने —

“भन्ते ! जो आर्यश्रावकमा सबैका सबै चार खोतापत्ति-अङ्गहरू हुँदैनन्, भन्ते ! उसैलाई प्रमादविहारी आर्यश्रावक भन्दछन्, होइन त ?”

“नन्दिय ! जसमा सबैका सबै चार खोतापत्ति-अङ्गहरू हुँदैनन् —त्यसलाई बाहिरी पृथक्जनपक्षमा रहने भनी म भन्दछु । नन्दिय ! त्यसोभए जसरी आर्यश्रावक प्रमादविहारी र अप्रमादविहारी हुन्छ त्यो कुरा सुन, रात्ररी मनमा राख् भन्नेछु ।”

१. सं. नि. IV. पृ. ३३९: नन्दियसक्कमुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं, अ. क.

III. पृ. २२३.

“हवस्, भन्ते !” भनी नन्दिय शाक्यले भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिए । अमि भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—

(क) “नन्दिय ! कसरी आर्यश्रावक प्रमादविहारी हुन्छ त ?

बुद्धगुण — “नन्दिय ! यहाँ आर्यश्रावक बुद्ध प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएको हुन्छ (बुद्धे अवेच्चप्पसादेन समन्नागतो होति) — ‘वहाँ भगवान् अरहन्त हुनुहुन्छ, सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, विदधाचरण सम्पन्न हुनुहुन्छ, सुगत (= असल ठाउँमा अथवा निर्वागमा पुग्नुभएका) हुनुहुन्छ, लोकविद् हुनुहुन्छ, अनुत्तर पुरुषदम्प्य सारथी हुनुहुन्छ, देव-मनुष्यहरूका शास्ता हुनुहुन्छ तथा बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ ।’ उ यो बुद्ध प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्नभई सन्तुष्ट हुन्छ । तर उ दिवाप्रविवेकमा र राती ध्यानगर्नमा उत्तरोत्तर कोशिस गर्दैन । यसरी प्रमादीभई विहार गर्ने उसमा प्रामोदघ हुन्न । प्रामोदघ नहुनेको प्रीति हुन्न । प्रीति नहुनेको प्रशब्धि (पस्सद्धि) हुन्न । प्रशब्धि नहुनेको दुःख विहार हुन्छ । दुःखी-चित्त समाधिष्ठ हुन्न र असमाहितचित्तमा धर्महरू^१ प्रादुर्भाव हुन्न । धर्महरूको प्रादुर्भाव नहुनाको कारणले गर्दा उसलाई प्रमादविहारी नै भन्दछन् ।

धर्मगुण — “नन्दिय ! फेरि यहाँ आर्यश्रावक धर्म प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएको हुन्छ—‘भगवान्को धर्म सु-आख्यात छ,

१. यहाँ ‘धर्महरू’ भनी समथ र विपश्यना ध्यानहरूलाई भनिएको हो भनी सं. नि. अ. क. III. पृ. २२३: नन्दियसकसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

प्रत्यक्षणीय छ, अ-कालिक (= तत्कालफलदायी) छ, 'आऊ हेर' भन्न योग्य छ, औपनयिक (= निर्वाण नजिक पुन्याउने) छ तथा विज्ञपुरुष-द्वारा बोधनीय छ ।' उ यो धर्म प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्नभई सन्तुष्ट हुन्छ । तर उ विवा प्रविवेकमा र राती ध्यानगर्नमा उत्तरोत्तर कोशिस गर्दैन । यसरी प्रमादिभई विहार गर्ने उसमा प्रामोदघ हुन्न । प्रामोदघ नहुनेको प्रीति हुन्न । प्रीति नहुनेको प्रशब्धि हुन्न । प्रशब्धि नहुनेको दुःखविहार हुन्छ । दुःखीचित्त समाधिष्ठ हुन्न र असमाहितचित्तमा धर्महरू प्रादुर्भाव हुन्न । धर्महरूको प्रादुर्भाव नहुनाको कारणले गर्दा उसलाई प्रमादविहारी नै भन्दछन् ।

सङ्गुण — “नन्दिय ! फेरि यहाँ आर्यभावक सङ्घ प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएको हुन्छ — ‘भगवान्को श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ, ऋजुप्रतिपन्न छ, न्यायमार्ग प्रतिपन्न छ, उपयुक्तमार्ग प्रतिपन्न छ; यिनै चारजोर अर्थात् आठ पुद्गलहरू भगवान्का श्रावकसङ्घ हुन् जो पूजनीय छन्, पाहुना बनाउन योग्य छन्, वाक्षिण्य छन्, हातजोरी नमस्कार गर्ने योग्य छन् र लोकवासीकानिमित्त पुण्यक्षेत्र समान पनि छन् ।’ उ यो सङ्घ प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्नभई सन्तुष्ट हुन्छ । तर उ विवा प्रविवेकमा र राती ध्यानगर्नमा उत्तरोत्तर कोशिस गर्दैन । यसरी प्रमादीभई विहार गर्ने उसमा प्रामोदघ हुन्न । प्रामोदघ नहुनेको प्रीति हुन्न । प्रीति नहुनेको प्रशब्धि हुन्न । प्रशब्धि नहुनेको दुःखविहार हुन्छ । दुःखीचित्त समाधिष्ठ हुन्न र असमाहितचित्तमा धर्महरू प्रादुर्भाव हुन्न । धर्महरूको प्रादुर्भाव नहुनाको कारणले गर्दा उसलाई प्रमादविहारी नै भन्दछन् ।

आर्यशील—“नन्दिय ! फेरि यहाँ आर्यश्रावक आर्यकान्त शीलले सुसम्पन्न भएको हुन्छ अर्थात् उसको शील—अस्वण्ड, अछिद्र, दागरहित, क्रमसहित, स्वाधीन, विज्ञप्रशंसित, अपरामर्शित तथा समाधि-संवर्तनिक हुन्छ । उ यो आर्यकान्त शीलमा सन्तुष्ट हुन्छ । तर उ दिवा प्रविवेकमा र राती ध्यानगर्नमा उत्तरोत्तर कोशिस गर्दैन । यसरी प्रमादीभई विहार गर्ने उसमा प्रामोदघ हुन्न । प्रामोदघ नहुनेको प्रीति हुन्न । प्रीति नहुनेको प्रशब्धि हुन्न । प्रशब्धि नहुनेको दुःखविहार हुन्छ । दुःखीचित्त समाधिष्ठ हुन्न र असमाहित चित्तमा धर्महरू प्रादुर्भाव हुन्न । धर्महरूको प्रादुर्भाव नहुनाको कारणले गर्दा उसलाई प्रमादविहारी नै भन्दछन् ।

“नन्दिय ! यसरी आर्यश्रावक प्रमादविहारी हुन्छ ।

(ख) “नन्दिय ! यहाँ आर्यश्रावक बुद्ध प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएको हुन्छ—‘वहाँ भगवान् अरहन्त हुनुहुन्छ,...’ तथा बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ ।’ तर उ यो बुद्ध प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएर मात्र सन्तोष नलिई दिवा प्रविवेकमा र राती ध्यानगर्नमा उत्तरोत्तर कोशिस गर्छ । यसरी अप्रमादीभई विहार गर्ने उसमा प्रामोदघ हुन्छ । प्रामोदघ हुनेको प्रीति हुन्छ । प्रीतिमन हुनेको काय प्रशब्धि हुन्छ । प्रशब्धि काय भएपछि सुखानुभव हुन्छ । सुखीको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ र समाहित-

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ४४१ “बुद्धगुणमा” ऊँ दोह्याई पढ्नु ।

चित्तमा धर्महरू प्रादुर्भाव हुन्छन् । धर्महरूको प्रादुर्भाव हुनाको कारणले गर्दा उसलाई अप्रमादविहारी नै भन्नुपर्छ ।

“नन्दिय ! फेरि यहाँ आर्यश्रावक धर्म प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएको हुन्छ—‘भगवान्को धर्म सु-आख्यात छ, ...^१ तथा विज्ञ-पुरुषद्वारा बोधनीय छ ।’ तर उ यो धर्म प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएर मात्र सन्तोष नलिई दिवा प्रविवेकमा र राती ध्यानगर्नमा उत्तरोत्तर कोशिस गर्छ । यसरी अप्रमादीभई विहार गर्ने उसमा प्रामोदच हुन्छ । प्रामोदच हुनेको प्रीति हुन्छ । प्रीतिमन हुनेको काय प्रशब्धि हुन्छ । प्रशब्धि काय भएपछि सुखानुभव हुन्छ । सुखीको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ र समाहितचित्तमा धर्महरू प्रादुर्भाव हुन्छन् । धर्महरूको प्रादुर्भाव हुनाको कारणले गर्दा उसलाई अप्रमादविहारी नै भन्दछन् ।

“नन्दिय ! फेरि यहाँ आर्यश्रावक सङ्घ प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएको हुन्छ—‘भगवान्को श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ, ...^२ र लोक-वासीकोनिमित्त पुण्यक्षेत्र समान पनि छन् ।’ तर उ यो सङ्घ प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएर मात्र सन्तोष नलिई दिवा प्रविवेकमा र राती ध्यानगर्नमा उत्तरोत्तर कोशिस गर्छ । यसरी अप्रमादीभई विहार गर्ने उसमा प्रामोदच हुन्छ । प्रामोदच हुनेको प्रीति हुन्छ । प्रीतिमन हुनेको काय प्रशब्धि हुन्छ । प्रशब्धि काय भएपछि सुखानुभव हुन्छ । सुखीको चित्त

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ४४१ “धर्मगुणमा” ऊँ दोह-याई पढ्नु ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ४४२ “सङ्घगुणमा” ऊँ दोह-याई पढ्नु ।

समाधिष्ठ हुन्छ र समाहितचित्तमा धर्महरू प्रादुर्भाव हुन्छन् । धर्महरूको प्रादुर्भाव हुनाको कारणले गर्दा उसलाई अप्रमादविहारी नै भन्दछन् ।

“नन्दिय ! फेरि यहाँ आर्यश्रावक आर्यकान्त शीलले सुसम्पन्न भएको हुन्छ अर्थात् उसको शील—अखण्ड, अछिद्र, वागरहित, क्रमसहित, स्वाधीन, विज्ञप्रशंसित, अपरामर्शित तथा समाधिसंवर्तनिक हुन्छ । तर उ यो आर्यकान्तशीलमा मात्र सन्तोष नलिई दिवा प्रविवेकमा र राती ध्यानगर्नमा उत्तरोत्तर कोशिस गर्छ । यसरी अप्रमादीभई विहार गर्ने उसमा प्रामोदय हुन्छ । प्रामोदय हुनेको प्रीति हुन्छ । प्रीतिमन हुनेको काय प्रशब्धि हुन्छ । प्रशब्धि काय भएपछि सुखानुभव हुन्छ । सुखीको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ र समाहित चित्तमा धर्महरू प्रादुर्भाव हुन्छन् । धर्महरूको प्रादुर्भाव हुनाको कारणले गर्दा उसलाई अप्रमाद-विहारी नै भन्दछन् ।

“नन्दिय ! यसरी आर्यश्रावक अप्रमादविहारी हुन्छ ।”

×

×

×

मूल सूत्र—

२-चार कारणले स्त्रोतापन्न हुन्छ

कपिलवस्तुमा^१ । एक छेउमा बसेका नन्दिय शाक्यलाई भगवानले यस्तो भन्नुभयो—

“नन्दिय ! चार कारणले सम्पन्न भएको आर्यश्रावक अविनिपाती निश्चित सम्बोधिपरायण तथा स्त्रोतापन्न हुन्छ ।

“कुन चार कारणले भने ?—(१) नन्दिय ! यहाँ आर्यश्रावक बुद्ध प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न भएको हुन्छ (बुद्धे अवेच्चप्पसादेन समन्नागतो होति)—‘यहाँ भगवान् अरहन्त हुनुहुन्छ,...^२ तथा बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ ।’ (२) धर्म प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न भएको हुन्छ—‘भगवान्को धर्म सु-आख्यात छ,...^३ तथा विज्ञपुरुषद्वारा

१. सं. नि. IV. पृ. ३४५: नन्दियसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ४४१ “बुद्धगुणमा” ऊँ दोह-याई पढ्नु ।

३. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ४४१ “धर्मगुणमा” ऊँ दोह-याई पढ्नु ।

बोधनीय छ ।' (३) सङ्ग प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न भएको हुन्छ—
 —'मगवान्को भावकसङ्ग सु-प्रतिपन्न छ, ..' १ र लोकवासीकानिमित्त
 पुण्यक्षेत्र समान पनि छन् ।' (४) आर्यकान्त शीलले सुसम्पन्न भएको हुन्छ
 अर्थात् उसको शील—अखण्ड, ... २ तथा समाधिसंबर्तनिक हुन्छ ।'

“नन्दिय ! यी चार कारणले सम्पन्न भएको आर्यभावक
 अविनिपाती, निश्चित सम्बोधिपरायण तथा स्रोतापन्न हुन्छ ।”

-
१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ४४२ “सङ्गगुणमा” ॐ दोह्याई पढ्नु ।
  २. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ४४३ “आर्यशीलमा” ॐ दोह्याई पढ्नु ।

मूल सूत्र—

३-हामीले के गर्नुपर्छ ?

एक समय भगवान् शाक्य (जनपद) को कपिलवस्तु स्थित न्यग्रोधाराममा (निग्रोधारामे) विहार गरिरहनु भएको थियो' । त्यस समय भगवान् श्रावस्तीमा वर्षावास बस्नकोनिमित्त जानलाग्नु भएको थियो । अनि नन्दिय शाक्यले सुने—“भगवान् श्रावस्तीमा वर्षावास बस्नकोनिमित्त जान चाहनु हुन्छ ।” त्यसपछि नन्दिय शाक्य-लाई यस्तो लाग्यो—“म पनि श्रावस्तीमा वर्षावास बस्न जानेछु । त्यहाँ काम-काज पनि गर्नेछु र समय समयमा भगवान्को दर्शन पनि पाउने छु ।”

अनि श्रावस्तीमा वर्षावास बस्नकोनिमित्त भगवान् जानुभयो । नन्दिय शाक्य पनि श्रावस्तीमा वर्षावास बस्नकोनिमित्त गए । त्यहाँ (आफ्नो) काम-काज पनि गरे र भगवान्को दर्शन पनि समय समयमा पाउनथाले । त्यस समय “तीनमहीना बितिसकेपछि, चौधर पनि सिद्धिए-

---

१. अं. नि-११, पृ. ३७७: नन्दियसुत्तं, अनुस्सतिवग्गो, अ. क. II.

पृ. ८६४.

पछि भगवान् चारिकार्थ जानु हुनेछ” भनी केही भिक्षुहरू भगवान्को चीवर सिउँदें थिए । अनि नन्दिय शाक्यले — “तीनमहीना बितिसकेपछि चीवर पनि सिद्धिएपछि भगवान् चारिकार्थ जानु हुनेछ भनेर केही भिक्षुहरू भगवान्को चीवर सिउँदेंछन्” भन्ने कुरा सुने ।

अनि नन्दिय शाक्य जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका नन्दिय शाक्यले भगवान्सँग यस्तो भने—“भन्ते ! मैले सुनें कि ‘तीनमहीना बितिसकेपछि, चीवर पनि सिद्धिएपछि भगवान् चारिकार्थ जानु हुनेछ’ भनी केही भिक्षुहरू भगवान्को चीवर सिउँदेंछन् । भन्ते ! नाना विषयमा मनलगाई बस्ने हामीहरूले कुन विषयमा मनलगाई बस्नु बढिया होला ?”

“साधु, साधु ! नन्दिय !; नन्दिय ! तिमोहरू जस्ता कुलपुत्रहरूकोनिमित्त यो प्रतिरूप छ जो कि तथागतकहाँ आई तिमोले — “भन्ते ! नानाविषयमा मनलगाई बस्ने हामीहरूले कुन विषयमा मनलगाई बस्नु बढिया होला ?” भनी सोध्यौं । (१) नन्दिय ! श्रद्धावान् (पुरुष) आराधक ब्रह्मसक्छ (=निर्वाण प्राप्त गर्न सक्छ), अश्रद्धावान् सक्तेन; (२) शीलवान् आराधक ब्रह्मसक्छ, दुश्शीलवान्

---

१. यस्तै प्रकारको प्रश्न महानाम शाक्यले भगवान्सँग सोध्दा भगवान्ले उनलाई कस्तो उपदेश गर्नुभयो भन्ने कुरा बुझ्न चाहेमा बु. गृ. भा-१, पृ. २२४ मा हेर्नु ।

सकतेन; (३) वीर्यवान् आराधक ब्रह्मसक्य, अ-वीर्यवान् सकतेन;
 (४) स्मृतिमान् आराधक ब्रह्मसक्य, अ-स्मृतिमान् सकतेन; (५) समा-
 हित चित्त हुने आराधक ब्रह्मसक्य, अ-समाहित चित्त हुने सकतेन;
 (६) प्रज्ञावान् आराधक ब्रह्मसक्य, अ-प्रज्ञावान् सकतेन । नन्दिय !
 यी छ धर्महरूमा प्रतिष्ठितभई अरू पाँच धर्महरूमा तिमिले स्मृति राख्न
 सक्नु पर्छ ।

बुद्धगुण - (१) “नन्दिय ! यसरी तिमिले तथागतको अनु-
 स्मरण गर्नसक्नु पर्छ—‘वहाँ भगवान् अरहन्त हुनुहुन्छ, सम्यक्सम्बुद्ध
 हुनुहुन्छ, विदयाचरण’ सम्पन्न हुनुहुन्छ, सुगत हुनुहुन्छ, लोकविद् हुनुहुन्छ,
 अनुत्तर पुरुषवर्म्य सारथी हुनुहुन्छ, देवमनुष्यहरूका शास्ता हुनुहुन्छ तथा
 बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ ।’ नन्दिय ! यसरी तिमिले तथागत सम्बन्धी
 स्मृति राख्न सक्नु पर्छ ।

धर्मगुण - (२) “नन्दिय ! फेरि तिमिले धर्मको अनुस्मरण
 गर्नसक्नु पर्छ—‘भगवान्को धर्म सु-आख्यात छ, सान्दृष्टिक
 (= यसै जीवनमा फल पाउने) छ, अकालिक (= तत्कालिक) छ,
 ‘आऊ हेर’ भन्न योग्य छ, निर्वाण नजिक पुन्याइदिन्छ र विज्ञानले आफै
 अबबोध गर्न सक्छ ।’ नन्दिय ! यसरी तिमिले धर्मसम्बन्धी स्मृति
 राख्न सक्नु पर्छ ।

१. ‘विदयाचरण’ भनेको के हो भन्ने कुरा बुझ्न चाहनेले बु. ब्रा.

भा-१, पृ. ३००: मा हेर्नु ।

कल्याणमित्र—(३) “नन्दिय ! फेरि तिमिले कल्याणमित्रको अनुस्मरण गर्नसक्नु पर्छ—‘मेरोनिमित्त लाभ हो, मेरोनिमित्त सुलाभ हो जसकोनिमित्त मैले अनुकम्पाराखने, अर्थकामी, अववाद गर्ने तथा अनुशासन गर्ने कल्याणमित्र पाएको छु ।’ नन्दिय ! यसरी तिमिले कल्याणमित्र सम्बन्धी स्मृति राख्न सक्नु पर्छ ।

त्यागानुस्मरण—(४) “नन्दिय ! फेरि तिमिले आफ्नो त्यागसम्बन्धी अनुस्मरण गर्नसक्नु पर्छ—‘मेरोनिमित्त लाभ हो, मेरोनिमित्त सुलाभ हो जो कि म मात्सर्यमल युक्त हुने प्रजाहरूमध्ये मात्सर्यमल रहित चित्तलिई, मुक्तत्यागीभई, शुद्धहात लिई, त्यागमा रतभई, याचकपात्रभई तथा दानसंविभाजनमा रतभई घरमा बस्दछु ।’ नन्दिय ! यसरी तिमिले त्यागसम्बन्धी स्मृति राख्न सक्नु पर्छ ।

देवतानुस्मरण—(५) “नन्दिय ! फेरि तिमिले देवताको अनुस्मरण गर्नसक्नु पर्छ—‘जो देवता कबलीकार आहार’ भक्षण गर्ने देवताको^२ सहवासलाई अतिक्रमण गरी कुनै एक मनोमय

१. ‘कबलीकार आहार’ भनेको एक एक गाँस गरी खानुपर्ने आहार हो ।

२. ‘कबलीकार आहार भक्षण गर्ने देवता’ भनी कामावचर देवतालाई भनिएको हो भनी मनो. र. पू. II. पृ. ८६४: नन्दियसुत्तवण्णना, एकादसनिपातले उल्लेख गरेको छ ।

देवकायमा' उत्पन्न भएको छ—(उसले) त्यो करणीयलाई आफूमा देखेन र गरिसकेको कामलाई फेरि गर्नुपर्छ भन्ने पनि देखेन^१ । (ता करणीयं अत्तनो न समनुपस्सति कतस्स वा पतिच्चयं) । नन्दिद्य ! जस्तै क्षीणाल्मव भिक्षुले आफूले गर्नुपर्ने कुनै काम देखेन तथा गरिसकेको कामलाई फेरि गर्नुपर्छ भन्ने पनि देखेन । त्यस्तैगरी नन्दिद्य ! जो त्यो देवता कबर्लीकार आहार भक्षण गर्ने देवताहरूको सहवासलाई अतिक्रमण गरी कुनै एक मनोमय देवकायमा उत्पन्न भएको छ—(उसले) त्यो करणीयलाई आफूमा देखेन र गरिसकेको कामलाई फेरि गर्नुपर्छ भन्ने पनि देखेन । नन्दिद्य ! यसरी तिमीले देवता सम्बन्धी स्मृति राख्न सक्नु पर्छ ।

“नन्दिद्य ! यो एघारवटा धर्महरूद्वारा सम्पन्न हुने आर्यश्रावकले पापधर्महरूलाई प्रहीण गर्दै जान्छ र उत्पन्न गर्दैन । नन्दिद्य ! जस्तै—अधोमुख परेको पानीको भाँडाबाट पानी बगेर नै जान्छ र पानीभिन्न

१. 'मनोमय देवकाय' भनी शुद्धावास ब्रह्मलोकलाई भनिएको हो । बु. ब्र. भा-१, पृ. ११४; 'छानमनेन निव्वत्तं अञ्जतरं सुद्धावासं ब्रह्मकायं' मनो. र. पू II. पृ. ६२८; निरोधसुत्तवण्णना, पञ्चकनिपात ।

२. 'गरिसकेको कामलाई फेरि गर्नुपर्छ भन्ने पनि देखेन' भनी एकचोटि कुनै मार्गफलद्वारा प्रहीण गरिसकेका क्लेशहरूलाई पुनः प्रहीण गर्नुपर्ने हुन भनी भनिएको हो । मनो. र. पू. II. पृ. ७९३; मेघियसुत्तवण्णना, नवकनिपात ।

नन्दिय शाक्य

[४५३]

पस्देन । नन्दिय ! जस्ते—सुकेको घाँसमा आगो लगाउँदा आगोले
घाँस जलाउँदं लैजान्छ र नजलाइकन फर्केर आउँदैन । नन्दिय !
त्यस्तैगरी—यो एघारवटा धर्महरूद्वारा सम्पन्न हुने आर्यभावकले पाप-
धर्महरूलाई प्रहीण गर्दै जान्छ र उत्पन्न गर्दैन ।”

आचार्य भिक्षु अमृतानन्दद्वारा संकलित

“बुद्धकालीन गृहस्थीहरू”

भा-२, संग्रह-१४

नामावली

अ	३२६, ३२७, ३२८, ३३४
अङ्गदेशको ३८	अट्टकपारायणवर्ग ४१६
अङ्गिरस २६८	अट्टमसङ्घावित्तिसो १५२, १५५,
अङ्गुत्तरनिकाय ४०८, मा १३३,	१५६
३७९	अद्विल्ल देश २१८
अङ्गुत्तरनिकायट्टकथा २९२	अनाथपिण्डकको ३६, ५१, ४०९
अङ्गुलिमाल १२०	अनाथपिण्डक गृहपतिले २२९
अजातशत्रु ५८, लाई ५८, रिसाई	अनिच्चवग्गो ३८८
५८, राजकुमारलाई प्रसन्न	अनुप्रिय भन्ने मत्तहरूको निगममा
पारी २३७	६०
अजित देशमा २१८	अनुरुद्ध ६०, २४०, ४३५, कहाँ
अञ्जलानिच्चसुत्तवण्णना ३८८	२४१, सुत्तं २४१
अष्टक २६८, २७०	अनुरुद्धादि शाक्यहरू प्रव्रजित
अट्टकनगरवासी ३२२, ३२४,	भएको ४३५
३२५, ३३३, ३३५	अनुस्सतिवग्गो ३२४, ४३९, ४४८
अट्टकनागरसुत्तं ३२४	अनोम नदीको तीरमा १८५, २३७
अट्टकनागरसुत्तवण्णना ३२२, ३२४,	अपण्णकवग्गो २३८
	अपवानट्टकथा ६०

अप्पमादवग्गो ५०

अम्बळ ४२०

अम्बपालिवग्गो ७१

अभिज्जमानपेतवत्थु २७७

अमिभू २६२

अरवत्थेयमुत्तं ३८०

अरिन्दक राजा स्वयं बुद्ध ३५३

अरिन्दक भन्ने राजाका पुत्र ३५३

अरियवंसमुत्तंमा ३९९

अवन्ती राष्ट्रमा १३५

अवन्तीको उज्जेनका राजा २५१

अविदूरेनिदान १८६

अविहा ५५, ब्रह्मलोकमा १८६

अश्वारोह ग्रामणी ३

अस्सलायन ४२०

अस्सारोह १, गामणि १, २, ३,
५, गामणिले ३, सुत्तं ३

असिबन्धकपुत्र ७, गामणि ७, ८,
१६, २१, ३०, ३१, गाम-
णिले ११, १४, १६, २०,
२८, ३०, ३१, गामणि-
लाई ७, ३०, गामणिसँग
२१

असिबन्धकपुत्तमुत्तं ११

आ

आकङ्कवग्गो १३२, ३६८

आघातवग्गो २४२

आघातवत्थुमुत्तं ३६८

आजीवकमुत्तं २४२

आटानाटियमुत्तं ४१५

आटानाटिय सूत्रमा ४१५

आदित्तमुत्तं ३७३

आनन्द ६०, १९०, १९४,

१९८, १९७, १९९, २०१,

२१६, २९९, ३०८, चाहि

३०१, लाई आमन्त्रण

गर्नुभयो ६५, लाई बताउनु

भयो २३८, लाई आम-

न्त्रण गर्नुभयो २९९, लाई

घस्तो लाग्यो १८७,

१९१, ले ६५, २१६, सँग

२४०, महास्थविर ६९,

३०५, महास्थविरकहाँ

२७८, महास्थविरका

शिल्य ३०१, महास्थविर-

कोनिमित्त ३२३, महा-

स्थविरले ३२३, महास्थ-

विरसँग ३२२, ३२३,

वग्गो २४२, सुत्तं २३८

आनापानसतिमुत्तं २७६

इ

आपत्तिभयवग्गो २४०

आयुष्मान्—आनन्द २४१, २४२,

२४३, २४६, २९९, ३२४,

३२५, आनन्दकहाँ २४१

२४२, आनन्दलाई १९१,

२४६, २९५, २९७, २९८,

२९९, ३०५, ३०५, ३३३,

३३५, आनन्दलाई बोला-

उन पठाएकी थिइन् २४१,

आनन्दले १८९, १९०,

२३८, २४३, २९६, २९७,

२९९, आनन्दसँग २४२,

३२५, आनन्द भिक्षाटन्

जानुहुँदा २३८, अनुरुद्धले

२४१, उदायिले २३८,

२४२, उपवान २४३,

कामभू २४२, खेमक २४४,

चुन्दलाई ३००, छन्नलाई

२४३, छन्नले २३९, दास-

कलाई २४४, धम्मिक

४०४, ४०५, नारद २४३,

पविट्ट २४३, पिण्डोल

भारद्वाज २४३, मुसिल

२४३, सारिपुत्र २४३,

२५९

इन्द्रियवग्गो २४१

इसिदत्तमुत्तं २४०

इच्छानङ्गल ३४

इच्छानङ्गलक ३४, नामक उपासक-

३६

इद्धिपावसंयुत्तं ५०

इलाहाबादबाट २१७

इसिदत्तत्थेरस्सगाथावण्णना १३५

इसिदत्तमुत्तं १३६

इसिदत्तो ब्रह्मचारी अहोसि १३३

उ, ऊ

उक्कट्टा नगर ३४

उक्खेप कटवच्छत्थेरस्स अपदानं-

४९

उक्खेप कटवच्छ स्थविरका ४९

उग्ग गृहपति ३९७

उग्गह ३८, ४०, ४१, ४२, को

निवासस्थान हो ४१, ले

३९, ४२, सुत्तं ४०, सुत्त-

वण्णना ४०, ४१, ४२,

४३, ४४, ४५, ४६

उद्ग्रह ४०	५५, आजीवक ५५, सुत्त
उगसरोर २४०	५५, सुत्तवण्णना ५६
उद्गत शरीर ब्राह्मण २४०	उपक्किलेसमुत्तं २४४
उण्णाम ब्राह्मण २४१	उपक्किलेसमुत्तमा ४३५
उत्तर माणवले ३७९	उपवानसंग २४४
उत्तर माणवादि ४२०	उपवानसुत्तं २४४
उत्तरा उपासिकामा पनि २६४	उपालि ५९, का आमाबानुहुरूलाई
उदानट्टकथा २७२, २७३, ले ३४	६४, गाथा ६१, बारकवत्थु
उदानपालि २७७	६३, भागिनेय्य उपालि
उदायीसुत्तं २३९, २४२	६०, बग्गो ६१, लाई ८६,
उदुम्बरिकसुत्तं ९१	ले ६३, ६४, ले घोषणा
उदेनत्थेर अपदानं ५०	गरे १२३, स्वयंले पछि
उदेन ४८, उपासक ५०, ५२,	बताएका कुरा ६९, स्थविर
उपासकले ५२, त्रेतिय	६०, स्थविरले ६१, ६२,
५०, थेर ५०, राजा ४९,	केटा ६१, ६३, केटोले
यक्ष ४९, राजाको सम्बन्ध-	६४, कथा ६०, लाई प्रव-
मा ५०, राजासंग २२७,	जित गराएका थिए ६०,
राजाकी एक महिषी	पञ्चकं ६१, प्रमुख ७९,
२५१, मन्ने वृक्षमा बस्ने	पुच्छाकथा ६१, गृहपति
यक्ष ४९, ले २४३, वत्थु	६१, ६८, ७४, ७९, ८४,
५०	८५, ९८, १०५, १०६,
उदयन ४८	१०७, १०८, १०९, ११०,
उषक ५७, मण्डिकापुत्र ५४, ५५,	१११, ११६, १२७, ४०१,
५६, ५८, मण्डिकापुत्रलाई	गृहपतिको घर १०७,
५८, मण्डिकापुत्रले ५६,	गृहपतिको चित्त १०४,
मण्डिकापुत्रका कुराहरू	

गृहपतिको मनमा १०९,
 गृहपतिको शिष्यत्वमा
 आउनसक्छ ८४, गृहपति-
 को शिष्यत्वमा १०७,
 गृहपतिलाई ८०, ८७,
 १००, १०६, ११२, १२४,
 गृहपतिले ६१, ६२, ८२,
 ८५, ८६, ८७, ९०, १११,
 १२७, गृहपति विद्वान् छन्
 ८६, गृहपति हात्त्रा शिष्य-
 त्वमा आए ९७, को घर
 १०९
 उपकसुत्तं ५६, ६१, ६२, ७०
 उपकसुत्तवण्णना ५८, ६१, ६८,
 ६९, ७१, ७४, ७६, ७९,
 ८०, ८१, ८६, ८८, ९०,
 ९१, ९२, ९४, ९८, १००,
 १०४, १०५, १०९, ११५,
 ११६, १२२, १२४, १६०,
 ले ७३, ७८, ८०, मा ९५
 उपकवग्गो ४३३
 उपासकसुत्तं ३६
 उपासकसुत्तवण्णना ३४
 उदोसथ ३०२, वग्गो २४१, सुत्तं
 ३९०
 उरगवग्गो २७४, ३१०, ३१५,

३६१, ३६३, मा २७७
 उरच्छदा २०२, राजकन्या २०३,
 ले २०३
 ऊर्णाभि ब्राह्मण २४१
 ऊनवीसतिमपाचित्तियं २३९
 ऊनवीसतिवस्स उपसम्पादने ६३

भृ

ऋद्धिविधनिर्देश २६६
 ऋषिवत्त १३५, १३६, स्थविर
 १३५, १३६, स्थपति
 स्रोतापन्न थिए १३३,
 स्थपति सकुदागामी १३३,
 स्थपति मिगसालाका
 काका हुन् १३३, र पुराण
 १३७, र पुराण स्थपति
 १३३, र पुराण स्थपतिहरू
 १३२, १३९, १४०, १४१,
 र पुराण स्थपतिहरूले
 १३८, १४०, लाई अब्रह्म-
 चारी भनी लेखेको छ
 १३७, चाहि अब्रह्मचारी
 स्वदार-सन्तुष्टी थिए १३३
 ऋषिपतन ३९७, को ३९५, मृग-
 दायमा बन्नुभयो १९९

ए, ऐ, ओ

एकधम्मपालि ७८

एकत्थम्भिकत्थेर अपदानं ४९

एतदग्गपालि ६१

एतदग्गवग्गो ६०

एरावण ४१४

ऐरावण ४१६, ४१९, को चाहिं

बीचबाटामा ४१८, भन्ने

नागराजा ४१४, ४१५

ओट्टुद्धलिच्छवी २४०

ओरम्मगियसुत्तं २०६

क

कक्करपत्त ३४३, निगमवासी ३४२

ककरहवा ३४३

ककुधवेवपुत्र २३८, ले २३८

ककुधवग्गो २३८

ककुधा २९९, नदीमा जानुभएको

कुरा ३००

कन्थकविमान १८६

कन्दरसुत्तं २२३

कपिलवस्तु ९, ४३५, को ४३४,

४३८, स्थित ४४०, ४४८,

बाट ४३४, ४३७, मा

४४६, मा पाल्नुहुँदा २३७,

वासी ४३४, ४३७, वासी

हुनुहुन्छ ६०

कप्पितक स्थविर ६०

कम्पिल देशको १५८

कम्बोजसुत्तं २३८

कम्मारपुत्त चुन्दवत्थु २७७, २९०

कम्मासदम्म निगममा २३४

कलन्दकनिवापमा १, ६३, ३१८,

३५४

कल्याणभक्तिक १५०, १५३, १५५,

गृहपति १५४, १५६, गृह-

पतिलाई १५४, गृहपतिले

१५५

कश्यप २६८

कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध १९०,

१९१, १९९, २०१, ले

२०८, २११, को कुटीमा

२१२, २१३, को उपस्था-

क १९२, को आराम

१९४, को दर्शनार्थ १९२

कश्यप बुद्धका पालाका १८४

कश्यप बुद्धको पालामा १८७

कश्यप भगवान्को शासन ३५९

कश्यप सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनगर्नु साधुसम्मत छ १९६	कुक्कुटाराम २३३, ३२२, ३२४
कण्हजातकं १८९	कुक्कुट्ट ३०४, ३०५, नदीमा नुहाई ३००
कात्यायन महास्थविरकहाँ प्रव्रजित भई १३५	कुक्कुट्टा २९९, नदी ३९९
कापी भन्ने एक पुत्र २१८	कुक्कुरवतिकसुत्तं मा ७६
कामभूसुत्तं २४३	कुरुदेशको कम्मासदम्मनिगममा २३४
कालमही ३६०	कुरुदेशवासी २३३
कालावक ३०२	कुलसुत्तं २९
कालिङ्गारण्य ९५, ९६	कुवेर ४१५
काली भन्ने भार्या २१८	कुशीनगरमा २७४, गएको खण्डमा २९८, पुगनुभयो ३०२
किकी २०१, राजाले २१५, लाई १९९, ले २००, २०१, २०२	कुशीनगरमा परिनिर्वाण हुँदा २९८
किम्बलहरूसँग ४३५	कुशीनगरमै जान चाहनु भएको हो २९८
किमिल ६०	कुशीनगर हो त्यहाँ जाऔं २९५
काशीका राजा ३५२, किकी २००, किकीको निवासस्थान २०१, किकीलाई २०२, किकीले १९९, २१५	कुसुम्ब २१७
काशीबाट वज्जीमा १४३	कुसुम्ब २१७
कुक्कुट २१८, २२२, २२३, सेठले ३२२, ३२४, सेठले बना- एको विहारको नाम २३३, श्रेष्ठी २२७	कृशसांकृत्य ४२०
	केवट्ट १७७, गृहपति १५७, १५८, गृहपतिलाई १६१, १६२, गृहपतिले १५८, १६१, १६२, १६४, १८३, गृह- पतिपुत्र १६०, १६३, गृह-

पतिपुत्रले १६०, द्वार	कोसम २१७
१५९, ब्राह्मण १५८, सुत्त	कोसम्बिजातकं २४४
१५८, १६०, सुत्तवण्णना	कोसम्बिय वा कोसम्बकसुत्तं २४४
१५७, १५८, १६०, १६१,	कोसम्बिसुत्तं २४३
१६३, १६४, १६८	कोसम्बी २१७
कोण्डञ्जबुद्धकहाँ ४९	कौतुहलिक २१८, ले २२१
कोण्डञ्जबुद्धसंवण्णना ४९	कौशम्बी २१७, को घोषिताराममा
कौतुहलिक २१८	२४६, को निमित्त प्रस्थान
कोलियपुत्र ३४३	गर्नुभयो २३३, बाट
कोलियजनपदका ३४२	निस्केर २३२, नगर २१७,
कोलियका पूर्वजहरू ३४४	नगरमा २१७, २२७,
कोलियजनपदको ३४३	नगरमा आउंदाथे २२८,
कोलियहरूको निगममा ३४३	मा २२५, मा गई २१८,
कोशलजनपदका उदेन ५१	मा पुगी २३३, मा पनि
कोशल देशको ४०३	पावारिक भन्ने सेठ थियो
कोशलमा १८७	७०, मा आइपुग्नुभयो
कोशलमा चारिका गर्दै ८, ९, २९,	२३४, मा विवाद भएका
११०	भिक्षुहरूलाई ३५२, मा नै
कोशल राज्यको ३४, दक्षिणपट्टि	गए २३०, मै फर्कें गए
२१७	२३३, रहन गएको हो
कोशलवासी ४८	२१७, बासी ९, ४९, ५०,
कोसम्बककखन्धकं २३६, ३५२	१६०, २३६, बासी कुक्कुट
कोसम्बककखन्धमा ४३६	सेठ ३२२, बासीहरूको-
कोसम्बकसुत्तवण्णना ९, १६०,	निमित्त २३५, सेठकहाँ
२१७, २२५, २२७, २२९,	२२६
२३३	

ख	गङ्गोय ३०२
खञ्जसुत्तं ३९८	गन्धमादान तिर लागेर जानुभयो
खण्ड सुमन २७३	२२३
खण्डसुमनत्थेरस्सगाथावण्णना २७४	गया र बुद्धगयाको तीन गाउत
खन्धकवग्गो २४४	बाटोको बीचमा ५५
खन्धसंयुत्तं ३९८	गयाशीर्षमा बसिरहेका १६९
खाणुकोण्डञ्ज स्थविरमा २६३	गामणि १२, १३, १४, १७, १८,
खिलसुत्तं ३७०	१९, २२, २३, २४, २७,
खुज्जुत्तरा ७१, २३५, उपासिका	२८, ३०, ३२, ३३, ३१९,
६९, कथा ९, २१८, २१९,	३२०, संयुत्तं ३, ११,
२२२, २२७, २२८, २३०,	१६, २५०, २५२, २५३,
२३४, को सम्बन्धमा	३१६, ३१८, ३२०
२३५	गिञ्जकावसथमा ३३८
खुद्दकवत्थुविमङ्गो ११९, १२०,	गिलानसुत्तं २९६
१२२	गृद्धकूट पर्वतमा ५४, ५६, ४०४,
खेत्तूपमसुत्तं १६	४०५
खेमकसुत्तं २४४	गोकुलङ्कविहार ३९४
खेमीय आन्नवनमा ५०	गोतमबुद्धवंसवण्णनाले १८५, १८६
ग	गोतमीवग्गो ३४३
गगगरा २५८, भन्ने पुष्करिणी	गोपकमोगत्तानसुत्तवण्णना २५१
२५६, पुष्करिणीको तीरमा	गोतमसंग ८०
२५६	घ
	घटिकार २०४

घटिकार कुमाले १८४, १८६,
१९६, १९७, १९८, २०४,
२०५, २०६, २०८, २११,
२१३, लाई १९२, १९३,
१९४, १९५, १९६, १९७,
२११, २१३. २१५, ले
१९२, १९४, १९५, १९६,
१९८, का आमा-बाबुहरू-
सँग २०७, २१०, का
आमा-बाबुहरू थिए २०७,
२१०, का आमा-बाबुहरूले
२१२. को सम्बन्धमा
१८६, को लाम हो २१५,
को मनमा २०४, को घर
२१४, को घरमा गई तृण-
खोज २१२, को १९२

घटिकार भन्ने कुमाले १९१, थिए
१८८

घटिकार देवपुत्रको कथामा १८५
घटिकार देवपुत्रको नामले १८४
घटिकार देवपुत्रले १८६
घटिकार ब्रह्मा १८५, ले १८५
घटिकारसुत्तं १८५, १८६, १८७
घटिकारसुत्तमा १८४, १८५, १९५,
१९७, १९८, २००, २०३,

२०९, २११, २१३, २१५,
ले १९१

घोटमुख ब्राह्मण ५०, लाई ५०

घोषक गृहपति २३६, २४१, २४६,
को २१८, को पनि २६५,
वा घोषितलाई मार्न सके-
नन् २२६

घोषक देवपुत्र २२४

घोषित २१८, २२६, २६५, गृह-
पतिको सम्बन्धमा २३५,
गृहपतिले २४६, श्रेष्ठीका
२२७, श्रेष्ठीले पालेका
थिए २२७, सेठले बनाए-
को विहारको नाम २३३

घोषिताराम २३३, २३६, मा
२३८, २४१, २४४, मा,
बसेका कुराहरू २४१;
२४३, मा बसिरहनु
भएको बेलामा २३९,
२४२, बाट २३६, बनाए-
का थिए २३६

घोसकवत्यु २२०, २२२, २२४,
२२५, २२६

घोसकसुत्तं २३६, २४१, २४६

घोसकसेट्टिनो उप्पत्ति २१९

घोसितसुत्तवण्णना २४९

च

चक्रकवत्तिराजसुत्तं १४९

चङ्खी ४२०

चण्ड २५०, चण्ड २५३, गामणि

२५१, २५३, गामणीको

नाम २५०, गामणीले

२५२, २५३, २५४, भनी

भन्दछन् २५४, पञ्चाल

२५१, पज्जोत २५१,

२५२, प्रदघोत २५१,

२५२, सुत्तं २५२, २५३,

सुत्तवण्णना २५०, २५३,

काली २५१

चतुत्थसङ्कादिसो २५१

चन्द्रप्रदघोत २५२

चन्द्रूपमसुत्तं ३९९

चम्पा नगर २५६

चम्पा स्थित २५८

चम्पावासी उपासकहरू २५८,

२५९, ले २५८

चम्पेय नागराजा भएको वेलामा

१०२

चातुर्महाराजाहरू १७५, १७६

चातुर्महाराजिकमा बस्ने ४१८

चातुर्महाराजिक देवहरू १७५, ले

१७५

चातुर्महाराजिक देवलोकमा १०३

चापा ५५, थेरीगाथावण्णना ५५

चित्त गृहपति ६९, ३९७, लाई

१२६, संग १३५

चिन्तसंयुत्तमा १३६

चित्र गृहपतिका अदृष्टमित्र १३५

चित्र गृहपतिको घरमा १३५

चुन्द ३००, ३०५, ३०६, ३१२,

कम्मरपुत्र २७२, २७७,

२८०, २९०, २९१, २९५,

कम्मरपुत्रको २७५,

कम्मरपुत्रको चिन्तालाई

३०८, कम्मरपुत्रको

आम्रवन २७३, कम्मर-

पुत्रको आम्रवनमा २७४,

२८०, २९०, कम्मरपुत्र-

को भोजन २९५, कम्मर-

पुत्रको भोजनपछि ३०२,

कम्मरपुत्रको मात छाए-

पछि २९७, कम्मरपुत्रको

सम्बन्धमा २७२, कम्मर-

पुत्रले २७४, २७७, २७८,

२८२, २८८, २९०, २९१, २९३, २९४, ३०८, ३११, कम्मारपुत्रलाई २९१, २९४, २९५, ३०५, कम्मारपुत्रसंग २७७, २८०, को आम्रवनमा २७३, को भोजन चाहि ३०६, ले २७४, ३०८, ३११, ले दिएको भोजन गरेर ३०७, ले यो देखेर पनि ३११, राजकुमार २७५, लाई पनि ३०८	चुन्दमुत्तवणना २७२, २७३, २७४, २८०, २९१, २९२, २९३, २९४, २९७, २९८, ३०४, ३०५, ३०८, ३१४, ३१५, ले २९६, ३०२, ३११
चुन्दक २७६, ३०१, ३०२, ३०३, ३०५, लाई ३०१, ले ३०१, ३०५	चुन्दसूकरीक २७६ चुन्दमुकरिकवत्थु २७७ चुल्लअनाथपिण्डक ३९७ चुल्लनन्दिय ४३७ चुल्लराहुलोवाद सूत्र १०५ चूलगोसिङ्गमुत्तमा ४३५ चूल चुन्द २७६. को नाम २७६ चूलनन्दियजातकं ४३७
चुन्द (चूल) २७६, (महा) २७६ चुन्दट्टिल २७७ चुन्दत्थिक २७७ चुन्दत्थेर अपदानमा २७६ चुन्द समणुहेस २७५, २७६, २७८, ले उपस्थान गरिरहेका २७८ चुन्दमुत्तं ११, १७५, २७७, २७८, २८०, २९०, ३१०, मा २७६	चूलदुक्खवखन्ध सूत्रमा १०३ चूलनी ब्रह्मदत्त १५८ चूलपन्थ महास्थविरले ४ २६१ चूलवगो ४०१, ४०८ चूलहत्थियपदोपममुत्तवणना १२१ चेतनामुत्तं ३९८ चेतियमुत्तं ५० चेतियमुत्तवणना ५० चेतीय देशमा २७८

छ	जालियमुत्तवण्णना २२५, २२७, २२८, २३०, २३१, २३२
छक्कनिपात ३३६	जीवक आम्रवन ७०
छद्दन्त ३०२, हस्तीराजा भएको बेलामा १०२	जीवक वेदघ २५१, लाई पठाई २५१
छन्दक नामक सारथी २३७	जेतवनको आसपासमा २३२
छन्नको उपस्थाक २३९	जेतवनमा बसिरहनु भएका ४३८
छन्नथेरगाथावण्णना २३७	जेतवनाराममा ३६, ४००, ४१८, फर्केर जानुभयो ३६१,
छन्न भिक्षुलाई निन्दागरी २३७	बसिरहनु भएका बुद्ध भग- वान्ले ३६१
छन्न भिक्षुले २३७	जेतवनारामको कर्त आसपासमा १३२
छन्नलाई निन्दागर्नु भई २३९	जेतवनारामको आसपासमै थियो १३८
छवर्गीय भिक्षुहरूमध्येका हुन् १५१, १५२	जेतवन महाविहार दानदिएको घटनाबाट ४०३
छसक्यपट्टवज्जकथा ६०	जेतवन विहारमा २३१, बसिरहनु भएका बुद्ध ३६७
ज	जेतवनमै फर्केर जानुभयो ३९४
जटिल गृहपतिको पनि २६५	जीतिपाल १९२, १९३, १९४, १९८, माणव १९६, १९७, १९८, १९९, २१६, माणवको पटुका १९४,
जम्बुद्वीपमा ३१६	
जाणुस्सोणि ४२०	
जाणुस्सोणिवग्गमा ११	
जाणुस्सोणिवग्गो २८०	
जातकट्टकथा ४०३	
जातीयवनमा ४०	
जालियमुत्तं २४४	

माणवलाई १९२, १९३, १९५, माणवले १९२, १९३, १९४, १९७, माणव थिएँ २१६, नामक माणव १९२, भन्ने माणव थिएँ १८७, भन्ने ब्राह्मण १८४	३१८, ३१९, ३२१, अर- हन्तहरूमध्येमा एक भए ३२१, सुत्तं ३१८, सुत्त- वणना ३१६, ३१७, ३२०
जोतिक भन्ने गृहपति ३५३, ३५५ जोतिक गृहपतिको ऋद्धि २६५ जोतिक गृहपतिका पुत्र ३५१ जोतिक गृहपतिलाई ३५४ जोतिक गृहपतिले ३५५ जोतिकलाई पठाई ३५१	तालपुट्थेरगाथा ३१७, वणना ३१६, ३१७ तिलमुट्टिदायकत्थेर ४३६, अपदानं ४३६ तुषित भन्ने देवहरू १७७ तुषित लोकमा उत्पन्न भए ४०६

त

Dhamma.Digital

थ

ततियगिलानसुत्तं २७६ तम्ब ३०२ त्रयस्त्रिंश दिव्यलोकमा ४३६ त्रयस्त्रिंश देवलोकमा १०३ त्रयस्त्रिंश भवनमा बस्ने ४१६ त्रयस्त्रिंश भवनमा उत्पन्नभई २२४ त्रयस्त्रिंश भन्ने देवहरू छन् १७६ तारुक्ष ४२० तालपुट १, ३१६, नटगामणि ३१८, ३२०, नटगामणिले	थपति १३८, सुत्तं १३७, सुत्त- वणना १३२, १३३, १३७, १३८, १३९, १४१, १४५, १४६, १४९ थुल्लनन्दा भिक्षुणीका साथ बस्व- थिन् २५१ थेरगाथापालिमा ३१७ थेरगाथट्टकयानुसार ३६२ थेरगाथा अट्टकथाले २७४
--	--

द	१०८, लाई ७३, ७४, ८०,
	८१, १०७, ले ६८, ७१,
दण्डकारण्य ९५, ९६	७४, ७५, ८१, ८२, ८४,
दण्डमल्लपुत्र १५४, ले १५४,	८७, १०७, ले सुने १०६,
१५६, सँग यस्तो भने	सँग ७२, ८७, सँग केही
१५४	कुरा भएको थियो त ?
दश आघातवत्थु ३६८	८१, आएका थिए ८७
दशम गृहपति ३२२, ३२४, ३२५,	दीघनिकायट्टकथा २२७, २७२,
ले ३२३, ३२५, ३३३,	२७३
३३५	दीघनख सूत्रमा १०५
दल्हधम्मजातकं २४४	दीर्घायु ३५१, ३५२, ३५४
द्वापञ्चासमपाचित्तियमा ६०	दीघावु ३५१, ३५२, ३५४, ३५७,
दारुकम्मिक ३३६, ३३८, ३४१,	उपासक ३५१, ३५३,
गृहपतिसँग ३३८, लाई	३५८, उपासकको ३५५,
३३६, ३३७, सुत्तं ३३८	उपासकको घर ३५१,
दारुपतिक परिव्राजकका अन्तेवासी	उपासकको निवासस्थान
२४०	३५५, उपासकको मृत्यु-
दानमहफलमुत्तं २५८, २६९	भयो ३५८, बिरामी छन्
दानमहफलमुत्तवण्णना २६७, २७१	३५४, ३५५, उपासकलाई
दासकम्मिकमुत्तवण्णना ३३६, ३४१	३५५, ३५७, उपासकले
दीघजाणु ३४३, कोलियपुत्र ३४२,	३५४, उपासकमुत्तं ३५३,
कोलियपुत्रले ३४३, सुत्तं	३५४, कुमार ३५२, ३५३,
३४३, सुत्तवण्णनाले ३४४	कुमार राहुल ३५३, कुमा-
दीर्घजानु ३४३, कोलियपुत्र ३४२	रस्सवत्थु ३५३, वत्थु
दीर्घतपस्वी ७१, ले ८४	३५२, बालक ३५२
दीर्घतपस्वी निगण्ठ ७१, ७९, ८५,	दीघलम्बकवासी ३५२

दीघितिकोसलजातक ३५२
दीघिति भन्ने राजाका छोरा ३५२
दीपङ्कर बुद्धको पालावेखि ३७८,
३८२

दुस्सपावारिक ९, ७०

देवदत्त १२०, का अनुयायी थिए
५६, को क्रूरताको बारेमा
४३७, लाई नरकगामी
भन्नुभएको कुरा ५४, ले
२३७, ले मनमा चिताएका
कुरा २३८, ले सङ्गभेद
गरी १६९, समर्थक हुन्
५४, हरू ६०

देवतावग्गो २३८

देवतासंयुक्तं १८५, १८६
दोणसुत्तवण्णना १२२
द्रोण ब्राह्मण २९८, ले २९८

ध

धनञ्जय सेठ ३९, की छोरी ३९

धनपाल १२०

धनिय ३९२, को घरतिर ३८६,
को घरमाथि आइपुग्नुभयो
३६१, को मनमा भ्रद्धा
उत्पन्न भयो ३८७, ले

३६०, ३६१, ३६५, ३७७,
३८२, ३८७, ३८८, र
उनकी पत्नीले ३९२, र
उनकी पत्नी ३९१, बहुत
हर्षित भए ३८७, कुम्भकार
३६२, कुम्भकारपुत्र ३६३,
सुत्तं ३६३, ३६५, सुत्त-
वण्णना ३६१, ३६५,
३६६, ३७०, ३८६, ३८८,
३९०, ३९४, भिक्षु ३६२,
को मनमा ३८६, र उनकी
भार्या ३९४

धनिय गोप ३६१, ३६३, ३६५,
३७०, ३८५, ३८६, को
कुटीको माथितिर ३६८,
र उनकी पत्नी ३६७, ले
३५९, ३६७, ३७३, ३८६

धनियत्थेरस्सगाथावण्णना ३६३

धर्मकोण्ड ३५९, नगरवासी ३६३
धम्मविन्न ३, ९८, ३९५, ३९७,
३९९, ४००, उपासक
३९७, उपासकका ३९५,
उपासकले ३९५, ३९८,
सुत्तं ३९७, सुत्तवण्णना
३९७, ३९८, ३९९

धर्मविन्न ३९५, ३९७

धम्मचेतियमुत्तवण्णना १३४

धम्मपट्टकथाले २२४

धर्मसंप्राहकहरूले २५०

धम्मिक ४०१, ४०३, ४०६, ४०७,

४०९, लाई ४०५, उपासक

६९, ४०५, ४०६, ४०८,

४१६, ४१८, उपासकका

४०५, उपासकवत्थु ४०६,

उपासकले ४०९, (आयु-

ष्मान्) ४०४, स्थविर

४०३, थेर ४०२, ४०३,

थेरगाथा ४०४, थेरस्स-

गाथावण्णना ४०४, वगो

१३२, २७६, २७८, ४०८,

वगोमा ४०५, स्थाल

४०७, मुत्त ४०५, ४०८,

४०९, मुत्तवण्णना ४०१,

४१२, ४१३, ४२०, ४२१,

४२९, ४३३, थेरवत्थु

४०३

धातुविभङ्गको उपवेश ३६३

धातुविभङ्गमुत्तं ३६३

धार्मिक ४०१, ४०७, उपासक

४०९, नामक उपासकहरू

४०५

न

नन्दन वन जस्तै ४०८

नन्दवत्स ४२०

नन्दमाताको घरमाथि पुगे ४१६

नन्दमाताको भकारी जस्तै ४१७

नन्दाताले ४१७

नलकपानमुत्तमा ४३६

नलपानजातक २१४

नलपान पोखरीको आसपासका

बाँसहरूमा २१४ .

न्यग्रोधाराममा ४३४, ४३८, ४४०,

४४८

नन्दिय ४३५, ४३६, ४३७, ४४०,

४४१, ४४३, ४४६, ४४७,

४४९, ४५०, ४५२, ४५३,

स्थविर ४३५, थेरस्स-

गाथावण्णना ४३५, परि-

ब्राजक ४३६, परिव्राजकले

४३८, बाँदर ४३७, मिग-

जातकं ४३९, मिगराज-

जातकमा ४३८, मृग

४३७, मृगराजाको कथा

४३७, मृगराजाले ४३९,

राजा ४३६, शाक्य ४३४,

४३७, ४४०, ४४८, ४४९,
शाक्यको ४३४, शाक्यलाई
४३८, ४३९. ४४०, ४४१,
४४६. ४४८, ४४९,
शाक्य, सबकमुत्तं ४३८,
४४०, सबकमुत्तवणनाले
४४१, स्सवत्थु ४३६,
मुत्तं ४३६, ४३८, ४३९,
४४६, ४४८, सुत्तवणना
४५१

नातिक स्थित ३३८

नादिक ३३८

नालक गाउँमा २७८

नालन्दा ८, ९, ११, २९, नगर
७०, १५८, स्थित ७०,
को २१, १२७, का
मानिसहरू १६३, का सबै
प्राणीहरूलाई ९३, को
पावारिक आम्रवनमा ११,
१६, १६०, नगरवासी
१५८, मा जानुभयो ९,
१०, मा २९, ८०, ९७,
१५७, मा बस्दथे ३०, मा
बसिरहेका थिए ७१, मा
भिक्षाटन् गरी ७१, मा
श्रद्धि देखाउनकोनिमित्त

११९, वगो ९, वासी ९,
६१, ६८, १५७, १६१,
१६२, वासी पावारिक
सेठको आम्रवन १६०,
समृद्ध ९३, १५८, १६१,
१६२, मुत्तं १२७, सुत्त-
वणना ९, ७१

नाला ५५

निगण्ठ-नाटपुत्र ९, ३०, ७१, ७९,
९१, १०७, १०८, १०९,
११०, १११, का प्रमुख
वाता हुन् ६१, का श्रावक
हुन् ११६, का सेवक ६८,
को ७, ९, को कथनानुसार
त २२, २३, २४, को
कुरा सुनी ३१, को शिष्य-
त्वमा ८, को शिष्यत्वलाई
छाडी ६२, लाई ६१, ८१,
८२, ८४, ८५, १०७,
११०, १११, ११६, ४२०,
ले ८, २१, २२, ३०, ६८,
७२, ७३, ८०, ८८, ९१,
११२, १२५, सँग ६८

निग्रीधरामे ४४०, ४४८

निदानसंयुत्तं २४३

निब्बेधिकमुत्तं ७६

निर्माणरति देवलोक ४६
निर्माणरती भन्ने देवहरू १७७
निरोधमुत्तवण्णना ४५२

प, फ

पञ्चकमातिकनिद्देशो २०६
पञ्चसट्टिमपाचित्तियं ६४, ६६
पञ्चालचण्ड २५१, देवपुत्रले २४२
पञ्चाल नगरवासी १५८
पञ्जोत २५२
पटिसम्भिदाविमङ्गो ६९
पटिपदावग्गो २४३
पठमपुञ्जाभिसन्धनसुत्तं ३०१
पठविकसिणनिद्देशो २१०
पण्डर ३०२
पण्डमुटिक २००
प्रदघोत २५२
पपञ्चसूदनी २२७, ले ६९, १९८,
२१७, ४०४
पब्बतरट्टं ३५९
पद्मअप्पसरा ४१४
पच्चिनी ४१४
परजित ३, ४, ५, भन्ने नरकलोक
४, भन्ने देवताहरूको सह-
वासमा ५

परन्तप राजाका पुत्र ४९
परन्तप राजाका छोरा ५०
परनिर्मितवशवर्ती भन्ने देवहरू
१७७

पर्वत राष्ट्र ३५९, को ३६३
प्रसेनजित कोशल १४५, का
विश्व्वासी १३४, राजासंग-
संगं १३४
पहास ३२१, भन्ने नरक ३२०,
भन्ने देवताहरूको सह-
वासमा ३१८, ३१९,
३२०

पाचीनवंसदायमा ४३५
पाचीनवंसदायगमन कथा ४३५
पाटलिगामियवग्गो २७७, २९०
पाटलियगामियवग्गमा २७७
पाटलिपुत्रमा ३२२, ३२४, ३२५
पाटलिपुत्रवासी ३३५, कुक्कुट-
सेठले ३२४
पापो मारले ३९३
पारायनत्थुतिगाथा ४१६
पारिलेध्यवनमा जानुभयो २३६
पावाबाट कुशीनगर ३०२
पावा स्थित २९०
पावा नगरमा २७३

पावा नगरवासी हुन् २७२	प्रियवर्षी बुद्धका ४०६
पावामा १२५, २८०, २९०, लगे १२५	प्रियंकरमातामा जस्तै २६५
पावारिक ७१, २१८, आम्रवन ९, १६०, २३३, आम्र- वनमा ७, २१, २९, ६९, १२७, आम्रवन हो ८५, नामका सेठहरू ९, लाई ९, सेठको आम्रवन ११, १६०, सेठले बनाएको विहारको नाम २२३, श्रेष्ठी २२७, भन्ने एक सेठ थियो ७०, को आम्र- वनमा ७०, ७१	पुष्करसाती ४२०
	पुष्कुस्स मल्लपुत्रको कथा ३००
	पुग्गलवग्गो १२६
	पुञ्जाभिसन्वनवग्गो ३०७
	पुराण चाहि ब्रह्मचारी थिए १३३
	पुराण स्थपति सकुदागामो भन्ने १३३
	पुराण स्थपति खोतापन्न हुन् १३३
	पुराणलाई ब्रह्मचारी १३७
	पुराणो ब्रह्मचारी अहोसि १३३
	पुनब्बसुमाता यक्षिणी कं २६५
	पूरणकश्यपादि ४२०
पावारिकाराम ७०	फासुविहारवग्गो २३८
पावारिय ७१	
पावा हो त्यहाँ पुग्नुभयो २९०	ब
पासरसियमुत्तवण्णना ५५	
पासाविकमुत्तं २७५	बक्कुल २६३
पाषाणक चैथ्यमा ४१६	ब्यघपज्ज ३४४, ३४५, ३४६, ३४७, ३४८, ३४९
पिङ्गल ३०२	ब्यघ्रपथ्य ३४४
पिण्डोल भारद्वाजले २३९	बदरिकाराममा २४४
पिण्डोल भारद्वाजमुत्तं २४०	ब्रह्मकायिक देवहरू १८०, ले १७८, को सहवासमा २७०
पियवग्गो ४३६	ब्रह्मकायिक भन्ने देवपुत्रहरू १७८
पियदस्सी बुद्धका ४०६	
पियदस्सी बुद्धवंसो ४०६	

ब्रह्मजालमुत्तवण्णना ११

ब्रह्मवत्तले ३५२

ब्रह्मायुब्राह्मण ३७९, का शिष्य
३७९

ब्रह्मायुसूत्र १०५

बाकुल २६३

बालकिनीय परिषद् ७९

बाहिय र आयुष्मान् अनुरुद्ध २४०

ब्राह्मणवग्गो ५५

बिदेह देशको बीच भागमा ३५९

बिम्बिसार ३८, राजाले २५१,
३६२, राजाका छोरा
२७५, राजाका एक मित्र
२५१, राजाको ३६२

बिलारजातकं ४०७

बुद्ध भगवान् ५५, ६३, १३४,

४०१, ले २५७, ३५१, ले

स्वीकार्नुं भएन १५७,

हुनुहुन्छ ४५०

बुद्ध उत्पन्न भएको छ २२९

बुद्धकहाँ जान चाहन्छौं २३१

बुद्धका गुणहरू सम्झनुपर्छ १२४

बुद्धका गुणहरू सुनाउँदै ६१

बुद्धकालीन ब्रह्मादिवेष १८५

बुद्धको अन्तिम भोजन २७४

बुद्धको अनुयायी बनेका कुरा २७३

बुद्धको दर्शन-सम्पत्ति ८६

बुद्धको समयमा ३९७

बुद्धको श्रीमुखबाट २५६

बुद्धगयाबाट सारनाथ गइरहुनु
भएको बेलामा ५५

बुद्धगुणयुक्त पत्र पाएर ३६२

बुद्धचक्षुद्वारा लोकमा हेर्नुभई ३६७

बुद्धलाई कहीर्त्य देखेका छँनन् ८५

बुद्ध हुनु भएको विशातिर १३४

बेलुवा गाउँ ३२२, ३२५, मा ३२४

बोज्जङ्गसंयुत्तं २४४, २७६

बोधिराजकुमार ४९, सुत्तवण्णना
४९

Dhamma.Digital भ

भगु ६०

भद्दजिसुत्तं २४२

भद्दजिसंग २४२

भद्रवती नगरका २२७

भद्रवती श्रेष्ठीसंग २२७

भद्रवती श्रेष्ठी मरेपछि २२७

भदिक ४०

भदिय ६०, नगरको ४०, नगरमा
३८

भदिय नगरको ४०

भद्रिय नगरमा ३८
भरतसिंह उपाध्यायले ९, १३८,
३४३

भागिनेय्य उपालित्थेर अपदानं ६१
भारद्वाज २६८, भिक्षुले २४०
भिवखुनिविभङ्गो २५१

भिवखुनोसुत्तं २४१
भूतपाल स्थविर जस्तै २६३
भूमिचालधम्मगो ३९०

भूमिचालसुत्तं ३९०
भूरदत्त नागराज भएको बेलामा
१०२
भृगु ३६८, २७०

म

मक्खलीगोशाल ४२०
मखादेवसुत्तं १८९
मगधराज्यको ४१६
मगधबाट काशीमा १४३
मङ्गल ३०२
मगसत्त्वनिद्वेसवण्णना २१०
मगसंयुत्तं ४३६, ४३८
मच्छिकासण्डमा १३५
मज्झिमनिकायमा १८४
मनापकायिक देवताहरू ४६, २४१

मनापकायिका देवलोकमा २४१,
उत्पन्न हुन्छन् २४१

मनाप नामक देवताहरू ४६
मनोमय देवकाय ४५२, मा ४५२
मनोरथपुरणी ३३६, ले २१९,
२२७

मरणपरिदोषित उदेनवत्थु २२७,
२३०, २३१, २३४
मल्लदेशको २७२

मल्लदेशमा चारिका गर्दै २७३
मल्लमा चारिका गर्दै २९०
मल्लमा चारिका गर्न जानुहुनेछ
१४०

मल्लराजाहरूले २७३
महाअनाथपिण्डिक ३९७

महाउम्मगजातक १५८
महागोविन्दसुत्तं ३९०
महाचुम्ब २७६, सुत्तं २७६, २७८,
२७९

महाचुन्द महास्थविरले २७९
महाचुन्दत्थेरस्स गाथावण्णनाले
२७६

महाजनक जातकं ३५३
महाजनक राजा स्वयं बुद्ध ३५३
महाजनक राजाको शीवली भन्ने
महिषीका ३५३

महाधम्मपालजातकं ३९१	मातङ्गजातक ९५
महानाम शाक्यले ४४९	मारले ३७८
महापरिनिब्बानसुत्तं २५६, २९०, मा २९९, ३००	मिगशाला १३२
महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना २७२, २७३, २९१, २९२	मिगसालसुत्तं १३७, बाट १३२
महामही ३६०, नदी ३६०, नदी- को पारीतीरमा गई ३६०, भन्ने नदीको किनारमा ३६६	मुचल्लिन्दवग्गो ३४, ३६ मुण्डिय र जालियले २४० मुनिसुत्तवण्णना ५५ मृगदायमा ३९५, ३९७ मेघियसुत्तवण्णना ४५२ मेञ्जारञ्जं ९५
महामोद्गल्यायन स्थविरलाई अभ्यास छ १६९	मेण्डक ३८, का नाति ३८, ४०, ४१, ४२, नाति साल्ह ३८, सेठका नाति हुन् ३८, गृहपतिको पनि २६५, सेठका पाँचजनामा पनि २६५
महामोद्गल्यायन स्थविरले १६९	
महामोद्गल्यायनलाई सुनाएका थिए २३८	
महामोद्गल्यायनले २३८	मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरू १५०, १५१, १५२, १५३, १५४, १५५, १५६, लाई १५२, १५३, १५४, १५५, ले १५६
महायञ्जवग्गो २५८, २७१	
महावग्गो २७९, ३३८, ४२१	
महासीहनादसुत्तं ४१३	
महाहत्थिपदोपमसुत्तं ३७१	
मागण्डिय ब्राह्मणको २३३, कथा २३३	मेत्तियभूमज्जक १५२
मागण्डिय ४९	मेधयारण्य ९५, ९६
मातङ्गारण्य ९५, ९६	मोनेट्यसुत्तं ३९९

य	राहुलमाता ३५३
यमकवगो २७७, ४०६	राहुलोवावसुत्तवण्णना १०५
यमुना नदीको किनारमा २१७	खखधम्मजातक ४०३
यामा भन्ने देवहरू १७७	रेवती ४३६, पेतवत्थुमा ४३६,
युगनन्धसुत्तं २४३	विमानमा ४३६
युगनन्धसूत्र २४३	ल
युगनन्धकथावण्णना २३२, २३३	लखुमाविमान १५९
योधाजीवसुत्तवण्णना ४	लुम्बिनी अञ्चलको ३४३
र	लुम्बिनीको नजिक ३४३
रट्टपालसुत्तं ३८२	लोकधातु ४०४
रथविनीतसुत्तं मा ३९९	व
रथविनीतसुत्तवण्णना ४०४	वज्जिदेश २१८
रथविनीत प्रतिपदा ३९९	वट्टक चराले २१४
राजगृह ९, का मानिसहरू १५२,	वट्टजानक २१४
को ३१६, ४०५, स्थित	वणिज्जसुत्तं ४३३
५६, ६३, ३१८, ३५४,	वशवर्ती भन्ने देवपुत्रहरू छन् १७७
बाट ११, मा ५१, ६३,	वशवर्ती देवपुत्रले १७८
१५०, ३१७, मा आई	वशिष्ठ २६८
३६२, र पाटलिपुत्रको	वत्सगोत्र परिव्राजक ४०१
बीचमा २९, वासी १,	वस्सुपनायिकखन्धकं ५१
३५१, ३५३, सेठको	वामक २६८
कारणमा १६२	वामदेव २६८
राहुल स्थविर १२०	

वाराणशी १९९, को ३९५, ३९७, नगरको एक द्वार १५९, मा २०१, २०२, २०४, मा पुग्नुभयो १९९, बासी ३९५, ४३६	वेलुकण्ठक नगरवासी ४१६ वेस्सवणो कुवेर ४१४ वेहलिङ्ग गाउँ-निगममा १९१ वेहलिङ्ग-गाउँ-निगमको आश्रय लिई १९१
बालक लोणकार गाम ७९ बालकिनीय ८० बाशिष्ठ ४२० बामुलदत्ता ४२, २५१ बासेट्टसुत्तवण्णना ३४ विपश्वी १२२ विमतिविनोदनी टीका ३७३ विशाख उपासक ३९७ विशाखा महाउपासिका ३८ विशाखालाई पतिकुलमा दिएर पठाउने वेलामा ३९	वेहलिङ्ग भन्ने गाउँ-निगम १८७, १९०, १९१, छ २०४, २०७, मा २१०, २१२ वेहलिङ्गमा १९९, वर्षावास गर्ने प्रार्थना २०२ वंशवण ४१४, ४१५, ४१६, राजा ४१६, ४१७, ४१८, राजाले ४१६, ४१७, हुँ ४१७, हुरूलाई देखेर ४१९ वंशाली ९, को ३२२, ३२४, ३२५, नगरमा चारिका गर्दै २९, बाट ३२५, बासी मिक्षुहरू ३३५ वंश वा वत्स २१७
विश्वमित्र २६८ विसाखाकथा ३८ विसाणा भन्ने राजधानी ४१५ वेगलिङ्ग १९० वेणुवनको ६३, ३१८, ३५४ वेणुवनमा ४३७ वेमलिङ्ग १९० वेरञ्जकथा २९७ बेलामसुत्त १०१ बेलुव गाउँ ३२४, देखि २९६	श शक्र देवेन्द्रले १७७, ४१५ शक्र भन्ने देवेन्द्र छुन् १७६ शाक्य जनपदको ४४०, ४४८

शाक्यमुनि बुद्ध भगवान्ले १८४	२३०, बस्नुहुन्छ २२९,
श्यामावती ४९, २२७, मा पनि	बसिरहनु भएको बेलामा
२६४, लाई २२७, महा-	२५०, पुगी २३१, पुगनगए
रानीको अन्तःपुरमा २४०,	२३२
महारानीका कुरा २३५,	श्रावस्तीवासी २५१, ४०१, ४०२,
महारानीकी दाशी २३५	४०६, ४०८
शीवली महारानी राहुलमाता	श्रावस्ती महासमुद्रको आवाज जस्तै
थिइन् ३५३	४१८
शुद्धावास ब्रह्मलोकमा १८५, ३२८	
शुद्धावास ब्रह्मलोकलाई ४५२	स

श्र

सङ्घमसुत्तं २१

सङ्घपाल नागराजा भएको बेलामा

श्रावस्तीको कुरा १३७	१०१
श्रावस्ती स्थित ३६, ५१, १३८,	सङ्गीतिसुत्तं २७३, ४०१, ४१३
४०९	सङ्गीतिसुत्तवर्णना २७३
श्रावस्तीबाट ३६७, आउनुभई	सङ्घभेदसुत्तं २४०
३६२, कतै जानेकुरा सुन्दथे	सच्चोरोहणीवग्गो २८०
१३४, कोशलमा चारिका	सत्तमसङ्घादिसो २३९
गर्न जानुहुनेछ १४०	सत्ताहकरणीयानुजानना ५१
श्रावस्तीमा ३६, ५१, २५३, ४०५,	सतिपट्टानसुत्तं २७५, २९६
४१८, ४३४, ४३६, ४३८,	सतिपट्टान सूत्र ४०६
४३९, ४४८, जानुभयो	सन्तुषित भग्ने देवहरू १७७
४३४, जानुभएपछि ४३७,	सन्दकसुत्तं २४४
आउने कुरा सुन्दथे १३४,	सद्धम्मवग्गो २३९
गई ५५, जान चाहेर पनि	सम्पसादनीयसुत्तवर्णना ७१, १६०

सम्बासवसुत्तं ४२९
 सम्बाधसुत्तं २४२
 सम्माविद्धिसुत्तवण्णना २८३
 स्वयंप्रभा भन्ने कामावचर देवलोक-
 मा ४३२
 सरजित ४
 सरभङ्ग जातक ९५
 सल्लसुत्तं २९८
 सलायतनसंयुत्तं २३६, २४१,
 २४२, २४३, ३७३
 सल्लेखसुत्तं २७६
 ससजातकं १०१
 ससजातक २१४
 संकिच्च स्थविर जस्तं २६३
 संयुत्तानिकायट्टकथा ३८८, ले २५०,
 ३१७, नुसार ३९५
 साधुक १३२, १३८, गाउँ १३२,
 मा १३८
 सामञ्जवगो २४२
 सामञ्जफलसुत्तामा १७१, १७३
 सारत्थपकासिनीले १३३
 सारिपुत्र २५८, २६०, २६७,
 २६८, २६९, २७०, का
 कान्छा भाइ ३०१, लाई
 २५८, लाई प्रत्युत्तर दिई
 २५९

सारिपुत्र महास्थविर २५६, कहाँ
 गए २५६, को परिनिर्वाण
 २७८, को प्रश्नको उत्तर-
 मा २५७, लाई २७८, का
 कान्छा भाइ २७५, २७६,
 परिनिर्वाण भएपछि २७६,
 मा २६३

सारिपुत्रमोद्गल्यायनले सम्फाउन
 सक्नुपर्छ २४०

सामगामसुत्तं २७५
 सिद्धत्थ ४९, बुद्धवंसो ४९
 सिद्धार्थ ४९, बोधिसत्वलाई १८५,
 बोधिसत्वले गृहत्याग गरी
 १८५, बोधिसत्वसँगसँगै
 २३७

सीलव नागराजा भएको बेलामा
 १०२

सीहसुत्तं २९२
 सीहसुत्तवण्णना १०३
 सुजाताले ३०६, ३०७, दिएको
 भोजन ३०७

सुत्तनिपातट्टकथा ३११, ले २७४,
 ३६१, ४०१

सुनिमित्त भन्ने देवहरू १७७

सुप्पबुद्धसुत्तवण्णनामा १०३

सुभद्र ५५, परिब्राजक २९८

सुमन बुद्धका उपस्थाक ४९	सोणकजातकं ३५३
सुमनबुद्धवंसो ४९	सोतापत्तिसंयुत्तं १३२, ३५४,
सुमन मालाकारले पनि दान दिए २३५	३९७, ४३८, ४३९, ४४०, ४४६, मा १४९, ३५३
सुमनवागो ४०, २७५	
सुयाम भन्ने देवहरू १७७	इ
सुरापानजातकं २४४	
सेखसुत्तं २४४	हस्तक आलवक ३९७
सेट्थसुत्तं ३०३	हेम ३०२

शब्दावली

अ	४४७
अकथं कथी १२१	अङ्ग-सम घन ३६५
अर्काको सम्पत्तिमा सहन गर्न नसकी २२५	अग्र उपस्थाक हुन् २०४
अर्कालाई कोप गराउँछ २५४	अग्रश्रावकलाई २०३
अर्कालाई निन्दा गर्छ ५७	अगलितर तान्छ ८२
अकालिक ४४२, ४५०, छ ३५६	अघिल्लि तर तान्छ ८३
अकुशल चेतनाहरू ७५	अघिदेखि दिइएको २६७
अकुशल धर्मबाट अलग भई ३२७	अचल शरणमा ३८९
अकुशल-पथमा आउँदा काय-कर्म र वचन-कर्म महान हुन्छ ७७	अचिकित्सेय हुन् ५६
अकुशलबाट अलग भई १७१	अचित्तक ७२
अकुशललाई छाड्नुपर्छ ५७	अच्छिद्र ३५६, ४००, ४४३, ४४५
अर्को जीव अर्को शरीर २४०	अष्ट-पानहरू १४१
अक्रोधी छु ३६७	अष्ट-भय ३२
अक्रोधी भनिएको हो ३६८	अष्टमीमा ४३२
अक्रोधी हुनुहुन्छ ३६९	अष्टाङ्गयुक्त उपोसथ ४३२
अखण्ड ३५६, ४००, ४४३, ४४५,	अठार कोटी ४१८
	अट्टाने च कुप्पति ३६८
	अंडहारक पुरुष ११२
	अणुमान्न दोषमा १७०

अत्यधिक श्रद्धा राहने उपासक
थिए १६३

अन्तरद्वीप ३६०, बाट उठेर ३६०

अति उपदेश ४३५

अतिबुद्धि सुनाउन ४१

अन्तिम पिण्डपात ३०६

अन्तिम भोजन गरेर ३०८

अन्तिम श्रावक हुनेछन् २९८

अर्थकामी ४५१, आमा बाबुहरूले
४२

अर्थ गम्भीर भएको ३९८

अर्थयुक्त १७०, बोली बोल्ने २८७

अविज्ञादान नलिन १३

अविज्ञाबाट १४, अलग रहन्छ
३४८, विरत रहन्छ २८६

अविज्ञादायी १२, १३

अदुःख असुख वेदना उत्पन्न हुन्छ
२४७, २४८

अदृष्टमित्रता थियो २२७

अर्घ उपोसथ २३०, व्रत २३०

अन्धकारमा तेलको बत्ती राखिदिदा
९६, २८९, ३२१

अर्घशरीर पनि देखाइदिए २२९

अन्धा आमा-बाबुहरूलाई १८४

अन्धा वयोवृद्ध १९८, २०५

अन्धी ४३७, आमाको ४३७

अँध्यारोमा तेलको बत्ती राखिदिदा
६

अधिष्ठान-श्रद्धि २६१

अध्रुव छ १०३

अधोभागीय संयोजन २०६, हरू
२०६, ३२८, ३५८, ३८५

अधोमुख पारेको पानीको भाँडाबाट
४५२

अन्न २६०, २६९

अनगारिय हुने श्रावक ४१२

अनन्त आकाश ३३१

अन्यतीर्थीयहरू ३३४

अन्यतीर्थीयहरूको आराममा जानु-
भयो २३८

अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरू २३८

अनगारिय भई ६४, १७०

अनन्तविज्ञान भनी ३३२

अनर्थ बोल्ने २८४

अनर्थयुक्त बोली बोल्ने २८४

अनागामी ४०८, हुन्छ २७०, थिए
४०१, ४०६, ४१८, फल

१०४, १०५, फलमा

पुगेको कुरा ३५१, फलमा

प्रतिष्ठित भई ५५, फलमा

प्रतिष्ठिता ४१६

अनात्मसंज्ञी भई ३५७
 अग्निको कारणबाट ३२
 अग्निपरिचर्या गर २८१
 अग्निपरिचर्या गर्ने ११
 अग्निपरिचर्या गरे ता पनि २८५,
 २८८
 अग्निहोत्र गर्ने २८१
 अनित्य छ १०३
 अनित्यसंज्ञा १६८
 अनित्यसंज्ञी भई विहार गर ३५७
 अनित्यमा दुःखसंज्ञी भई विहार गर
 ३५७
 अनिष्फल मरण २४०
 अनुकम्पाको वर्णना गर्छन् ३०
 अनुकम्पाको वर्णना गर्नुहुन्छ ३१
 अनुगामिक-धन ३६५
 अनुत्तर २५, योगक्षेम ३२७, ३२९,
 ३३०, ३३१
 अनुत्तर सम्पक्स्म्बुद्धत्व अधिगमन
 गर्नुभयो ३०६
 अनुपम पुण्यक्षेत्र ३५७
 अनुपादिशेष ३०६, ३०७, ३०८
 अनुस्मरण गरे ३०८
 अनुस्मरण-समानता ३०७
 अनुमोदन धर्मोपदेश २०३, सुनेर
 २०३

अनुगमन गरे १३९
 अनुशासन गर्छ १६७
 अनुशासन गर्नुहोस् ३९८
 अनुशासन गर्ने ४५१, प्रातिहार्य
 १६९
 अनुशासनी प्रातिहार्य १६४, १६७,
 १६८, १६९, १७१, १७२,
 १७३, १७४, भनेको कस्तो
 हो १६७, चाहि निर्दोष
 हुन्छ १६९
 अनैर्याणिक रहेछ ९२
 अप्रमत्तभई ३२८
 अप्रमाण करुणाचित्त २७
 अप्रमाण मैत्रीचित्त २७
 अप्रमाद विहारी ४४०, ४४४,
 ४४५
 अप्रसन्न हुनेलाई ६६
 अपराजेय १७८, १७९, १८०
 अपरामर्शित ४००, ४४५
 अपरिमित तथागतका धर्म-देशना-
 हरू ५८
 अपरिमित पदहरू ५७, ५८
 अपरिमित व्यञ्जनहरू ५७, ५८
 अपरिक्षीण आलवहरू ३२५, ३२७,
 ३२८, ३३३

अल्पसुख १०३

अपाय १३, गामी २१, २२, २४,
२५, मुखहकू ३४७

अपुञ्जा १५२

अभ्याकतधगो ३८०

अब्रह्मचर्यलाई त्याग्नू ४३०

अभ्यन्तर सम्प्रसादलाई एकाग्र गरी
३२८

अभयदान ४३७

अभागी १५२

अभिध्यालु १२, २८४, २८७, नहुने
१३

अभिध्यालाई दूरगरी २७

अभिनन्दन गर्छं १२७, १२८

अभिनय ३२०

अभिप्रसन्न छन् १६१, १६२

अभिप्रसन्न हुनेछन् १६२

अभिवादन गरी ३९८, ४४०,
४४९, एक छेउमा बसे
८५, २५८

अभिसंचेति हो ३२७, ३२९,
३३०, ३३१, ३३२

अभिसम्बुद्ध हुने दिनमा ३०७

अभिसंस्कृत हो ३३०, ३३१, ३३२

अभिज्ञा ४०१, द्वारा ३२६, लाभी
४०१

अमलाको गेडालाई ३२६

अमानुषीय दिव्यश्रोतद्वारा ३६७

अमृतभोगी ३८

अरण्य भएका हुन् ९६

अरण्य विहारी हुन् ३३९

अरहन्त मार्गमा लाग्ने हुन् ३३९

अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई १३९

अलङ्कार परिवार-दान २७१

अलङ्कार लालची ३७५

अववाद (=अति उपदेश) गर्नुहोस्
४२, ३९८

अववाद गर्ने ४५१

अवांछनीय पुरुषको हातमा नपरोस्
३४५

अविदधा भन्वछन् ११९

अविदद्यालवबाट पनि विमुक्त हुन्छ
१७३

अविनीपाती १४८, ४४६, ४४७,
स्वभावको १४७

अविमुक्तचित्त ३२५, ३२६, ३२८

अवीचिकं एक भागमा ३२०

अवीचि नरककं एक भाग हो ४

अवीचि नरकमा उत्पन्न भए २७७

अवेच्चप्पसादेन १४७, २०४, ३५६,
३८६, ३९९

अवैरचित्त २७
 अशुद्धि हुइन्छ २८२, २८४
 अशुद्धि नै हुन्छ २८५
 असञ्चेतित ९२
 असंयमी ३१५, हुन्छ ३३९, ३४०
 असत्य बोल्ने २८४
 असन्तुष्टभई १५६
 असन्तोष लाग्छ १४०, १४२,
 १४३
 असह्य वेदना २९६
 अक्षधूर्त ३४७, हुन्छ ३४८
 अभिहारक ११२
 अहंकारी ३४०, हुन्छ ३३९, ३४०
 अर्हत्मार्गमा लाग्ने हुन् ३३६
 अहिवातक रोग २१८, को कारणले
 गर्दा २१८
 अहेतुक क्रियाचित्त १८८
 अहेतुकचित्त १८९

आ

आइमाईहरूको चित्त ३७७
 आऊ हेर ४४२, ४५०, मत्त योग्य
 छ १४७
 आउने छैन भनेको अनुपादिशेष
 निर्वाण हो ३८५

आकाश नै छाना जस्तै भएको
 थियो २१३

आकाश नै छाना भइरह्यो २१३
 आकाशमा गई १५७
 आकाशमा उडेर जानसक्छन् २६४
 आकाशचारी ४०१
 आकाशमार्गद्वारा ३६८, ३९४
 आकाशमा जान सक्छन् २६५
 आकाशमा जान्छन् २६६
 आकाशमा पलेटीमारी जान्छ १६४,
 १६५

आकाशमा फ्याकेको गोडी ३१६
 आकाश समान छ १४५, १४६
 आकाशानन्त्यायतन ३३१
 आकिञ्चन्यायतन ३३२
 आँखा फिकेर ल्याउँछु भनी गई
 ११२

आँखाबाट आँसु खसाल्दै ३२०
 आँखाबाट आँसु बगाई ५
 आँखाले देख्न छोडेपछि २२३
 आँखा हुनेहरूले ६

आगन्तुक भिक्षुहरू ४०५, साईं
 ४०४, आएको सहन
 सक्दैनथे ४०३

आगामी हुन्छ २६७, २६८, २६९

- आगारियहरूका घेरै अलमल हुन्छन्
२३१
- आगाहरू ३७३
- आगो ३६६, निभिसकेको छ ३६७,
३७३, बालिसकेको छ
३६६, मा हाफाली १०१,
लगाउँदा २५३, लाई
छाडी जुनकिरी बाल्ने छँ
१७७, ले भस्मपानं नस-
कोस् ३४५, लागेर श्यामा-
वतीहरूको मृत्यु २४०
- आघात उत्पन्न गरी ३६९
आघात उत्पन्न गर्छ ३६८
- आचार गोचरले सम्पन्न हुन्छ १७०
- आचार्य ६६, लाई विन्छन् ३३४,
लाई घन विन्छन् ३३४,
घनहरू ३३४, प्राचार्यहरू-
को ५, प्राचार्यहरूले ३, ४,
प्राचार्यहरूले भनेका कुरा
१
- आजीवक ५५, श्रावक गृहपति
२४२, र निगण्ठहरू ४२०
- आजीविका परिशुद्ध छ ३८०
- आजीवन शरणमा ६, भएको १५,
आएको उपासक २५५,
२८९
- आठ पुद्गलहरू ४४२
- आठमगङ्गा ४२१
- आतप्तयुक्त भई ३२६, ३२७,
३२८
- आविकल्याण १७, १८, १९, १७०
- आदेशना प्रातिहार्य १६४, १६६,
१६९, भनेको १६६, प्रति
आत्तिको छु १६७, द्वारा
अनुशासन गर्ने १६९, मा
यही दोष देखेर १६७, हृ-
स-दोष हुन्छन् १६९
- आधा दिन मात्र ब्रत बसेको हुनाले
२३०
- आनन्तरिय अकुशलकर्म ७८
- आनन्तरिय कर्महरू ७८
- आनन्दकोनिमित्त ३३५
- आनन्द देशित हो २३५
- आफनी भायाँलाई भने ४०२
- आनुपूर्विकथा १००
- आनुपुम्बिकथाको वर्णन १०३
- आपने गाईहरू ३६५
- आपनो चित्तले जान्दछ १७२
- आप १७१, १७४, १७५, १७७,
१७८, १७९, १८२, १८३
- आँपको प्रश्न सोधदा लौकाको उत्तर
१८१

आपको बगैँचा थियो ७०	हरूले सुसम्पन्न छन् २०४,
आपत्ति दोषलाई आपत्ति-दोष भने	ले सुसम्पन्न ४००, ४४३,
२३७	४४५, ४४७, मा ४४५,
आपत्तिभयवग्गो ३०३	मा सन्तुष्ट हुन्छ ४४३
आफूलाई पनि रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ	आर्यमार्गरूपी ब्रह्मचर्य ३८९
१४६	आर्यविनयमा २८१
आमरणहरू ३१७	आर्यशील १४८, ४४३
आम्रवनमा ३०५	आर्यश्रावक १४७, ३१५, ४४१,
आमा छ २८७	४४२, ४४३, ४४४, ४४५,
आमा छैन २८५	४४६, मा ४४०, ले ४५३
आमाको हृदय चाहिँ कमलो हुन्छ	आयमुखहरू ३४७
२१०	आयलाई पनि जानी ३४६
आमा वा बाबु ४३	आयाचनाको कारणबाट १३
आमा-बाबुको भरणपोषण ४३९,	आयाचना गर्छ १२, १४
गर्नु ४३२	आयु छउज्जेलसम्म २२४
आमा-बाबुहरूको कारणद्वारा	आयु बढाइदिने कर्म ३०८
भएको हो १७१	आयुक्षयद्वारा २२४, च्युतभएको
आमा-बाबुहरूलाई खुवाई २०७	२२४
आमा-बाबुहरूलाई पोषण गर्दछु	आरण्यिक भिक्षु ३३९
१९८, २०६	आरम्मण-पथमा आउंछ १८९
आमा-बाबुहरूसँग यस्तो भने २११,	आरक्षा गरेको हुन्छ ३४५
२१३	आरक्षा सम्पदा ३४४, ३४५
आर्यऋद्धि २६४	आराधक बन्नसक्छ ४४९, ४५०
आर्यकान्त शील २०४, ले ३५६,	आलो-पालो गरी बोकी २१९
	आवटनीय ८४, जान्दछन् ८४

आवर्तनीय माया १०८, ११२,
द्वारा ११२, ११३
आवास छाडेर जान्थे ४०३
आवासबाट निस्केर जान्थे ४०५
आवासहरू ४०४, बाट निकालिदिए
४०५

आवुसो गौतम ७५, ७७, ७९
आशय-अनुशयहरू जानुहुन्छ ३२६
आसनबाट उठी ११६
आसनबाट उठेर गए ४२
आसनहरू छन् ११२
आस्रवहरू क्षयगर्छ ३२७, ३२९,
३३०
आस्रवक्षय-ज्ञान ४०१, को निमित्त
१७३
आषाढ ४३२, महीना ४३२
आहार लालची ३७५
आहार क्षयद्वारा २२४, च्युत भएकी
२२५, च्युत भएका हुन्
२२५
आह्वान गर्न योग्य छन् ३५६
इ, ई

इष्ट १०२, कान्त १२७, १२९

इहलौकिक सुख ३४४
इहलौकिक र पारलौकिकहित ३४२
ईश्वर १७८, १७९, १८०, हुँ १८१
ईर्ष्यालु हुन्छन् २३८
उ, ऊ

उत्कृष्ट प्रसन्नताद्वारा ३८६
उत्कृष्ट प्रसन्नताले २०४, ३९९,
युक्त ४००
उगघटितञ्जु-पुद्गललाई १२५
उगघटितञ्जु सूत्र १२५
उट्टानबलवीर्यद्वारा ३४५
उट्टानसम्पदा ३४४, ३४५
उट्टानसंज्ञा मनमाराठी ३०३
उत्तम खेत १७
उत्तरिभङ्ग १५२
उत्तरीयमनुष्यधर्म १६१
उदयास्तगामिनी प्रज्ञाले सुसम्पन्न
हुन्छ ३४९
उदान प्रकट गर्नुभयो ३७
उदघानक्रीडा गर्नकोनिमित्त ४१४
उदघानक्रीडा गरी फर्केपछि ४१५
उदघानभूमिमा १४५
उदघानहरूमा पर्णशालाहरू बनाई
२२८

उदुम्बर ३४६	उपासक ५२, हुने श्रावक ४१२, २
उर्ध्व २७	उपासिकाहरू १७, १९
उर्ध्वभागीय संयोजनहरू ३४५	उपासिका ५२
उद्धत ३३९, ३४०, हुन्न ३३९, ३४०	उपेक्षावेदनीय २४८
उत्तमोत्तम चेतनाहरूलाई मनकर्म भनिएको हो ७६	उपेक्षा सहगतचित्त फंलाई ३३१
उत्तमोत्तम वर्षसम्म ३७८	उपेक्षी भई ३२९
उपस्थाक २०४, २१०	उपोसथ अष्टाङ्गशील ४१८
उपस्थान-शाला २९१	उपोसथको दिनमा २२९, २५६, २५९, ४०२
उपधी ३९२, ३९३, शोकको कारण हुन्छ ३९३	उपोसथ-व्रत २३०, पालन गर्न लगाउँछन् २२९, बस्न सकिन्छ के? २३०
उपनिश्रय सम्पत्ति देखनुभई २३३, ३६७	उपोसथशील समादान गरें २३०
उपमा ११३	उब्बेगा-प्रीति २०९
उपसम्पदा गर्छ ६७	उद्बेगा-प्रीति २०९
उपसम्पन्न भएको केही समयपछि १९९	उही जीव उही शरीर २४०
उपादान उत्पन्न हुन्छ १२७, १२८	उही परिनिर्वाण हुने ३५८
उपादान उत्पन्न हुँदैन १२९	उनको वा कपासको कामकाज हो ४४
उपादान विसंयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन्छ १३१	मृ
उपाध्याय हुनेलाई पाश्चितिय दोष लाग्छ ६७	ऋजुप्रतिपन्न छ ४४२
	ऋद्धि २६०, २६१, २७०, को परिभाषा २६१, दश-

प्रकारका छन् २६०,
 प्रातिहार्यं १६४, १६९,
 १७४, प्रातिहार्यं देखाऊ
 १६१, १६२, प्रातिहार्यं
 देखाउनमा प्रतिबन्ध १६२,
 प्रातिहार्यं देखाउने छन्
 १६१, १६२, प्रातिहार्यं
 देखाएको खण्डमा १६३,
 प्रातिहार्यं प्रति आत्तिको
 छु १६६, प्रातिहार्यमा
 यही दोष देखेर १६६,
 प्रातिहार्यहरू १५७, प्राति-
 हार्यहरू प्रत्यानुभव गरेका
 हुन् १६६, प्रातिहारिय
 १५९, वान् ९४, वान्
 भिक्षुलाई १५७, विधको
 अनुभव गर्छ १७२, विधको-
 निमित्त चित्त ऊकाउँछ
 १७२, विधज्ञान ४०१,
 विध ज्ञानलाई प्रत्यनुभव
 गर्छ १६४, विध ज्ञानलाई
 प्रत्यनुभव गरेको देखें
 १६५, सम्पन्न ३०

ऋषि सप्तम १२२

ऋषिहरू २३०, आउँदछन् २३१,
 को अभिप्रायलाई बुझी

२२८, को क्रोधचित्तले
 ९६, लाई महावान बिए
 २३१, ले सोचनयाले २२९

ए

एउटा खुट्टाले मात्र भुइमा टेकी
 ४०७

एक एक योजनमा विहारहरू बनाई
 २३३

एकछाके २०५

एक छेउमा लगी १८१

एक जोर कपडा ओढाए ३३५

एक धर्म हो ३२८, ३३०, ३३१,
 ३३२

एक भएर पनि घेरें भएको १६६

एक भएर पनि घेरें हुन्छ १६४,
 १६५

एकमुट्टी भात बिन चाल्नुभयो २२१

एकलाख सन्ताउन्न हजार ४१८

एकशय पचास ४१४

एक साताभित्र ४८

एकान्त्रबन्धे कल्पसम्मको कुरा अनु-
 स्मरण गर्दा पनि ३२

[४९२]

बुद्धकालीन गृहस्थीहरू

एकाहारी थिए ४१८
एकेन्द्रिय ९१, प्राणी ९२
एकं क्रोधचित्तले ९४
एकं क्षणमा ९३
एघारवटा आगाहरू ३७३

ओ, औ

ओक्कन्तिका प्रीति २०९
ओघहरू ३७४
ओजघातु २९४
ओभरसियर १३८
ओपपातिक २०६, ४४५, हुन्छ
३२८, भई ३५८, सत्वहरू
छंनन् २८५
औलाहरू दुह्लान् ५९
ओषधी सेवन गर्छ ४२९
ओषधोपचार नगरेको खण्डमा ४५
ओषधोपचार गरे वा गरेनन् ४५

क

कर्कश हुन्छ २८४
कस्का शुद्धिहरू २८०
क-कस्ता भ्रमणहरू हुन्छन् ? २७४
कञ्जूसिनो हुन्छन् २३८

कटुवचनको कारणले ४०३
कटुवाषय ४०५
कठोर व्याधि २९७
कडा रोग उत्पन्नभयो २९५
कर्ता हुं १८१
कति किशमका भ्रमणहरू छन् ?
३११

कति दण्डहरू बताउनु हुन्छ नि ?
७५

कति कर्महरू बताउनु भएको छ
त ? ७५

कथंकथी १२१
कनिकाको खाना १५४, १५६
कनिकाको भोजन १५५
कपडाहरू समेत लिएर २३२
कल्पस्थायी २१४, हुन् ५६
कल्पसम्म २१४, पानी नपर्ने २१४
कपासको काम ४४
कपास फट्कने ४४

कर्बालिकार आहार ४५१, ४५२,
भक्षण गर्ने देवता ४५१

कर्म कर्म ७२, भन्ने अभ्यास छ ७५
कर्म प्रधानका कुराहरू ७६
कर्म भोगले भएको हो २९७
कर्मले मौका पाएको हुनाले २९७

कर्मविपाकज ऋद्धि २६४, २६५
कमण्डलुधारी ७, ११, २७७, २८०,
२८१

कमसल खेत १७

कमसल भोजनहरू १५२

क्रमसहित ३५६, ४००, ४४३

कम्मारपुत्र २७२, ले ३०८

करुणाचित्त २७, २८

करुणासहगत चित्त फँलाई ३३०

कलह शान्तपाने छन् २९८

कल्याणकर हुनेछ ३३६

कल्याणधर्मी हुन् २०५

कल्याणमित्र ३४७, ३४८, ४५१,
को अनुस्मरण गर्न सक्नु-
पर्छ ४५१, पाएको छु
४५१, ता ३४४, ३४५,
३४६

कल्याण विश्वासी ३४७, ३४८

कसको धर्म सु-आख्यात छ? २४२

कसरी धर्मोपदेश गर्छन् ८

कसिगर फाल्ने ठाउँमा २२५

कसैको आश्रय नचाँहिने भएपछि
१०४

कषायवस्त्र धारण गरी १७०

कषायवस्त्र ल्याइदिएका थिए १८५

कसलाई चण्ड भन्दछन्? २५२

काका १३३

काठ ३७१, का टुक्राहरू १४,

गोवामबाट ३६२, हू

३६२, हू लागी ३६२

काँडा ११९, भाँचिएका ११९, ले
जस्तै घोच्छ २८४

कान्त १०२

कान्तार पार गरी २२०

कान्तार पार गरेपछि २२८

कान्तार पार गर्न सकिन्न २१९

कार्तिक ४३२

कानमा गर्ने कुराको आवाज २२४

काँना किगा ३७४

कामगरी खाने पनि दाश नै हो
३८२

कामदारहरू ४४

कामदार थिएँ २२९

कामदार नोकरहरूलाई २२९

काममिथ्याचार नगर्ने १३

काममिथ्याचारबाट अलग रहन्छन्
३४८

काममिथ्याचारबाट विरत छन्

२०४

काममिथ्याचारबाट विरत रहन्छ

२८६

काममिथ्याचारी १२, हुन्छ २३,

हुइन्छ २८३

काममिथ्याचारिणी हुइन्छ २८३

कामबाट अलग भई ३२७

कामभोगी ३३९, शय्या ३०३

कामराग संयोजन १२२

कामरूपी भन्ने विषयविमानमा

४१४

कामविषयको दोष १०३

कामविषयको दुष्परिणाम १०३

कामविषयको परिभोग गर्दागर्दै

२२५

कामविषयबाट अलग भई १७१

कामविषयमा मिथ्याचरण गर्ने

२८२

कामावचर कुशल चेतनाहरू ७५

कामास्रवबाट पनि विमुक्त हुन्छ

१७३

कामूपसंहित १२७

काय ३७०, दण्ड ७२, ७३, ८१,

८७, दण्डको अगाडि २८,

८७, दण्ड भनी भन्छु ७४,

दण्ड नै महासावदयतर छ

९१, दण्ड पनि अचित्तक

हुन्छ ७२, दण्डलाई महा-

सावदयतर भन्दछन् ७३,

कर्म भिन्नै ७७, कर्म नै

महासावदयतर छ ८१,

८२. द्वारा तीनप्रकारले

अशुद्धि हुइन्छ २८३, २८५,

दुश्चरित ३७८, कर्म ७५,

८९, धातु छ २४८, बल

१२२, विज्ञान पनि छ

२४८, विज्ञेय स्पर्शहरू

१२९, १३१. समाचार

परिशुद्ध छ ३७९, संस्पर्श

१४६

कारणविना पनि कोप गर्छ ३६८

कालिगडी १३८

काशीको चन्दन लगाउँछौं ३४४

काशीको चन्दन लगाउने ३९९

काशीको चन्दन सेवन गर्ने ३३९

क्रिया अहेतुक मनः विज्ञानधातु

१८९

कील ११९

कुकुरलाई पठाउने छु २२२

कुकुरलाई पठाउँदथे २२२

कुकुरनीको कोखमा उत्पन्न भए

२२१

कुम्भिकत्यविकार्यं ३११

कुटिका ३७०

कुटी ३७०, ३७१, मण्डप २९१,

मा पानी चुहिएको कुरा

२१२, हरू ढाकिएका छन्

३६६

कुनचाहिं समय धेरै हुन्छ २२, २३

कुम्भकार ३६३, को शालामा

३६२, को नाम धनिय

थियो ३६३

कुमारी हो ४४, ४५, ४६, हरूलाई

४२

कुल्माषको भाँडोबाट २१०, २११

कुल्माष लिनुभई २१०, २११

कुलङ्गार भन्ने जन्मिन्छ ३२

कुलगृहको पीडाकोनिमित्त ३२

कुलगृहको विनाशकोनिमित्त

चारिका गर्नुहुन्छ ३१

कुलगृहको हानी नोक्सानी हुन्छ ३२

कुलगृह प्रति अनुदया ३०, ३१

कुलबूषक ३१५

कुलपरम्परा नाश हुनेछ ३५२

कुलवंशको परम्परालाई टुटाउन

योग्य छैन २६७

कुलहरू बस्दथे ४१८

कुवा जस्तो भएको छ ९८, ९९

कुशलपथमा आउँदा मनःकर्मलाई

महान भनिन्छ ७७

कुशलपथमा आउँदा मनकर्म महान

हुन्छ ७८

कुशललाई भाविता गर्नुपर्छ ५८

कृषी कर्म ३४४

कृषी गौपालनलाई पनि ४३२

के अभिसम्पराय होला ? ३५८

के गति ? ३५८

के गर्नुपर्छ भनी विचार गर्ने ४३

केटाकेटीहरूको कंफटमा परेर ३९९

केटाहरूको आवाज सुन्नुभयो ६५

केश छाड १९६

केश बाह्यी क्षौर गरी १७०

केही छैन भनी ३३२

के हेतु के प्रत्यय हो ? १२७, २५३

कोठामा गई समापत्तिमा बसे ४१८

कोप गराउन्न २५४

कोप गर्वेन २५४

कोप गराउँछ २५३, २५४

कोपद्वारा २२४, च्युत भएको २२५

कोलियपुत्र ३४३

को लोकमा मुकृत्य छ ? २४२

को सु-प्रतिपन्न छ ? २४२

[४९६]

बुद्धकालीन गृहस्थीहरू

कौवा र कुकुरहरूले घरेर बसे

२२६

कौशम्ब रुखहरू २१७

ख

खर्खण्डा ८३

खर्च गर्छ ३४६

खणिका-प्रीति २०९

खरखण्डा १९, हरू १८

खरानी पानं सक्छ ९४

खराब साथी ३४७

खरायोको योनिमा १०१

खरायोको प्रतिबिम्ब रहेको २१४

खाट्मा राखी १२५

खाट्मनि बसिरहेको कुकुरनीलाई

२२१

खाल्टोमा हालिदेऊ २९५

खाल्टोमा हाली २९५

खादघमोज्यहरू २००, २०१,

२७४, २९१, २९४, ३३५

खादनीय देऊ ६५

खादनीय भोजनीय दिनेछौं ४५

खाना पचाउन नसकी मरे २२१

खील ११९

खुम्चेको बाहुलाई पसाउँ १८१

खुट्टा पर्ने १३४

खुट्टा पसारेर सुतेको कारणबाट

१३४

खुट्टा पसारेर त क्वाचित् सुत्न

सकिन्न १३४

खुट्टे पाणे ९१

खुट्टिका-प्रीति २०९

खूबसँग बर्ष ३६६, ३८०, ३८३,

३८५

खूबसँग पानी बर्ष ३६६

खूबसँग महामेघ बर्षनघाल्यो ३८७

खेतमा ४१७

खेतहरू छन् १७

खेलौना हुनेछ ११४

खेलौना बाँदरको बच्चालाई ११५

ग

गंगटाहरू ३६०

गणना गर्न सिक्वो भने ६४

गणिकाको कोखमा २२५

गणिकाहरू छोरीहरूको भरणपोषण

गर्छन् २२५

गति ४१३, कथा वण्णना ४२१

गन्ध ३०२, कुटी २९०, कुटीमा

छाउन लगाउनु भयो २१४	गुइँटाको आगो ३६१ गुँडहरू ३६० गुफा ३७० गुरुमुष्टि आफूमा नराखी ४१३ गुरु हुनुहोस् ३८८ गृहस्थी धर्म बताउँछु ४३० गृहपति-चीवरधारी भिक्षु ३४०, ३४१ गृहपति महाशाल कुलमा जन्मेका थिए १५७ गृही परिषद् ८० गोठहरू ३६०, बनाई ३६०, मा ३६६ गोत्ररक्षिता २८२ गोधन ३६५, ले सुसम्पन्न ३६५ गोष ३६५ गोपाल ३६५ गोपालक ३६५, को घरमा २२०, को घरमा आइपुगे २२०, को धेनुमङ्गलोत्सव थियो २२०, ले २२१, २२३, हरूले विहार बनाइदिए ३९४ गोपिनी ३७५, ३७८, को बारेमा ३७८, ३८०, र म ३८९, मा ३७६
गन्धारी भन्ने विवधा छ १६६ गर्नुपर्ने गरिसके १७४ गर्भवासमा आउने छैन ३८५ गर्भशय्या छैन ३८६ गर्भशय्या भनेको दुःखसत्य हो ३८५ गर्भिणी ११३ गम्भीर तथा गम्भीर अर्थ भएका ३९८ गरमबाट बच्नकोनिमित्त ४२९ गरम हटाउनकोनिमित्त ४२९ गलत धारणा २ गाइरहेको जस्तो ३२० गाई ३८३, हरू ३५९, ३६५, हरू- को निमित्त गोठहरू ३६०, हरूको दूध ३५९, हरू दुहाउन लगाई ३६१, हरू हुने गाईहरूसँग आनन्दित हुन्छन् ३९२, हरू हुने गाईहरूको कारणमा शोक गर्छ ३९३, पनि छैन ३८३ गाडाहरू ३१६ गालि गर्छ ३६९ गोर्खाहरू १४, ९२	

गोबर छोऊ २८१
 गोबर छोए ता पनि २८८
 गोरु ३८३
 गोरु पनि छैन ३८३
 गोविन्द-महायज्ञ १०१
 गौपालन ३४४, जस्तो घन अरु
 छैन ३६५
 गौरव ४३

घ

घर ३७०, हरू ३६६, हरू बनाई
 ३६०, को छाना नभएता
 पनि २१३, बार छाडी
 ६४, बार छाडी अनगारिय
 भई १९७, १९८, बार
 छाडी प्रव्रजित भएको भए
 १४५, बार त्यागी १७०,
 बारमा बसेर सुत्ने ३९९,
 मा आगो लाग्दा ३३४,
 मा छाएको नयाँ तृण छ
 २१२, मा बासगर्नु बाधा-
 पूर्ण छ १७०, भनी भन्द-
 छन् ३७१

घरावास सम्बाधपूर्ण छ १४५,
 १४६

घ्राणघातु छ २४७
 घ्राणविज्ञान पनि छ २४७
 घ्राणविज्ञेय गन्धहरू १२८, १३०
 घाँस र पानीको सुविधा हुन्छ
 ३५९
 घाँसहरू छोऊ २८१
 घाँसहरू छोए ता पनि २८५
 घिउ १४, १५२, १५३, २२०,
 २३२, को ठेकी १४, सँग
 पायस खाइन् २२१

घूस २८३, २८६
 घोटेकोलाई उत्तानो पारिदिदा ५,
 ९६, २५४, २८८, ३२१
 घोडसवार ३, ४, ५, लाई १
 घोडा ४१८

च

चक्रमण स्थानहरू २९१
 चक्काले कुल्चिएको पानी २९९
 चक्काले कुल्चेर ३००
 चंचल ३३९
 चपल ३३९, ३४०, ३४१
 चतुर्थध्यान प्राप्तगरी बस्छ १७१,
 ३२९

चतुर्थध्यान पनि अभिसंस्कृत हो ३२९	चातुर्महाभौतिक १७१
चतुर्दशी ४३२	चातुर्याम संवर ९१
चतुर्विशाबाट भाउने भिक्षुहरूको- निमित्त २३४	चामल २०५, २१५, को पोको २०५
चतुप्रत्यय सेवन गर्दा ४२९	चारअङ्गले सम्पन्न हुने आर्यभावक १४६, १४८
चतुपारिशुद्धि शीलमा प्रतिष्ठितभई १९८	चारइच्छिपाव ४२१
चतुर्याम संवरले ९१	चारकिशिमका भ्रमणहरू छन् ३१२
चन्द्रमामा २१४	चारखुट्टाले टेकेको खण्डमा ४०७
चन्द्रसूर्यलाई पनि परामर्श गर्छ १६४, १६५	चारदोबर गरी ३०५
चन्द्रोपमा प्रतिपदा ३९८	चारदोबरी गरी सङ्घाटी पटघाई २९७, ३०१
चराहरू ३६०	चारमहाभूतहरू १७४, १७५, १७६, १७७, १७९, १८०, १८२
चलाक हुन्छ ३४५	चारवटा नित्य भोजन दिन्थे १५३
चक्षु ३८८, विज्ञान १८३, धातु छ २४६, २४८, मान् ३८८, रूपको संयोजन हो २४२, विज्ञान पनि छ २४६, २४७, विज्ञानधातु २४९, विज्ञेय रूपहरू १२९, विज्ञेय रूपहरू छन् १२७	चारवटा भोजन दिन्थे १५०
च्याऊ २९३	चारसतिपट्टान ४२१
च्याँघालाई ८२	चारसम्मपधान ४२१
	चारिका १४१, गर्न जानुहुनेछ १४२, १४३, १४४, गर्न जानुभयो १४०
	चारिकार्थ जानुहुने छ ४४९
	चालीस कोटी धनसम्पत्ति भएक १६३

चित्तका कांठा १२०	चीवर सिउने छु २२३
चित्तको कांठा भन्वछन् १२०	चीवर सिद्धिएपछि १३७, १३८, ४४८, ४४९
चित्तको परिष्कार २६९	
चित्तखिल ३६९, ३७०, बाट मुक्तछु ३६७, ३७०	चीवर सेवन गर्छं ४२९ चीवर सेवन गर्दा ४२९
चित्तपरिष्कार २६९, २७०	चीसो पानी ८९, मा जीवहरू छन् ९१, निषेध गर्ने ८८, पिउन नपाएर ८८, वर्जित गर्छन् ९१, लाई सेवन गर्दैन ९१
चित्तमा कांठा विळ्ने जस्तै विळ्ने ११९	
चित्तवशी प्राप्त ९४	चुक्ली लगाउने हुन्छ २८३
चित्तवशी भूत ३७७	चुक्ली बोलीलाई त्यागी २८६
चित्तालङ्कार २६९, २७०	च्युति उत्पत्ति ज्ञानकोनिमित्त १७३
चित्तिकार-दान २७१	चुहिने १८
चिन्तित गराउनकोनिमित्त ३०५	चूडाकर्म गरिसकेपछि २३७
चीवर छाडी गृहस्थी भएर गए ३४१	चूपलागी १५६
चीवरदान गरी ३२३	चेतना ९२, नै हो ७६, प्रधानगरी ७६, भएका ९२, लाई नै कर्म भन्दछु ७६
चीवर पहिरी ४१, १५५, २०१, २०७, २१०, २९१, ३५४	चेतोखिल १२०
चीवरवस्त्र पुरानो भई फाटेर गयो २२३	चोरले चोर्न नसकुन् ३४५
चीवर भनेको एक्लैले सिउन गाह्रो छ २२३	चोरीको कारणबाट ३२
चीवर सिउंदैछन् १३८, ४४९	चोरी गर्छन् २१
चीवर सिउंदै थिए १३७, ४४९	चोरी गर्ने हुन्छ २८२
	चोरी गर्ने समय २३

चोरी गरेर लिने हुन्छ २८२

चोरी गरेर नलिनु ४३०

चोरी नगर्नु ४३१

चोरी नगराउनु ४३०

चोरिनी ४५

चोर्ने नियतले ३११

चौबीस कोटी एकलाख ३०७

छ

छ छ महीनामा ३४

छन्दराग ३२८

छन्ने ब्रह्मवण्डारोपनं २४३

छवर्ण रश्मीहरू ३८६

६ वर्षसम्म ३७९

६ विषयहरूमा ४३५

छाता १४१

छाती पिट्दं रुनथालेपछि २२०

छाती फुटी उ उर्ही मन्यो २२३

छाना नभएता पनि २१३

छानाबाट तृण किन्न लगाई २१४

छाना हाल्न लगाउँदा २३९

छाला ३७१

छेकवारको बीचबाट १६४, १६५

छेवन भनेको सउपाविशेष निर्वाण-

द्वारा निरोध-सत्य हो ३८६

छोराहरू ३६०

छोरीहरूलाई अर्ति उपवेश विनुहोस्

४२

ज

जङ्गम-धन ३६५

ज-जसले चोरी गर्छन् २५

ज-जसले प्राणीहत्या गर्छन् २४

जतिसम्म रथको बाटो थियो १९९

जब ५५

जसले बाह्रवर्षसम्म ब्रह्मचर्य पालन
गर्छ २३८

जाँड छान्ने चाल्नीको कान समाती

८३

जाँड बनाउने ८३

जात्यान्धहरूले रूप देख्छन् ४०४

जाति क्षीण भयो १७४

जातिभूमि ४०४, मा ४०४, को

एक आवासमा ४०४

ज्यान लिन्छन् ४

जान्नुभएका ३२६, ३२७, ३३०, र

देख्नुभएका ३२५, ३२६,

३२८, ३३३

ज्याला ३८२

जिन ४१४

३५२

जिह्वा धातु छ २४७

टाढा हुनुहुन्छ १४०, १४२

जिह्वा विज्ञान पनि छ २४७

टाढा हुनुहुनेछ १४०

जिह्वा विज्ञेय रसहरू १२८, १३०

टुंगिएको छैन २४०

जीव छ भन्ने संज्ञा लिएर ८८

ठण्डी-गर्मी ६६

जीवन-मरणको समस्या भएको

ठूलो ढुंगा १२, १३

समयमा ३०

ठूलोमा ठूलो प्राण हुन्छ ९२

जीवन-मरणको समस्या थियो २९

डकर्मा १३८

जीवनवृत्ति ३३४

डुबेर बस १४

जुन जुन काममा २२

डुम्री ३४६

जुवाडी ३४७

डोरी ३७१

झ

ढाकेको ३७२

ढाकेकोलाई उघारिदिना ५, ९६,

२८८, ३२१

झगडा हुन थाल्यो २३६

ढुंगा १२, १३, पल्टाउँदा ३३४,

झ्याउ लगाउने ११, २८०, २८१

लाई १२

झूट बोल्छ २८३

ढोका खुलास्यो १०६

झूट बोल्छन् २२

ढोका खुल्यो १०८, १०९

झूट बोल्ने हुन्छन् २८३

ढोका बन्द भइसक्यो १०७, १०९

झूट बोलीलाई त्यागी २८६

ढोका बन्द रहनेछ १०५, १०६

झूटो नबोल्नु ४३१

ढोका बाहिरको कोठामा ११०

ट, ठ, ड, ढ

त

टाढाको पनि १७२

तण्डुल बाह्रहरू २१५

टाढा पनि नहेर नगिच पनि नहेर

तताएको भाँडोमा ३०२

त्यस्ता मुण्डक भ्रमणको दर्शनले के हुन्छ २ १९४	तरकारीहरू ३११
तथागत अरहत् २५, १६८	तरणी बनाई ३७४
तथागत उत्पन्न १६८	तरबार लिई आउँछ ९३
तथागतको कायवुञ्जरित छैन ३७९	तरुणी कुमारीहरूलाई ४१
तथागतको मनः वुञ्जरित छैन ३८०	तलतिर डुब्छन् १४
तथागतको महर्द्धिकता ३००	तलाउको किनारमा ३५९
तथागतको महानुभावता ३००	तलाउको पानी ३४८
तथागतको बचीसमाचार परिशुद्ध छ ३८०	त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ ३३०, ३३१
तथागत नवीमा ओल्हिनुभयो ३०४	तण्डुत्तरिय-दान २७१
तथागत परिनिर्वाण हुनुभयो ३०६	त्यागमा रतभई ४५१
तथागत भाषित ३९८, ३९९	त्यागसम्पदा ३४८, ३४९
तथागत प्रति श्रद्धा उत्पन्न हुन्छ १७०	त्यागानुस्मरण ४५१
तथागत ऋषिपतनमा बस्नुभएको छ २०३	त्यागी भएर ३४९
तथागतले ३०, बाहेक २९५, २९६ फेलाउनु ३८७	त्यागी श्रावकलाई ४१२
तथागत शय्या ३०३	तामा २९३
तथागतहरू मुस्काउनु हुन्न १९०	ताल फलको वर्ण अस्तं ३१६
तथागतहरू शून्यागारमा अभिरमण गछन् २३२	तालवृक्षका पातहरूका आवाज ७३
तथापि जिउंदै रहेमा म पनि जिउने छु २२१	तिऊन ३११
	त्रिपिटक धारिणी ४१६
	तिमी जस्ता गृहस्थीले ३३६
	तिमी जड भयो ११२
	तिमी बहुला भयो ११२
	तिरश्चीन गति ४१३
	तिरश्चीन जाति भनेको सोजो हुन्छ २२३

तिरश्चीनयोनि ३२०, मध्ये २	तीर्यकयोनी ५
त्रिपिटक बुद्धवचन अध्ययन गरी १९८	तीर देखनसक्ने चरो १८२
त्रिविध कायदुश्चरितलाई कायकर्म ७६	तीरमा आउँछ १३
तिहुन १५३, २१५, को भाँडोबाट २१०, २११, तयारपारी २०७, लिनुभई २०७, २१०, २११, लिई २०८, लिई भोजन गरी २११, हरू २००	त्रीचीवरहरू ३३५ स्त्रीधूर्त ३४७, हुन्न ३४८ स्त्री परिवारहरूका साथ ३३७ स्त्री पनि प्रव्रजित भइन् ४०३ स्त्री-पुत्रादिहरूका साथ १५० स्त्रीमाथि मिथ्याचार गर्ने हुन्छः २८३ स्त्रीहरू क्रोधी हुन्छन् २३८
तीर्थीय श्रमण ब्राह्मण परिव्राजक- हरू १८	तुलाधर वा तुलाधर अन्तेवासिकले ३४६
तीर्थीयहरू ४२०	तुला समात्दा जान्दछ ३४६
तीन कर्म बताएको छु ७५	तूष्णीभावद्वारा ३५४
तीन गाउन मात्र छ ३०२	तृण ३७१, छैन २१२, फिक्न लगाए २१४, रहित पारे २१२, लगेकोमा सन्तुष्ट- मानी २१२, लिन पठाउनु भएको थियो २१३
तीन महीना पछि १३७, १३८	तृष्णाको दाश ३८२
तीन महीना बितिसके पछि ४४८, ४४९	तृतीय विशामा २७
तीन महीना भित्र ५१	तृतीयध्यान प्राप्तगरी बस्छ १७१, ३२९
तीन महीनामासम्म २१३, २१५	तेज १७१, १७४, १७५, १७७, १७८, १७९, १८२, १८३
तीनैजना श्रेष्ठीहरू २३२, बाटो हेर्नगई २३१, ले २३३, का उपस्थाक २३५	
तीनैजना सेठहरूले २३४	

तेत्तीसवटा शीरहरू ४१४, को
बीचमा ४१५
तेल १४, १५२, १५३, २०५,
२१५, को ठेकी १४, खोज
गर्ने ले १८१. मा पानी
मिसाएर भएपनि ३७६,
राखौं १५५

थ

थकित हुनुभएका शास्ता ३०४
स्थपति १३८
स्थावर-धन ३६५
थेय्यचित्तेन ३११
थैलोमा ३११, राखेको कुरा २७४

द

दण्ड दण्ड ७२, भनी बताउने
अभ्यास छ ७२, भन्ने
अभ्यास छैन ७५
दण्ड त्यागी २८६
दण्ड रहित १७०
दण्ड वा शस्त्रको खोजी गर्छ ३६९
दयालु १७०, भई २८६
दलानमा ११०, आसन बिच्छुघाई

१५४, १५६, बसालेको
होला १५५
दलानहरू ६८, ११०
दश अकुशल कर्मपथहरू हुन् २८५
दश कुशल २६, कर्मपथहरू २८८,
हुन् २८८
दश नालन्दा ९४
दशप्रकारका ऋद्धिहरूको बारेमा
२६१

दशपारमीहरू १०१
दर्शनार्थ आउन चाहन्थे ३६
दर्शनार्थ आराममा जाओं १९५
दर्शनार्थ जानु साधुसम्मत छ १५९
दर्शनहरूमध्ये श्रेष्ठदर्शन कुन हो ?
२४२

दशबललाई बन्दना गरी २३३
दश हात्तीको बल ३०२
दक्षिणादिन योग्य छन् ३५६
दाउराको आगो ३६६
दाउरा बेचेर जीविका गर्ने ३३६
दाउरे ३३८
दबिखण्य दान २७१
दाग रहित ४००, ४४३, ४४५
दाताहरूमध्ये प्रमुख दाता थिए ६८
दान अग्नि जस्तै हो १००

दानकथा १००	दाहिनेतिरबाट ३०३
दानका कुराहरू १०१	दाक्षिण्य छन् ४४२
दानको फल छ २८७	द्वितीय दिशामा २७
दानको फल छैन २८५	द्वितीयध्यान पनि अभिसंस्कृत हो ३२९
दानको फलले २५९, २६०	द्वितीयध्यान प्राप्तगरी बस्छ १७१, ३२८
दान डुंगा जस्तो हो १००	दिनको आधाभाग बितिसकेपछि २३०
दानद्वारा १०१	
दानदिदा मेरो चित्त प्रसन्न हुन्छ २६८, २६९, २७०	
दानदिनु राम्रो हो २६७	दिनाले पुण्य बढ्छ ३०२
दानदिने कार्य मेरै वंश हो १०१	दिने कार्यमा अग्रसर हुन्छ १४७
दानदिने अवकाश प्रदान गर्नुपर्छ २३४	दिवास्थान २९१
दानदिने अवकाश प्रदान गरे २३५	दिवा प्रतिकेकमा ४४१
दान पद्म जस्तै हो १००	दिव्यचक्षु ३८८, द्वारा ३६१, ४१९, ज्ञान ४०१
दान भनेको सुखको कारण हो १००	दिव्यश्रोतद्वारा ३६१
दान संविभाजन गरिदिने १४८	दिव्यश्रोतधातुद्वारा ४१९
दान संविभाजनमा रत हुन्छ १४८	दिव्यश्रोतधातुकोनिमित्त १७२
दान संविभाजन हुनेछ २६८, २७०	दिव्यश्रोतज्ञान ४०१
दान संविभाजनमा रत भएर ३४९	दिव्यरस २९४
द्वारपाल १०९, लाई भने १०५, ले १०७	द्विहेतुकचित्तद्वारा १८९
दाशहरू ४४	बीर्घायुको कामना गरी २९३
दाशीलाई यस्तो भने १५४	दुइ इन्द्रिय ९१, भएका प्राणी ९२
दाह्राहरू ४१४	दुइ गतिहरूमध्ये ३२०, मा ५
	दुइ पिण्डपातहरू ३०६

दुःखवेदना उत्पन्न हुन्छ २४७, ३४८
दुःखवेदनीय कायविज्ञान २४८
दुःखवेदना घटेको छ कि बढेको छ ?

३५५

दुःखवेदना बढेको देखिन्छ ३५५
दुःखमा अज्ञानता ११९
दुःखोचित समाधिष्ठ हुन्न ४४२
दुर्गति १३

दुष्परिणाम १०४

दुर्भिक्षको कारणले गर्दा २१८

दुर्भिक्ष भएको समयमा ३०, ३१

दुर्भिक्ष परेको थियो २९

दूध दुहिसकेको छ ३६६

दूधसंग भातखाई ३६१

दृष्टधर्म १०४

दृष्टिद्वारा अपरार्माशत ३५६

दृष्टिशल्य ३१४

दृष्टिसंयोजन १२२

देखनुभएका ३२६, ३२७

देवगति ४१३

देवतानुस्मरण ४५१

देवता भन्दछन् २२९

देवताले २२८, ऋषिहरूलाई २२९

देवताहरूको सहवासमा ५, उत्पन्न
हुन्छ ४, ३२१

देवमनुष्यहरूका शास्ता २५, ३४८,

३५६, ४४१, ४५०

देवपुत्र नै बन्दछन् ४१५

देवयानिय मार्ग १७५

देवलोक सहित ११३, २९५, मनु-
ष्यलोकलाई ३०२, मनुष्य-
लाई १७०

देवसहित मनुष्यहरूमा २९५

देवलोकहरूबाट ४०६

द्वेष प्रहीण भएको हुन्न २५४

द्वेषपूर्ण सङ्कल्प गर्ने हुन्छ २८४

द्वेषशल्य ३१४

देह ३७०

बोधारे प्रश्न ३१

दौर्मनस्य हुन्छ १४०, १४२, १४३

ध

ध्वजा ३७०

धन ३६३, धान्य ४५, लालची
३७६, मालहरू २८२

धन्य हो भन्ते ! ५, १५, २०, २८,
३३, २८८, ३२१

धनुषविदघा ३४४

धर्मइच्छाद्वारा ३२८, ३३३

धर्मकथिकले ध्यानीको २७८

धर्मकाय ३८८	धर्मिराको गोलो ३७०
धर्मको अनुस्मरण गर्न सक्नुपर्छ ४५०	धर्मिलो र फोहरभई बघिरहेको २९९
धर्मको कारणमा मलाई कष्ट दिए- नन् ३५८	धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ १६ धर्मोपदेश गर्नुहुन्न १६
धर्मगम्भीर भएको ३९८	धर्मोपदेश गर्नेहरूमा पाँचवटा गुण- हरू २३८
धर्मगुण ४४१, ४५०	
धर्मचक्षु १०४, ३८८, उत्पन्न भयो १०४, लाभ भयो १०५	धागो काट्ने ४४ धातुका कुराहरू २४८
धर्मतापूर्वक जीविका गर्दथे ४०२	धातुको कारणमा २९८
धर्मधातु २४९	धातु नानात्व २४६, को सम्बन्धमा २४९, सम्बन्धी १३६
धर्म प्रकाशपार्नु भएको छ ४१३	धातु विवाहलाई २९८
धर्म प्रति शंका गर्छ १२०	धातु विभाजन २९८
धर्मपूर्वक कमाएका ३४५	धातुहरू २४९, हुन्छन् २४९, भाग- लगाई २९८
धर्म बोल्ने २८७	
धर्मरक्षिता २८२	धानका बाला काटी २००
धर्मरागद्वारा ३२८, ३३३	धानको बोट मात्र २९
धर्मसेनापति सारिपुत्रले १६९	ध्यान गर्नमा ४४१, ४४२, ४४३, ४४५
धर्मसेनापतिलाई अभ्यास छ १६९	ध्यानजः ३२७
धर्महरू ४४१, प्रादुर्भाव हुन्छन् ४४५, प्रादुर्भाव हुन्छन् ४४१, ४४३	ध्यानवादी २७९
धर्ममण्डागारिक ३०५	ध्यानीले धर्मकथिकको २७८
धर्माबोध गर्न नसक्ने पुरुष १२६	धार्मिक कथाद्वारा १९६, १९७, १९९, २९१, २९५
धर्माबोध गर्ने पुरुष १२६	

धार्मिक कथा नमुनेको ३५८
 धार्मिक व्यापार ४३३, गर्नु ४३२
 घुतघर्म ४२७
 घुँवाँ भाउने आगो ३६६
 घूतिनी ४५
 घूलो छरे केँ छछं ३२
 घेरें भएर पनि एक हुन्छ १६४,
 १६५
 घेरें समय बिताउँछ २२

न

न अति धेरें न अति थोरें ३४६
 नकराऊ नकराऊ ४०६
 न क्रीडाकोनिमित्त ४२९
 नगिचको पनि १७२
 नट ३२१, आचार्य ३१८, ३१९,
 ३२१, ले ३२०
 नटभेष धारण गरी ३२०
 न ढाकेकोमा पानी पर्देन ३७२
 नर्तकी कुलमा ३१६
 नर्तकीले नाचेर पाएको जस्तै २१६
 नर्तकी शिल्पमा ३१६
 नत्थि गो समितं धनं ३६५
 नदीको तीरमा ३५९
 नदीको पानी २९९

नदीपार जानुभयो ३०५
 नदीमा जाऔं त १९३
 नदीमा गए १९३
 नदीहरूको बीचमा ३६०
 नदेखेको जस्तो गरेका थिए ३१२
 न नुहाए ता पनि २८५
 नब्बेलाख १०३
 नयाँ कपडा लिएर ११५
 नरकगति ४१३

नरकगामी २२, २५, हुन् ५६,
 हुन्छन् २१, २२, २४

नरकमा ४
 नरकयोनि २, ५, ३२०
 नवचन्द्रमा-भोजन ४०५
 नसा ३७१

नाऊको कुलमा जन्मिनु भएको
 थियो ६०

नागपुरुष १२२
 नागसुपर्णादिहरू २६५
 नाचदेखाई ३१७
 नाचिरहेको जस्तो ३२०
 स्नानकोनिमित्त १९३
 स्नान चूर्णहरू १९३
 नानात्वसंज्ञाहरूको मनन नगरी
 ३३१

नाना विषयमा मनलगार्ई बस्ने ४३४, ४४९	नियमको बारेमा मतभिन्नता भएर २३६
नामी नामी ब्राह्मणहरू ३४ न्यायमार्ग प्रतिपन्न छ ४४२	नियुक्ति गर्नुभए बेश हुने थियो १६१, १६२, १६३
नारीवाहनमा ४१६ नाङ्गलोमा राखी २२५	निरवसेस-दान २७१ निरालसी हुन्छ ३४५
निगण्ठ ४२०, का श्रावक ८, श्रावक २१, ३०, हर्ष १०९, हर्षलाई पनि दानदिनु पर्छ ९९	निरालसी हुनेछौं ४४ निरुद्ध हुन्छन् १७७ निरोधसंज्ञी भई ३५७ निरुपधी नै शान्तिको कारण हुन्छ ३९३
निश्चलतामा पुगेपछि १७२, १७३ निश्चित सम्बोधिपरायण ४४६ निन्दनीय हुन्छ ५७ निन्दनीय र सदोषी ५७	निर्लोभो भएर ३४९ निर्लोभिनीछे ३७६ निर्वाणगामी हुनसकिन्छ ? ४३६ निर्वाणघातुमा ३०७, परिनिर्वाण हुनेछ ३०६
निर्दयो २८२ निर्वागी ३५६ निधान गर्ने आशालिई दानदिन्छ २६०, २६७	निःशब्दभई १५६ नीवरण रहित १०४ नुहाउन जाऔं १९३ नुहाउने कपडा सुकाउँदै हुनुहुन्थ्यो ३०१
निधी छोर्दै हिंड्छ ३३३ निधीहरू पाउँछ ३३३ निधीहरू भेट्टाएको हुन्छ ३३४ निमंत्रणा ग्रहण गर्ने भिक्षु ३४०	नुहाइराखेको शीरको केश समाती १९५
निर्मल १७२, भई बघनथाल्यो २९९, ३००	नुहाएर कपडाहरू लगाई १९५
निर्माता १७८, १७९	

नुहाए ता पनि २८८
 नुहाई पानी पिई ३०५
 नून २०५, बनाउने गाउँ ६८,
 बनाउने बालकको गाउँ
 ७९, र अँमिलो सेवन
 गर्नकोनिमित्त २२८
 नृत्यपोसाक लगाई ३१७
 नेटयो १२६
 नेष्क्रम्यको आनिसंस १०४, प्रकाश
 १०३
 नेष्क्रम्यको गुण १०३
 नैर्याणिक हो १६९
 नैर्याणिक रहेनछ ९४
 नैर्याणिक हुझन् १६९
 नोकर ३८२, हुँ ३८१, होइन ३८२
 नोकरी ३४४, गछुँ ३८१, गरी
 बसिन् २२१, को आव-
 श्यकता पनि छैन ३८१
 नौका ३७०

प

पखालको बीचबाट १६४, १६५
 पखाला लागेको बियो २७४
 पञ्चआनन्तरिय ७८, कर्महरूमध्ये
 ७७

पञ्चकामगुणिक रागहरूलाई छाडो
 १६८
 पञ्चकाम विषयको सेवन गर्देन ९१
 पञ्चको बीचमा २८३, २८६
 पञ्चगति ४१३
 पञ्चगोरस ३६५
 पञ्चचक्षुले युक्त ३८८
 पञ्चदशो ४६२
 पञ्चनीवरणलाई त्यागी १७१
 पञ्चसङ्ग १२१
 पञ्चायुधसन्न ४
 पचाउन सकेनन् २२१
 पश्चिम भूमिमा बस्ने ७, ११
 पश्चिम भूमिभागमा बस्ने २७७,
 २८०, २८१ .
 पञ्चीस ठाउँहरूमा विधाम गरी
 ३०२
 पञ्चेन्द्रियमा हुने बीस धातुहरू
 २४९
 पछाडितिर तान्छ ८२, ८३
 पटुका छोडाई १९४
 पटुकामात्र समातेका होइनन् १९५
 पण्डित थिए ३५८
 पर्णशाला बनाइदिए ३३५
 पताकाहरू फहराई ९७

पताकाहरू फहराउँछन् ९८	परिनिर्वाण भएपछि २७८
पताकाहरू फहराउने थियो ९७	परिनिर्वाण समानता ३०७
पतिका अभ्यन्तर ४४	परिनिर्वाण हुनकोनिमित्त २९७
पतिकुलमा गर्नुपर्ने कर्तव्यको सम्बन्धमा ३९	परिनिर्वाण हुनुहुनेछ २९३
पतिभन्दा पहिले उठ्ने ४२	परिनिर्वाण हुनेहुन्छ ३३३
पतिलाई दिनेछन् ४२	परिनिर्वाण हुने दिन २९६
पबपरमो १२६	परिनिर्वाण हुनुभयो ३०८
पर्दा हटाइसकेको छ ४१४	परम्परालाई टुटाउन योग्य छैन २६८
पर्यवसान कत्याण १८, हुने १७०	परिपूर्ण भएको १७०
परकट्टका २८४	परिवार सहित ३१७
परचित्तज्ञान ४०१, द्वारा ४१९, कोनिमित्त १७२	परिशुद्ध १७२, भएको १७०
परदार सेवन् नगर्नु ४३०	परिषद्को बीचमा २८६
परनिन्दा गछौं ५७	परिक्षीण हुन्छन् ३२७, ३२८
परमार्थलाई परमार्थ भनी जान्दछ ३१५	परिक्षेप-आगो ३६६
परलोक छ २८७	परुषबोलीलाई त्यागी २८७
परलोक छैन २८५	पवत्तफलं २९३
परसत्व परपुद्गलको चित्तलाई १६६, १६७	पवत्तमंसं २९२
परापूर्वकालमा १९१	पसारेको बाहुलाई खुम्च्याउँछ १८१
परिनिर्वाण हुन सकिन्छ २९८	पंसुकूलिक ३३९, ३४०, हुन् ३३९
परिनिर्वाण हुन सक्दैन १२८	पहिले उठ्ने र पछिसुत्ने ४३
परिनिर्वाण भइसकेपछि ३०८	पहिलो भेट २७२
	पक्षीहरू २६४
	पाउमा घस्ने तेल १४१
	पाकेका धानहरू ४१७

पाल्कीमा राखी १२५	२०१, २०७, २१०, २९१,
पाँच इन्द्रिय ४२१	३४४
पाँचप्रकारका प्रीतिहरू २०९	पात्र-चीवर लिएर २७६
पाँचप्रकारका शास्ताहरू २३८	पात्र-चीवरहरू लिई २७८
पाँच बन्धन १२१	पात्रबाट हात हटाइसकेपछि २०१
पाँच बल ४२१	पात्रमा पानी लिई ३००
पाँचवटा गुणहरू २३९	पात्रलिई २९९
५ विषयको अनुस्मरण गरेर ४३५	पादलालची ३७६
पाँच पाँचशय उपासकहरूको परि- षद् ३९५	पान २६०, २६९
पाँचशय उपासक ४०१, ४०६, परिवारहरू ३९७, हर्कको एक परिषद् ३९५, हर्कका साथ ३९७, ४०९, हर्क- द्वारा परिवृत्तमई ४०९, ४१८	पानी आउने मुहानहरू ३४७
पाँचशय ऋषिहरू २२८	पानीको कारणबाट ३२
पाँचशय कार्षापण ३३५	पानीको कारणमा ऋगडा गर्ने शाक्यहरूलाई ४०३
पाँचशय कुलूपग भिक्षुहरू ३४१	पानीको गहिराइमा खसाल्छ १२
पाँचशय गाडाहरू २९९, ३१६	पानीको थोपो कं ३०२
पाँचशय धम्मिक ४०५	पानीको धार बघाइविए २२८
पाँचशय परिवार स्त्रीहरू ३१६	पानीको भाँडाबाट ४५२
पाँचशय भार्याहरू ३१६	पानीको भाँडो राखी २०२
पाँचशय विहार ३३५	पानीको बिन्दूजत्रे प्राण हुन्छ ९२
पाटिहारिय पक्षमा ४३२	पानीको स्यानो बिन्दूमा ९२
पात्र-चीवर ग्रहण गरी ४१, १५५,	पानी चुहिंदै छ २१२, २१३
	पानी चुहिने १८
	पानी चुहिन्थ्यो २१२
	पानीजाने मुखहरू ३४७
	पानी नअडने १८
	पानी नचुहिने १८, १९

पानी पर्दा २१४	९३
पानी पर्देनध्यो २१३	पापकर्मको प्रवृत्तिकोनिमित्त ७२,
पानी परेन २१३	७३, ७५, ७७, ८७, ९१,
पानी पनि खूबसँग पन्यो ३८६	९३, ९५
पानी पनि पिउनुहोस् २९९	पापकर्मबाट उत्तीर्ण हुन्छ २६
पानीपर्ने ठेँ ३७२	पापमित्र ३४७
पानीपर्ने लक्षणहरूलाई ध्यानमा	पापसहाय ३४७
राखी ३६०	पापी भिक्षुले ३११
पानीपिई शास्ता ३०५	पापीमार ३९३
पानी पिउनुभयो ३०४	पायस २२०, पिण्ड दिएको देखेर
पानी पिउने कुवाबाट ९८, ९९	२२१, दिन लगाई २२१,
पानीपर्छ भनी जान्दछन् ३६०	दिन लगाए २२०
पानी बघेर नै जान्छ ४५२	पारलौकिक सुख ३४४, ३४८
पानीबाट बचनकोनिमित्त २१४	पारलौकिकहित ३४४, ३४८
पानी भरिने गरी ३८७	पालन गर्नेछौं ३९१
पानीमा क्रीडा गर्छ ८३	पालनपोषण गरेका थिए १८४
पानीमा डुबाई फुटाल्छ १४	प्वाल परेको १८, १९
पानीमाथि उत्रन्छ १३	पालहरू टांगी २३२
पानीमा नुहाऊ २८१	पाहुना गर्न योग्य छन् ३५६, ४४२
पानीमा नुहाए ता पनि २८५, २८८	पाक्षिकमोजन ४०५
पानी राख्छ १८, १९	पिउने पानी २२९, ल्याइदेऊ २९९
पानीराहने खरखण्डा १८	पिण्ड ४३०, पातिक ३४०, चारी
पानीले नभित्रने गरी हिडेको १६५	हुन् ३३९
पानीले बगाउन नसकोस् ३४५	पितामह १३३
प्रापकर्म गर्नकोनिमित्त ७२, ७३,	पितृघात ७७
७५, ७७, ८१, ८२, ८७,	

पितृरक्षिता २८२, २८६	३४८
पिट्ठकोनिमित्त बगुर्नथात्थ ३६९	पुरुषलालची ३७६
पीडित नभई २९६	पूगको बीचमा २८३, २८६
पुष्करिणीको तीरमा २५८	पूणिमा ४३२
पुग्यो पुग्यो भन्नेगरी सन्तपित गरे २०१	पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्छं १७३
पुग्यो पुग्यो न भनुञ्जेलसम्म १५०	पूर्वानुस्मरणज्ञान ४०१, कोनिमित्त १७३
पुण्यमय-ऋद्धि २६५	पूर्वाह्न समयमा ४१, २०१, २०७, २१०, २९१
पुण्यक्षयद्वारा च्युत भएको २२५	पृथ्वी १७१, १७४, १७५, १७७, १७८, १७९, १८२, १८३, छोऊ २८१, मा डुक्की लगाउँछ १६४, १६५
पुण्यक्षेत्र समान पनि छन् ४४२	पृथ्वीलाई छोए ता पनि २८५, २८८
पुत्रदारहरूसँग शयन गरी घरमा बस्ने ३३९	पेटको बालक नजन्मेसम्म पर्खनु- होस् ४०२
पुत्रदारहरू सहित १५३, १५५	पेत्तेम्य १३३
पुत्रस्नेह उत्पन्न गरी २२६	पंशुन्यवादी १३
पुत्रहरू हुने पुत्रहरूको कारणमा शोक गर्छं ३९३	पोखरीमा ८३
पुत्रहरू हुने पुत्रहरूसँग भानन्वित हुन्छन् ३९२	पोखरी र बगैँचाहरू २१७
पुनर्जन्म ३१६	पोखरीहरू ४१४
पुनरानुस्मृति ज्ञानद्वारा १८७	पोरी २८७
पुष्पराशिबाट १२४	
पुराना पातहरू ९२	
पुरुषदम्य सारथी २५, १६८, ४४१, ४५०, हुनुहुन्छ	

प्र	प्रथमध्यान प्राप्तगरी १७१, बस्छ ३२७
प्रकृति चक्षु ३८८	प्रथमध्यान पनि अभिसंस्कृत हो ३२७
प्रगल्भी ३१५	प्रमादो भई विहार गर्ने ४४२
प्रजापतिहरू १४५	प्रमाद विहारो ४३४, ४३८, ४४०, ४४१, ४४२, ४४३
प्रत्यन्तमा जाँदा २०२	प्रयोगप्रत्यय-श्रद्धि २६६
प्रत्यन्त शान्तपारी २०३	प्रलापी ३१५
प्रत्यवेक्षणा ४२९	प्रव्रज्या हुनु खुला आकाश जस्तो छ १७०
प्रत्यक्षणीय छ ४४२	प्रव्रज्या पाऊँ ३२१, ३९१
प्रतिष्वनित पाछं २८	प्रव्रजित भए ३९४
प्रतिबद्धचित्त लिई दानबिन्छ २६०, २६७	प्रव्रजित हुने इच्छा गरी ४०२
प्रतिसन्धि ३१६	प्रवर्तं मासु २९२
प्रतिसम्भिदाज्ञान प्राप्त गरेका थिए ४०१	प्रवर्तं मासुलाई २९२
प्रतिसम्भिदाज्ञान पनि पाएका थिए १२३	प्रविवेकमा ४४२, ४४३, ४४५
प्रतिसम्भिदाज्ञान पाउनेहरू ६९	प्रशंसाको कारणबाट १३
प्रत्येकबुद्ध प्रति स्नेहपूर्वक भुकेको प्रभावले २२४	प्रशंसा गर्छं १२, १४
प्रत्येकबुद्धमाथि ठूलो स्नेहगर्नाथाल्यो २२२	प्रसन्नपार्न सक्छ ६६
प्रत्येकबुद्धलाई नित्य भोजन गरा- उँदथे २२०	प्रसन्न हुनेको प्रसन्नतालाई ६६
प्रथमविशामा २७	प्रज्ञाइन्द्रिय २३९
	प्रज्ञाचक्षु ३८८
	प्रज्ञापन गरेको छु ५७
	प्रज्ञावान् हुन्छ ३३९, ३४१, ३४९

प्रज्ञासम्पदा ३४८, ३४९	पुराहरू १६४, हर् १६४,
प्राचार्यहरूले ३१८, ३१९	१७४, देखापछि ४०४
प्राणातिपातबाट विरत छन् २०४	प्रातिमोक्ष उद्देशण गर्ने नियम ६२
प्राणीघात गर्ने हुन्छ २८२	प्रामोदघ हुन्छ ४४३, ४४४, ४४५
प्राणीघात नगर्ने १३	प्रामोदघ हुनेको प्रीति हुन्छ ४४३,
प्राणीघात नगर्नु ४३०, ४३१	४४४, ४४५
प्राणीघात नगराउनु ४३०	प्रामोदघ हुन्न ४४१, ४४२, ४४३
प्राणीघातबाट १४, अलग रहन्छ	प्रामोदघ नहुनेको प्रीतिहुन्न ४४१,
३४८	४४२, ४४३
प्राणीघातलाई त्यागी २८६	प्रीति उत्पन्न हुँदा २१०
प्राणीघाती १२, १३	प्रीति उत्पन्न भएको थियो ३०८
प्राणीहत्या गर्छन् २१	प्रीतिका लक्षण रस २०९
प्राणीहत्या नगर्ने समय २२	प्रीति बुझ्दासम्म रहेको थियो
प्राणीहत्याको निन्दा गर्नुहुन्छ २५	२१४
प्राणीहत्यालाई त्यागनुपर्छ भनी	प्रीति नहुनेको प्रशब्धि हुन्न ४४१,
भन्नुभएको छ २५	४४२, ४४३, ४४४
प्राणीहत्याबाट दूर हुन्छ २६	प्रीतिलाई पनि त्यागी ३२९
प्राणीहत्याबाट विरत रहन्छ २६	प्रीतिले आधामहीनासम्म छाड्-
प्राणीहिसा गर्दैन ९१	दैनथ्यो २०८, २११, २१३
प्राणीहिसाबाट विरतभई बस्छ	प्रीतिले छाड्दैन २०८
१७०	प्रीतिहरू २०९
प्राणीहरू प्रति हितानुकम्पी १६	प्रेतगति ४१३
प्राप्तधर्मो १०४	प्रेतशय्या ३०३
प्रातिहार्य २१४, द्वारा १६९, देखा-	प्रियरूप १२७, १२९
उनमा हुने अपगुणका	प्रिय साथी हुन् १९६, १९८
	प्रेयहरू ४४

फ	अप्यलाई पनि जानी ३४६
फट्की राखेको कपास १४६	अयानगर्छ १२७
फलसुखको अनुभव ४१९	बरको रुखको ढाँचा काँचा हेर्दा २२८
फागुन ४३२	बरको रुख देखेर २२८
फ्याफिरालेको ३३९	बहुजनाकीर्ण ९३, १५८, १६१, १६२
फ्याकेको जस्तै गरी नरकमा पर्नेछ २४, ३३	बहुदुःख १०३
फाल्गुन लंजाऊ २२५	बहुक्लेशहरू १०३
फूटपार्नकोनिमित्त २८७	बाछाहरूले ३८४
फूल लिन आएको थिइन् २३५	बाटामा एक पुरुषलाई राखी १३८
बु	बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाईदिवा ९६
बंगारा किट्टन लाग्छ ३६९	बाढी आउन नसक्ने ठाउँ हेरेर ३६०
ब्यघ्रपथमा जन्मेका थिए ३४४	बाढीहरू ३७४
बच्छ १३	बाँबरको बच्चा ११३, ११४
ब्यञ्जनयुक्त १७०	बाँबर जस्तो चित्त बस्ने १७१
ब्यञ्जनहरू २००	बाँदरनी ४३७
बजारबाट ११४	बादल उठी आकाश ढाक्यो ३६१
बत्तीहरू बालन लगाई ३६१	ब्याघा ब्राह्मण ४३७
बन्धन भनेको समुदयसत्य हो ३८५	ब्यापन्नचित्त हुने २८४
बन्धनद्वारा सन्तुष्ट हुन्छौ ३८५	ब्यापन्नचित्त राख्ने हुन्न २८७
बन्धन रहित १२१	ब्यापार ३४४, ४३२
बन्धनहरू छेदन गर्ने ३८६	बाबु छ २८७
बन्धनहरूलाई छेदन गर ३८५	

बाबु छैन २८५
 बाबु बाजेहरूले २६७
 बासी आहार ३७६
 बाह्रवर्षसम्म ब्रह्मचर्य पालन गर्छ
 २३८
 बाहुबलद्वारा ३४५
 बिउ रोप्न चाहने १७
 बिच्छुघाइराखेको आसनमा २९४
 बाटोखर्च २१८
 बाटोछेक्दा २२३
 बिस्मृतिभई २२५
 बिरामी नभइकन पनि २४१
 बिरामी भएँ भनी २४१
 बिरामी भएको बेलामा ३५१
 बिष-व्यापार ४३३
 बीसवर्षभन्दा कम उमेरका थिए
 ५९
 बीसवर्षभन्दा कम उमेरका व्यक्ति-
 लाई ६५, ६६
 बुढो हुन नपाउँदै मनेछ ३४६
 बुद्धकहाँ जाँदा ४०५
 बुद्धको पालामा ३९५
 बुद्धगुण ४४१, ४५०
 बुद्धचक्षु ३८८, द्वारा देखेनुभई ३६७
 बुद्धत्व प्राप्तगर्नु भएको थियो ३०६

बुद्धधर्म माथि प्रसन्न हुने थिए १६३
 बुद्धमार्गी नभएका कुरा २७२
 बुहारीहरू ३६०
 बोधिमण्डपमै ३६९, ३७०, ३७१,
 ३७२, ३७३
 बोधिसत्व १८४, ४०७, ले ४०७,
 थिए ४३७, बाँदर थिए
 ४३७, मृगयोनिमा जन्मेका
 थिए ४३७, को वस्त्र तथा
 आभरणहरू लिएर २३७

ब्र

ब्रह्मचर्य २३८, ३९०, ३९१, को अर्थ
 ३९०, को अर्थ आर्यमार्ग
 हो ३९०, को अर्थ बुद्ध-
 शासन हो ३९०, को अर्थ
 श्रमण धर्म हो ३९०, को
 अर्थ स्वदार सन्तुष्टि हो
 ३९१, को विभिन्न अर्थ
 सम्बन्धी कुरा ३९१, पालन
 गर्नेछौं ३८९, प्रकाश पार्नु-
 हुन्छ १७०, पूरामयो
 १७४
 ब्रह्मचारी २०५, आराचारी ३९०

ब्रह्मत्व प्राप्त १२२

भ

ब्रह्मवण्डको सूत्रमा २४३

ब्रह्मपरिषद्का भगाडि १८१

भक्त १५३

ब्रह्म-मार २९४

भकारीहरू ४१७

ब्रह्मयानीय मार्ग १७८

भगवान् ११, १६, २१, ३६, ४०,

ब्रह्मलोकगामी हुन्छ ३२८

५१, ५६, ७०, १२७,

ब्रह्मलोकमा २७०, उत्पन्न हुन्छ

१६०, ४०९, ४४०, ४४८,

२७१, उत्पन्न भए ३५१,

कहाँ पुगेपछि ३१७, को

बसी २६२

उद्देश्य गरी २३४, को

ब्रह्मलोकसम्म पुगी १८२

धर्मकायलाई देखे ३८८,

ब्रह्मलोकसम्म विचरण गरे १७४

को धर्म सु-आख्यात छः

ब्रह्मलोक सहित २९५, लोकलाई

१४७, १४८, ३९९, ४००,

१६८

४४१, ४४४, ४५०, को

ब्रह्मसम्पत्ति १०१

श्रावकसङ्घ ३५६, ३५७,

ब्रह्मा १७८, ४२०, महाब्रह्मा १७९,

को श्रावकसङ्घ सुप्रतिपन्न

१८०, प्रकट हुने लक्षणहरू

छ १४७, १४८, ४४२,

१७९

४४४, ४४७, को शरणमा

ब्राह्मणहरूका शुद्धिहरूलाई २७३

पछु २८९, को सम्मुखबाट

ब्राह्मणहरूका शुद्धिहरू रचाउँछु

२५८, प्रति क्न् बढी

२७७

अभिप्रसन्न हुनेछन् १६१,

ब्राह्मण कुलमा ४०३

पानी पिउनु होस् ३००,

ब्राह्मणभक्त थिए ७, २०७

बुद्ध ४०४, ४३४, बुद्धले

ब्राह्मण महाशाल कुलमा ४१५

२६६, २७८, लाई १६२,

ब्राह्मण सहित प्रजा ११३

२९१, ३०१, लाई अभि-

ब्राह्मणहरू छन् ११

वादन गरी ५६, २५३,

लाई प्रत्युत्तर दिए ४४१,
 लाई महावान दिनथाले
 २३५, लाई यस्तो भने
 २५३, लाई यस्तो भन्नु-
 भयो ३००, ले ७, २५,
 २६, ४२, ५१, १६२,
 २७३, २८०, ३०८, ३५५,
 एक भिक्षुलाई १६१, ले
 पानी पिउनुभयो ३००, ले
 यस्तो भन्नुभयो ७२, यहाँ
 बस्नुहोस् १९१, सम्भक्-
 सम्बुद्ध हुनुहुन्छ १२, हुनु-
 हुन्छ ४४१, हुनुभएको
 दिशातिर खुट्टापार्ने १३४

भगवो २०७

भगिनी रक्षिता २८२

भगिनीवाइले सम्बोधन गरेका हुन्
 ४१७

भस्म पार्नेछु ९४

भस्मपार्न सक्लान् के ? ९४

भरणपोषण गर्छ ४६

भवरागसंयोजन १२२

भवास्रवबाट पनि विमुक्त हुन्छ
 १७३

भाग लगाएको हुन्न १४८ १४९

भार्गव २०७, २१०

भाँडाको कान समाति ८३

भाँडाको मोलभन्दा कम २०६

भाँडोबाट तिहुन लिनुभई २०८

भाँडोबाट भात फिक्नुभई २०८

भाँडाहरू पखात्नकोनिमित्त १९

भात १५३, को कारणले गर्दा

२२२, को हण्डी फुट्यो

६८, फिक्नुभई २०७,

फिकी २०८, देऊ ६५,

पकाई २०७, पाकिसकेको

छ ३६६

भ्रातृरक्षिता २८२, २८६

भार्यालाई भने ४०२

भालुमृगावि ३६६, हह्लाई २२२,

हह्लाई धपाउँथ्यो २२२

भावनाहरूमध्ये श्रेष्ठ भावना कुन
 हो ? २४२

भाषणलाई अभिनन्दन गरी २१६

भित्रो कामकाज ४४

भिक्षाटन् जानुहुन्थ्यो २३४

भिक्षा मागेर भए पनि दिन्छन्
 ३३४

भिक्षु ५२, सङ्घको नायक बन्ने
 कुविचार २३७

भिक्षुणी ५२	१५०
भुइ खन्देनन् २०५	भोजन तयार छ २०१
भुकेर २२२	भोजन पस्काउने छन् १५५
भुक्दै उ जान्थ्यो २२२	भोजनमात्र दानदिनाको कारणले
भुक्दै बसिरह्यो २२३	३२
भूकम्प हुन्छ ४०४	भोजनहरू पनि दिए २२९
भूतवादी हुन्छ २४	भोजनहरू दिन चाहन्थे १५२
भूरिप्रज्ञा भनेको १२३	भोलिकोनिमित्त मेरो भोजन २९१
भूरिप्राज्ञ १२३	भोलिको भोजनको लागि १५४
भेदभिन्न गराएका होलान् ५६	
भेरी छाडेर पेट बजाउने कै १७७	म
भँहाल्यो यो कुरा छाडी देऊ ३१९,	
३२१	म कुशीनगरमा जानेछु २९७
भोक-प्यासलाई सहन गर्न सक्दैनन्	मटर २०५, को पोको २०५
६६	मणिका १८, भन्ने विदघा छ १६७
भोक र प्यासले पीडित थिए २१८	मतवालन्ती ४५
भोगसम्पत्तिको आयलाई ३४६	मतस्समंसं २९२, २९३
भोगसम्पत्तिको व्ययलाई ३४६	मन्त्रसोधन कार्य गर्दथे ३४
भोगसम्पत्ति त्यागी १७०	मदप्रमाद गरी ३२०
भोजनको समय भयो २०१	मदघपान सेवन नगर्नु ४३१
भोजनको हण्डी फुट्यो १२५	मदघपान सेवन नगराउनु ४३१
भोजन गराई ३२३	मदिरा-ब्यापार ४३३
भोजन गरी ३०६	मध्यकल्याण १७, १८, १९, १७०
भोजनपछि मात्र ३०६	मध्यम खेत १७
भोजन सेवन गर्दा ४२९	मध्याह्न समयमा ८०
भोजनमा जाने पालो आएको थियो	मधु २३२

मधुर धर्मोपदेश सुनाउनुभयो २३२	मरणपछि ५
मनकर्म ७५, ७६, ७९, ८९, भनी	मरण भएपछि ३, ४
भन्नुहुन्छ त ? ७९, भिन्न	मरेकालाई स्वर्ग पुग्दाउन सक्छन् ७
७७, लाई महासावदयतर	मरेकाको मासु २९२
भनी भन्दछु ७७	मरेकोलाई हिंड्न लगाउँछन् १२
मन खिन्न भएको थियो १५०	मत्तलहरूको २७३
मनद्वारा तीनप्रकारले शुद्धि हुइन्छ	म बलान्त छु ३०१, ३०२
२८५, २८७, २८८	मलाईमात्र दानदेऊ ९९
मनद्वारा तीनप्रकारले अशुद्धि हुइन्छ	मसँग नसोध १
२८४	मसँग यो कुरा नसोध ३, ४, ३१९
मन-दण्ड ७२, ८१, मा राख्छन्	मसानमा फालिराखेको ३३९
९२, लाई ठूलोछ भन्ने के	महत्फलतर ३०६
मित्तार ८७	महत्फलदायी हुन्छ २५९, २६०
मनदुश्चरित ३७८	महाआर्यवंश ३९९
मनधानु छ २४८	महाकोलाहल हुनेछ २९८
मनपर्ने रूप पनि छ २४६	महानगरहरूमध्ये २५६
मनविज्ञान पनि छ २४८	महानदीको तीरमा बसेकोछु ३६७
मनःविज्ञेय धर्महरू १२९, १३१	महानिगण्ठको कुरा अनैर्याणिक
मनसत्त्व भन्ने देवलोक छ ८९	रहेछ ९०
मनाप १०२, १२७	महानिगण्ठको दर्शनार्थ जाऊँ ८०
मनुष्यहरूमध्ये कसैले पनि २९४	महानिगण्ठलाई ७४
मनुष्यहरू सहित देवताहरू ११३	महानिसंस २५९, २६०, तर ३०६
मनोमय ऋद्धि २६२, २६३	महानुभावसम्पन्न श्रमण ३०
मनोमयकाय अभिनिर्वाण गर्नको-	महापरिनिर्वाण हुने दिनमा ३०७
निमित्त १७२	महापरिनिर्वाण पनि हुनुभयो २७४
मनोमय कायरूप निमित्त गर्छ १७२	महाप्रज्ञा भनेको १२३

महाप्राज्ञ १२३	माटो ३७१
महान्नह्या १७८, १७९, लाई यस्तो भने १७९, १८०, ले १७९, १८०, १८१	मातृघात ७७ मातृपोषक ४३८, हस्तीराज भएकौं बेलामा १०२
महाभूतको खोजीगर्ने एक भिक्षु १७४	मातृरक्षिता २८२ माथितिर उठ्छ १४
महामुनि ३८८	मानशल्य ३१४
महायज्ञ जस्तै २६८, २७०	मानसंयोजन १२२
महाविहारहरू बनाउन लगाए २३३	मानिसहरू भनेका बाँगा हुन्छन् २२३
महासावदथ भनी भन्दैनन् ९२	मामाकी छोरी ४३६
महासावदथ हुन्छ ९२	मायावी छन् १०८, १०९
महासावदथतर ७७, ८७, ९३, ९५, भन्दछन् त ? ७३	मारकाटमा तत्पर २८२ मार-वादलाई खण्डन गरी ३९३ मारसहित ११३, २९५
महासुदर्शन-यज्ञ १०१	मारिदिन्छन् ४, ५
मार्गजिन ३१२, ३१४	मालाकार १२४
मार्गजीवि ३१२, ३१३, ३१४	माला नलगाउनु ४३१
मार्गदूषक ३१२, ३१३	मालागन्ध विलेपन २६०, २६९, धारण गर्ने ३९९
मार्गदेशक ३१२, ३१५	मात्सर्यमल ४५१, रहित भएको चेतना लिई १४७
मार्गब्रह्मचर्य ३९०	मासु २९३, को एउटै थूप्रो ९३, ९४
मार्गसुख ४१९	मांसचक्षु ३८८
माऊको दलानमा १११	
माऊको द्वारशालामा ११०	
माऊको दलान हो त्यहाँ गए १११	
माटाका भाँडाहरू २०५	

मांस-व्यापार ४३३

मिच्छाबिद्विकस्स ५

मिठाइहरू १५२, १५३, १५४,
१५५, १५६, थिए १५३,
राखौं १५५

मिध्यादृष्टिक १२, १३, ३२०,
हुन्छ २८४

मिध्याचरण गर्ने हुन्छ १८६

मुस्काउनाको कारण १९०

मुस्काउनाको के कारण र के प्रत्यय
हो ? १९०

मुस्काउनु भएको कुरा १८९

मुख तलतिर पारी १५६

मुखर ३३९, ३४०, हुन्न ३३९,
३४१

मुट्टीहात उँचाइ भएका खाटहरू
४१८

मुण्डक भ्रमणको दर्शनले के फल
हुन्छ र १९२, १९३

मुगी २०५, को पोको २०५

मुक्तत्यागी हुन्छ १४७

मुदिता सहगतचित्त फेलाई ३३१

मुसाको बथान देख्यो ४०७

मुसाको योनिमा जन्मिनु भएको

धियो ४०७

मुसा समाती उसले खान्थ्यो ४०७

मुसाहरू फर्केर जाने बेलामा ४०७

मुसलधारा पानी पनि पर्दछ ३४८

मुसुक्क हास्तुभयो १८७, १८८

मुसुक्क हास्तुभएको धियो १८८

मूगाको आसन ४१६

मूगाको शस्त्र ४१६

मृगहरूकोनिमित्त ४३९

मृतक शरीरका हाडहरू २९

स्मृति इन्द्रिय २३९

स्मृतिमान् आराधक बन्नसक्छ ४५०

स्मृतिमान्भई २७

स्मृतिमान् हुन्छ ३३९, ३४१

स्मृतिसम्प्रजन्यताद्वारा २९५, २९६

स्मृतिसम्प्रजन्यभई ३०३

स्मृतिहीन ३३९, ३४०

मृत्युपछि १२, ३१८, ३१९, ३२०

मृत्युमार १२०

मृदु १०४

मृषावादको निन्दागर्नु भएको छ
२६

मृषावादबाट अलग रहन्छ ३४९

मृषावादी १२

मेघ गर्जेको आवाज सुन्दै ३६१

मेरा कुमारीहरू पतिकुलमा जाँदछन्

य

४२

मेरा साथी १९६, १९८

यस्तो तिम्नो चित्त छ १६६, १६७

मेरं त्राण १७, १८, १९

यस्तो तिम्नो मन छ १६६, १६७

मेरं द्वीप १८, १९

यस आत्मभावलाई कुटी भनिएको

मेरं बुद्ध हो, मेरं धर्म हो २३७

हो ३७१

मेरं शरणमा बस्दछन् १७, १८,

यस आत्मभावलाई शरीर भनी

१९

भन्दछन् ३७१

मेरं सहारा १७, १८, १९

यसरी तर्कना गर १६८

मेरो कुटी विवृत्त छ ३६७, ३७२,

यसरी तर्कना नगर १६८

३७३

यसं जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन्

मेरो गर्भवास पनि छैन ३८५

१२७, १३०, १३१

मेलमिलापमा आनन्दमान्ने २८७

यसं जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन्

मैत्रीचित्त २७, फंलाई २७, विमुक्त

१२७, १२८, १२९

३३०

यसं जीवनमा सुख हुन्छ ३४४

मैत्रीसहगतचित्त ३३०

यसं जीवनमा हित ३४४

मैथुनब्रह्मचर्य १७०

यज्ञको फल छ २८७

मैथुनविरति ब्रह्मचर्य ३९०

यज्ञको फल छैन २८५

मैले पनि काममिथ्याचार गरेको छु

यज्ञको महत्ताको बारेमा २४०

२५

यागु देऊ ६५

मैले पनि प्राणीहत्या गरेको छु २४

याचकपात्र ३४९, भई ४५१

मोघपुरुष हो ६६

यान २६०, २६९

मोह ११९

युद्धमा मर्छ १

मोहशत्य ३१४

युद्धमा मरेर स्वर्गमा पुगिन्छ १

मौन-प्रतिपदा ३९९

यो आत्मभावरूपी कुटीमा ३७२

यो आत्मव हो १७३
 यो कुरा छाडिदेऊ ४, ३१९
 यो कुरा मसँग नसोध ३२१
 यो दुःख हो १७३
 यो दुःखसमुदय हो १७३
 यो लोक छ २८७
 यो लोक छैन २८५
 यो शरीररूपी कुटीमा ३७२

र

रक्तपाणी रञ्जितकार ११४, पुत्र
 ११५, पुत्रले ११५
 रगत बहने २९५
 रङ्गमञ्चमा १३८, ३१९, ३२०,
 ३२१
 रगत बमन गरे १२५
 रङ्गले समात्छ १०४
 रङ्गाउन चाहन्छु ११४, ११५
 रङ्गाउन योग्यछ ११५
 रजनीय १२७
 रजपथ छ १४५
 रञ्जित हुने भएकोले राजा ४१५
 रथ ३७०, हर्षु ह्याई ४०६, सजा-
 उन लगाई १९९
 रमाइलो पाछं ३१८, ३१९, ३२१

रश्मी १८९, फौलाउनु भयो ३८६
 रसायन २९३
 रक्षा गरेको हुन्छ ३४५
 रक्षा गर्नुपर्ने कुनै कारण छैन ३८०
 राग प्रहीण भएको हुन्छ २५४
 राग प्रहीण भएको हुन्छ २५३
 रागशल्य ३१४
 राजा उदेन २४४, २५१
 राजकन्याले २०३
 राजाको कारणबाट ३२
 राजातिर खुट्टापार्ने १३४
 राजातिर खुट्टापारी सुते १३४
 राजातिर खुट्टा पारेर सुत्दा १३४
 राजा वंशवण कुवेर ४१५
 राजाले हरण गर्न नसकुन् ३४५
 रात ४३१, को प्रत्युष समयमा ६५
 राता धानका चामलहरू २१५
 रातो धान २००
 रात्ररी मनमा सोच ९३, ९४, ९६
 रात्ररी मनमा सोचेर बताऊ ९३,
 ९६
 रात्ररी सोचविचार गरेर मात्र ९७
 रात्ररी जानी बुझी गर ९७
 रिस उठ्दा मुख विकृत पाछं ३६९
 रख काट्न लगाएका थिए २३९
 रखको ठूलो शाखा २७८

रुखको शाखाको कापबाट २२८	लेट्न चाहन्छु ३०१, ३०२
रुखमनि राखेर आएँ २२०	लोकमा उत्पन्न हुन्छन् २५
रुखमनि स्याउलामा सुताइदिए २१९	लोकविद् २५, १६८, ४४१
रुनथाले ३२०	लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनु भएको छ २३०, २३१, २३३
रुपैयाँ गन्दा ६४	लोकवासीकानिमित्त पुण्यक्षेत्र समान ४००, छ १४७
रूपकायलाई पनि देखे ३८८	लोकोत्तर ३९८, ३९९, अर्थ प्रकाश पानेँ ३९८, चक्षुले ३८८
रूपसंज्ञाहरूलाई अतिक्रमण गरी ३३१	लोभ गर्ने हुन्छ २८४
रोएको होइन ५	लोमहर्षण मात्र गर्नसक्ने प्रीति २०९
रोग हुँदाहुँदै २९८	लोहितपाणी २८२
रोगीहुने बेलामा ४५	लौकिक चक्षुद्वारा ३८८
रोगीहुनेको बलाबल ४५	

ल

लज्जालु १७०
लज्जीभई २८६
लट्टी १४१
क्लान्त छु ३०१, ३०२
क्लानप्रत्यय ४३०
लामखुट्टेहरू ३७४
लामो लामो राँ भएको ८२
लिउन लगाउन लगाउँदा २३९
क्लेशमार १२०
क्लेशरूपी ढकनी ३७२
क्लेशरूपी पानी ३७१

व

वचनकर्म ७५, ७६, भिन्नै ७७, भनिएको हो ७६
वचन तीरले प्रहार गर्दै ४२०
वचन-दण्ड ७२, पनि अचित्तक हुन्छ ७३, द्वारा त्यस्तो हुन सक्दैन ९०, भन्दा मनदण्ड ९०
वचनद्वारा चारप्रकारले अशुद्धि हुइन्छ २८३, २८४

वचनद्वारा चारप्रकारले शुद्धि हुइन्छ २८५, २८६, २८७	२०१, गर्न स्वीकार गरि- सकेको छु २०२
वचन दुश्चरित ३७८	वर्षावासिक भोजनहरू ४०५
वट्टक चराले २१४	वहाँ भगवान् अरहत् हुनुहुन्छ १४७, १४८, ३४८, ३५६, ३९९, ४००, ४४१, ४४३, ४४६, ४५०
वस्त्र २६०, २६९, को एक छेउमा समाती २२३	वाव आरोप लगाउने छु ८३
व्यभिचार गर्छन् २२	वादले वादलाई ८२, ८३
वम्मिक ३७०	वादशील तीर्थीयहरू ४२०
वयोवृद्ध बुढो ११३	वादशील वृद्ध ब्राह्मणहरू ४२०
वंसकलिर २९३	वादारोपण ८, गर ३०, ८४, ८५
वर्षको चारमहीनासम्म ३५९	वायु १७१, १७४, १७५, १७७, १७८, १७९, १८२, १८३
वर्षादको आवाज सुनी ३८७	बालक ठूलो नभएसम्म पर्खनुहोस् ४०२
वर्षादको समयमा ३५९	बालकलाई यहीं छाडेर जानुप्यो २१९
वर्षाद् समय नगिच आइपुगेपछि ३६०	बालक देखेर २२६
वर्षावास २०२, ४४८, को समय थियो ४८, गर्नकोनिमित्त २१६, बस्न जानेछु ४४८, बस्नकोनिमित्त गए ४४८, बसिलकेपछि ५१, गरि- रहुनु भएका ४३९, पछि- को कार्तिक महीना ४३२, भिन्नका तीन महीना ४३२, सिद्धिएपछि ५२, गर्न स्वीकार गर्नुहोस्	बालकबिना म जिउन सकिदैन २२०
	बालक बीचबाटैमा मन्थो २२०
	वासना आउँछ १४६
	वाह २१५
	विकाल भोजन ४२८, नगनू ४३१,४ विरता ४१६

विकाल भनिएको हो ४२८	विनाश होउन् ४
विकालमा विचरण नगर ४२७	विनिपात १३
विकुब्बन ऋद्धि २६१, २६३	विनिपातिका २६५
विकुर्वण ऋद्धि देखाई १६९	विपचितञ्जू १२६
विगतमोही ११९	विपश्यना ध्यानहरू गरी ४०३
विचिकित्स-संयोजन २०६	विपाक-ऋद्धि २६१
विजित-विजयी १२०	विपाकदुःख १२०
विजेता १७८, १७९, १८०	विस्फार-ऋद्धि २६३
वितर्क र विचारयुक्त १७१	विमुक्तचित्त ३२८, मनी जान्बछ्
वितर्क विचारलाई शान्तपारी ३२८	१७२
वितर्कविचार रहित ३२८	विमुक्त भएँ मग्ने १७४
वित्तूपकरणहरू २८२	विमुक्त हुन्छ ३२६, ३२७
विदघाचरण ४५०, सम्पन्न २५, १६८, ३५६, ४४१, ४५०	विरज वीतमल १०४, धर्मचक्षु १०४
विदघाधरहरू २६६	विरागसंज्ञी भई ३५७
विदघामय-ऋद्धि २६५	विरामी हुँदा ३५३
विदघालामी धर्मको उपदेश ३५१	विरेचित हुनुभएका २९७
विदघालामी धर्महरू ३५७, को ३५७	विविधाकारले बस्ने हामीहरूले ४३९
विवितधर्मा भई १०४	विवाहमङ्गलको ठूलो कार्यक्रम थियो ४१
विध्वंश १६१, पार्न छोजेको होइन १६१, १६२, १६३	विशिष्टरूपले (अवेचचप्पसादेन) १४७, प्रसन्नछौँ १४८, प्रसन्न भएको हुन्छ ४४१, ४४२, ४४३, ४४६,
विनाशका कारणहरू ३४७	
विनाशकोनिमित्त चारिका गर्नुहुन्छ ३१	

प्रसन्नभई ४२२, ४४१,	वेत्सन्तर-महायज्ञ १०१
प्रसन्न मएर ४४३, ४४४	वैशारवघ १०४
विशिष्ट प्रसन्नताले ३५६, सम्पन्न	
४४७	श
विशुद्ध विष्यचक्षुद्वारा १७३	शक्रसम्पत्ति १०१
विधाम गरी ३०२	शंख जस्तै सफागरी १७०
विहार पनि बनाइविए ३२३	शंख बजाई २७, २८
विहार बनाएका थिए ४८, ५१	शंख बजाउने बलवान् पुरुषले २७,
विहार बनाएको हुन्छ ५२	२८
विहार बाहिरको दलानमा १५६	शास्त्र त्यागी २८६
विज्ञप्रशंसित ३५६, ४००, ४४३,	शास्त्र-ब्यापार ४३३
४४५	शास्त्र रहित १७०
विज्ञपुरुषद्वारा बोधनीय छ ३९९	शब्दहरू सुन्छ १७२
विज्ञानन्त्यायतन २३२	शयनासन ४२९, ४३०
बीतद्वेषी ३०६	शय्याहरू ३०३
बीतमल १०४	शरणमा पर्छु ९६, ९८, ९९
बीतमोही ३०६	शरणमा पर्दछौं ३८८, ३८९
बीतरागी ३०६	शरीरछाडी मरणपछि १२, १३
बीर्यवान् आराधक बन्नसक्छ ४५०	शरीरछाडी मृत्युपछि ४, ३२०,
वृद्धब्राह्मणहरू ४२०	३२१
वृषभ ३८३, ले बन्धनलाई चुँडाले	शरीरद्वारा वशमाराख्छ १६४
जस्तै ३८५	शरीरमा ३०१
वेणी बनाउने ४४	शाक्यकुलमा जन्मेका थिए ४३५
वेदना भएको थियो २९५	शाक्यपुत्र थिए ४३४
वेलाम-महायज्ञ १०१	

शास्ता ३८८, आहपुनुभयो भन्ने खबर २३४, लाई आउनु हुन खबर पठाए २३३, कं समिपमा उनीहरू गए २३१, प्रति शंका गर्छं १२०, लाई भोजन गराउन चाहन्छु २३५, लेट्नुभयो ३०५	शीलको कुरा १०१ शील जस्तो प्रतिष्ठा १०२ शीलपालन गरेको थिएँ १०२ शील भनेको १०१, मेरो वंश हो १०१, रूपो अलङ्कारले १०२ शीलवान् २०५, ३५०, आराधक ब्रह्मसक्छ ४४९
शारीरिक बलहरू ३०२ शारीरिक शक्ति ३०१ शाश्वत र उच्छेद १३६ शासन-ब्रह्मचर्य ३९० शिष्यत्वमा जालान् भन्ने कुरा असम्भव छ ८४	शीलसम्पदा ३४८, ३४९ शुद्ध ब्रह्मचारी हुन्छ २३८ शुद्धवस्त्रमा १०४ शुद्धहात लिई ४५१ शुद्धहात हुन्छ १४७ शुद्धि हुन्छ २८२
शिष्यत्वमा जालान् भन्ने कुरा सम्भव छैन १०७	शुद्धिहरू २७३, २७७, २८१, बताउँछन् २८१
शिक्षमाणा ५२ शिक्षापद नियमहरूको सिमाना छैन २१०	शून्य प्रति संयुक्त भएका सूत्रहरू ३९८, ३९९
शिक्षा प्रति शंका गर्छं १२० शीतबाट बचनकोनिमित्त ४२९ शीतल हटाउनकोनिमित्त ४२९ शीरको केश १९५ शीर निहुन्याई १५६	शीलमय पात्रमा ३११ शिक्षभूमिमै बसेर ४०१ शिक्षभूमिमै रहेर प्रतिसम्भिदा-ज्ञान ६९
शीलकथा १००, को लगत्तं पछि १०२	श्र श्रद्धापूर्वक घरमा बस्ने ३५०

अद्वालु गृहपति १५०

अद्वावान् ३५०

अद्वासम्पदा ३४८

अमण गौतम ३०, ८२, कहीं गई

८४, का गुणहरू १२४,

को शिष्यत्वमा ८५, को

शिष्यत्वमा गइसके १०६,

१०७, लाई ८२, ८३, ले

३१, मायावी छन् ८४,

१०८, माथि वाद आरोप

८२

अमणधर्म ३८९, पालन गरी १९८,

ब्रह्मचर्य ३९०

अमण ब्राह्मणहरू ४३

अमणहरूमध्ये श्रेष्ठ अमण कुन

हो ? २४२

आमणेर ५२

आमणेरी ५२

आवक ४२८, सङ्घ सुप्रतिपन्न छ

४००, हूँ कसरी असल

हुन्छन् ? ४१२

श्रुतवान् ३१५, आवकले ८१, ८२,

८७

श्रोतघातु छ २४७

श्रोतघातुद्वारा १७२

श्रोतविज्ञान पनि छ २४७

श्रोतविज्ञेय शब्दहरू १२८, १३०

स

स-उपाविशेष ३०७

सत्कायदृष्टि-संयोजन २०६

सत्कार ४३

सकृदागामीफल १०४

सकृदागामी हुन् १३७

सखर २०५, २१५, २३२

संप्राममा ३, ४, ५

स्वर्गकथा १००, १०२, द्वारा प्रलो-

भन गरी १०३

स्वर्गको कुरा १०२

स्वर्गमा पनि पठाउँछन् १२

स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ १

स्वर्गलोकमा उत्पन्न होओस् १२

सङ्गीतिकारहरूले ३८६

सङ्घ उपस्थाक थिए ४८

सङ्घको उद्देश्य गरी ५१, ५२

सङ्घको ऋगडा टुंगियो कि टुंगि-

एको छैन ? २४०

सङ्घगुण ४४२

सङ्घ प्रति शंका गर्छ १२०

सङ्घभेद ७८	संस्थागारमा २७३
सङ्घमा दानवेऊ ३३७, ३४१	सन्देशित १५४, १९६, १९७, १९९, २९१, २९५
सङ्घमा दानदिने छु ३३६, ३४१	स्वदार सन्तुष्टि ब्रह्मचर्य ३९०
सङ्घमा बस्ने भिक्षु कसरी आराम- साथ बस्नसक्छ ? २३८	स्वदार सन्तोषी स्त्रीतापन्न १३७
सङ्घाटी १९०, पटघाई बिच्छघाई- वेऊ ३०१	सद्वेषी ३०६
स्वच्छ १७२	सन्वेह ३७०
सन्तपित ३३५	सन्ध्या समयमा ३१२
सप्तत्रिंश बोधिपक्षीय घर्म ४२१	सनपाट-कृडा ८३
सप्तबोध्यङ्गः सुख २४४	सनपाटलाई पानीमा डुबाई ८३
सप्तम बुद्ध १२२	सम्प्रतिष्ठित १५४, १९६, १९७, १९९, २९१, २९५
सत्रजनाको सहायक मण्डल ६३	सम्पराय ४१३
सत्त्वद्वारा शून्य देखाएका सूत्रहरू ३९८	सम्प्रलापलाई त्यागी २८७
सत्त्व-व्यापार ४३३	सम्प्रलापी हुन्छ २८४
सत्त्वहरू मारियुन् ४	सम्प्रवारण ३३५
सत्यमा बसी छलफल गर्नेछु ८८, ८९	सम्प्रहर्षित २९५
सत्यमा बसी छलफल गर्छौं भने ८८	संप्रज्ञानी भई २७
सत्य बोल्ने २८७	सब्रह्मचारी प्रतिकोप गर्छ १२०
सप्ताहभरमै फर्केर आउनुपर्छ ५३	सम्बाध हो १४६
सप्ताहसम्मको लागि ५३	सम्बाध भन्दा पनि सम्बाधतर १४६
सन्तोषलागछ १४४	सम्बाध भन्दा पनि अर्को सम्बाध छ १४५
	सम्बाधतर १४५

सम्बोधि परायण ४४६, ४४७, हुन्छ १४७, १४८	समानफल ३०६, का ३०६, का थिए ३०६
सभाको बीचमा २८३, २८६, ४३१	समुत्तेजित १५४, १९६, १९७, १९९, २००, २९१, २९५
समन्तक्षु ३८८, भएका ३२६ समत्रिश पारमीहरू ३२६	समुद्रमा गए १८२ समृद्ध ९३
समथविपश्यना ३२७, ४४१	समोही ३०६
समयको हिसाबले २२, २३	स्वयं जात बन ४०
समय धेरै हुन्छ २३	स्वयं प्राप्तगर्नु भएको १०४
समयहरूमध्ये २२, २३, २४	स्वयं साक्षात्कार गरी बताएका १६४
सम्यक्सम्बुद्ध २५, आउँदै हुनुहुन्छ १३९, हुनुहुन्छ १४७, ३४८, ४४१	स्वयं साक्षात्कार गर्नुभएको धर्मोप- देश १७०
सम्यक्सम्बुद्धत्व लाभ गरे ३०७	स्वयम्भूजानद्वारा १०४
सम्यक् दृष्टिक १३, हुन्छ १४	संयमले वर संचय हुन ३०९
समापत्ति बलद्वारा २९६	संयोजन दशवटा छन् १२२
समापत्ति समानता ३०७	सरागचित्त भनी १७२
समापत्तिहरू ३०७	सरागी ३०६
समाधि इन्द्रिय २३९	सराफी काम ६४
समाहितचित्त भएपछि १७२, १७३	सलाक भोजन ३५९, ४०५
समाधिष्ठ हुन्छ ४४५	सलाक यागु ४०५
समाधि विस्फार-श्रद्धि २६३, २६४	संक्लिष्टता १०४
समाधि संवर्तनिक ३५६, ४००, ४४३, ४४५, ४४७	सर्वज्ञ ज्ञानको नोकर थिएँ ३८२
समान जीविका ३४४, ३४६	सवारी चलाउने कामको व्यवस्था १३४

स्वितर्क सविचार ३२७	सात बोज्जङ्ग ४२१
स्वविधान गर्नमा सक्षम हुन्छ ३४५	सात महीनासम्म ३७९
स्वविभाजनमा रतभई ४५१	सात वर्षसम्म ३७९
स्ववेग जनाउनकोनिमित्त ३०२	सातवटी छोरोहरू ४०५
स्ववेगनीय ढंगले २७८	७०० योजनको बाटो काटी ३६१,
स्ववेतिर २७	३६७
स्वसंस्कारिक र असंस्कारिक १८८	सात हप्तासम्म ३०७
सभीक ९३	सांदृष्टिक छ ३५६, ४५०
सहन नसकी १२५	साधु ८१
सहन सवदेनथे ४०४	स्वाधीन ४००
संहरिमधन ३६५	सापेक्षी भई दानविन्छ २६०, २६७,
सहेतुक क्रियाचित्त १८८	२६८, २६९
स्वागतसत्कारलाई सहन नसकी	सामुक्कंसिका १०४
१२५	सामुद्रिक व्यापारीहरू १८२
स्वाङ्गपख २७४	सारथी ३१०
साठीलाख १०३	स्यालमाथि आशंका गरी ४०७
साँढे बाह्रशय भकारीहरू ४१७	स्यालले ४०७
साणधोविकं ८३	साक्षीकोनिमित्त बोलाएर लगीं
सातकिशिमका दानका कुराहरूको	२८३
बारेमा २५७	सिकर्मा १३८
सातजना छोराहरू ४०५	सितंपात्वाकासि १८७
स्वातन्त्र्य ३५६	सिम्मलको भुवा जस्तै १४६
सातपटकसम्म ४०५, मार्नको-	सिंहशय्या ३०६, गरी ३०३
निमित्त प्रयत्न गर्दा पनि	सिमासम्मत गर्छ ६७
२२६, सातपटकसम्म मार्न	सु-आख्यात छ ३५६
नसकेका कुराहरू २२६	

सुकृत्य दुष्कृत्यको फल छ २८७
 सुकृत्य दुष्कृत्यको फल छैन २८५
 सुकेका दलका काठहरू ९२
 सुखहरूमध्ये श्रेष्ठ सुख कुन हो ?
 २४२
 सुगत २५, १६८, ३८९, ३९०,
 ४४१
 सुगति स्वर्गलोकमा १२
 सुगति दुर्गतिमा १७३
 सुगन्ध नलगाउन् ४३१
 सुगन्धको बट्टाको विकी १४६
 सुगुरको मासु २९१
 सुगुरको प्रवर्त मासु हो २९२
 सुगुर जस्तै कराएका थिए २७७
 सुगुर मान्ने २७६
 सुट्कक लिएर २७४
 सुन्दरतर तथा प्रणीततर १७७
 सुन्दर भोजन १५०
 सुदर्शन शीर ४१५
 सुवस्सन कुम्भो ४१५
 सुदान्त ३७८
 सुनका भाँडाहरूमा २७४, ३११
 सुनका भाँडाहरू राखेका थिए ३११
 सुनको भाँडो २७४
 सुनचाँदी ग्रहण गर्ने ३९९

सुनचाँदी सेवन गर्छौं ३४४
 सुत्न पनि सकेनन् १५५
 सु-प्रतिपन्न छ ३५७
 सुराघूर्तत ३४७, ले ८३, हुन्न ३४८
 सुवर्णकार पुत्र २७२, २७७, २८०,
 चन्द्र २९०
 सुवर्ण दुर्वर्ण १७३
 सुशील्य २५०, २५४, सुशील्य २५३
 सूकरमद्व २९१, २९२, २९३,
 २९४, २९५, का साथ
 २७७, को कारणले भएको
 होइन २९५, २९७, भने-
 को २९२, पचाउन सक्ने
 छैन २९४, सहित भोजन
 २७४
 सूत्रहरू ३९८
 सूप १५३, हरू २००
 सूर्यलाई नमस्कार गर २८१
 सूर्यलाई नमस्कार गरे ता पनि
 २८८
 सूर्यलाई नमस्कार गरी बसिरहेको
 ४०७
 सूर्योदय हुनुञ्जेलसम्म सुतिरहुनु
 हुन्न ४३

सोचविचार गरी प्राणीहत्यालाई त्याग्य २६	सौमनस्य उत्पन्न हुन्छ २६८, २६९, २७०
सौमनस्सूपविचार-दान २७१	सौमनस्य तथा दीर्घमनस्यलाई ३२९
स्रोतापत्तिका अङ्गहरू ४००, ४३४, ४३८, ४४०	सौमनस्य सहगतचित्त १८९
स्रोतापत्ति अङ्गका कुराहरू ३५१	सौमनस्य हुन्छ १४४
स्रोतापत्ति अङ्गहरूका बारेमा ३५६	सौम्य जोतिपाल १९६
स्रोतापत्ति अङ्गहरूमा ३५७	
स्रोतापत्तिका चार अङ्गहरूको बारेमा ३९५	इ
स्रोतापत्ति फल १०४, १०५, प्राप्त गरेका थिए २७२, मा प्रतिष्ठित हुने छन् ७४, साक्षात्कार गरेका थिए ६९, साक्षात्कार गरे ३८६, को व्याकरण गन्थी ४००	हँसाउँछ ३१८, ३१९, ३२१ हवनको फल छ २८७ हवनको फल छैन २८५ हरिया घाँसहरू छोए ता पनि २८८ हाड ३७१ हात जोछ १४ हात समाती एक छेउमा लगी १८० हात्ती ८३, १४५, ४१८, को पनि रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ १४६, बल ३०२, मा १४५, लाई ४१४, लाई रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ १४६, ले १४६, ले कुहिएको लतालाई चुँडाले जस्तै ३८५
स्रोतापन्न मार्गको माध्यमद्वारा ३८९	हानी नोक्सानी हुने हेतु प्रत्ययहरू भाठवटा छन् ३२
स्रोतापन्न भइसके पछि २७३	हामी गृही कामभोगी हौं ३४३
स्रोतापन्न भएका थिए २९०	
स्रोतापन्न हुन्छ ४३४, ४३८, ४४६, ४४७	
स्रोतापन्न हुनेको चार लक्षणहरू १४८	

हामीलाई प्रव्रज्या विनुहोस् ३९१
हामीहरूको नजिक हुनुहुन्छ १४३,
१४४

हामीहरूकोनिमित्त ठूलो लाभ हो
३८८

हामीहरूबाट टाढा हुनुहुन्छ १४३

हाम्रो रथमा आउनुहोस् ४०६

हावा बाहेक अरु केही खान्न ४०७

हाँसो भनेको १८८

हित बोल्ने २८७

हितानुकम्पी भई बस्छ १७०

हिरोत्तप-दान २७१

हीन प्रणीत १७३

हृदय पोल्छ ३६९

होच्याउँछ २८४

क्ष

क्षणिका-प्रीति २०९

क्षमनीय र यापनीय छ ? ३५५

क्षमनीय र यापनीय छैन ३५५

क्षीर भोजन बराउँदा ३०६

क्षीर भोजन गरेर ३०७

क्षुद्रक-प्राणीहरू ९१

ज्ञ

ज्ञातिपरिवारहरू त्यागी १७०

ज्ञातिरक्षिता २८२

ज्ञातिहरूको बीचमा २८३

ज्ञानचक्षु ३८८, पाँचप्रकारका छन्
३८८

ज्ञान दर्शनार्थकोनिमित्त चित्त

जुकाउँछ १७१

ज्ञानबलले बलवान् १२२

ज्ञानलाई फेलाउन सक्ने ऋद्धि

२६३

ज्ञानवादी २७९

ज्ञानविस्फार-ऋद्धि २६३

ज्ञानसम्प्रयुक्त चित्तद्वारा १८९

ज्ञेयधर्महरू ४१३, लाई ३२६

गाथा – सूची

अकथङ्कथिस्स तुसितस्स ११७	आमन्तयि चुन्दकं नाम भिक्खुं ३०४
अक्कोधनो विगतखिलोहमस्मि ३६७	आहुनेय्यस्स यक्खस्स ११९
अज्जत्त चिन्ती न मनो बहिद्धा ४२३	इसिसत्तमस्स अकुहस्स ११८
अट्टिकङ्कलकुटी चेसा ३७१	उट्टाता कम्मधेय्येसु ३४९
अत्तवेतनभतोहमस्मि ३७७	उट्टाहिका अनलसा ४६
अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ३६४, ३६७, ३७३, ३७४, ३७५, ३७७, ३८१, ३८३, ३८४	उपधी हि नरस्स नन्दना ३९२
अत्थि वसा अत्थि धेनुपा ३८३	उपधी हि नरस्स सोचना ३९३
अन्धका मकसा न विज्जरे ३७३	उपागमि अम्बवनं महेसि ३०४
अनोपमस्स विरजस्स ११७	उसभोरिव छेत्वा बन्धनानि ३८४
अन्नहाचरियं परिवज्जयेट्य ४२५	एत्थ नामं च रूपं च १८३
अन्नहाचरिया विरमेट्य मेथुना ४२६	कति लोके समणा तदिद्धं ब्रूही ३१०
अयज्जिह् धम्मो निपुणो सुखो च ४११	कथङ्कुरो सावको साधु होति ४०९
अरियस्स भावितत्तस्स ११८	कथ्य आपो च पथवी १८२
असंसयस्स कुसलस्स ११७	कथ्य नामं च रूपं च १८२
	कं मग्गजिनं वदन्ति बुद्धा ३१२
	खिला निखाता असम्पवेधी ३८४
	गच्छामहं कुत्तिनारं नगरं २९६
	गन्त्वान बुद्धो नदिकं कुकुट्टं ३०३

गहद्वत्तं पन वो वदामि ४२४
 गोपी मम अस्सवा अलोला ३७५
 गोपी च अहं च अस्सवा ३८७
 चतुग्गुणं सन्धर मे निपज्ज ३०४
 चतुरो समणा न पञ्चमत्थि ३११
 चागो पुञ्जं पवड्ढति ३५०
 चातुर्दसि पञ्चवसि च अट्ठमि ४२६
 चित्तं मम अस्सवं विमुत्तं ३७५
 चुन्दो पि तथ्य पमुखे निसीवि ३०४
 चुन्दस्स भत्तं भुञ्जित्वा २९६
 तथागतस्स सुगतस्स ११९
 तण्हच्छिवस्स बुद्धस्स ११९
 तिण्णस्स तारघन्तस्स ११८
 तिण्णो पारगतो विनेय्य ओघं ३७४
 तुवञ्चिह लोक्कस्स सदेवक्कस्स ४१०
 वन्तस्स निप्पयञ्चस्स ११८
 दवतो पुञ्जं पवड्ढति ३०९
 विट्ठधम्महितत्थाय ३५०
 बुक्खस्सन्तकरा भवामसे ३८७
 धम्मने मातापितरो मरेय्य ४२७
 धीरस्स विगतमोहस्स ११७
 न चापि सोत्थिमत्तारं ४६
 नत्थि वसा नत्थि धेनुपा ३८३
 नन्वति पुत्तेहि पुत्तिमा ३९२
 न हारये हरतं नानुजञ्जा ४२४
 नागस्स पन्तसेनस्स ११८

नाहं भतकोस्मि कस्सच्चि ३८१
 निच्चं मगं विसोधेति ३४९
 निन्नं च थलं च पूरयन्तो ३८५
 निसभस्स अप्पमेय्यस्स ११७
 नो वे विकाले विचरेय्य भिक्खु
 ४२२
 पक्कोवनो बुद्धखीरोहमस्मि ३६४
 पञ्जाय तं नातितरन्ति सब्बे ४११
 पयोजये धम्मिकं सो वणिज्जं ४२७
 परमं परमं ति योध जत्वा ३१३
 परस्स दारं न अतिक्कमेय्य ४२५
 पाटिहारियपक्खं च पसन्नमानसो
 ४२६
 पाणं न हने न च घातेय्य ४२४
 पाणं न हने न चाविन्नमाविधे ४२६
 पापं पन मे न विज्जति ३७५
 पिण्डं विहारं सयनासनं च ४२३
 पुच्छामि तं गोतम भूरिपञ्ज ४०९
 पुच्छामि मुनिं पहतपञ्जं ३१०
 पुरिदवस्स सक्कस्स ११८
 बुद्धेन बुक्खन्तागुना पकासितं ४२६
 भिक्खु यथा पोक्खरे वारिबिन्धु
 ४२४
 भुनस्स च सुक्करमद्दवेन २९६
 भक्कटो पञ्चद्वाराय ३७१
 मञ्जे छमायं व सयेथ सन्थेते ४२६

ममञ्च भरियं नातिक्कमाम ३९१
 भग्गजिनो भग्गवेसको च ३९१
 मज्जं च पानं न समाचरेय्य ४२५
 मायावी असञ्जतो पलापो ३९४
 मुसा न भासे न च मज्जपो सिया
 ४२६
 या एवं वततो नारी ४६
 ये केचिमे ब्राह्मणा वादसीला ४११
 ये केचिमे तिथिया वादसीला ४११
 यो तिण्णकथङ्कुथो विसल्लो ३१३
 यो धम्मपवे सुदेसितं ३१३
 यो नं भरति सब्बवा ४६
 रत्ति न भुञ्जेय्य विकाल भोजनं
 ४२६
 रुपा च सद्दा रसा च गन्धा ४२२
 लाभा वत नो अनप्पका ३८७
 वदञ्जू वीतमच्छरो ३४९
 विञ्जाणं अनिदस्सनं १८३
 विरच्चमानो भग्वा अवोच २९६
 विसारदस्स निपुणस्स ११९

सकिञ्चनं पस्स विहञ्जमानं ३७
 सङ्गातिगस्स मुत्तस्स ११७
 सचे पि सो सल्लपे सावकेन ४२३
 सत्तवस्सानि भग्गवन्तं ३७९
 सन्तस्स भूरिपञ्जस्स ११९
 सद्धो सीलेन सम्पन्नो ३४९
 सब्बेसु भूतेसु निघाय दण्डं ४२४
 सभग्गतो वा परिसग्गतो वा ४२५
 समं कप्पेति जीविकं ३४९
 सरणं तं उपेम चक्खुमा ३८७
 सुतं वत तस्स न होति किञ्चि ३७
 सुणन्तु धम्मं विमलेनानु बुद्धं ४१२
 सुणाथ मे भिक्खवो सावयामि वो
 ४२२
 सुत्वान धम्मं सुगतेन देसितं ४२३
 सुद्धं असुद्धेन समं करेय्य ३१४
 सोचति पुत्तेहि पुत्तिमा ३९३
 न्हत्वा च पिबित्वाचुवतारि सत्था
 ३०४

लेखकका पुस्तकहरू —

संक्षिप्त बुद्धजीवनी (द्वितीयावृत्ति) ...	१/-
धम्मपद (तृतीयावृत्ति) ...	१/४०
गृहो-विनय (द्वितीयावृत्ति) ...	१/-
अग्रश्रावक ...	
कसको कुरा सत्य हो ? ...	
बुद्धशासनको इतिहास (प्रथम भाग) ...	४/-
पटाचारा स्थविरा चरित ...	
बुद्धकालीन ब्राह्मण	भाग-१ (पृ. ५०४) ... ७/-
बुद्धकालीन गृहस्थोहरू	भाग-१ (पृ. ५८१) ... ८/-
बुद्धकालीन राजपरिवार	भाग-१ (पृ. ६६५) ... १०/-
बुद्धकालीन महिलाहरू	भाग-१ (पृ. ५५६) ... ८/-
बुद्धकालीन परिव्राजकहरू	भाग-१ (पृ. ७६६) ... १६/-
बुद्धकालीन श्रावक-चरित	भाग-१ (पृ. ३७८) ... ६/-
बुद्धकालीन श्राविका-चरित	भाग-१ (पृ. १००५) ... २२/-
बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव	भाग-१ (पृ. ६६८) ... १८/-
बुद्धकालीन प्रेतकथा ...	(पृ. ३८२) ... १०/-
बुद्धकालीन विमानकथा ...	(पृ. ४०४) ... १२/-
बुद्धकालीन दशैवटा ग्रन्थहरूको विषय-सूची	... ५/-
बुद्धकालीन ब्राह्मण	भाग-२ (पृ. ६००) ... १५/-
बुद्धकालीन ब्राह्मण	भाग-३ (पृ. ६८०) ... १७/-
बुद्धकालीन गृहस्थोहरू	भाग-२ (पृ. ५४२) ... १५/-

प्रतीक्षामा—

“बुद्धकालीन गृहस्थोहरू” भाग-३